

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2019

№ 2 (99)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 2 від 31 жовтня 2019 р.)*

Дніпро
2019

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛЄВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. обласна держадміністрація);
д.ю.н., доц. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України; Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т ім. Вітаутаса Великого, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правовохоронних органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківський пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШІ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (Ун-т Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

ПОЛІЦЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Фоменко А.Є.

Питання адміністративних послуг Національної поліції з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї 6

Алексєєнко І.В., Магась Г.А., Агарков О.А.

Удосконалення стилів управління керівників органів системи МВС України як систематизуючий фактор ефективності роботи підлеглих колективів 15

Безпалова О.І.

Особливості впровадження практики медіації в діяльність органів поліції щодо профілактики випадків насильства у дитячому середовищі 21

Галуцько В.М.

Адміністративно-правове регулювання діяльності поліцейських офіцерів громади в Україні 25

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Кириченко Ю. В., Копоть І. С.

Право інтелектуальної власності в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання 30

Шопіна І. М.

Проблеми взаємовпливу правових і моральних норм в умовах розвитку інформаційних технологій 35

Нестерович В.Ф.

Роль та місце виборів у державотворенні в Україні 38

Головіна О.В.

Стратегія та шляхи та розв'язання проблем гендерно обумовленого насильства як фактор демократичних змін у суспільстві 47

Сердюк Л.М.

Чи потрібен Україні виборчий кодекс: аргументи «за» і «проти» 51

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Миرونюк Р. В.

Зарубіжний досвід примусового виконання рішень судів та інших органів публічної адміністрації (на прикладі Французької Республіки) та можливості його впровадження в Україні 56

Уваров В.Г.

Окремі аспекти функціонування генеральної інспекції Генеральної прокуратури України 61

Христинченко Н. П.

Стан добросовісності суддів у рамках судової реформи: аналіз та спостереження 67

Чаплинська Ю. А.

Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури 71

Будзинський М., Лелет С., Кобець М.

Громадський контроль як дієва форма забезпечення ефективності діяльності публічних адміністрацій 78

Єрменчук О. П.

Нормативно-правове регулювання захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, що можуть бути віднесені до об'єктів критичної інфраструктури 85

Исаев Р. Д.

Особенности правового регулирования отдельных экологических проблем энергетической безопасности 93

ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНОЛОГІЧНИМИ, КРИМІНАЛЬНО-
ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Мінка Т. П.

Характеристика заходів адміністративного та кримінально-процесуального примусу протидії домашньому насильству за новим законодавством 97

Легеза Ю.О., Дараган В.В.

Характеристика внутрішніх факторів, що впливають на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель 103

Пеньков С. В., Волошина М. О.

Теоретичне підґрунтя здійснення контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочинів 109

Петрова І. А., Спіцина Г. О.

До питання формування кодексу поведінки судового експерта 114

Шаблистий В. В., Людвік В. Д., Терещенко А. І.

Морально-етичний зміст рішень Європейського суду з прав людини: кримінально-правовий вимір 119

Шендрік В. В., Гнатюк В. В.

Сучасний стан правового регулювання використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції 125

Давидюк В. М.

Генезис діяльності оперативно-розшукових сил Національної поліції у протидії злочинності 130

Захарко А. В.

Аналіз стану законотворчої діяльності щодо імплементації процедурних положень конвенції про кіберзлочинність 134

Кирбят'єв О. О.

Досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку 143

Рогальська В. В. Регламентация та реалізація права на переклад в контексті забезпечення справедливості судочинства	150
---	-----

Шахова К. В. Оман правоохоронних органів особою про вчинення статевого злочину відносно неї – проблема сучасності	157
--	-----

Макотченко Л. М. Детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	162
---	-----

ЕКОНОМІНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Паршина О.А., Паршин Ю.І., Савченко Ю.В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства	167
--	-----

Рибальченко Л.В., Рижков Е.В., Косиченко О.О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку України	175
--	-----

Сазонов В. В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір	184
---	-----

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Здоровський Б. Освіта в галузі безпеки у Польщі	190
---	-----

Марченко О.В. Освітній простір в умовах глобалізації: трансформації, виклики, перспективи	202
---	-----

Іваниця А.В. Актуальні питання підготовки кадрів до поліції у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання	206
---	-----

Краснобрижий І. В., Прокопов С. О. Деякі аспекти використання в навчальному процесі тренінгів з елементами квест-технологій	213
--	-----

<i>Рецензії</i>	218
-----------------------	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	223
----------------------	-----

У ДДУВС на громадських засадах працює навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності	226
--	-----

Міжнародна співпраця	235
----------------------------	-----

Персоналії	240
------------------	-----

Вічна пам'ять	244
---------------------	-----

Нові видання	246
--------------------	-----

<i>Довідка про авторів</i>	248
----------------------------------	-----

ПОЛЩЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 342.95 + 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-6-14

Фоменко А.С. ©

кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ВИДАЧІ ДОЗВОЛІВ НА ПРИДБАННЯ І ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Здійснено огляд порядку надання Національною поліцією України адміністративних послуг з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї. Зазначено особливості такої процедури стосовно юридичних та фізичних осіб. З метою належного контролю та посилення гарантій безпеки та правопорядку в державі запропоновано зміни до чинного законодавства у відповідній галузі.

Ключові слова: Національна поліція, дозвіл, послуга, зброя, придбання, перевезення.

Постановка проблеми. Світовою спільнотою на сьогодні визначено напрям розвитку та функціонування правоохоронних органів, який полягає у реалізації ними низки сервісних послуг у забезпеченні насамперед благ та потреб громадян. Більше того, перспективи європейської інтеграції України також багато в чому залежать від якісних змін в організації діяльності її правоохоронних органів.

Зважаючи на те, що дозвільні повноваження органів поліції є доволі широкими, особливої уваги потребують ті з них, що стосуються такого особливо небезпечного об'єкта дозвільної системи, як зброя. Враховуючи той аспект, що зброя поділяється на різні види, то й специфіка видачі дозволів на неї має свої особливості. Окрім цього, на особливості процедури надання дозвільних послуг впливає і те, який саме суб'єкт звернувся за такими послугами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання дозвільної діяльності, в тому числі правоохоронних органів, відображені у наукових працях Ю. Є. Белінського, В. А. Гуменюка, Д. С. Денисюка, О. В. Джафарової, Ю. Ю. Зайця, І. Г. Кириченка, А. В. Корнієць, Є. О. Легези, С. В. Лихачова, Г. Г. Месхи, Д. В. Осінцева, С. Д. Подлінева, О. В. Харитонова та інших науковців. Однак дослідження надання дозвільних адміністративних послуг Національною поліцією України наразі недостатні, що ще раз підкреслює актуальність обраної теми публікації. Тому, враховуючи динаміку змін нормативно-правового регулювання надання дозвільних послуг та проведення структурного реформування Міністерства внутрішніх справ України, виникла необхідність у новому дослідженні діяльності органів Національної поліції України, спрямована на реалізацію дозвільних адміністративних послуг громадянам України.

© Фоменко А.С., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

mail@dduvs.in.ua

Мета. У зв'язку з цим постає необхідність розгляду порядку надання адміністративних послуг Національною поліцією України з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї юридичним і фізичним особам та формулювання пропозицій з удосконалення відповідного чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. За чинним законодавством України власне вогнепальна зброя є об'єктом, на який накладаються обмеження у цивільному обігу, що вимагає особливого контролю з боку держави в особі правоохоронних органів, зокрема органів Національної поліції України. Відповідно до положень наказу МВС від 21 серпня 1998 р. № 622 вогнепальна зброя – зброя, призначення якої полягає в ураженні цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі під дією сили тиску газів, що утворюються в результаті згоряння металевого заряду та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі на певній відстані [1]. Дозвіл на придбання та перевезення такого виду зброї та боєприпасів до неї вправі отримати виключно міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, підприємства, установи, суб'єкти господарювання та фізичні особи, які обіймають посади в органі публічної влади та здійснюють особливі службові повноваження, відповідно до чинного законодавства. Решта осіб такий дозвіл одержати не вправі, оскільки вогнепальна зброя в Україні для придбання, володіння і користування не є загальнодоступною.

Розглянемо більш детально процедуру отримання цього виду адміністративної послуги, що надається органами поліції у сфері дозвільних правовідносин. Так, підставою для отримання такої послуги, об'єктом якої визначається вогнепальна зброя, є здійснення органом публічної влади або юридичною особою діяльності щодо придбання і перевезення такої зброї, боєприпасів, інших предметів, які підпадають під дію дозвільної системи, з метою: озброєння особового складу служби охорони, окремих осіб, яким за характером службової діяльності дозволено носіння вогнепальної зброї, а саме для супроводження спецвантажів, цінностей, а також дозволено її носіння касирам, інкасаторам, працівникам спеціального зв'язку, митної служби, державних податкових інспекцій, лісової охорони, органам природоохорони, авіаційного і залізничного транспорту, особовому складу геологорозвідувальних експедицій, партій тощо); для науково-дослідної та навчальної діяльності (забезпечення допризовної військової і спеціальної підготовки); для спортивних цілей; промислового полювання; захисту життя, здоров'я, житла і майна осіб; використання при зйомках фільмів, у сценічних постановках, циркових виставах; музейного та виставкового експонування [1].

Такі види зброї, як вогнепальна, пневматична, холодна зброя та бойові припаси, пристрої і патрони до неї, придбані підприємствами, установами, організаціями із зазначеною метою, належать до відомчої. Їх використання не за призначенням, з метою, не передбаченою установчими документами (положеннями), статутними завданнями, передача іншим особам, продаж та зберігання у місцях проживання працівників, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України, забороняється.

Дозволи на придбання, зберігання та носіння зброї, пристроїв та патронів до неї для таких потреб видаються лише на підставі чинного законодавчого або іншого нормативно-правового акта про надання права працівникам міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національного банку України, підприємств, установ і організацій користуватися зброєю при виконанні службових обов'язків тільки після вивчення ними матеріальної частини зброї, правил поводження з нею та її застосування, що здійснюється у спеціально призначених пунктах і це вивчення завершується складанням заліку з подальшим отриманням довідки. Такий дозвіл видається після подання заяви до органів поліції керівників підприємств, установ, організацій для супроводження їхніми працівниками грошових та інших цінностей, спеціальних вантажів під час перевезення та у разі потреби на носіння зброї поза охоронюваним об'єктом. До таких заяв додаються такі документи: список осіб із зазначенням прізвищ, імен, по батькові, дат і місць народження та проживання, відомості про попередню трудову діяльність; медичні довідки; копії договорів страхування; довідки про вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поводження з ними та їх застосування; копія наказу керівника підприємства, установи, організації про призначення осіб, відповідальних за супроводження грошових та інших цінностей, спеціальних вантажів; дві фотокартки 3x4 см для кожної особи; платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної послуги [2, с. 86].

У дозволі на право носіння відомчої вогнепальної зброї та бойових припасів до неї поза охоронюваним об'єктом є обов'язковим проставленням штампа «Є дійсним під час виконання службових обов'язків». При цьому необхідно звернути увагу на положення наказу МВС від 21.08.1998 р. № 622, відповідно до якого на роботу, пов'язану з використанням зброї при виконанні службових обов'язків, приймаються особи віком від 21 року [1].

При зверненні міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств та установ до органів внутрішніх справ за дозвільною адміністративною послугою щодо придбання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, ці суб'єкти повинні надати такі документи: заяву керівника підприємства, установи, організації – одержувача послуги про отримання дозволу на право придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, що підпадають під дозвільну систему, у якій зазначається кількість зброї, бойових припасів, що придбаються, номер та термін дії дозволу на право відкриття і функціонування об'єкта; акт про придатність приміщення для зберігання вогнепальної зброї та боєприпасів, що складається комісією у складі представників органів внутрішніх справ та державного пожежного нагляду та підприємства, установи й організації; наказ керівника підприємства, установи, організації про призначення особи, відповідальної за придбання зброї і бойових припасів; медичну довідку; копію договору страхування; довідку про вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поводження з ними та їх застосування; платіжний документ (квитанція), який засвідчує оплату послуги [3].

Стосовно суб'єктів господарювання існує дещо інший перелік документів для отримання дозволу на право придбання ними вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, основних частин зброї, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, а також пристроїв та патронів до них. Такими документами є: заява із зазначенням виду та кількості зброї, основних частин зброї, бойових припасів, пристроїв та патронів до них, що придбаються, номер і термін дії дозволу на право відкриття й функціонування об'єкта; відомості про осіб, відповідальних за їх придбання (прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані); копія документа, що є підставою для придбання вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, основних частин зброї, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, а також пристроїв та патронів до них, засвідчена суб'єктом господарювання (договір купівлі-продажу або контракт); копія наказу про призначення відповідальної особи за придбання зброї, її основних частин і бойових припасів, пристроїв та патронів до них; платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної послуги [1].

З дня придбання вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, основних частин зброї, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв та патронів до них керівники підприємств, установ, організацій упродовж десяти днів зобов'язані одержати в органі поліції дозвіл на право її зберігання. Дозвіл на право зберігання, використання вогнепальної, пневматичної, холодної зброї, основних частин зброї та бойових припасів до неї, пристроїв та патронів до них видається на підставі є заяви керівника підприємства, установи, організації, в якій зазначаються: кількість, найменування та вид (класифікація) придбаної зброї, основних частин зброї і бойових припасів, пристроїв та патронів до них, її система, калібр, номер, рік випуску кожної одиниці; дані про відповідальних осіб за зберігання і використання зброї, та осіб, які мають доступ до зброї, у тому числі про працівників охорони (прізвище, ім'я, по батькові, дата, місце народження і проживання, відомості про попередню трудову діяльність), медичні довідки, копії договорів страхування, довідки про вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поводження з ними та їх застосування; наказ керівника юридичної особи про призначення особи (осіб), відповідальної (-их) за зберігання зброї, основних частин зброї і бойових припасів до неї; платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної послуги [1; 3, с. 87].

Якщо відкривається новий об'єкт дозвільної системи для зберігання зброї, то акт про придатність приміщення до зберігання зброї та бойових припасів до неї складається комісією, до складу якої входять представники органів поліції (дозвільної системи, Департаменту поліції охорони, органів пожежного нагляду та юридичної особи, що відкриває об'єкт).

Якщо органи публічної влади, підприємства, установи, організації та суб'єкти господарювання мають намір одержати дозвіл на перевезення територією України зброї, бойових припасів до неї, основних частин зброї, а також пристроїв та патронів до них, то ними до відповідного територіального підрозділу Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України надаються такі документи: заява керівника підприємства, установи, організації, якій належить зброя, бойові припаси, основні частини зброї, пристрої і патрони до них, або заява суб'єкта господарювання із зазначенням найменування та кількості вантажу, що перевозиться, виду транспорту, маршруту із зазначенням початкового й кінцевого пунктів перевезення, підстави перевезення, строку, відомостей про осіб, відповідальних за перевезення і охорону вантажу під час руху (прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані); копія договору про надання охоронних послуг під час перевезення вантажу (за наявності такого); копія документа, що є підставою для перевезення вантажу, засвідченого керівником підприємства, установи, організації, суб'єктом господарювання (договір купівлі-продажу або контракт); копія дозволу на право придбання зброї, бойових припасів, основних частин зброї, пристроїв та патронів до них; копія наказу про призначення відповідальної особи за перевезення вантажу; платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної послуги [1].

Стосовно перевезення такої зброї автомобільним транспортом то воно здійснюється згідно з вимогами законодавства щодо безпеки перевезення небезпечних вантажів цим транспортом. Для супроводження цього вантажу керівник підприємства, установи, організації, суб'єкт господарювання повинні призначити не менше двох осіб, які озброюються відомчою вогнепальною зброєю. За її відсутності охорона здійснюється працівниками Департаменту поліції охорони або охороною іншого суб'єкта господарювання, що має ліцензію на надання послуг з охорони власності та громадян, з якою укладено відповідну угоду.

Охорона перевезення мисливської, спортивної вогнепальної зброї та пристроїв (50 і більше одиниць), а також зброї військових зразків (понад 15 одиниць), набоїв до зброї військових зразків (10000 шт. і більше), набоїв до мисливської, спортивної вогнепальної зброї, патронів до пристроїв (20000 шт., 50 кг пороху і більше), основних частин зброї (100 шт. і більше) здійснюється виключно працівниками Департаменту поліції охорони. Для перевезення мають бути виділені криті автомашини, а зброя і боєприпаси повинні бути в опечатані або опломбованій тарі [2, с. 88].

Дозволяється перевозити як ручний багаж залізницею, водним і повітряним транспортом боєприпаси та порох вагою від 5 до 10 кг. У дозволі на перевезення такого багажу зазначається тільки нетто багажу (до ваги не враховуються металеві гільзи, ящики і упаковка). Чинним законодавством України забороняються поштові пересилання зброї, бойових припасів до зброї, основних частин зброї, пристроїв та патронів до них і пороху.

Без дозволів органів поліції допускається перевезення тільки в межах міста, району, населеного пункту незалежно від відстані зброї, основних частин зброї, бойових припасів, пристроїв та патронів до них, що належать підприємствам, установам, організаціям та суб'єктам господарювання, на які є дозволи на зберігання [1].

Стосовно дозволу на перевезення через митний кордон України вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, основних частин зброї, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, а також пристроїв та патронів до них, то його видає Департамент превентивної діяльності Національної поліції України ні підставі заяви суб'єкта господарювання із зазначенням найменування та кількості транспортованого вантажу, виду транспорту, маршруту із зазначенням початкового і кінцевого пунктів перевезення, підстави перевезення, відомостей про відповідальних осіб за перевезення через митний кордон України і охорону вантажу під час його руху (прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані).

До заяви додаються: копія дозволу на право придбання вогнепальної зброї, бойових припасів, основних частин зброї, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, а також пристроїв та патронів до них (за наявності); копія документа, що є підставою для перевезення (експорту/імпорту) вантажу, засвідчена керівником підприємства, установи, організації, суб'єкта господарювання (копія договору або контракту); відомості про вантаж (інвойс або специфікація до договору чи контракту); копія договору про надання охоронних послуг під час здійснення перевезення вантажу (в разі наявності такого);

платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної послуги.

Якщо суб'єкт господарювання експортує такий вид товару, до зазначених документів додатково надається копія дозволу на право ввезення зброї, основних частин зброї та бойових припасів, пристроїв та патронів до них на територію відповідної країни (покупця) [1].

Зауважимо, що одержувачами адміністративних послуг з отримання дозволів на придбання, перевезення або зберігання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї необхідно додержуватись такого порядку послідовності дій: по-перше, подання до Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України або його територіальних підрозділів повного комплексу документів, необхідного для отримання відповідного виду дозволу; по-друге, здійснення оплати за надання адміністративної послуги, оскільки даний вид послуги є платним відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098 «Про деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг»; по-третє, отримання дозволу або листа з обґрунтуванням причин відмови в його видачі. Зокрема, підставою для відмови може бути неподання повного пакету документів або платіжного документа (квитанції), який засвідчує оплату адміністративної послуги [3].

Саме ж надання такої адміністративної послуги структурними підрозділами Національної поліції України здійснюється протягом тридцяти днів з дати одержання заяви про видачу дозволу на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, які підпадають під дозвільну систему.

Після отримання дозволу суб'єктом (одержувачем) послуги він повинен вести пронумеровану, прошнуровану і скріплену печаткою органу внутрішніх справ книгу обліку вогнепальної зброї і бойових припасів.

Облік видачі і прийняття вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, пристроїв, патронів до них, що видаються працівникам охорони юридичної особи на час несення служби, ведеться відповідальною особою в книзі обліку видачі і прийняття вогнепальної зброї і боєприпасів. Видача відомчої зброї повинна здійснюватися відповідальною особою на підставі розпорядження керівника підприємства, установи, організації [2, с. 89].

Непридатна для подальшого використання відомча вогнепальна зброя, бойові припаси до неї, пристрої та зазначені патрони здаються підприємствами, установами, організаціями на склади озброєння управлінь логістики та матеріального забезпечення головних управлінь Національної поліції України.

Зайва, проте придатна для подальшого використання відомча вогнепальна зброя, бойові припаси до неї, пристрої та зазначені патрони, що належать юридичним особам, здаються ними за місцем їх придбання або передаються (продаються) в інші підприємства, установи, організації за дозволом органів поліції на придбання зброї та бойових припасів. Зайва, але придатна для подальшого використання навчальна вогнепальна зброя воєнних зразків здається юридичними особами за місцем її отримання [4, с. 286].

Відповідальними за стан обліку, зберігання і використання зброї, бойових припасів до неї, пристроїв, патронів до них є керівники юридичних осіб, а в загонах (командах) воєнізованої охорони Збройних Сил України – начальники загонів (команд), які в разі втрати зброї, бойових припасів до неї, пристроїв, патронів до них, зобов'язані негайно повідомити про це територіальний підрозділ поліції і вжити заходів до їх розшуку. З обліку органів поліції знімається втрачена зброя і бойові припаси до неї на підставі відповідного документа органу досудового розслідування [1].

Слід зазначити, що дозвіл на користування та носіння вогнепальної зброї, крім працівників підприємств, установ та організацій, що користуються нею як відомчою, мають право одержати також фізичні особи за своїм службовим становищем, а саме:

народні депутати, окремі посадові особи апарату Верховної Ради України [5], працівники суду та правоохоронних органів, їхні близькі родичі [6].

Так, видача вогнепальної зброї народним депутатам здійснюється за їхньою особистою заявою, а окремим посадовим особам – за поданням Голови Верховної Ради України або його Першого заступника, а працівникам служб озброєння відділів логістики та матеріально-технічного забезпечення територіальних головних управлінь Національної поліції України – за місцем проживання таких осіб [5].

Така зброя видається зазначеним категоріям осіб після проведення з ними спеціальних занять з вивчення вимог відповідних законодавчих та нормативних актів щодо застосування зброї, її матеріальної частини, заходів безпеки при поводженні з нею, прийомів володіння і правил стрільби та виконання практичних стрільб і прийняття від них заліків згідно з навчальним та тематичним планами відповідно до наказу МВС України від 21 лютого 1996 року № 115 «Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю» [7], та наявності умов за місцем проживання таких осіб для зберігання вогнепальної зброї, що підтверджується складеним за їх обстеженням актом. Щодо права зберігання і носіння вогнепальної зброї, виданої народним депутатам та окремим посадовим особам, то працівниками структурних підрозділів Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України видаються дозволи. На їх підставі у тимчасове користування народному депутату чи окремій посадовій особі може видаватися один пістолет, боєкомплект патронів до нього та кобура для їх носіння. Ця вогнепальна зброя може бути застосована народним депутатом або іншою посадовою особою як винятковий захід, керуючись постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 575 «Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї» [8].

Зауважимо, що вогнепальна зброя, видана у тимчасове користування народним депутатам та окремим посадовим особам, повинна зберігатися в металевих сейфах або ящиках, прикріплених до стіни чи підлоги, за місцем постійного проживання таких осіб, що виключає доступ до зброї сторонніх осіб. Забороняється також передача іншим особам цієї зброї та боєприпасів до неї. За відсутності необхідності в зберіганні або у разі відсутності умов для надійного зберігання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї за місцем тимчасового перебування народного депутата чи окремої посадової особи така зброя здається на зберігання до чергової служби органу поліції, що видав зброю. Такі дії фіксуються у книзі видачі озброєння та спеціальних засобів органу поліції, до якого здано зброю та боєприпаси на тимчасове зберігання [5].

Вартість втраченої чи зіпсованої вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та пристосувань для їх носіння відшкодовується народними депутатами та окремими посадовими особами у десятикратному розмірі. Про факт втрати чи крадіжки вогнепальної зброї та боєприпасів народний депутат чи окрема посадова особа зобов'язані негайно письмово повідомити керівництво головного управління поліції за місцем події та керівництво головного управління Національної поліції України, що видало вогнепальну зброю. Більше того, народний депутат або окрема посадова особа, яким видана вогнепальна зброя та боєприпаси, повинні щоквартально пред'являти їх органу поліції, що їх видав, для перевірки наявності зброї, боєприпасів та їхнього технічного стану [9, с. 156]. Зазначимо також, що після складання своїх повноважень, а також після закінчення строку перебування на державній службі народний депутат чи окрема посадова особа у десятиденний термін зобов'язані здати зброю до органу, що її видав [5].

Щодо права користування та носіння вогнепальної зброї працівниками суду і правоохоронних органів та їхніми близькими родичами, то воно передбачено Законом України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [6] та наказом МВС України від 24 липня 1996 р. № 523 «Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до них, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [10]. Так, зазначені цими актами особи

мають право застосовувати спеціальні заходи забезпечення безпеки. Залежно від ступеня загрози для життя і здоров'я, працівнику суду або правоохоронного органу та його близьким родичам із дотриманням вимог чинного законодавства можуть видаватися зброя та спеціальні засоби індивідуального захисту. Так, у тимчасове користування кожній такій особі може видаватися один пістолет, боєкомплект патронів до нього та кобура для їх носіння або один газовий пістолет (револьвер) та комплект патронів до нього, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії. У необхідних випадках особам, щодо яких прийнято рішення про застосування заходів безпеки, можуть видаватися бронежилети [10].

Зазначена нами зброя та спецзасоби видаються на підставі мотивованої постанови компетентного органу про проведення комплексу заходів безпеки відносно осіб, які потребують відповідного захисту, на підставі їхньої заяви, медичної довідки про стан їх здоров'я та після проведення з ними спеціальних занять згідно з навчальним та тематичним планами з вивчення вимог відповідних законодавчих і нормативних актів, а також наявності умов зберігання зброї за місцем проживання цих осіб на підставі акта обстеження цих умов.

Право зберігання і носіння вогнепальної зброї та спеціальних засобів індивідуального захисту, виданих особам, відносно яких здійснюються заходи безпеки, забезпечуються видачею уповноваженими працівниками поліції спеціальних дозволів [9, с. 158]. Видача вогнепальної зброї та спеціальних засобів працівникам правоохоронних органів, яким у зв'язку з їх професійною діяльністю, чинним законодавством вже надано право користуватися нею, здійснюється на підставі зазначеного нами наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622 [1].

Щодо умов зберігання, обліку, порядку дій у разі втрати, крадіжки або псування вогнепальної зброї, загальних правил користування нею, то вони є такими ж, як і для народних депутатів, тому не вважаємо за доцільне аналізувати відповідне законодавче положення.

Нарешті зауважимо, що прийняття органом, який виніс мотивовану постанову про застосування заходів безпеки, рішення про їх скасування тягне за собою повернення у десятиденний термін вогнепальної зброї та спеціальних засобів індивідуального захисту особами, яким вони були видані, до органу поліції, що їх видав [10].

Висновок. На підставі викладеного констатуємо, що реалізація права на придбання, зберігання, перевезення або носіння вогнепальної зброї та боєприпасів до неї може здійснюватися обмеженим колом суб'єктів, а саме: міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами, суб'єктами господарювання та фізичними особами, які у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень потребують додаткового забезпечення їх безпеки. Інші суб'єкти правовідносин, наприклад, громадяни України як приватні особи, позбавлені права володіти та користуватися вогнепальною зброєю для забезпечення захисту свого життя, здоров'я, майна та інших цілей. Для реалізації своїх прав у сфері обігу вогнепальної зброї такі суб'єкти повинні звернутись до органів поліції з метою отримання дозволу. Відповідно до чинного законодавства Департаментом превентивної діяльності Національної поліції України та його територіальними підрозділами на місцях зазначеним суб'єктам за чинним законодавством України можуть надаватися адміністративні послуги з видачі дозволів на: 1) придбання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї; 2) їх перевезення територією України або через митний кордон держави; 3) їх зберігання; 4) носіння відомчої зброї; 5) зберігання і носіння вогнепальної зброї.

На нашу думку, аналізовані нами адміністративні послуги потребують особливого державного контролю через те, що вогнепальна зброя є таким об'єктом дозвільної системи, що має підвищений рівень небезпеки для життя і здоров'я громадян та для правопорядку в цілому. У зв'язку з цим пропонуємо внести такі доповнення і зміни до законодавства:

– доповнити ст. 2 Закону України «Про адміністративні послуги», а саме поширити дію цього Закону на правовідносини щодо набуття прав на об'єкти, обмежені у ци-

вільному обігу, зокрема, на набуття права володіння та користування вогнепальною, пневматичною і холодною зброєю, пристроями для відстрілу патронів, споряджених металевими снарядами несмертельної дії, а також боєприпасами до зброї та вибуховими речовинами;

– розробити та прийняти Закон України «Про перелік адміністративних послуг та плату (адміністративний збір) за їх надання», яким затвердити перелік платних та безоплатних адміністративних послуг, в тому числі й тих, що надаються в дозвільній галузі Національною поліцією України;

– розробити та прийняти Закон України «Про цивільну зброю і боєприпаси», яким визначити порядок обігу зброї на території України.

Наведені законодавчі пропозиції обумовлені тим, що на сьогодні порядок надання адміністративних послуг з видачі дозволів на придбання, перевезення, зберігання та використання вогнепальної зброї і боєприпасів до неї є надто нормативно зарегульованим. Дійсно, це пояснюється суспільно-небезпечною характеристикою об'єкта дозвільної системи. У зв'язку з цим ще раз наголошуємо на необхідності законодавчого врегулювання процедури обігу вогнепальної зброї. В результаті цього відбудеться посилення контрольної функції держави відносно даного об'єкта дозвільної системи, підвищиться рівень захисту конституційних прав і свобод людини та правопорядку країни в цілому.

Бібліографічні посилання

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>.

2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : Навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 196 с.

3. Інформаційна картка адміністративної послуги для юридичних осіб з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система / Офіційний веб-сайт Національної поліції України. URL : <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/832623>.

4. Серета В. В. Гурковський М. П., Назар Ю. С. та ін. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Особлива частина : навч. посібник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 582 с.

5. Про затвердження Положення про порядок видачі народним депутатам України та окремим посадовим особам апарату Верховної Ради України у тимчасове користування вогнепальної зброї, її обліку і зберігання : наказ МВС України від 24 липня 1996 р. № 524. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0543-96>.

6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781- XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

7. Про затвердження Інструкції про заходи безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю : Наказ МВС України від 21 лютого 1996 р. № 115. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1125-11>.

8. Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 575. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575-92-%D0%BF>.

9. Гуменюк В. А. Адміністративно-правове регулювання здійснення органами внутрішніх справ дозвільної системи : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1999. 201 с.

10. Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до них, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Наказ МВС України від 24 липня 1996 р. № 523. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0556-96>.

Надійшла до редакції 10.06.2019

References

1. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro porjadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatychnoyi i kholodnoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoiyimi vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta zaznachennykh patroniv, a takozh boyeprypasiv do zbroyi ta vybukhovyykh materialiv [On approval of the Instruction on the procedure for the manufacture, purchase, storage, accounting, transportation of firearms, air and cold weapons, devices of domestic production for shooting cartridges equipped with rubber or similar in their properties metal shells and non-lethal action, and subjected to non-lethal action, and subjected to non-lethal action to weapons and explosives]: nakaz MVS Ukrainy vid 21 serpnia 1998 r. № 622. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98>. [in Ukr.]
2. Administratyvna diyal'nist' politsiyi u pytannyakh ta vidpovidyakh (2016) [Administrative activities of the police in questions and answers]: Navch. posibnyk. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury. 196 s. [in Ukr.]
3. Informatsiyna kartka administratyvnoyi posluhy dlya yurydychnykh osib z vydachi dozvoliv na prydbannya i perevezennya vohnepal'noyi zbroyi, boyeprypasiv, inshykh predmetiv, na yaki poshyryuyet'sya dozvil'na systema / Ofitsiynyy veb-sayt Natsional'noyi politsiyi Ukrainy. [Information card of administrative services for legal entities for issuing permits for the purchase and transportation of firearms, ammunition, other items covered by the permit system] URL : <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/832623>. [in Ukr.]
4. Sereda V. V. Hurkovs'kyi M. P., Nazar YU. S. ta in. (2015) Administratyvna diyal'nist' orhaniv vnutrishnikh sprav. Osoblyva chastyna [Administrative activities of law enforcement agencies. Special part]: navch. posibnyk. L'viv : L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav., 582 c. [in Ukr.]
5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro porjadok vydachi narodnym deputatam Ukrainy ta okremym posadovym osobam aparatu Verkhovnoyi Rady Ukrainy u tymchasove korystuvannya vohnepal'noyi zbroyi, yiyi obliku i zberihannya : nakaz MVS Ukrainy vid 24 lypnya 1996 r. № 524. [On Approval of the Regulation on the Issuance of Firearms to the People's Deputies of Ukraine and to Individual Officials of the Verkhovna Rada of Ukraine for Temporary Use of Firearms, its Accounting and Storage] URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0543-96>. [in Ukr.]
6. Pro derzhavnyy zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv [On state protection of court employees and law enforcement agencies]: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnya 1993 r. № 3781- XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. [in Ukr.]
7. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro zakhody bezpeky pry povodzhenni z vohnepal'noyu zbroyeu [On approval of the Instruction on safety measures in the handling of firearms]: Nakaz MVS Ukrainy vid 21 lyutoho 1996 r. № 115. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1125-11>. [in Ukr.]
8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro porjadok zastosuvannya vohnepal'noyi zbroyi [On approval of the Regulation on the Procedure for the Use of Firearms]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 zhovtnya 1992 r. № 575. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575-92-%D0%BF>. [in Ukr.]
9. Humenyuk V. A. (1999) Administratyvno-pravove rehulyuvannya zdiysnennya orhanamy vnutrishnikh sprav dozvil'noyi systemy [Administrative and Legal Regulation of the Permit System by the Internal Affairs Bodies] : dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. 201 s. [in Ukr.]
10. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro porjadok prydbannya, vydachi, obliku, zberihannya ta zastosuvannya vohnepal'noyi zbroyi, boyeprypasiv do nykh, spetsial'nykh zasobiv individual'noho zakhystu pratsivnykamy sudu i pravookhoronnykh orhaniv, a takozh osobamy, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochynstvi [On approval of the Regulations on the Procedure for the Purchase, Delivering, Accounting, Storage and Use of Firearms, Ammunition, Special Means of Individual Protection by Court and Law Enforcement Agents, as well as Persons Participating in Criminal Proceeding] : Nakaz MVS Ukrainy vid 24 lypnya 1996 r. № 523. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0556-96>. [in Ukr.]

SUMMARY

Fomenko A.Ye. Issues of the National police administrative services in authorization of purchase and transportation of firearms. The author has described the procedure of delivering by the National Police of Ukraine of administrative services of authorization for purchase and transportation of firearms. He has marked peculiarities of such procedure with regard to legal entities and individuals.

The author has concluded that the realization of the right to purchase, storage, transportation or carry firearms and ammunition to it may be exercised by a limited number of actors: ministries, other central executive authorities, enterprises, institutions, economic entities and individuals who, regarding the performance of their official duties, require additional security. Other legal entities, such as Ukrainian citizens as individuals, deprived of the right to possess and use firearms to protect their lives, health, property and other purposes.

In order for such entities to exercise their rights to firearms, they must apply to the police for permission. According to the current legislation, the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine and its territorial units may provide administrative services for the issuance of permits to such actors for: 1) the purchase of firearms and ammunition; 2) transportation of firearms and ammunition on the territory of Ukraine or through the customs border of the country; 3) storage of firearms and

ammunition; 4) carrying departmental weapons; 5) storage and carrying of firearms. Issuance of such permits shall be carried out according to the current legislation of Ukraine.

To properly control and strengthen the guarantees of security and law and order in the country, he has offered amendments to the current legislation in the relevant field. In his opinion, these administrative services need special government control considering that firearms are such an object of the permission system, which has an increased level of danger to citizens' life and health in particular and to law and order in general.

Keywords: *National police, permit, service, weapons, acquisition, transportation.*

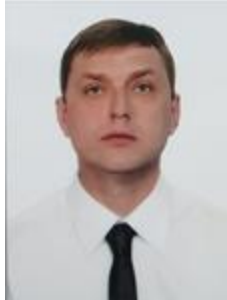
УДК 351.86

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-15-20

Алексєєнко І.В. ©

доктор політичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

Магась Г.А. ©

доктор наук з державного
управління
(Національна академія
Державної прикордонної
служби України
імені Богдана
Хмельницького)

Агарков О.А. ©

доктор політичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ СТИЛІВ УПРАВЛІННЯ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМАТИЗУЮЧИЙ ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ПІДЛЕГЛИХ КОЛЕКТИВІВ

Розглянуто основні чинники зовнішнього середовища діяльності керівників органів МВС України, що впливають на формування їх стилю управління. Обґрунтовується необхідність опори на ситуативні (динамічні), а не на класичні (статичні) теорії вивчення лідерства і керівництва в організації. Пропонується алгоритм формування індивідуального стилю управління керівника на основі досвіду оперативно-службової діяльності органів системи МВС України. Розкрито структуру та зміст розробленої методики щодо формування стилю управління керівника залежно від умов виконання оперативно-службових завдань.

Ключові слова: *управлінські рішення, стиль управління, фактори зовнішнього середовища, організаційні зміни, організаційна поведінка, державне управління, оперативно-службова діяльність.*

Постановка проблеми. Необхідність зміцнення правопорядку, забезпечення громадської стабільності, захисту права і свободи людини і громадянина висуває особливі вимоги до діяльності органів системи МВС України. Досягнення високих оперативно-службових результатів цих органів можливо лише при ефективному управлінні, яке багато в чому залежить від соціально-психологічного клімату в колективі, характеру взаємин працівників, їх згуртованості, а також рівня відповідності стилю управління рівню розвитку колективу.

У сучасних умовах необхідно зміщати пріоритети від діяльності «на результат за всяку ціну» до роботи з людьми і досягнення результатів завдяки розвитку колективів, до вирішення завдань, пов'язаних зі стимулюванням ініціативи і творчої активності працівників, створенням умов для їх самореалізації, формуванням сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. Отже, питання вдосконалення стилю управління в органах системи МВС України мають велике практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти проблеми ефективного управління органами системи МВС України проаналізо-

© Алексєєнко І.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

irina_alekseenko@yahoo.com

© Магась Г.А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2769-9718>

© Агарков О.А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0735-3226>

profpolit@ukr.net

вані в роботах таких науковців: О. В. Діденка, В. В. Заложа, Д. В. Іщенко, І. С. Катеринчука, В. А. Кириленка, М. О. Маланція, А. Б. Мисика, В. О. Назаренка, Б. М. Олексієнка, В. М. Серватюка, П. А. Шишоліна, О. М. Шинкарука. Проблеми стилю та ефективності управління порушували у своїх роботах як вітчизняні, так і зарубіжні автори: К. Арждиріс, Г. В. Атаманчук, К. Бланшар, Р. Блейк, О. Виханський, В. Врум, Д. Гвішіані, П. Друкер, Т. Заславська, П. Йетон, Т. Кабаченко, С. Ковалевський, Т. Коно, Р. Лайкерт, М. Мескон, Т. Мітчел, Дж. Моутон, Р. Стогділ, Р. Танненбаум, Р. Уотерманн, Д. Френсіс, П. Херсі, А. Г. Шестаков, А. Яго та ін.

Незважаючи на широке висвітлення питань управління соціальними організаціями в роботах вітчизняних та закордонних авторів, питання стильових особливостей управлінської діяльності керівників органів системи МВС України в умовах кризового соціуму як фактору створення сприятливих умов для успішного виконання оперативно-службових завдань розроблено недостатньо глибоко, що й зумовило актуалізацію даної проблематики.

Мета статті – здійснити аналіз механізмів підвищення ефективності управлінської діяльності в системі органів МВС України на основі вдосконалення стилю управління.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння підходу авторів статті до питання значення стилю управління як фактору створення сприятливих умов виконання оперативно-службових завдань слід врахувати, що, виходячи з визначення організації як системи свідомо координованої діяльності і того, що хоча її суб'єктами у військовому підрозділі є військовослужбовці, елементом системи організації є не вони, а ті дії, які в сукупності забезпечують досягнення поставленої мети, функціонування й розвиток системи. Тобто впливати на виконання завдань оперативно-службової діяльності керівник може лише через суб'єкта діяльності, конкретного військовослужбовця. Таким чином, це відношення набуває суб'єктного характеру. Стиль управління відображається на рівні задоволеності виконавця своєю діяльністю, бажанні працювати, загальному психічному стані і, врешті-решт, на соціально-психологічному кліматі в колективі, а вже потім через ці показники він впливає на якість виконання завдань, що стоять перед органом (підрозділом) [7, с. 321]. Таким чином, діяльність військових спеціалістів розглядається як інституційована відповідно до загальних цілей. Інституційований зміст діяльності полягає у певній ролі. У виконанні ролі проявляється стильова особливість діяльності військовослужбовця як суб'єкта, що виступає індивідуальністю, носієм досвіду, реалізатором визначеної системи цінностей, яка формується в ході переломлення соціальних цінностей крізь призму індивідуальної життєдіяльності і їх входження в психологічну структуру індивіда у формі особистих цінностей як джерела мотивації поведінки. Особисті цінності у свідомості індивіда відображаються у формі ціннісних орієнтацій і можуть виступати як важливий чинник соціальної регуляції взаємовідносин людей і поведінки індивіда [11, с. 57]. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації і можуть бути виявлені в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах дій і поведінки особистості. Разом з тим у сучасних умовах успішність виконання оперативно-службових завдань органами системи МВС України залежить не лише від особистості керівника, а й ряду інших чинників: розвитку обстановки (ситуації, яка склалася), рівня готовності до дій підлеглих, ставлення підлеглих до керівника та ін.

З урахуванням наведеного методика формування стилю управління керівника залежно від умов виконання оперативно-службових завдань органами системи МВС України може бути представлена у вигляді послідовного виконання заходів, які характерні для певного етапу управлінської діяльності, зокрема таких:

1 етап – формування чіткої стратегії, цілей та принципів діяльності;

2 етап – визначення стилю управління керівника відповідного органу за існуючими класифікаціями на основі методики оцінки стилю керівництва.

Під стилем управління (керівництва) розуміється загальна характеристика способів, за допомогою яких відбувається взаємодія між керівником та підлеглими. Він відображає методи роботи керівника, організацію діяльності, взаємовідносини в колективі, пріоритети, позицію керівництва, переважаючу систему мотивації тощо [15, с. 253]. Стиль, при якому керівник орієнтується на вирішення поставленого перед ним завдання (здійснює розподіл задач серед підлеглих, планує порядок виконання завдань, визначає форми і способи виконання завдань, організує всебічне забезпечення та ін.), має назву інструментального, або орієнтованого на завдання. Стиль управління (керівництва), за якого керівник створює сприятливий морально-психологічний клімат, організує спільне виконання поста-

влених завдань, здійснює допомогу під час їх реалізації тощо, називається орієнтованим на людські відносини або на підлеглих. Потенційні переваги стилю управління (керівництва), орієнтованого на завдання (наближеного до авторитарного), полягають у швидкості прийняття рішень та дій, єдності цілей і суворому контролю за підлеглими. Разом з тим він ставить підлеглих в суворі рамки субординації, чим породжує пасивність та приводить врешті до зниження ефективності діяльності організації. В даному випадку керівник в основному інформує підлеглих про мету майбутніх дій, завдання, визначає порядок їх виконання, час виконання завдань, здійснює контроль [17, с. 154].

3 етап – проведення моніторингу та аудиту ефективності системи мотивації персоналу органів системи МВС України.

4 етап – інтерпретація стилів управління залежно від специфіки визначених завдань і обставин.

На наш погляд, доречним є формування практичних моделей, які описують вибір стилю управління керівника залежно від умов виконання оперативно-службових завдань, наприклад органом (підрозділом) ДПСУ.

Керівнику органу (підрозділу) охорони державного кордону ДПСУ змінити себе та свій стиль управління (керівництва) в повсякденних умовах дуже складно. Тому, щоб керівник зміг проявити себе з найкращої сторони, доцільно перемістити його в інші умови, наприклад: начальника відділу прикордонної служби 4-ї категорії призначити на посаду начальника відділу прикордонної служби 3-ї категорії. Таким чином, залежно від масштабу повноважень керівника, характеру його відносин з підлеглими і чіткості визначених задач можна виокремити декілька типів ситуацій, які виникають у ході оперативно-службової діяльності органів (підрозділів) охорони державного кордону.

Модель 1 (сформована на дослідженнях Ф. Фідлера).

Ситуація А. Коли задачі чітко визначені, посадові повноваження керівника досить суттєві, його відносини з підлеглими добрі (настільки добрі, що керівнику дуже легко впливати на них) краще використовувати інструментальний стиль. Разом з тим слід зазначити, що даний стиль доцільно використовувати у тому випадку, коли спостерігається ситуація «все погано». Використання інструментального стилю в даній ситуації забезпечить оперативність у прийнятті та реалізації рішення, а також надійність контролю [3, с. 157].

У нескладних ситуаціях, в умовах з чітко визначеними завданнями для кожного підрозділу посадовій особі достатньо звернутися до простих вказівок.

Ситуація Б. Стиль управління (керівництва), який орієнтований на підлеглих (на відносини), слід використовувати в помірно сприятливих для керівника умовах (ситуаціях), коли у керівника немає достатньо влади, щоб забезпечити необхідний рівень співпраці з підлеглими [9, с. 107]. Наприклад, на ділянку органу (підрозділу) охорони державного кордону прибуло посилення у вигляді тимчасово створеного формування, яке буде виконувати завдання оперативно-службової діяльності за задумом начальника органу (підрозділу) охорони державного кордону.

Якщо відносини добрі, то підлегли в основному будуть схильні виконувати поставлені завдання. Орієнтування на організаційну сторону (коли керівник буде намагатися особисто визначити порядок та способи виконання завдань, акцентуючи на своєму досвіді) може спричинити конфлікт, внаслідок якого вплив керівника на підлеглих зменшиться. Та навпаки, орієнтація на підлеглих (людські відносини) значно збільшить вплив керівника на підлеглих і, як наслідок, приведе до успішного виконання завдань [2, с. 235].

Модель 2 (сформована на дослідженнях Т. Мітчела і Р. Хауса). Сутність даної моделі: підлегли будуть намагатися якісно виконати поставлені завдання, якщо вони після цього отримають будь-яку особисту вигоду. При цьому основними завданнями керівника органу є: чітке роз'яснення підлеглим, яка винагорода їх чекає при успішному виконанні завдання; створення належних умов для виконання поставленого завдання; надання практичної допомоги [13, с. 278].

Залежно від обставин, власного бачення вирішення поставленого завдання, особистих якостей та можливостей підлеглих впливати на розвиток ситуації пропонуються чотири стилі управління:

а) у випадку, коли у підлеглих (які будуть виконувати поставлене завдання) є потреба в самоповазі та кореляції з колективом, доцільно використовувати стиль підтримки, який є аналогічний стилю, орієнтованому на підлеглих;

б) у випадку, коли підлегли прагнуть самостійності, краще використовувати ін-

струментальний стиль.

Це пояснюється тим, що коли підлеглі відчувають, що від них особисто нічого не залежить, вони намагаються якомога швидше виконати поставлене завдання. А також виникає потреба в чіткому визначенні порядку та часу виконання поставленого завдання [8, с. 82].

У нестандартних (кризових) ситуаціях доцільно використовувати інструментальний стиль, оскільки керівник органу системи МВС краще бачить ситуацію в цілому, а його вказівки слугують для підлеглих певними орієнтирами. Такими ситуаціями можуть бути: спеціальні заходи щодо пошуку правопорушників; локалізація кризової ситуації в пункті пропуску, бойові дії [5, с. 498];

в) у випадку, коли підлеглі самі прагнуть досягти високих результатів в оперативно-службовій діяльності та впевнені, що зможуть їх досягти, доцільно використовувати стиль, орієнтований на «досягнення». При цьому керівник органу системи МВС України визначає підлеглим посильні завдання та очікує, що вони без примусу будуть самостійно їх вирішувати, а він, зі свого боку, забезпечує необхідні для цього умови;

г) стиль управління, орієнтований на участь підлеглих у прийнятті рішень, доцільно використовувати в ситуаціях, коли підлеглі намагаються реалізувати себе в управлінні. Керівник при цьому повинен ділитися з ними інформацією та широко використовувати їхні ідеї.

Модель 3 (сформована на дослідженнях П. Херслі і К. Бланшара). Застосування того чи іншого стилю управління залежатиме від рівня зрілості підлеглих, їх спроможності відповідати за свою поведінку, від рівня освіти, досвіду служби, а також внутрішнього бажання досягнути певних результатів [1, с. 77].

Отже, аналіз моделей дозволив визначити чотири основні стилі управління:

а) сутність першого стилю полягає в наданні особисто керівником органу системи МВС України розпоряджень, наказів новачкам та підлеглим з низькою мотивацією і потребує визначення всього спектру задач для виконання. Але при цьому керівник, в першу чергу, повинен орієнтуватися на вирішення організаційно-технічних питань, а потім – на налагодження комунікативних зв'язків (людських відносин);

б) сутність другого стилю управління полягає в тому, що керівник органу системи МВС України, разом з окресленням задач для підлеглих, підтримує їх прагнення до самостійності і творчості в роботі;

в) сутність третього стилю управління полягає в тому, що підлеглих, які можуть якісно виконувати поставлені завдання, але не хочуть цього робити, незважаючи на свою підготовленість та компетентність, доцільно використовувати для прийняття рішень. Це обумовлюється тим, що така категорія підлеглих сама знає, що, коли і як необхідно робити. Поряд з тим керівнику необхідно активувати («розбудити») в них почуття причетності до колективу, надати можливість проявити себе [6, с. 523];

г) четвертий стиль управління передбачає, що підлеглим, які мають високий рівень самосвідомості, прагнуть нести відповідальність, виконувати завдання самостійно, без додаткових вказівок керівника, доцільно делегувати повноваження та створювати умови для колективного управління [9, с. 32].

Модель 4 (сформована на дослідженнях В. Врума та Ф. Йетона). Зміст та сутність моделі залежить від поставленої мети, особливостей колективу органу (підрозділу) та складності обставин і передбачає п'ять стилів управління (А, Б, В, Г, Д).

А. Керівник одноосібно приймає рішення на підставі отриманої інформації.

Б. Керівник доводить до підлеглих мету майбутніх дій, заслуховує їх пропозиції, але приймає рішення одноосібно.

В. Керівник доводить до підлеглих отримане завдання, заслуховує та узагальнює пропозиції підлеглих та, з урахуванням їх, приймає рішення.

Г. Керівник спільно з підлеглими обговорює мету майбутніх дій і на підставі цього приймає колективне рішення.

Д. Керівник постійно працює в складі групи, яка виробляє колективне рішення, або приймає найкраще, незалежно від того, хто його автор [18, с. 157].

В основу вибору стилю управління керівника покладено такі основні критерії: а) наявність достатньої інформації та досвіду у підлеглих; б) рівень вимог, які висуваються до рішень; в) усвідомлення мети майбутніх дій та порядок їх виконання; г) необхідність погодження рішення з підлеглими; д) ймовірність отримання підтримки підлеглими одноосібно прийнятого рішення; е) зацікавленість підлеглих у виконанні

поставленого завдання; ж) прогнозування виникнення конфлікту між підлеглими в процесі ухвалення рішення [10, с. 37-38].

Модель 5 (сформована на дослідженнях П. Ханзейкера і Е. Алесандра). Діяльність підлеглих можна класифікувати за певними типами, залежно від якого керівник обирає стиль управління. В основу типології діяльності підлеглих покладено такі риси характеру: комунікабельність та прагнення до самоствердження [19, с. 903]. Підлеглим з низьким рівнем самоствердження властиві мовчазність, м'якість, прагнення уникнути ризику, сором'язливість, стриманість, пошук підтримки серед оточуючих. Підлеглим з високим рівнем самоствердження характеризуються красномовством, певною різкістю висловлювань, ризикованістю та швидкістю прийняття рішень, самовпевненістю, наполегливістю, готовністю до боротьби. Підлеглим з високим рівнем комунікабельності готові до взаємодії, прагнуть тісних взаємин з оточуючими, доброзичливі, розкуті, вільні в спілкуванні. Підлеглим з низьким рівнем комунікабельності відчужені, закриті, прагнуть формальних офіційних відносин, орієнтовані на факти та задачі, розважливі.

Комбінація високої комунікабельності та високого рівня самоствердження проявляється в експресивному стилі поведінки підлеглих, якому притаманні збудливість, неврівноваженість, спонтанність в рішеннях та діях, швидкість, напористість, схильність до маніпулювання оточуючими, узагальнення та перебільшення. Вони завжди оптимістичні, вміють надихати інших.

Комбінація низької комунікабельності та високого рівня самоствердження породжує діловий стиль поведінки. Такі підлегли демонструють твердість і розсудливість в діях та рішеннях, безкомпромісність, владолоубство, прагнення реалізувати себе й водночас контролювати та подавляти оточуючих. Зазвичай такі підлегли гарні організатори [6, с. 521].

Комбінація низької комунікабельності та низького рівня самоствердження породжує аналітичний стиль поведінки, який характеризується обережністю, уникненням контактів, повагою формальних статусів, приписів, прагненням до деталізації, схильністю до інтелектуальної діяльності з чіткими цілями та задачами, які дозволяють реалізувати себе. Такі підлегли неквапливі, здебільшого виконують завдання в одиночку, старанні, наполегливі, добре виконують завдання, але при цьому дріб'язкові, не гнучкі, намагаються показати всім свою «праведність».

Результатом комбінації високої комунікабельності та низького рівня самоствердження є доброзичливий стиль поведінки, який характеризується повільністю дій та прийняття рішень, орієнтиром на інших та спільне виконання завдань, уникненням конфліктів, м'якістю, невпевненістю в собі, пошуком підтримки оточуючих, прагненням до безпеки. Такі підлегли надійні та мають гарні здібності до мультиплікації [14, с. 33].

Висновки. Отже, з метою підвищення ефективності управління на науковій основі, усвідомлення потреби в набутті більш глибоких знань, впровадження досягнень політико-правової науки, соціології та психології управління в практичну діяльність керівників органів системи МВС України необхідно:

– на постійній основі проводити семінари з вивчення положень менеджменту, політичної психології, соціології, психології управління, ввівши в плани навчання керівників спецкурси щодо вдосконалення стилю управління;

– систематично проводити курси з вказаних проблем для керівного складу органів системи МВС України;

– ширше висвітлювати в засобах масової інформації передовий досвід керівників, що практикують ефективний стиль управління, який відповідає сучасним умовам функціонування органів системи МВС України.

Процес вдосконалення стилю управління повинен здійснюватися на постійній і систематичній основі, а не носити характер кампанії, разових або періодичних заходів.

Слід зазначити, що аналіз, проведений в даній статті, не претендує на повне розкриття даної теми і безперечність порушених в ній питань. Багато з них вимагають подальшого вивчення та розробки, а це дослідження може розглядатися як певний внесок у вирішення наукової проблеми вдосконалення стилю управління в органах системи МВС України на сучасному етапі розвитку суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Ballesteros S. Cognitive approaches to human perception. Lawrence Erlbaum Associates, Inc; Hillsdale, NJ, US. U Nacional de Educacion a Distancia, Madrid, Spain. 2004. 301 pp.
2. Bandura A. Social-learning Theory of Identification Process. II Handbook of Socialization

Theory and Research / D.A. Joslin. Chicago, 2001. P. 236-254.

3. Bromley D-B. Reputation, image and impression management. 11 John Wiley & Sons; Chichester, England. U Liverpool, Emeritus Professor of Psychology, Liverpool, England, 2003. 300 p.

4. Carpendale J.I., Krebs D.L. Situational variation in moral judgment: In a stage or on a stage? Journal-of-Youth-and-Adolescence, Vol 21 (2). U British Columbia, Vancouver, Canada. 2002. P. 203-224.

5. Chusmir L.H., Koberg C.S., Stecher M.D. Self-confidence of managers in work and social situations: A look: at gender differences. Sex-Roles, Vol. 26 (11-12). Florida International. US, 2002. P. 497-512.

6. Fiske S-T., Taylor S-E. Social cognition (2nd ed.). McGraw-Hill Book Company; New York, NY, US. Massachusetts, Professor of Social Psychology, Amherst, MA, US, 2004. 717 pp.

7. Gold B-A. Exploring organizational behavior: Cases, readings, and experiences. Dryden Press; Ft Worth, TX. US. Pace LL Lubin School of Business, New York, NY, US. 2003. 591 pp.

8. Haemmerlie P.M., Robinson D.A., Carmen R.C. «Type A» personality traits and adjustment to college. Journal-of-College-Student-Development, Vol. 32 (1). U Missouri, Rolla, US. 2006. P. 81-82.

9. Harris T-E. Applied organizational communication: Perspectives, principles, and pragmatics. Lawrence Erlbaum Associates. Inc: Hillsdale, NJ, US. U Alabama. Tuscaloosa, AL, US. 2000. 504 pp.

10. Leary M.R. Self-presentation: Impression management and interpersonal behavior. 11 Brown & Benchmark Publishers; Madison, WI, US. Wake Forest U, Winston-Salem, NC, US. 2005. 246 pp.

11. Marans R. Stokols D. Environmental simulation: Research and policy issues. Plenum Press; New York, NY, US. U Michigan, Coll of Architecture & Urban Planning, Ann Arbor, MI, US. 2003. 327 pp.

12. McCann C.D., Lalonde R. N. Dysfunctional communication and depression: Social cognitive processes. 11 American-Behavioral-Scientist. Vol. 36 (3). York U, Toronto, ON, Canada, 2000. P. 271-287.

13. Michel L. Clues to identity in trans- and intercultural group analysis. Group-Analysis, Vol. 28 (3). Outpatient Psychiatric Clinic, Lausanne, Switzerland, 2005. P. 275-279.

14. Noro K., Brown O-J. Human factors in organizational design and management, Vol. 3. North-Holland; Amsterdam, Netherlands. Waseda U, School of Human Sciences, Tokorozowa, Japan, 2000. 504 pp.

15. Shetzer L. A social information processing model of employee participation. Organization-Science. Vol. 4 (2). U British Columbia. Faculty of Commerce, Vancouver, Canada, 2003. P. 252-268.

16. Steers, R-M. Introduction to organizational behavior (4th ed.). HarperCollins Publishers; New York, NY, US. U Oregon, Kazumitsu Shiomi Professor of Management. Eugene, OR, US. 2001. 675 pp.

17. Tack W.H. Rationales Handeln in Sozialen Situationen / Rational action in social situations. Zeitschrift-fur-Sozialpsychologie, Vol. 22 (3). U des Saarlandes, Saarbrucken, Fed Rep Germany, 2001. P. 151-165.

18. Triandis H.C. Collectivism and individualism as cultural syndromes. Cross-Cultural-Research-The-Journal-of-Comparative-Social-Science. Vol 27 (3-4). U Illinois. Urbana-Champaign, US. 2003. P. 155-180.

19. Warr M. Dangerous situations: Social context and fear of victimization. II Social-Forces, Vol. 68 (3). U Texas, Austin, US. 2000. P. 891-907.

Надійшла до редакції 10.09.2019

SUMMARY

Alekseyenko I., Magas G., Agarkov O. Improvement of the styles of management of the leaders of the bodies of the MIA of Ukraine as a systematizing factor of the effectiveness of the work of subjective collectives. The need to strengthen the rule of law, ensure public stability, protect the rights and freedoms of the individual and citizen poses special requirements for the activities of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Achieving high operational and service results of these bodies is possible only with effective management, which, in many respects, depends on the social and psychological climate in the team, the nature of the relationships of employees, their cohesion, as well as the level of compliance with the style of management of the level of development of the team.

Despite the wide coverage of the management of social organizations in the work of national and foreign authors matters the stylistic features of administrative activity of heads of the MIA of Ukraine in conditions of crisis of society as a factor in making favorable conditions for successful implementation of operational and service tasks developed not deeply, that caused the actualization of these problems.

In modern conditions it is necessary to shift the priorities from activity at the result at any cost to work with people and achieve results through the development of teams, to solving problems related to stimulating the initiative and creative activity of employees, creating conditions for their self-realization, forming a favorable social-psychological climate in the team. Therefore, the issues of improving the management style in the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are of great practical importance.

The process of improving the management style should be carried out on an ongoing and systematic basis, rather than campaigning, one-off or periodic.

The analysis made in this article does not claim to fully disclose the subject and the indisputability of the issues raised in it. Many of them require further study and development, and this research can be considered as a certain contribution to solving the scientific problem of improving the management style in the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine at the present stage of society's development.

Keywords: *managerial management, management style, factors of middleware, government organization, government behavior, management, operational and service activities.*

УДК 342.95+351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-21-25

Безпалова О.І.®

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИКИ МЕДІАЦІЇ В ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ВИПАДКІВ НАСИЛЬСТВА У ДИТЯЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наголошено на важливості запровадження на законодавчому рівні інституту медіації в Україні шляхом імплементації кращих європейських та світових стандартів медіації. Розкрито позитивні риси медіації, що проводиться поза межами судового засідання. Висвітлено особливості впровадження програми медіації в діяльності працівників поліції ювенальної превенції з метою профілактики підліткової злочинності.

Ключові слова: медіація, примирення, ювенальна превенція, правопорушення, профілактика.

Постановка проблеми. Сьогодні вирішення правових конфліктів регулюється не лише нормами національного законодавства; в численних нормативно-правових актах Європейського Союзу (як його інституцій, так і держав-членів) регламентується процедура вирішення різноманітних конфліктів (спірних питань), що виникають на різних рівнях, пропонуються шляхи їх вирішення та попередження, уникнення гострого протистояння сторін. Проте, зважаючи на величезну кількість нормативно-правових актів у цій сфері, численні випадки неузгодження норм законодавства з реальною практикою, суттєву перенавантаженість судів, тривалість судового розгляду, нагальною потребою сьогодення є пошук альтернативних шляхів вирішення конфліктних ситуацій (конфліктів між людьми). Це у результаті дозволить модернізувати весь кримінальний процес та привести за допомогою нового прогресивного підходу окремі його процедури у відповідність до європейських стандартів у цій сфері, зокрема шляхом вироблення ефективного позасудового засобу урегулювання спорів. Як слушно з цього приводу зазначають В. Фрич та О. Комарницька, втілення програм медіації (примирення) потерпілих і правопорушників у систему правосуддя дасть змогу змінити спосіб реагування системи правосуддя на злочин з карального на відновний, позитивно впливатиме на учасників кримінального процесу, можливо, стане конкретним механізмом забезпечення права на примирення, визначеного чинним законодавством [1].

Варто зазначити, що у 2015 році у зв'язку з розпочатим процесом децентралізації влади в державі було підготовлено та внесено на розгляд до Верховної Ради України проєкт Закону України «Про медіацію». Його підготовці передував тривалий процес вивчення позитивного досвіду країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Австралії, де практика позасудового способу врегулювання конфліктів є надзвичайно поширеною. Як зазначалося у Пояснювальній записці до вказаного законопроєкту, «запровадження в Україні інституту медіації є одним із заходів децентралізації державної влади, який надає громадянам реальну можливість обирати інші не судові засоби для вирішення їх спорів при збереженні судової системи як основного механізму вирішення спорів у суспільстві, активізувати громадян України на задоволення потреб та інтересів, звузати сферу впливу держави на суспільство, замінити цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, та суттєво знизити рівень бюджетного споживання судової системи через зменшення навантаження на суди в цілому» [2]. Проте, на жаль, вказаний законопроєкт протягом майже чотирьох років не знайшов свого законодавчого закріплення.

© Безпалова О.І., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>
odin.univd@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У наукових колах та юридичній практиці вже тривалий час використовуються терміни «відновне правосуддя», «медіація», «примирення», «посередництво», укладання «мирових угод». Медіація – це:

– цивілізований процес вирішення проблем між сторонами на основі переговорів з участю нейтрального посередника (медіатора) [3], тобто процедура (програма) примирення;

– один із різновидів альтернативного судочинства, сутність якого полягає у залученні третьої, нейтральної, сторони до певного конфлікту з метою сприяння спільному віднаходженню шляхів розв'язання даного конфлікту, прийнятних для усіх його сторін [4].

Позитивними рисами медіації, що проводиться поза межами судового засідання, є такі:

- урегулювання конфліктної ситуації у дружній або нейтральній обстановці;
- наявність третьої (нейтральної) сторони (медіатора), яка не виносить жодних рішень, а лише за допомогою певних медіаційних технологій створює для конфліктуючих сторін умови для задоволення їх інтересів та пошуку взаємопорозуміння;
- створення умов для безперешкодного вільного висловлювання усіх учасників конфліктної ситуації;
- добровільний характер участі;
- зменшення часу, який витрачається на врегулювання конфліктної ситуації та, як наслідок, фінансових витрат;
- забезпечення значного морального задоволення учасників програми медіації (конфліктуючих сторін): потерпілого та правопорушника.

Мета. В юридичній практиці існує значна кількість випадків, коли доцільним є застосування програми медіації. Проте в рамках даного дослідження хотілося б зосередити свою увагу на особливостях впровадження даної програми з метою профілактики підліткової злочинності та вирішення безпекових проблем у школах. У першу чергу це зумовлено істотним збільшенням правопорушень, що вчиняються дітьми.

Виклад основного матеріалу. Впровадження медіації в діяльність органів поліції як ефективного та перспективного способу вирішення конфліктів, протидії насильству та булінгу у шкільному середовищі орієнтовано на проведення продуктивної комунікації та недопущення виникнення і розвитку конфліктів у дитячому середовищі. Слід зазначити, що сьогодні програма медіації вже доволі широко використовується працівниками поліції ювенальної превенції в Донецькій, Харківській, Київській, Чернігівській, Вінницькій, Одеській, Волинській областях. Так, зокрема, відповідно до Програми використання трирівневої моделі профілактики правопорушень серед дітей на території Донецької області на 2018 – 2022 роки, одним із шляхів недопущення вчинення підлітками кримінальних та адміністративних порушень є здійснення постійної профілактики серед неповнолітніх за трьома рівнями:

- первинним, коли превентивні заходи поширюються на молодь загалом;
- вторинним, під час якого діти навчаються самостійному розв'язанню конфліктів шляхом медіації, отримують практичні знання та допомогу;
- третинним, спрямованим на роботу зі специфічними видами девіантної поведінки [5], яка не відповідає загальноприйнятним нормам.

У рамках першого рівня поліцейськими ювенальної превенції проводиться загальнопрофілактична робота у вигляді тренінгів, лекцій, відвідування сімей, що потрапили у складні життєві обставини.

На другому рівні до профілактичних заходів, що застосовуються ювенальними поліцейськими, долучаються діти, які самостійно, без втручання дорослих, намагаються вирішити конфлікти на ранніх стадіях (зрозумілою мовою пояснюють учасникам конфлікту наслідки порушення норм законодавства та відчуття особи, яку скривдили), працюють над формуванням безпечного середовища у навчальних закладах. Результатом проведення подібних заходів має стати усвідомлення кривдником своєї помилки та зміна поведінки у майбутньому (формування соціально прийнятної поведінки).

На третьому рівні передбачено створення Координаційної ради з числа представників поліції та місцевої влади, міськрайонних відділів з питань пробації та служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також навчальних закладів, установ та організацій області, громадськості. До компетенції даної Ради буде

належати життю заходів індивідуальної профілактики поведінки осіб зі специфічними видами девіантної поведінки, яка не відповідає загальноприйнятим нормам.

Таким чином, одним із вкрай важливих кроків у напрямі профілактики підліткової злочинності та формування безпечного простору для дітей є впровадження практики застосування інституту медіації, зокрема в діяльності інспекторів ювенальної превенції. Визнаний у світі позасудовий спосіб вирішення конфліктів має використовуватися як для захисту дітей від домашнього насильства, так і профілактики булінгу (цькування) серед однолітків [6]. Програма медіації має створити необхідні умови для впливу на конфлікт з метою його конструктивного трансформування.

З цією метою поліцейські ювенальної превенції мають бути обізнані в особливостях відновного правосуддя, опанувати стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях у якості миротворця, вдосконалювати навички посередництва у розв'язанні конфліктів у підлітковому середовищі та на практиці навчитися примирювати конфліктуючі сторони. Варто зазначити, що для працівника ювенальної превенції важливо не пропустити момент, коли ще можна допомогти неповнолітнім дітям вийти із конфлікту мирним шляхом, своєчасно знайти правильне рішення та не допустити виникнення конфліктів у майбутньому.

Ювенальні поліцейські мають стати не лише професійними медіаторами, а й навчати медіації підлітків. Доцільність залучення дітей до ролі медіаторів є обґрунтованою, оскільки за результатами соціологічних досліджень зроблено висновки, що неповнолітні більш за все довіряють своїм одноліткам. Звісно, що діти не можуть працювати самостійно, виступаючи в ролі медіаторів. Мають бути створені групи медіації, які повинні складатися з представників підрозділів ювенальної превенції, психологів, працівників закладів освіти та старшокласників, які будуть безпосередньо допомагати своїм одноліткам вирішувати конфлікти мирним шляхом, працювати над формуванням безпечного середовища у навчальному закладі та поза його межами.

Під час підготовки дітей до роботи в якості медіаторів для вирішення конфліктних ситуацій, що виникають між їх однолітками, необхідно розглянути низку питань, зокрема:

- переваги та недоліки медіації;
- принципи медіації;
- прийоми та методи вирішення конфліктів (інструменти медіації або інструменти виховання неповнолітніх);
- можливі наслідки конфлікту у разі неправильно обраної моделі поведінки під час врегулювання конфліктної ситуації;
- професійно важливі характеристики, які обумовлюють та детермінують емоційний нейтралітет медіатора;
- можливості застосування медіації в діяльності органів поліції (підрозділів ювенальної превенції).

Завершення вивчення наведених теоретичних питань має відбуватися шляхом розгляду та аналізу різноманітних кейсів конфліктних ситуацій (різних рівнів складності у форматі рольових ігор) з метою перевірки ступеня засвоєння програмного теоретичного матеріалу на практичних заняттях.

Слід зазначити, що певні кроки вже зроблено у цьому напрямі. Так, у рамках впровадження трирівневої моделі профілактики підліткової злочинності в Донецькій області у школах створено шкільні служби порозуміння, які запобігають правопорушенням серед підлітків. На початок 2018 року було створено 25 груп порозуміння. Вони складаються з учнів, які будуть самостійно розв'язувати (без силового впливу) конфлікти між однолітками шляхом медіації (посередництва).

Проте необхідно звернути увагу на певні проблемні моменти, що перешкоджають запровадженню функціонування програми медіації (зокрема щодо профілактики випадків насильства у дитячому середовищі) у повному обсязі.

По-перше, це низька обізнаність населення щодо можливостей позасудового та досудового врегулювання конфліктних ситуацій.

По-друге, це відсутність єдиного нормативно-правового акта, положення якого б регламентували процедурні питання медіації, зокрема особливості застосування працівниками поліції медіаційних технологій для врегулювання конфліктних ситуацій.

По-третє, суперечливість окремих положень національного законодавства, що не дозволяє на належному рівні провадити медіацію як дієвий засіб профілактики випадків

насильства в дитячому середовищі. Так, зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» від 18.12.2018 № 2657, впроваджено відповідальність вчителів за приховування фактів булінгу у вигляді адміністративного штрафу. Вказана норма не дозволяє вчителям шукати мирні шляхи врегулювання конфлікту між підлітками та зобов'язує залучати органи поліції та судові органи до врегулювання конфлікту та притягнення винних осіб до відповідальності.

Висновки. Таким чином, варто зазначити, що впровадження практики медіації в діяльність поліцейських ювенальної превенції є новою практикою для нашої держави, яка дозволить не лише виявляти приховані факти конфліктних ситуацій, залучати дітей до самостійного вирішення конфліктних ситуацій та своєчасно запобігти тяжким наслідкам, знизити загальний рівень правопорушень серед підлітків, а й сприятиме налагодженню якісно нових відносин поліції з дітьми, створить умови для підвищення рівня довіри населення до діяльності поліції, що є основним показником ефективності її роботи.

Бібліографічні посилання

1. Фрич В., Комарницька О. Медіація (примирення) як альтернатива судовому розгляду кримінальних проваджень. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 24–29.
2. Проект Закону «Про медіацію». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
3. Кузьмина М. Н. Медиация как альтернативная форма разрешения правовых конфликтов: Развитие альтернативных форм разрешения правовых конфликтов в России: практика, проблемы, перспективы: тезисы участников Всеросс. конф. 19–21 октяб. 1999 года. Геленджик. URL: www.lawclinic.ru/library.
4. Бондарчук Н., Бугайчук А. Проблеми правового регулювання медіації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 209–213.
5. Поліція Донеччини впроваджує трирівневу модель профілактики підліткової злочинності. URL: <http://police.dn.ua/news/view/politsiya-donechchini-vprovadzhuje-tririvnevu-model-profilaktiki-pidlitkovoї-zlochinnosti>.
6. На Донеччині стартував тренінг з медіації для поліцейських, які працюють з дітьми. URL: <http://police.dn.ua/news/view/na-donechchini-startuvav-trening-z-mediatsii-dlya-politsejskih-yaki-pratsyuyut-z-ditmi>.

Надійшла до редакції 10.06.2019

References

1. Frych, V., & Komarnyts'ka O. (2013) Mediatsiya (prymyrennya) yak al'ternatyva sudovomu rozhlyadu kryminal'nykh provadzhen' [Mediation (reconciliation) as an alternative to criminal proceedings]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*, 3, 24-29 [in Ukr.].
2. Proekt Zakonu «Pro mediatsiyu» [On Mediation]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 [in Ukr.].
3. Kuz'myna, M.N. (1999) Medyatsyya kak al'ternatyvnaya forma razresheniya pravovykh konflyk-tov. *Pazytye al'ternatyvnykh form razresheniya pravovykh konflyktov v Rossyy: praktyka, problemy, perspektivy* [Mediation as an Alternative Form of Resolution of Legal Conflicts: Development of Alternative Forms of Resolution of Legal Conflicts in Russia: Practice, Problems, Prospects]: tezysy uchastnykov Vseross. konf. 19-21 oktyab. 1999 hoda. Helendzhyk. URL: www.lawclinic.ru/library [in Rus.].
4. Bondarchuk, N. & Buhaychuk, A. (2018) Problemy pravovoho rehulyuvannya mediatsiyi v Ukrainy [Problems of legal regulation of mediation in Ukraine]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*, 10, 209-213 [in Ukr.].
5. Politsiya Donechchyny vprovadzhuje tryrivnevu model' profilaktyky pidlitkovoyi zlochynnosti [The police of Donetsk region are introducing a three-tier model of adolescent crime prevention]. URL: <http://police.dn.ua/news/view/politsiya-donechchini-vprovadzhuje-tririvnevu-model-profilaktiki-pidlitkovoї-zlochinnosti> [in Ukr.].
6. Na Donechchyni startuvav treninh z mediatsiyi dlya politseys'kykh, yaki pratsyuyut' z dit'my [A mediation training for police officers working with children has started in Donetsk]. URL: <http://police.dn.ua/news/view/na-donechchini-startuvav-trening-z-mediatsii-dlya-politsejskih-yaki-pratsyuyut-z-ditmi> [in Ukr.].

SUMMARY

Bezpalova O.I. Specific features of the implementation of mediation into the police activities to prevent the violence in the children's environment. The author has noted the importance of introducing the mediation institution in Ukraine at the legislative level through the implementation of the best European and world standards of mediation. Positive features of mediation that is held outside the court hearings have been revealed. The author has highlighted specific features of the implementation of the mediation program into police officers' activities working in the field of juvenile prevention in order to prevent juvenile delinquency.

When preparing children to work as mediators to resolve conflicts between their peers, a number

of issues need to be addressed, in particular: advantages and disadvantages of mediation; principles of mediation; techniques and methods for resolving conflicts (mediation tools or juvenile upbringing tools); possible consequences of the conflict in case of improperly chosen behavior model during the settlement of a conflict situation; professionally important characteristics that determine and determine the emotional neutrality of the mediator; the possibility of applying mediation in the activities of the police (juvenile preventive units).

The attention is focused on certain issues that hinder the implementation of the mediation program (in particular the prevention of child violence) in full. First, it is a low awareness of the public about the possibilities of extrajudicial and pre-trial settlement of conflict situations. Secondly, there is a lack of a single legal act, the provisions of which would regulate the procedural issues of mediation, in particular the use of mediation technology by policemen to deal with conflict situations. Thirdly, the contradictory nature of certain provisions of the national legislation, which does not allow mediation at the proper level to be an effective means of preventing violence in the children's environment.

Keywords: *mediation, reconciliation, juvenile prevention, offenses, prevention.*

УДК 351.951: 351.745.5 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-25-29

Галуцько В.М.[©]

доктор юридичних наук

(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОФІЦЕРІВ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

Висвітлено адміністративно-правове регулювання діяльності поліцейських офіцерів громади як нове розуміння для нашої держави. Визначено, що адміністративно-правове регулювання офіцерів поліції громади в Україні передбачає певний комплекс застосування адміністративно-правових норм у суспільних відносинах через специфічні публічні функції офіцерів поліції громади, які є суб'єктами публічної адміністрації, шляхом установлення сукупності правових засобів, адміністративних норм, їх юридичного закріплення, охорони і розвитку з метою забезпечення прав і свобод людини, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави, що забезпечується офіцерами поліції на громадських дільницях.

Ключові слова: *поліцейські офіцери, громада, дільничні інспектори, адміністративно-правове регулювання, взаємодія.*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні гостро стоїть потреба для національної публічної адміністрації здійснювати адміністративну діяльність на рівні відповідних цінностей і стандартів, що притаманні країнам-учасникам ЄС і НАТО, тому реформування усієї української правоохоронної системи направлено, по-перше, на забезпечення громадянам права на життя та здоров'я, по-друге, на публічні законні інтереси.

Законом України від 2 липня 2015 р. «Про Національну поліцію» визначено, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Основними виконавцями цих завдань на сьогодні є дільничні офіцери поліції, які щоденно здійснюють публічну виконавчу діяльність щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян на територіальних поліцейських дільницях. Діяльність останніх ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами,

© Галуцько В.М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0563-0576>

vera.galunko.00@i.ua

підприємствами різних форм власності. Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» затверджено принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства дільничного офіцера поліції та закріплено, що дільничний формує пропозиції щодо створення громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону та/або призупинення (припинення) діяльності таких формувань, які неналежним чином виконують свої обов'язки; проводить разом із виконавчими органами місцевого самоврядування звірки кількості громадських формувань з охорони громадського порядку та їх членів, зареєстрованих відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», подає пропозиції щодо їх діяльності, виконання статутних прав та обов'язків [2]. Однак з урахуванням проблем, які на сьогодні існують у Національній поліції, їх штатна чисельність не дозволяє своєчасно якісно надавати населенню необхідні сервісні послуги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням адміністративно-правового забезпечення діяльності поліцейських особливу увагу приділяли такі науковці: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, А. Галуцько, І. Голосніченко, С. Гончарук, І. Гриценко, Т. Гуржій, С. Гусаров, Р. Каложний, А. Комзюк, С. Ківалов, В. Коваленко, Л. Коваль, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Петков, В. Плішкін, Ю. Римаренко, В. Шкарупа та інші вчені. Однак всі вони досліджували певні аспекти діяльності поліцейських, і на сьогодні відсутнє комплексне дослідження адміністративно-правового забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади, оскільки це нове розуміння для нашої держави.

Метою статті є висвітлення адміністративно-правового забезпечення діяльності поліцейських офіцерів громади.

Виклад основного матеріалу. З метою збільшення довіри громадян в Україні розпочав роботу проєкт під назвою «Поліцейські офіцери громади», тобто органами поліції будуть надаватись нові сервісні послуги населенню, оскільки громадяни України незадоволені рівнем їх публічного захисту, а також наданням адміністративних послуг як усією національною поліцією, так і окремими службами, про що свідчать численні соціологічні опитування.

Голова Національної поліції Сергій Князев заявив, що поліцейський офіцер – це частина громади, а нова програма дозволить створити безпечне середовище разом. «Кожен українець у найвіддаленішому селі повинен почувати себе у безпеці. Проєкт «Поліцейські офіцери громади» стане новим рівнем надання якісних поліцейських послуг та системи захисту. Вже завтра перші 34 поліцейські офіцери громад, які пройшли навчання і зараз стоять перед вами, розпочнуть службу в 22 територіальних громадах Дніпропетровщини. Сьогодні я хочу анонсувати старт набору поліцейського офіцера громади у Кіровоградській області...» [3].

Мета проєкту – забезпечити кожному територіальну громаду офіцером, який житиме та працюватиме на території цієї громади. Цей офіцер стане повноправним її представником, житиме її проблемами, перебуватиме на постійному зв'язку із мешканцями та допомагатиме їм. Тому акцент робиться саме на запобіганні правопорушенням [4]. Але це поки що пілотний проєкт. Розглянемо питання адміністративно-правового регулювання поліцейського офіцера громади.

Так, словосполучення «правове регулювання» складається з двох окремих слів – «правовий» і «регулювання». У сучасній українській мові «правовий» уживається для позначення того, що стосується права: 1) законодавства; 2) здійснюваної державою форми законодавства, залежної від соціального устрою країни; 3) системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або усього народу; 4) виборюваних народом справедливих соціального ладу та законодавства; 5) інтересів певної особи, суспільної групи і т. ін., які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї тощо; 6) обумовлений постановою держави, установи і т. ін. захист інтересів і можливостей особи щодо участі в чому-небудь, одержання чогось тощо; 7) сукупність міжнародних угод, договорів, що регулюють взаємовідносини держав у певних питаннях; 8) науки, що вивчає юриспруденцію; 9) правознавство; 10) суд [5].

У юридичній енциклопедичній літературі правове регулювання роз'яснюється від лат. *regulare* (спрямовувати, упорядковувати) як один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою впорядкування їх в інтересах людини, суспільства й держави. Є різновидом соціального регулювання. Предметом правового регулю-

вання є правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, упорядкування яких неможливе без використання норм права [6]. У загальному розумінні О. Скакун визначає, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона й розвиток, та виділяє такі його ознаки: 1) правове регулювання – різновид соціального регулювання; 2) за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки; 3) правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами; 4) правове регулювання має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права; 5) правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність; 6) правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання [7].

На думку А. Іваничука, адміністративно-правове регулювання діяльності судової гілки влади є надзвичайно складним і ємним комплексним інститутом адміністративного права, наповненим багатьма вертикальними і горизонтальними зв'язками, що поєднує однорідні суспільні відносини – систему адміністративно-правового регулювання (правотворчість, правозастосування, правоохоронну діяльність), має свою структуру (засоби і типи правового регулювання), механізм адміністративно-правового регулювання (джерела, принципи, тлумачення норм адміністративного права, адміністративно-правові відносини, статус суб'єктів адміністративного права, індивідуальні адміністративні акти, методи, режими, процедури, ефективність адміністративно-правового регулювання) та напрямки адміністративно-правового регулювання діяльності судової гілки влади. А. Іваничук визначає його напрямки: 1) виконання адміністративних процедур щодо створення, реорганізації та ліквідації судів; 2) визначення адміністративно-правового статусу суддів; 3) кадрова робота в системі судочинства (регулювання питань добору, призначення, звільнення, відставки суддів і суддів, які перебувають на адміністративних посадах; заміщення вакантних посад державних службовців апарату судів, їх призначення та звільнення); 4) установлення меж повноважень суддів, які обіймають адміністративні посади; 5) забезпечення адміністративного контролю у сфері судочинства; 6) регулювання особистого прийому громадян у системі судової гілки влади; 7) встановлення доступу до публічної інформації та взаємодії із засобами масової інформації; 8) регулювання суддівського самоврядування; 9) організація захисту суддів, охорони приміщень судів та підтримання в них правопорядку; 10) визначення особливостей заохочення і дисциплінарної відповідальності суддів та державних службовців апарату судів; 11) забезпечення здійснення матеріально-технічних операцій в системі судової гілки влади; 12) встановлення адміністративної відповідальності у сфері діяльності судів [8].

На думку В. Ільницького адміністративно-процесуальне регулювання слід вважати сукупністю адміністративно-процесуальних норм, що регулюють однорідні відносини в суспільстві з питань діяльності органів Національної поліції та мають адміністративно-правові засади щодо регулювання. До складу адміністративно-правового регулювання можна віднести такі субінститути: заходи органів поліції, застосовані на основі адміністративно-процесуального законодавства; адміністративний процес органів поліції; додаткові повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання органів Національної поліції [9].

Тобто ми бачимо, що на сьогодні не вироблено єдиного підходу до розуміння адміністративно-правового регулювання.

Виходячи із наказу Міністерства внутрішніх справ України № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», до основних завдань дільничного офіцера поліції належать такі: 1) діяльність, що ґрунтується на принципі взаємодії з населенням на засадах партнерства та має на меті співпрацю з громадянами, громадськими організаціями, установами, підприємствами різних форм власності; 2) взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, населенням й утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку; 3) виконання завдань, спрямованих на дотримання прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 4) ужиття заходів для взяття на облік осіб, щодо яких здійснюється превентивна робота, підтримання в актуальному стані інформаційних підсистем єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ; 5) співпраця з групами реагування патрульної поліції щодо застосування превен-

тивних заходів стосовно осіб, які схильні до вчинення правопорушень та/або перебувають на превентивних обліках поліції; 6) інформування чергової частини органу (підрозділу) поліції в разі отримання від населення відомостей про осіб, які мають наміри вчинити кримінальні правопорушення або їх учинили, розшукуваних злочинців, осіб, які зникли безвісти; 7) організація та контроль діяльності помічника дільничного офіцера поліції, що полягає у плануванні роботи, наданні відповідних доручень та навчанні методики й тактики роботи на поліцейській дільниці, перевірці якості, повноти та об'єктивності складених ним матеріалів; 8) підтримання професійного рівня через навчання в системі службової підготовки та самопідготовки [10]. Свого часу у своєму дослідженні А. Головін визначав, що міліція громадської безпеки має бути цілісною структурою (а не блоком служб) у системі органів внутрішніх справ України. Її підрозділи на місцевому рівні з урахуванням зарубіжного досвіду та національних особливостей доцільно підпорядкувати територіальним органам внутрішніх справ і надати контрольні повноваження органам місцевого самоврядування. Тому, на думку А. Головіна, у процесі реформування системи правоохоронних органів важливим є виокремлення міліцейського (поліцейського) відомства, у структурі якого функціонуватиме самостійний Департамент міліції (поліції) громадської безпеки, статус якого має визначитися на рівні Президента чи Кабінету Міністрів України. До цього Департаменту буде входити й місцева міліція, яку складатимуть органи, установи та підрозділи міліції громадської безпеки, що утворюються та діють у межах районів, міст або селищ. Компетенція міліції громадської безпеки визначається державою, передбачає повноваження щодо охорони правопорядку, забезпечення громадської безпеки, виконання актів органів місцевого самоврядування, зокрема з надання допомоги та консультативних юридичних послуг населенню [11]. Питанням реформування та адміністративно-правового регулювання діяльності офіцерів поліції громади приділялась увага і раніше, але така реформа стала можливою лише зараз. Якщо брати законодавчу базу їх роботи, то найбільш підходять нормативні акти, які широко використовуються Національною поліцією України.

Висновки. Отже, адміністративно-правове регулювання діяльності офіцерів поліції громади в Україні передбачає певний комплекс застосування адміністративно-правових норм у суспільних відносинах через специфічні публічні функції офіцерів поліції громади, які є суб'єктами публічної адміністрації, шляхом установлення сукупності правових засобів, адміністративних норм, їх юридичного закріплення, охорони і розвитку з метою забезпечення прав і свобод людини, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави, що забезпечується офіцерами поліції на громадських дільницях.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Про участь громадян в охороні громадського порядку та громадського кордону: Закон України від 22.06.2000. № 1835. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>
3. Проект МВС «Поліцейський офіцер громади»: перші 34 випускники заступають на службу. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11083>
4. На Дніпропетровщині Голова Нацполіції презентував проект «Поліцейський офіцер громади». *Урядовий портал*. URL: pru.gov.ua.
5. Академічний український словник: в 11 т. Т. 1. Київ: Аконтіт. 620 с.
6. Шемшученко Ю. С. та ін. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ. Укр. енцикл., 1998. Т. 6. 2004. 768 с.
7. Скакун О. Поняття правового регулювання і його відмінність від правового впливу. *Теорія держави і права: підручник*. Харків: Консум, 2001. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1748.html>.
8. Іванишук А. Зміст адміністративно-правового регулювання діяльності судової гілки влади. *Адміністративне право і процес*. 2013. URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/74-zmist-administrativno-pravoho-rehulyuvannya-diyalnosti-sudovoyi-hilky-vlady-ivanyshchuk-a-a>
9. Ільницький В. О. Адміністративно-процесуальна діяльність органів Національної поліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 22 с.
10. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 № 650. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>
11. Головін А.П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 176 с.

Надійшла до редакції 13.06.2019

References

1. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny [On the National Police: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukr.].
2. Pro uchast' hromadyan v okhoroni hromads'koho porjadku ta hromads'koho kordonu: Zakon Ukrayiny [On the participation of citizens in the protection of public order and the public border: Law of Ukraine], 22.06.2000, 1835. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> [in Ukr.].
3. Proekt MVS «Politseys'kyi ofitser hromady»: pershi 34 vypusknyky zastupayut' na sluzhbu [MIA Police Community Officer Project: First 34 graduates enlist]. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11083> [in Ukr.].
4. Na Dnipropetrovshchyni Holova Natspolitsiyi prezentuvav proekt «Politseys'kyi ofitser hromady» [In Dnipropetrovsk, the Head of the National Police presented the project "Community Police Officer"]. *Uryadovyy portal*. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police/videos/%DB0BE/384716132273280> [in Ukr.].
5. Akademichnyy ukrayins'kyi slovnyk (1970-1980) [Academic Ukrainian Dictionary], 11, 1. Kyiv: Akonit [in Ukr.].
6. Shemshuchenko, YU. S. & oth. Yurydychna entsyklopediya (1998-2004) [Legal Encyclopedia], 6. Kyiv: Ukr. Entsykl [in Ukr.].
7. Skakun, O. (2001) Ponyattya pravovoho rehulyuvannya i yoho vidminnist' vid pravovoho vplyvu [The concept of legal regulation and its difference from legal influence]. *Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk*. Kharkiv: 2001. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1748.html> [in Ukr.].
8. Ivanyshchuk, A. (2013) Zmist administratyvno-pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti sudovoyi hilkyy vladyy [Content of administrative and legal regulation of the activity of the judicial branch of power]. *Administratyvne pravo i protses*. 2013. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/74-zmist-administratyvno-pravoho-rehulyuvannya-diyalnosti-sudovoyi-hilky-vlady-ivanysh-a-a> [in Ukr.].
9. Il'nyts'kyi, V.O. (2017) Administratyvno-protseusual'na diyal'nist' orhaniv Natsional'noyi politsiyi [Administrative and procedural activity of the National Police bodies]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizhzhya [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z orhanizatsiyi diyal'nosti dil'nychnykh ofitseriv politsiyi [On approval of the Instruction on the organization of the activities of police officers]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine], 28.07.2017, 650. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> [in Ukr.].
11. Holovin, A.P. (2004) Administratyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti militsiyi hromads'koyi bezpeky [Administrative and Legal Regulation of Public Safety Police]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv [in Ukr.].

SUMMARY

Halunko V.M. Administrative-legal regulation the community police officers' activities in Ukraine. The article reviews the administrative and legal adjustment of the activity of the community police officers as a new meaning for our state. In order to raise citizens' confidence in Ukraine has begun a project called "The Community Police Officers". So the police departments will provide a new police services to the population, because Ukrainian citizens are dissatisfied with the level of their public protection, as well as the provision of administrative services by all national police and individual services. as have been told in numerous sociological surveys.

Nowadays, there is no single approach to the understanding of administrative and legal regulation. Some scholars are considering in the narrow sense of this question, but others in the broad sense. It was established that the problems of reforming and administrative regulation of community police officers were paid attention before, but such a reformation became possible only now. If you take the legal basis for their work, you can see that the most applicable standard acts that are best suited and widely used by the National Police of Ukraine. It is determined that the administrative and legal regulation of the community police officers in Ukraine provides for a certain complex of application of administrative and legal norms in public relations through the specific public functions of community police officers.

They became subjects of public administration by establishing a set of legal means, administrative norms, their legal consolidation, protection and development in order to ensure the rights and liberties of a person, liberties and public legitimate interests of individuals and entities, normal functioning of the civil society and state which are provided by police officers in the local community.

Keywords: *police officers, community, district inspectors, administrative-legal regulation, interaction.*

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-30-34

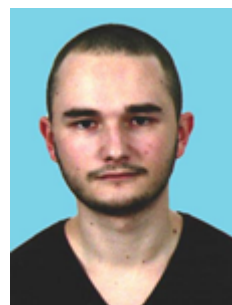

Кириченко Ю. В. ©

доктор юридичних
наук, доцент
(Запорізький
національний
технічний
університет)

Копоть І. С. ©

студент
(Запорізький
національний
технічний
університет)

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглянуто конституційну практику нормативного регулювання права інтелектуальної власності в Україні та державах континентальної Європи. Проаналізовано юридичний зміст права інтелектуальної власності, закріпленого в ч. 1, 2 ст. 54 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтовано необхідність внесення змін до цієї статті з урахуванням європейського досвіду щодо конституційно-правового регулювання права інтелектуальної власності.

Ключові слова: конституція, права людини, конституційне регулювання прав людини, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Серед прав і свобод людини і громадянина особливе місце посідає право інтелектуальної власності, що є невід'ємним, загальновизнаним, універсальним правом і охоплює різні галузі культури, включаючи мистецтво, літературу, творчу діяльність у сфері науки і техніки та об'єкти авторського права. З одного боку, право інтелектуальної власності покликане застерегти державу щодо неприпустимості втручання у процес творчої діяльності громадян та їх об'єднань, а з іншого – покладає на державу обов'язок сприяти розвитку їх творчої ініціативи. При цьому слід враховувати, що творчість, як розумовий процес людини, не підлягає регулюванню правовими нормами, а є її вільним виразом.

Як зазначає Ю. Бошицький, значення інтелектуальної діяльності та інтелектуальної власності для соціально-економічного розвитку України в умовах ринкової економіки потребують створення такого механізму охорони та захисту права інтелектуальної власності, який забезпечував би реальну, стабільну, надійну й ефективну охорону цього права [1, с. 348].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти проблематики права інтелектуальної власності знайшли своє відображення в наукових працях Н. Бочарової, В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко, А. М. Колодія,

© Кириченко Ю.В., 2019

ORCID iD: <http://Orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Копоть І.С., 2019

В. В. Копейчикова, В. О. Котюка, С. Л. Лисенкова, О. А. Лукашевої, А. Ю. Олійника, М. Ф. Орзіха, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, І. О. Шумака та інших вчених. Але незважаючи на це, досліджувана проблема потребує подальшого наукового аналізу та розроблення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання права інтелектуальної власності.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз положень норм Конституції України та держав континентальної Європи, в яких закріплено право інтелектуальної власності, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення ч. 1, 2 ст. 54 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право інтелектуальної власності є об'єктом правового регулювання не лише Конституції України, а й Загальної декларації прав людини 1948 р. (ст. 27), Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 15), Всесвітньої декларації про інтелектуальну власність 2000 р. та інших міжнародно-правових актів з прав людини. У цих документах норми про інтелектуальну власність побудовані з дотриманням певної логічної схеми: спочатку проголошується свобода інтелектуальної, творчої діяльності, а потім йдеться про право на її результати, захист інтересів авторів і завдання держави в цьому напрямку. Саме за такою схемою викладено більшість норм конституцій європейських держав, в яких закріплено право інтелектуальної власності.

Інтелектуальну, творчу та інші види свобод на конституційному рівні закріпили Австрія, Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Естонія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Македонія, Молдова, Німеччина, Польща, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швейцарія, Швеція. Закріплення досліджуваного права в зазначених конституціях свідчить про те, що інтелектуальна власність набула пріоритетного значення і перетворилася на стратегічний ресурс багатьох європейських держав.

Зі змісту ч. 1, 2 ст. 54 Конституції України випливає, що суб'єктом права інтелектуальної власності є лише громадяни України. У той же час в конституціях Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Польщі та Туреччини застосовується тільки безособовий термін "кожен", а в Конституції Албанії – "усім". Наприклад, у ст. 73 Конституції Польщі зазначено, що "кожному забезпечується свобода художнього мистецтва, наукових досліджень" [2]. В конституціях інших європейських держав суб'єкт права інтелектуальної власності зовсім не визначений.

На нашу думку, закріплювати суб'єктом права інтелектуальної власності лише громадян певної держави, як це зробив вітчизняний законодавець, є недоцільним, оскільки, по-перше, це суперечить ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 р. та п. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., в яких суб'єктом цього права виступає "кожна людина" [3, 4]; а, по-друге, це не відповідає положенню ч. 1 ст. 26 Конституції України, в якій зазначено, що "іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами ... як і громадяни України" [5]. І тому пропонуємо терміни "громадянам" (ч. 1 ст. 54) та "кожний громадянин" (ч. 2 ст. 54) замінити на терміни "кожному" та "кожен".

Положення про свободу літературної, художньої, наукової, технічної та інших видів творчості закріплено і в конституціях Австрії, Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Ліхтенштейну, Македонії, Молдови, Німеччини, Польщі, Португалії, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії. При цьому Вірменія та Іспанія, так само як і Україна, на конституційному рівні закріпили свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а в Конституції Азербайджану ця норма доповнена положенням "про інші види творчості". Інші європейські держави в якості блага, що охороняється, виокремили той чи інший вид творчості. Так, регулювання художньої, наукової і технічної свободи зафіксовано в конституціях Білорусі, Болгарії, Литви; художньої і наукової – в конституціях Албанії, Молдови, Польщі, Сербії, Словенії, Угорщини та Чехії; художньої, наукової і мистецької – в конституціях Австрії та Чорногорії; наукової і мистецької – в конституціях Естонії, Сан-Марино, Словаччини, Туреччини, Фінляндії та Швейцарії; технічної і мистецької – в конституції Італії; наукової, мистецької та інших видів творчості – в конституціях Ліхтенштейну та Македонії; наукової й інших видів творчості – в конституції Греції. І лише Португалія і Хорватія у своїх конституціях, крім художньої і наукової творчості, проголосили свобо-

ду інтелектуальної творчості, а Грузія взагалі закріпила лише одну свободу інтелектуальної творчості.

При формулюванні норми стосовно свободи різних видів творчості та їх захисту вітчизняний законодавець визнав за доцільне закріпити термін “інтелектуальна власність”, який, як зазначили В. С. Дроб’язко і Р. В. Дроб’язко, “... застосовують у правових доктринах розвинутих країн і в міжнародно-правових угодах, проте внутрішнє законодавство більшості країн не містить поняття “інтелектуальна власність” [6, с. 9]. Крім України, цей термін вживається лише в конституціях Азербайджану, Білорусі, Грузії та Молдови. В конституціях інших європейських держав замість цього терміна йдеться про “права на результати творчої і розумової діяльності”, “моральні і матеріальні права, що виникають у зв’язку з науковою, культурною, художньою, інтелектуальною й іншою творчістю”; “авторські та інші права, що виникають у зв’язку з художньою, науковою, дослідною і винахідницькою діяльністю”; “права винахідників, авторські і суміжні з ними права”; “авторські права” тощо.

Слід наголосити, що в деяких конституціях європейських держав поряд зі свободами літературної, художньої, наукової, технічної творчості закріплена і свобода викладання, яка відсутня у ст. 54 Конституції України. Під цим поняттям розуміється наявність свободи у педагогічних і науково-педагогічних працівників щодо вільного вибору ними методів та засобів навчального процесу. Тобто це свобода навчання та викладання відповідно до поглядів, концепцій та творчих можливостей самого викладача, яка спрямована на одержання і доведення до стадії практичного використання нових наукових знань. Нормативно-правового закріплення це положення дістало в конституціях Білорусі, Греції, Естонії, Іспанії, Італії, Литви, Німеччини, Польщі, Сан-Марино, Туреччини, Угорщини та Швейцарії.

У зв’язку із входженням України в єдиний європейський освітній і науковий простір вважаємо за доцільне здійснити закріплення в ч. 1 ст. 54 Конституції України серед інших свобод і “свободу викладання”, що дозволить значно розширити зміст і обсяг культурних прав людини.

Варто наголосити, що між ст. 54 Конституції України та відповідними нормами європейських конституцій існують певні відмінності термінологічного і змістовного характеру. Так, у частині першій зазначеної статті поряд із терміном “інтелектуальна власність” вживається термін “захист”, який запозичений із ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини 1948 р. та ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [3; 4]. Разом із тим у конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Естонії, Латвії, Молдови, Словаччини, Чехії закріплено інший термін – “охорона”. Наприклад, у ч. 3 ст. 51 Конституції Білорусі зазначено, що “інтелектуальна власність охороняється законом” [7].

На наш погляд, остаточне вирішення питання щодо забезпечення гарантій захисту інтелектуальної власності є неможливим без визначення змісту та співвідношення юридичних термінів “захист” та “охорона”. Як зауважив С. Я. Вавженчук, “поняття “захист” та “охорона” не є чітко визначеними та розмежованими за своїм змістом та сутністю, наявними є розбіжності у самому тлумаченні зазначених понять: одні дослідники російської, української мови вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного; інші – процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно, й у правовій сфері чіткого визначення співвідношення понять “охорона” прав та “захист” на сьогодні не існує” [8, с. 48]. У той же час В. І. Темченко за результатами аналізу змісту Конституції України, національного законодавства та міжнародних актів з прав людини робить висновок, що “терміни “захист” та “охорона” у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття... і можуть використовуватись у практиці як ідентичні поняття”. При цьому він наводить приклад вживання терміна “охорона” у словосполученні “охорона інтелектуальної власності” [9, с. 35].

Враховуючи викладене, вважаємо, що у ст. 54 Конституції України доцільним було б вжити замість терміна “захист” термін “охорона” у словосполученні “охороняється законом”.

Конституція України в ч. 2 ст. 54 закріпила положення, згідно з яким кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, і тим самим відтворила положення ч. 1 ст. 41, в якому також прямо говориться про визнання державою права власності кожного на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності [5].

У зв'язку з цим постає питання: а чи потрібно одне й те саме положення закріплювати у різних статтях Конституції України? На наш погляд, закріплювати схожі за своїм змістом положення у двох статтях одного і того самого розділу є недоцільним. І тому пропонуємо словосполучення “результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності” виключити із тексту ч. 1 ст. 41, а відповідні слова в ч. 2 ст. 54 залишити, що більш характерно для усіх конституцій європейських держав.

У досліджуваній нормі також встановлено правило, відповідно до якого ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Варто зауважити, що законодавець визнав за необхідне посилити дію ч. 2 ст. 54 Конституції України заборонним положенням, що, на думку Н. Бочарової, є “особливістю для усього українського законодавства – безліч норм заборонного, обмежувального характеру. Регламентация здійснюється не через встановлення того, що і як можна робити, а через закріплення різного роду заборон” [10, с. 26].

Право на результати творчої і розумової діяльності також закріплено і в п. 1 ст. 43 Конституції Словаччини, де зазначено, що “права на результати творчої і розумової діяльності охороняються законом” [11], та в ст. 39 Конституції Естонії, де вказано, що “автор володіє невід’ємним правом на свою творчість. Авторські права охороняються державою” [12]. Проте у цих статтях відсутні положення, що забороняють використовувати або поширювати результати інтелектуальної та творчої діяльності без згоди власника. Більш того, подібного формулювання не містить жодна із конституцій держав континентальної Європи, а також відсутнє воно й у відповідних міжнародно-правових актах. Тобто в них відсутнє пряме закріплення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

Враховуючи викладене, пропонуємо положення ч. 2 ст. 54 “ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом” вилучити із тексту Конституції України, а замість нього викласти положення ч. 1 ст. 54, в якій мова йде про захист інтелектуальної власності, у новій редакції, а саме: “Інтелектуальна власність, авторські права, моральні і матеріальні інтереси, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної, творчої діяльності, охороняються законом”. На нашу думку, нове формулювання тексту частини другої ст. 54 Конституції України буде точніше відображати юридичний зміст права на результати не тільки інтелектуальної, а й творчої діяльності та їх охорону, а також зменшить кількість конституційних положень, які мають обмежувальний характер.

Висновки. Отже, враховуючи постійний розвиток техніки і науки та з метою сприяння посиленню правової охорони інтелектуальної власності пропонуємо в ч. 1 та ч. 2 ст. 54 Конституції України внести зміни із урахуванням європейського досвіду щодо конституційно-правового регулювання права інтелектуальної власності.

Бібліографічні посилання

1. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб у цивільних правовідносинах / за ред. Я. М. Шевченко. Харків, 2011. 528 с.
2. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. URL: <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
3. Загальна декларація прав людини. *Юридический вестник*. 1998. № 4. С. 5–16.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: kon.rada.gov.ua/cgiBin/Laws/main.cgi?nreg=995_042.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Дроб'язко В. С., Дроб'язко Р. В. Право інтелектуальної власності. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 512 с.
7. Конституція Республіки Білорусь від 17 жовтня 2004 р. URL: <http://www.rescc.af/constitutions>.
8. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять “захист” та “охорона” трудових прав у чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. С. 45–49. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10vcjvhz.pdf>.
9. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів “захист” та “охорона” у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 33–36.
10. Бочарова Н. Конституційне закріплення права інтелектуальної власності в державах Європи (порівняльно-правовий аналіз). *Юридична Україна*. 2005. № 5. С. 23–30.
11. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.concourt.sk>.
12. Конституція Естонської Республіки від 28 червня 1992 р. URL: <http://www.uznal.org/constitutions.php>.

Надійшла до редакції 17.05.2019

References

1. Okhorona i zakhyst prav ta interesiv fizychnykh ta yurydychnykh osib u tsyvil'nykh pravovidno-synakh (2011) [Safeguard and protection of rights and interests of individuals and legal entities in civil relations] / za red. YA. M. Shevchenko. Kharkiv, 528 s. [in Ukr.]
2. Konstytutsiya Respubliki Pol'shcha vid 2 kvitnya 1997 r. [The Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997]. URL: <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>. [in Rus.]
3. Zahal'na deklaratsiya prav lyudydy [Universal Declaration of Human Rights]. *Yurydycheskyy vestnyk*. 1998. № 4. S. 5–16. [in Ukr.]
4. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava vid 16.12.1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16.12.1966] URL: zakon.rada.gov.ua/cgiBin/Laws/main.cgi?nreg=995_042. [in Ukr.]
5. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. [The Constitution of Ukraine of 28 June 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.]
6. Drobyazko V. S., Drobyazko R. V. (2004) Pravo intelektual'noyi vlasnosti [Intellectual property law]. Kyiv: Yurinkom Inter., 512 s. [in Ukr.]
7. Konstytutsiya Respubliki Bilorus' vid 17 zhovtnya 2004 r. [Constitution of the Republic of Belarus of October 17, 2004]. URL: <http://www.rescc.af/constitutions>. [in Rus.]
8. Vavzhenchuk S. Ya. (2010) Spivvidnoshennya ponyat' "zakhyst" ta "okhorona" trudovykh prav u chynnomu zakonodavstvi [The relation between the concepts of "safeguard" and "protection" of labor rights in the current legislation]. *Forum prava*. S. 45–49. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10vcjvhz.pdf>. [in Ukr.]
9. Temchenko V. (2005) Osoblyvosti yurydychnoho zmistu terminiv "zakhyst" ta "okhorona" u mekhanizmi zabezpechennya prav i osnovnykh svobod lyudydy [Features of the legal meaning of the terms "safeguard" and "protection" in the mechanism of ensuring human rights and fundamental freedoms]. *Pravo Ukrainy*. № 9. S. 33–36. [in Ukr.]
10. Bocharova N. (2005) Konstytutsiyne zakriplennya prava intelektual'noyi vlasnosti v derzhavakh Yevropy (porivnyal'no-pravovyy analiz) [Constitutional fixation of intellectual property rights in the states of Europe (comparative legal analysis)]. *Yurydychna Ukrainy*. № 5. S. 23–30. [in Ukr.]
11. Konstytutsiya Slovats'koyi Respubliki vid 1 veresnya 1992 r. [Constitution of the Slovak Republic of 1 September 1992] URL: <http://www.concourt.sk>. [in Slov.]
12. Konstytutsiya Estons'koyi Respubliki vid 28 chervnya 1992 r. [Constitution of the Republic of Estonia of 28 June 1992] URL: <http://www.uznal.org/constitutions.php>. [in Rus.]

SUMMARY

Kirichenko Yu.V., Kopot I. S. The right of intellectual property in Ukraine and European countries: comparative and legal aspects of constitutional regulation. The article deals with the constitutional practice of normative regulation of intellectual property rights in Ukraine and the states of continental Europe. The legal content of the intellectual property right, which is enshrined in Part 1, 2, is analyzed. 54 of the Constitution of Ukraine, and in similar norms of the constitutions of European states. The necessity of making changes to this article based on European experience regarding the constitutional and legal regulation of the intellectual property right is substantiated.

The right to intellectual property is the subject of legal regulation not only of the Constitution of Ukraine but also of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 (Article 27), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 (Article 15), the Universal Declaration of Human Rights intellectual property of 2000 and other international legal acts on human rights. In these documents, intellectual property rules are built with compliance with a certain logic scheme: first, the freedom of intellectual and creative activity is proclaimed, and then the question is about the right to its results, protection of the interests of the authors and the tasks of the state in this direction. It is according to this scheme that the majority of the norms of the constitutions of European states, in which the intellectual property right is enshrined, are laid down.

From the contents of ch. 1, 2 st. 54 of the Constitution of Ukraine it follows that only the citizens of Ukraine are the subject of intellectual property rights. At the same time, in the constitutions of Azerbaijan, Belarus, Armenia, Poland and Turkey, only the impersonal term "everyone" is used, and in the Constitution of Albania, "all".

In our opinion, it is inappropriate to affirm the subject of intellectual property rights only to citizens of a certain state, as the domestic legislature did, since, firstly, this contradicts Part 2 of Art. 27 of the Universal Declaration of Human Rights 1948 and paragraph 1 of Art. 15 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 1966, in which the subject of this right stands "every person"; and secondly, it does not correspond to the provision of Part 1 of Art. 26 of the Constitution of Ukraine, which states that "foreigners and stateless persons who are legally in Ukraine enjoy the same rights and freedoms ... as citizens of Ukraine". Therefore, we offer the terms "citizens" (Part 1, Article 54) and "every citizen" (Part 2, Article 54) to replace the terms "for everyone" and "everyone".

Consequently, taking into account the constant development of technology and science and in order to promote the strengthening of the legal protection of intellectual property, we propose in Part 1 and Part 2 of Art. 54 of the Constitution of Ukraine to make changes taking into account the European experience regarding the constitutional and legal regulation of intellectual property rights.

Keywords: constitution, human rights, constitutional regulation of human rights, intellectual property, intellectual property right.

УДК 340.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-35-38

Шопіна І.М.©

доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРАВОВИХ І МОРАЛЬНИХ НОРМ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Досліджено особливості впливу інформаційних технологій на розвиток моральних норм у сучасному демократичному суспільстві. Визначено особливості зв'язку між трансформацією моральних та правових норм в епоху постмодерну. Акцентовано увагу на тенденції формалізації моральних стандартів певних видів професійної діяльності в етичних кодексах та впливі цих процесів на «кризу моралі», притаманну сучасному етапу розвитку демократичних суспільств.

Ключові слова: правові норми, моральні норми, інформація, інформаційні технології, епоха постмодерну, наратив.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі цивілізаційного розвитку все більшу значущість має пришвидшення процесів обігу відомостей і даних у всіх сферах людської активності. Інформація як мета, засіб і результат діяльності набуває різноманітних форм і видів, і все більше виробничих процесів стають залежними від інформаційних технологій. Це має щонайменше два правових наслідки: по-перше, можливість особистості активно використовувати інформаційні ресурси для задоволення своїх потреб все частіше викликає необхідність її деанонімізації, що особливо помітно під час аналізу тенденцій зростання дистанційних адміністративних послуг та активності, пов'язаної з доступом громадян до публічної інформації. По-друге, така деанонімізація так чи інакше сприяє більшій відкритості персональних даних громадян: безумовно, вони можуть і не долучатися до можливостей, які надають цифрові системи подання звітності, електронний підпис, реалізація товарів та послуг через соціальні мережі, однак це означатиме, що часова та грошова вартість їхніх дій значно підвищуватиметься. Правове забезпечення захисту персональних даних при цьому стосується лише вузького сегменту відомостей, за якими людина може бути ідентифікована. Натомість, феномен Big Data, з одного боку, не враховує певні персональні дані (ім'я та інші дані), але, з іншого боку, будує сотні тисяч кореляційних зв'язків між віком, освітою, місцем проживання особи та її готовністю придбати певні товари та послуги, голосувати за певну партію або політичного діяча, демонструвати певні форми протестної поведінки. Контекстна реклама є лише одним із проявів використання Big Data в маркетингових та політичних цілях. Більш цікавим уявляється використання великих масивів даних для створення віртуального іміджу майбутнього президента, який відповідав би прагненням найбільшої кількості виборців, для формування громадської думки перед референдумами, важливими для вибору геополітичних орієнтирів розвитку певних держав сталої демократії, тощо. Вказане обумовлює актуальність дослідження взаємовпливу моральних та правових норм в умовах розвитку інформаційних технологій та новизну цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вплив інформаційних технологій на розвиток суспільних відносин та проблеми розвитку моральних норм досліджували у своїх роботах Д. Белл, Й. Масуда, К. Поппер, М. Порат, М. Хайдеггер, К. Ясперс та інші автори. Серед вітчизняних учених, які вивчали вказану проблематику, слід назвати таких авторів, як К. Беляков, І. Євхутич, Н. Новицька, Г. Почепцов, Л. Пуховська, Т. Тарахонич, С. Сливка та ін. Разом з тим системний зв'язок між правовими та моральними нормами в умовах розвитку інформаційних технологій досліджений ще недостатньо, що обумовлює спрямованість подальших наукових пошуків.

© Шопіна І.М., 2019

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-3334-7548

kamp@lvduvs.edu.ua

Мета статті – визначення проблем взаємовпливу правових і моральних норм в умовах розвитку інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. За часів індустріального суспільства моральні норми в цілому виконували своє призначення концентрованих форм суспільного досвіду, в яких відображалися найбільш ефективні для виживання людини, групи людей, держави форми поведінки. Однак у суспільстві постмодерну таке їх призначення втрачається. Виникає поліваріантність адаптивної поведінки, яка значним чином підкріплюється наданими розвитком інформаційних технологій можливостями. Так, наприклад, ескапізм, який в епоху індустріального суспільства або сприяв дезадаптації особистості, або потребував відповідного матеріального забезпечення (пасивного доходу), за умов суспільства постмодерну надає численні можливості поєднувати обмеження соціальних зв'язків зі здійсненням професійної діяльності на оплачуваній основі. Формується категорія *freelancers*, поширенню якої сприяє розвиток інформаційних технологій та перетворення інформації на мету, предмет, інструмент та результат праці. Залучені до традиційних форм зайнятості категорії громадян розширюються за ознакою цифрової грамотності.

Моральні норми при цьому, безумовно, зберігаються, але значним чином диференціюються. Як приклад можна навести прагнення отримувати доступ до чужого листування: якщо у більшості людей з вищою освітою, особистість яких не була деформована існуванням у тоталітарному суспільстві, така поведінка засуджувалася, то сьогодні деякі правоохоронні органи рекомендують батькам постійно контролювати особисту переписку їх дітей з метою попередження впливу деструктивних впливів суїцидальної спрямованості [1, с. 97]. Ми вважаємо таку поведінку батьків неефективною в аспекті інформаційного захисту і такою, що сприяє відчуженню дитини від сімейних цінностей внаслідок моральної травми, проте розповсюдженість схвального ставлення суспільства до читання переписки підлітків у соціальних мережах є, на наш погляд, свідомою трансформації моральних норм під впливом інформаційних технологій. Проте, незважаючи на зовнішню нераціональність такої поведінки батьків, існує досить міцне її підкріплення на рівні маркетингових технологій: оскільки така ситуація є джерелом постійного напруження, якого людина закономірно прагне позбутися, вона стає сприйнятливою для навіювання щодо придбання певних товарів та послуг – відеорекамери для стеження за дитиною, послуг психотерапевтів тощо. І, якщо уважно проаналізувати існуючі у сучасному суспільстві постмодерну моральні норми, можна переконатися, що майже всі вони активно задіяні у системі продажу товарів та послуг, не кажучи вже про передвибірчі кампанії. Як приклад досить вдалого поєднання впливу на моральні компоненти свідомості з підвищенням рівня продаж можна навести рекламну кампанію «зателефонуй батькам», яка достовірно підвищила прибутки мобільних операторів.

Безумовно, можна заперечувати новизну описаних варіантів поведінки, висуваючи аргументи щодо існування у світовій історії тенденцій контролювати населення за допомогою ідей щодо богообраності монарха, необхідності підкорятися феодалу, відвідувати церкву тощо. Проте суспільство постмодерну вносить у моральні норми значні відмінності: тепер це не загальна система моральних приписів для селян, наприклад, а окремі наративи для селян сходу та заходу, півдня та півночі, тих, хто займається рослинництвом чи тваринництвом, розмовляє певною мовою, подорожує чи ніколи не покидає місця свого народження тощо. Суспільство постмодерну досить часто називають суспільством наративів, історій, казок, і навіть перемогу у сучасній гібридній (також заснованій на інформаційних технологіях) війні також пов'язують із можливістю однієї зі сторін протиборства застосувати кращі наративи, ніж противник.

Як це співвідноситься з людиноцентризмом, пріоритетом додержання прав і свобод людини, гуманізмом та демократизмом як закріплених в конституціях, і Конституції України у тому числі, принципах державної політики? Вся ця боротьба наративів за місце у свідомості конкретного індивідуума, покупця і виборця, на нашу думку, жодним чином не суперечить вказаним принципам. Більше того, маніпулювання Big Data як ніколи підносить особистість як наріжний камінь будь-якої активності держави, продавців товарів і послуг, суб'єктів політичних відносин. Мабуть, ніколи в історії людства так не втілювався у реальність принцип людиноцентризму, як він втілюється сьогодні за допомогою інформаційних технологій. Особистість має змогу постійно розвивати свої потреби і постійно отримувати нагадування про інструменти та засоби, за допомогою яких ці потреби можна задовольнити. Зрозуміло, шляхом придбання певних товарів та послуг або голосування за певного кандидата чи партію, або, що поширюється останнім часом,

шляхом масових протестів проти політики уряду. При цьому людина і громадянин активно реалізує свої права та свободи, у тому числі права брати участь у системі державного управління. Будь-які спроби втручатися в описані процеси будуть закономірно тягнути за собою звинувачення у порушенні вказаних прав. Більше того, розвиток правових норм, який не може існувати окремо від розвитку суспільних відносин, сприяє збільшенню ролі нарративу завдяки поширенню вимоги щодо транспарентності діяльності всіх органів публічної влади. До речі, діяльність прес-служб органів публічної влади являє собою продукування нарративів, отже, у процес їх створення втягнута значна частина суспільства. Можна навіть казати про виникнення нової диференціації: ті члени суспільства, що виробляють нарративи; і ті, що їх споживають.

Отже, у суспільстві постмодерну моральні норми стають перш за все інструментом збільшення продаж чи електоральної активності. Їх призначення як квінтесенції позитивного досвіду людства, соціальних груп, родини поступово змінюється, і сьогодні вони скоріше є набором інструментів для задоволення індивідуальних потреб. Для кожної соціальної групи існує свій нарратив, і конкуренція нарративів різних трансляторів обумовлює так звану «кризу моралі». На нашу думку, сутність цієї кризи скоріше описується у термінах боротьби за аудиторію в умовах агресивного комунікативного середовища, що постійно зміцнюється завдяки удосконаленню інформаційних технологій, ніж у термінах традиційного розуміння співвідношення соціальних норм.

На нашу думку, і збільшення правового нігілізму, особливо з боку представників публічної влади, також є одним із проявів цієї «кризи моралі». Конструкт «це було не правове, а політичне рішення» вже не викликає особливих заперечень.

Чи означає сказане стрімкий і безупинний рух сучасного демократичного суспільства шляхом, позначеним замовниками інформаційних технологій сугестивного характеру? Вважаємо, що ні. Ще однією особливістю епохи постмодерну є формалізація і закріплення на рівні етичних кодексів моральних вимог для представників певних професій. Сьогодні у багатьох демократичних державах, у тому числі і в Україні, існують етичні кодекси державних службовців, поліцейських, суддів, нотаріусів, адвокатів, лікарів, психологів, соціальних працівників, біологів, генетиків, кодекси корпоративної етики тощо. Їх локальний характер дозволяє певним чином запобігти негативним наслідкам «кризи моралі» як конкуренції трансляторів нарративів. У даному випадку творцем нарративу виступає укладач етичного кодексу, який часто є колективним і включає представників професійної спільноти. У найбільш оптимальному варіанті такі кодекси приймаються на загальних зборах певної професійної спільноти, а їх схваленню передують тривала та глибока рефлексія змісту їх положень. Становить інтерес, що розвиток правових норм знову-таки супроводжує цю тенденцію, і порушення закріплених у професійних етичних кодексах правових норм стають правовими підставами для дисциплінарних стягнень деяких категорій працівників, аж до їх звільнення.

Висновки. На підставі сказаного вище можна усвідомити складний характер трансформації моральних норм внаслідок впливу інформаційних технологій, що у своїй єдності впливає на розвиток правових відносин. Глобалізація та транскордонність пришвидшують вказані процеси, а принципи людиноцентризму та транспарентності сприяють їх максимальному поширенню. У результаті моральні стандарти суспільства перетворюються на зону докладання зусиль трансляторів інформаційних впливів (суб'єктів політичних відносин, реалізаторів товарів і послуг тощо), серед яких спостерігається конкуренція нарративів, яка знаходить зовнішнє вираження у вигляді «кризи моралі». Спробою протистояти такій кризі є активізація процесу підготовки та затвердження чисельних етичних кодексів професійних груп і корпорацій, що дає змогу частково уповільнити процес розмивання моральних стандартів за рахунок рефлексії професійних цінностей.

Бібліографічні посилання

1. Інформаційна культура: правовий вимір: Монографія / За ред. К.І.Белякова. Київ, КВІЦ, 2018. 168 с.

Надійшла до редакції 04.06.2019

References

1. Informatsiyna kul'tura: pravovyy vymir (2018) [Information culture: legal dimension]: monohrafiya / za red. K.I. Byelyakova. Kyuyiv: KVITS [in Ukr.].

SUMMARY

Shopina I.M. Problems of mutual influence of legal and moral norms in the context of the development of information technologies. At the present stage of civilizational development, the acceleration of processes of circulation of information and data in all areas of human activity is of increasing importance. Information as a purpose, a means and a result of activity takes various forms and types, and more and more production processes become dependent on information technologies. The article focuses on the problem of the relationship between moral and legal norms in the context of the rapid development of information technology. The role is explored moral norms in an industrial society. The reasons for the transformation of moral norms are being studied. The conclusion is that the complex nature of the transformation of moral norms as a result of the influence of information technology affects the development of legal relations.

The subject of the author's analysis are the peculiarities of influences on the personality on the part of sellers of goods and services, as well as subjects of political relations. There is a polyvariance of adaptive behavior, which is largely supported by the opportunities provided by the development of information technologies. Influence is explored by the aggressive communication environment on moral standards. The causes of legal nihilism are described.

Globalization and transboundary nature accelerate these processes, and the principles of human centrism and transparency contribute to their maximum spread. As a result, the moral standards of society are transformed into a zone of application of the efforts of translators of informational influences (subjects of political relations, sellers of goods and services). The competition of narratives is observed, which finds external expression in the form of a "moral crisis". An attempt to counter this crisis is to intensify the process of preparing and approving numerous ethical codes of professional groups and corporations. The development of their own moral standards by professional communities is considered as a positive trend, which allows to partially slow down the process of erosion of moral standards due to reflection of professional values.

Keywords: legal norms, moral norms, information, information technologies, the postmodern era, narrative.

УДК 342.572

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-38-46

Нестерович В. Ф. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ВИБОРІВ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ В УКРАЇНІ

Розкрито роль та місце виборів у державотворенні в Україні. Зазначено, що поява виборів нерозривно пов'язана з виникненням перших держав. Зроблено висновок, що вибори відіграють важливу роль та посідають одне з ключових місць у державотворенні в Україні. Запропоновано виділити десять етапів конституційно-правового утвердження виборів у державотворенні в Україні – від доби племінного устрою і періоду Київської Русі до теперішнього часу.

Ключові слова: вибори, виборче право, демократія, державотворення, Україна.

Постановка проблеми. Поява виборів нерозривно пов'язана з виникненням перших держав. Витоки виборчого права походять ще з часів Античності, коли у Стародавній Греції та Стародавньому Римі вільні громадяни брали участь у політичному житті полісу шляхом голосування на народних зборах. Встановлення результатів перших виборів здійснювалося здебільшого за голосовою реакцією присутніх та без підрахунку голосів. Такий спосіб прийняття рішень у науці та практиці виборчого права прийнято називати акламацією. Трохи згодом виборність стає невід'ємною ознакою для набуття своїх повноважень імператором Священної Римської імперії та Папою Римським.

© Нестерович В. Ф., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

mail@lduvs.edu.ua

Дослідження питання ролі та місця виборів у державотворенні в Україні знайшло своє відображення у працях таких українських учених, як М. Грушевський [1], М. Козюбра [2], Ю. Ключковський [3], В. Куйбіда [4], О. Марцеляк [5], В. Погорілко [6], М. Смокович [7], М. Ставніччук [6], В. Федоренко [8] та інш. Однак, незважаючи на ґрунтовні праці вищезазначених учених, питання ролі та місця виборів у державотворенні в Україні, з огляду на надзвичайний динамізм державотворчих процесів, і досі залишається не до кінця дослідженим.

Тому метою цієї статті є розкриття ролі та місця виборів у державотворенні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння виборів з'являється лише на початку XVII століття, коли ідея представницького правління шляхом проведення виборів починає своє конституційно-правове утвердження спочатку в західній науково-правовій думці, а згодом і в державотворчій практиці країн Північної Америки та Західної Європи. У другій половині XX століття вибори набувають ознак однієї з основних форм безпосередньої демократії, яка застосовується усіма без винятку демократичними країнами світу.

У державотворенні в Україні вибори також мають досить міцне історичне коріння. Зокрема, перші прояви виборності у наших предків можна простежити ще за доби племінного устрою під час проведення ними загальних зборів, які отримали назву «віче». Арабський мандрівник тих часів Ібрагім Ібн-Якуб так характеризує роль віче у східних слов'ян: «Їх неохота до послуху якій-небудь владі і підпорядкованій всякого авторитету голосови загального віча» [1, с. 312]. Особливе використання вічевої форми вирішення справ державного та суспільного життя набуває у період Київської Русі. Першу згадку про віче подає літопис 1024 року, в якому було вказано, що «переможець Ярослава, Мстислав, не сів на київський стіл, бо кияни в особі віча його не побажали». Здебільшого князі визнавали за вічем право обрання, затвердження або відмови. Віче скликалося князем або самостійно збиралося у разі потреби на княжому дворі, торгових чи церковному майдані. Право участі у віче мали усі чоловіки, крім холопів [9, с. 57–58].

У період Київської Русі відбувається поява деяких сучасних термінів виборчого права. Унаслідок того, що під час проведення виборів містяни голосували зазвичай за допомогою крику та свисту, з'явилося і саме поняття «голосувати», яке на той час вживалося у значенні «подати голос за певне рішення або виборну особу під час народного віче». Кількісного підрахунку голосів у той час ще не було, тому прийнятим вважалося рішення, за яке голосніше кричали та галасували. Це, у свою чергу, дало поштовх до появи перших «брудних» виборчих технологій в історії українських виборів, коли заможні купці та бояри для того щоб провести через народне віче необхідне для них рішення, спеціально наймали за гроші крикунів та свистунів, які своїм гамором та галасом забезпечували для них позитивний результат голосування.

З посиленням влади князя роль віче зменшується і лише тоді, коли влада князя слабшає, віче знову активізується. Український учений та державний діяч М. Грушевський з цього приводу вказує, що «ослаблення княжої влади в другій половині XI ст. піднесло значення громади-віча, та й то воно не пішло у нас далі громадського контролю над княжою управою, що в своїх руках держить і далі всі галузі адміністрації» [1, с. 400]. Проведення виборів під час народного віче у князівствах та містах Київської Русі суттєво посилюється у період удільної роздробленості. Громади Києва, Галича, Новгород Великого та інших міст починають систематично обирати або вирішальним чином впливати на обрання князів, а іноді під час віче домагалися навіть зміни урядовців князя. У ході проведення віче здійснювалося комплектування народного ополчення та вибори його ватажків. На віче укладалися «ряди» (договори) з обраними населенням князями, щоб контролювати діяльність князя спираючись на давні звичаї та традиції. Віче скликалися й у Галицько-Волинських містах, утім, тут віче не відіграло значної політичної ролі [10, с. 57, 66, 89].

Отже, *перший етап* утвердження виборів характеризується появою та все більш активним їх використанням при вирішенні найбільш важливих справ спочатку племені, міста, а згодом і держави при проведенні народних зборів у формі віче. Хронологічно перший етап починається ще за доби племінного устрою та завершується періодом існування Київської Русі. Звичайно, що це не були всезагальні вибори у сучасному їх розумінні зі складним набором виборчих процедур, які послідовно здійснюються під час конкретних етапів виборчого процесу. Утім, саме поява та активне використання різних

проявів виборності під час проведення віче заклали міцне підґрунтя для подальшого утвердження виборів як безпосередньої форми демократії на українських землях. Для прикладу, і сьогодні у ході здійснення різних виборів під час проведення зборів громадян на місцевому рівні, доволі часто для встановлення думки громадян орієнтуються на галас та крик, а не на кількісний підрахунок голосів.

Другий етап розвитку виборів охоплює XV – XVIII століття та пов'язаний з появою козацтва й утвердженням Гетьманської держави. Волелюбність козацтва та прагнення до свободи із самого початку зробили вибори одним із основних способів формування козацької старшини. Місцем проведення виборів зазвичай була Січ, яка стала столицею козацької громади. Проведення виборів ґрунтувалося здебільшого на звичасовому козацькому праві, в основі якого лежали такі принципи, як загальність, рівноправність, справедливість та періодичність. У зв'язку з цим вибори козацької старшини проводилися на регулярній основі, а право брати у них участь мали усі присутні на Січі козаки. За деякими джерелами, до виборів козацької старшини не допускалися лише козаки-новобранці у перші роки свого перебування на Січі [11, с. 55].

Виборність стає невід'ємною ознакою формування вищого державного керівництва Гетьманської держави, незважаючи на домінування у ній системи військового устрою. Вибори проводилися на Козацькій раді, на якій загальним та відкритим голосуванням пожиттєво обирався Глава Гетьманської держави – Гетьман, а також обиралася козацька старшина, яка була військовим та адміністративним керівним органом держави. Виборність органів Гетьманської держави отримала своє закріплення у Пактах і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 року [12]. Зрозуміти особливості виборів Гетьмана тих часів дозволяє історичний роман П. Куліша «Чорна рада», виданий у 1857 році. У цьому романі відтворено збори Козацької ради, які відбулися у 1663 році у Ніжині під час обрання Гетьмана Лівобережної України. Звичайно, вибори на Козацькій раді не були бездоганними та доволі часто залежали від волі досвідчених і авторитетних козаків, на яких орієнтувалися прості козаки.

Наступний *третій етап* розвитку вітчизняних виборів пов'язаний з утвердженням місцевого самоврядування на українських землях у кінці XVIII – на початку XIX століть. Поштовхом до появи виборчого права на місцевому рівні в українських землях, які входили до складу Російської імперії, стало видання Катериною II Городового положення від 21 квітня 1785 року. Цим документом передбачалося проведення виборів повітових і губернських дворянських зборів та повітових і губернських маршалів. До участі у виборах допускалися усі міські жителі, не молодші 25 років, з річним прибутком не менше 50 рублів [13]. Суттєвих змін виборче право зазнало у зв'язку з прийняттям нового Городового положення від 16 червня 1870 року, яким було створено міську думу, яка була представницьким, всестановим та розпорядчим органом. Члени міської думи називалися гласними та обиралися строком на 4 роки. Склад міської думи залежав від кількості виборців та налічував від 30 до 72 членів [14].

У кінці XVIII століття з'являється виборність місцевих органів і на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Утім, значного поширення проведення місцевих виборів у західноукраїнських землях набуває лише після революційних подій 1848 – 1849 років, які відбулися в Австро-Угорській імперії. Зокрема, 12 серпня 1866 року було прийнято закон «Про устрій громади і громадську виборчу ординацію», згідно з яким визнавалося право сіл, містечок і міст на місцеве самоврядування. Трохи пізніше в Австро-Угорщині було прийнято ще два виборчі закони – «Про громадський закон для 30 більших міст» від 13 березня 1889 року та «Про громадський закон для менших міст, містечок і більших громад» від 3 липня 1896 року. Окрім цього, реалізація виборчого права регулювалося статутами міст [4, с. 45–46].

Зрозуміло, що місцеві вибори як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях мали обмежений характер через високі, передусім майнові, цени. Виборчим правом користувалася лише невелика група заможних городян, залишаючи більшу частину міського населення без права голосу. Однак під час проведення цих виборів було визначено принципи виборчого права, отримали свій розвиток основні виборчі процедури, відпрацьовано організацію підготовки та проведення виборів. Тому попри обмеженість виборчого права під час формування органів місцевого самоврядування тих часів, проведення виборів загалом мало позитивне значення на розвиток виборів в Україні у контексті формування національної демократичної правової традиції.

Четвертий етап розвитку виборів пов'язаний з революційними подіями 1905 –

1907 років, які відбулися у Російській імперії. Масові протести звичайних громадян проти самодержавства, які передусім мали соціально-економічне підґрунтя, сприяли поширенню виборчого права і на загальнонаціональний рівень, коли було вперше створено представницький законодавчий орган – Державну думу Російської імперії. Перші вибори до Державної думи проходили з 26 березня по 20 квітня 1906 року та здійснювалися не безпосередньо, а через обрання виборщиків окремо по чотирьох куріях – землевласницькій, міській, селянській та робітничій. Для перших двох курій вибори були двоступеневими, для третьої – 3-ступеневими, а для четвертої взагалі – 4-ступеневими. Протягом усіх чотирьох скликань Державної думи (1906 – 1917 роки) до її складу було обрано 382 депутати від 9 «малоросійських» губерній, які постійно порушували у ній «українське питання» [16].

Порядок проведення виборів до Державної думи регулювався «Положенням про вибори до Державної думи» від 6 серпня 1905 року. У цьому документі продовжено з місцевого рівня практику станового та цензового обмеження виборчого права, у результаті чого у виборах могли взяти участь лише близько 15 % населення. Так, згідно зі статтями 6 – 8 цього Положення, не мали права голосу жінки, особи, молодші 25 років, учні та студенти, військовослужбовці армії та флоту, які перебували на дійсній військовій службі, бродячі іногородці й іноземці, а також особи, засуджені за вчинення злочинів проти власності, відсторонені від посади за вироком суду – протягом 3 років з моменту набрання чинності такого вироку, засуджені за ухилення від виконання військового обов'язку, банкрути; губернатори та віце-губернатори – у межах підвідомчих їм місцевостей, поліцейські службовці [17].

П'ятий етап розвитку виборів пов'язаний з політичним та правовим утвердженням Української Народної Республіки, у якій із самого початку свого утворення були зроблені кроки щодо надання виборам загального характеру та нормативної визначеності. Зокрема, в I та II Універсалах Української Центральної Ради було вказано на виборний характер Центральної Ради, а III Універсалом було призначено проведення виборів до Українських Установчих Зборів на 27 грудня 1917 року, які мали бути скликані 9 січня 1918 року. Наступним кроком стало прийняття 11 – 16 листопада 1917 року Закону «Про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки» [18], який відразу ж був деталізований «Інструкцією для користування розділом першим Закону про вибори до Установчих Зборів УНР» [19]. Саме у період Української Народної Республіки вперше було сформовано систему виборчих органів, яка набула інституційного характеру лише після проголошення незалежності України [20].

Водночас через складну політичну та соціально-економічну ситуацію у державі вибори до Установчих Зборів УНР так і не вдалося провести, незважаючи на те, що на необхідність їх проведення було повторно вказано у IV Універсалі Української Центральної Ради від 9 січня 1918 року. Згодом засади проведення виборів було визначено у Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР), яка була прийнята Центральною Радою 29 квітня 1918 року. Конституція передбачала, що на загальнонаціональному рівні обиралися Всенародні Збори, які були верховним органом УНР, що безпосередньо здійснює вищу законодавчу владу в державі, а на місцевому рівні – виборчі Ради та Управи громад, волостей і земель [21].

У період Української Народної Республіки також вперше було чітко сформульовано нормативне розуміння активного та пасивного виборчого права, яке отримало чітке своє визначення у Конституції УНР (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. Зокрема, згідно зі ст. 21 Конституції УНР, активне і пасивне право участі у виборах як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають усі громадяни УНР, яким на день виконання виборчого акту виповнилося 20 років. Виняток складають визначені законом безумні або божевільні, котрі знаходяться під опікою. Перелік карних злочинів, які тягнуть позбавлення виборчого права, вирішується Всенародними Зборами у звичайному законодавчому порядку. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства визначає спеціальний закон [21].

Унаслідок захоплення влади в Україні гетьманом П. Скоропадським, яке відбулося в ніч з 29 на 30 квітня 1918 року, діяльність Української Центральної Ради було припинено, у зв'язку з цим положення Конституції УНР так і не вдалося втілити у життя. Відродження діяльності Української Народної Республіки протягом кінця 1918 – 1920 років в умовах постійної зовнішньої військової загрози та складної внутрішньої соціально-

но-економічної ситуації також не дало змогу провести вибори до органів публічної влади УНР.

Шостий етап у розвитку вітчизняних виборів пов'язаний з радянським періодом української державності. Досить активно проводилися вибори за часів Української Радянської Соціалістичної Республіки для формування з'їздів, комітетів, а згодом рад різного рівня. Вибори були передбачені усіма чотирма Конституціями УРСР – Конституцією 1919 року, Конституцією 1929 року, Конституцією 1937 року та Конституцією 1978 року. Так, відповідно до Конституції УРСР 1937 року було створено Верховну Раду УРСР, яка визначалася найвищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом. У період з 1938 по 1990 роки було обрано 12 скликань Верховної Ради УРСР. Виборними органами державної влади Української РСР на місцях були обласні, районні в містах, селищні, сільські Ради народних депутатів. Варто зазначити, що вибори за радянських часів мали дещо обмежений та викривлений характер, оскільки проводилися лише у межах діяльності Комуністичної партії. Кандидати від інших партій до кінця 1989 року до участі у виборах не допускалися.

Сьомий етап розвитку виборів детермінований проголошенням незалежності України, що вимагало у демократичний спосіб шляхом проведення виборів сформувати представницькі органи публічної влади. Першим кроком до конституційно-правового утвердження виборів в Україні стало прийняття 5 липня 1991 року Верховною Радою УРСР Закону «Про вибори Президента Української РСР», на підставі якого і відбулися 1 грудня 1991 року перші вибори у незалежній Україні – вибори Президента України. Складна соціально-економічна ситуація у державі, яка була помножена на досить сильне протистояння між парламентом та Главою держави, не дозволила з таким же успіхом провести вибори до Верховної Ради України та місцевих рад, де продовжували працювати депутати, які були обрані ще у березні 1990 року.

Апогеєм політичної кризи стало прийняття Закону України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 року № 3470-XII. Для належного забезпечення проведення позачергових виборів було прийнято перший в Україні закон про парламентські вибори – «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року № 3623-XII, а до Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 року № 1297-XII було внесено відповідні зміни. Окрім цього, було прийнято перший закон про місцеві вибори – «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року № 3996-XII.

Унаслідок вищевказаних подій та обставин 1994 рік став справжнім роком виборів, коли одразу було проведено три види виборів: 1) перші в незалежній Україні парламентські вибори, які відбулися 27 березня 1994 року; 2) перші позачергові вибори Президента України, які відбулися 26 червня 1994 року; 3) перші місцеві вибори в Україні, які проходили 26 червня 1994 року одночасно з позачерговими президентськими виборами. Унаслідок сепаратистських проявів в Автономній Республіці Крим, місцеві вибори на цій території вдалося належним чином провести лише у наступному році – 25 червня 1995 року. Отже, проведення виборів у перші роки незалежності України наочно продемонструвало усю складність та суперечність не лише здійснення безпосереднього народовладдя, але й загалом державотворчих процесів.

Восьмий етап розвитку виборів обумовлений прийняттям Конституції України, яка містила Розділ III «Вибори. Референдум», а також низку статей в інших своїх розділах, які визначали засади проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та міських, селищних та сільських голів. Окрім цього, Конституція України у перехідних положеннях чітко встановила дати проведення наступних чергових парламентських, місцевих та президентських виборів. Відповідно до пп. 3, 4 та 8 Перехідних положень Конституції України, чергові вибори до Верховної Ради України та вибори до місцевих рад необхідно було провести у березні 1998 року, а чергові вибори Президента України – у жовтні 1999 року [22]. На виконання положень Конституції України чергові парламентські та місцеві вибори відбулися 29 березня 1998 року, а президентські вибори – 31 жовтня 1999 року. Для проведення кожного з виду виборів було прийнято окремий виборчий закон, що ґрунтувався на конституційних положеннях.

Прийняття Конституції України, безумовно, стало позитивним кроком до подальшого утвердження виборів в Україні, які набули ознак конституційної гарантованості і

захищеності та були віднесені до основних засад конституційного ладу України. Саме завдяки введенню в дію Конституції України почали свою роботу три новостворені конституційні органи – Конституційний Суд України, який розпочав свою діяльність 18 жовтня 1996 року, Центральна виборча комісія, яка почала свою роботу 13 листопада 1997 року, та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, що почав працювати 14 квітня 1998 року. Діяльність вказаних та інших органів, передбачених Конституцією України, поза сумнівом, мала позитивний вплив на підвищення рівня підготовки та проведення виборів в Україні, а також посилила ефективність забезпечення реалізації виборчого права.

Дев'ятий етап розвитку виборів охоплює 2000 – 2013 роки та характеризується постійною зміною виборчого законодавства, головним моментом якої став пошук найбільш оптимальної моделі виборчої системи при проведенні різних видів виборів в Україні. Основними ознаками процесу вдосконалення виборчого законодавства стали неабияка його політизованість, складність та суперечливість. Красномовно це підтверджує процедура прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року, який остаточно був прийнятий після застосування до нього Президентом України права вето аж 5 разів. Протягом дев'ятого етапу було проведено 12 різних видів виборів: 1) шість разів парламентські вибори (чергові у 2002, 2006 і 2012 роках, позачергові у 2007 році та повторні вибори народних депутатів України у 2002 і 2013 роках); 2) чотири рази місцеві вибори (чергові у 2002, 2006, 2010 роках та позачергові вибори до Київської міської ради у 2008 році); 3) два рази чергові вибори Президента України у 2004 та 2010 роках.

Проведення виборів в умовах перманентної політичної кризи та нестабільності вітчизняного виборчого законодавства призвело до появи і застосування в Україні нетипових виборчих процедур. Зокрема, підставою для проведення позачергових парламентських виборів 2007 року стала неповноважність Верховної Ради України та неможливість її відновлення унаслідок складання депутатських мандатів більше ніж $\frac{1}{3}$ від конституційного складу Верховної Ради України. Неповноважність парламенту була викликана прийняттям вищими керівними органами блоків політичних партій «Блок Юлії Тимошенко» та «Наша Україна» рішень про так зване «обнулення партійних списків». Зміст цієї процедури полягав у тому, що кандидати у народні депутати України, які йшли наступними у виборчому списку політичної партії, не могли замінити народних депутатів України, які склали свої повноваження, через анулювання вищим керівним органом політичної партії своїх виборчих списків.

Попри наявні складнощі та труднощі у конституційно-правовому утвердженні виборів, саме у цей проміжок часу було досягнуто низку важливих та позитивних здобутків: 1) розпочинається плідна співпраця органів державної влади України з Венеціанською комісією, що значно сприяло поліпшенню вітчизняного виборчого законодавства шляхом його наближення до європейських виборчих стандартів; 2) громадяни України починають звертатися за захистом своїх виборчих прав до Європейського суду з прав людини; 3) приймається більш якісна нова редакція Закону України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV; 4) запроваджується з березня 2009 року автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Державний реєстр виборців» на підставі новоприйнятого Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V; 5) розпочинається активна робота над розробкою проекту Виборчого кодексу України.

Десятий етап розвитку виборів пов'язаний з проведенням виборів в умовах військової агресії у 2014 році щодо України з боку Російської Федерації. Унаслідок цього позачергові президентські та парламентські вибори 2014 року, а також чергові місцеві вибори 2015 року та чергові президентські вибори 2019 року не вдалося провести на території окупованого Російською Федерацією Кримського півострова та в зоні проведення Антитерористичної операції (Операції Об'єднаних Сил) на території окремих районів Луганської та Донецької областей. Неможливість проведення виборів на цих територіях було визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII.

Цим Законом було визначено таке: 1) під час проведення президентських, парламентських та місцевих виборів та всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться; 2) громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються

умови для вільного волевиявлення під час виборів та всеукраїнського референдуму на іншій території України; вони можуть реалізувати своє право голосу на таких виборах або всеукраїнському референдумі шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців»; 3) у разі дострокового припинення повноважень народного депутата України, обраного в одномандатному виборчому окрузі, утвореному в межах Автономної Республіки Крим чи міста Севастополя, проміжні вибори народного депутата України в цьому окрузі не проводяться; 4) органи ведення Державного реєстру виборців, утворені на території АРК та міста Севастополя, ведення Державного реєстру виборців не здійснюють.

Висновки. Вибори відіграють важливу роль та посідають одне з ключових місць у державотворенні в Україні. Необхідно виділити десять етапів конституційно-правового утвердження виборів у державотворенні в Україні.

Перший етап розвитку виборів охоплює добу племінного устрою і період Київської Русі та характеризується появою загальних зборів громадян – «віче», на яких шляхом голосування вирішувалися найбільш важливі справи, у тому числі й обрання або затвердження голосування князя.

Другий етап розвитку виборів охоплює XV – XVIII століття та пов'язаний з появою козацтва й утвердженням Гетьманської держави, де виборність стає невід'ємною ознакою формування вищого державного керівництва, незважаючи на домінування у ній системи військового устрою.

Третій етап розвитку виборів обумовлений утвердженням місцевого самоврядування на українських землях, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій у кінці XVIII – на початку XIX століть. Вибори проводилися лише на місцевому рівні та мали становий і ценовий характер.

Четвертий етап розвитку виборів пов'язаний з Першою російською революцією 1905 – 1907 років, унаслідок якої виборче право було поширено на загальнонаціональний рівень, коли було вперше створено представницький законодавчий орган – Державну думу Російської імперії, до складу якої увійшли представники від українських земель.

П'ятий етап розвитку виборів обумовлений утвердженням у 1917 – 1920 роках державності Української Незалежної Республіки, у якій із самого початку утворення були зроблені кроки щодо надання виборам демократичності та нормативної визначеності. Утім, через складну внутрішню та зовнішню політичну ситуацію їх так і не вдалося реалізувати.

Шостий етап розвитку виборів пов'язаний з радянським періодом української державності, за якого вибори досить активно проводилися для формування з'їздів, комітетів, а згодом рад різного рівня. Вибори мали дещо обмежений та викривлений характер, оскільки до 1989 року проводилися лише у межах діяльності Комуністичної партії.

Сьомий етап розвитку виборів детермінований проголошенням незалежності України, що вимагало проведення виборів для формування представницьких органів публічної влади. Протягом 1991 – 1995 років проведено президентські, парламентські та місцеві вибори, унаслідок чого було повністю оновлено склад усіх органів публічної влади України.

Восьмий етап розвитку виборів обумовлений прийняттям у 1996 році Конституції України, відповідно до якої у 1998 році були проведені чергові парламентські та місцеві вибори, а в 1999 році – президентські вибори.

Дев'ятий етап розвитку виборів охоплює 2000 – 2013 роки та характеризується постійною зміною виборчого законодавства України, яка здійснювалася в умовах неабиякої політизованості, складності та суперечливості.

Десятий етап розвитку виборів пов'язаний з проведенням виборів в умовах військової агресії у 2014 році щодо України з боку Російської Федерації. Унаслідок цього президентські, парламентські вибори та місцеві вибори протягом 2014 та 2019 років не вдалося провести на території окупованого Криму та в зоні проведення Антитерористичної операції (Операції Об'єднаних Сил) в окремих районах Луганської та Донецької областей.

Бібліографічні посилання

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. 648 с.
2. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. № 4. С. 84–87.
3. Ключковський Ю.Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія.

Київ: Час Друку, 2011. 132 с.

4. Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування. Львів: Літопис, 2001. 375 с.
5. Марцеляк О.В. Выборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12–18.
6. Выборче право України: навч. посібник / за ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. Київ: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
7. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
8. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.
9. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Знання, 1999. 642 с.
10. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: МАУП, 2007. 224 с.
11. Політичний устрій українських земель другої пол. XVII–XVIII століть: Гетьманщина, Запоріжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). Київ, 2000. 96 с.
12. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / підг. О.Б. Вовк. *Архіви України*. 2010. Вип. 3–4. С. 145–166.
13. Грамота на права и выгоды городам Российской империи отъ 21 апрѣля 1875 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи, съ 1649 года*. Томъ ХХІІ. 1784–1788. СПб., 1830. Отдѣленіе 2-е. № 16187. С. 358–384.
14. Городовое положеніе 16 июня 1870 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. СПб., 1873. Собр. 2. Отд. 1. Т. 45. № 48498. С. 821–839.
15. Манифестъ объ учрежденіи Государственной Думы 6 августа 1905 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. Собрание Третіе. Т. ХХV. Отдѣленіе 1-е. СПб., 1908. № 26656. С. 637–638.
16. Коник О.О. Неопубліковані джерела з архівів Києва і Москви про історію Державної думи Російської імперії (1906–1917 рр.). *Історичний архів*. 2011. Вип. 6. С. 106–110.
17. Высочайше утвержденное положеніе о выборахъ въ Государственную Думу 6 августа 1905 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. Собрание Третіе. Т. ХХV. Отдѣленіе 1-е. СПб., 1908. № 26662. С. 645–651.
18. Закон про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки від 11 листопада 1917 року. *Вісник Генерального Секретаріату УНР*. 1917. № 5. С. 1–15.
19. Інструкція для користування розділом першим Закону про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки від 16 листопада 1917 року. ЦДАВО України. Ф. 115. Спр. 1. Арк. 39.
20. Нестерович В.Ф. Поняття, види та система виборчих органів. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 69–77.
21. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР): 29 квітня 1918 року. Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ: Право, 1997. С. 105–112.
22. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Надійшла до редакції 13.06.2019

References

1. Hrushevs'kyu, M. (1954) *Istoriya Ukrayiny-Rusy*. Tom I. Do pochatku XI vika [History of Ukraine-Rus. Volume I. Before the beginning of the XI century]. N'yu-York: Vydavnyche tovarystvo «Knyhospilka» [in Ukr.].
2. Kozyubra M. (2008) *Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma vyborchoyi systemy* [The rule of law and the reform of the electoral system]. *Vybory ta demokratiya*, 4, 84–87 [in Ukr.].
3. Klyuchkovs'kyu, YU.B. (2011) *Vyborchi systemy ta ukrayins'ke vyborche zakonodavstvo* [Electoral systems and Ukrainian electoral law]: monohrafiya. Kyiv: Chas Druku [in Ukr.].
4. Kuybida, V. (2001) *Konstytutsiyno-pravovi problemy mis'koho samovyriaduvannya* [Constitutional and legal problems of urban self-government]. L'viv: Litopys [in Ukr.].
5. Martselyak, O.V. (2011) *Vyborche pravo: suchasne rozumynnya i sutnist'* [Suffrage: modern understanding and essence]. *Publichne pravo*, 26 12–18 [in Ukr.].
6. *Vyborche pravo Ukrayiny (2003)* [The suffrage of Ukraine]: navch. posibnyk / za red. V.F. Pohorilka, M.I. Stavnichuk. Kyiv: Parlament's'ke vyd-vo [in Ukr.].
7. Smokovych, M.I. (2014) *Pravove rehulyuvannya roz'hlyadu vyborchikh sporiv: teoretychnyy i prakty-chnyy aspekty* [Legal regulation of electoral disputes: theoretical and practical aspects]: monohrafiya. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
8. Fedorenko, V.L. (2016) *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny* [Constitutional Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Lira-K [in Ukr.].
9. Muzychenko, P.P. (1999) *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the State and Law of Ukraine]: navch. posibnyk. Kyiv: Znannya [in Ukr.].
10. Ivanov, V.M. (2007) *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the State and Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: MAUP [in Ukr.].
11. *Politychnyy ustriy ukrayins'kykh zemel' druhoyi pol. XVII–XVIII stolit': Het'manshchyna, Zaporizhzhya, Slobozhanshchyna, Pravoberezhna Ukrayina: sproba strukturmo-funktsional'noho analizu*

(2000) [The political structure of the Ukrainian lands of the second half. XVII – XVIII centuries: Hetmanate, Zaporizhzhia, Slobozhanshchina, Right-Bank Ukraine: attempt of structural and functional analysis]. Kyiv [in Ukr.].

12. Konstytutsiya Pylypa Orlyka: oryhinal ta yoho istoriya (2010) [The Constitution of Philip Orlyk: The Original and Its History] / pidh. O.B. Vovk. *Arkhiv Ukrainy*, 3–4, 145–166 [in Ukr.].

13. Hramota na prava y vyhody horodam Rossiyskoy ymperiy ot 21 aprblya 1875 hoda [Certificate on the rights and benefits of the cities of the Russian Empire dated 21 April 1875]. *Polnoe sobranie zakonov" Rossiyskoy ymperiy, s 1649 hoda*. Tom" XIII. 1784-1788. SPb. № 16187, 358–384 [in Russ.].

14. Horodovoe polozhenie 16 yunya 1870 hoda [City provision on June 16, 1870]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy*. SPb., 1873. Sobr. 2. Otd. 1. T. 45. № 48498, 821–839. [in Russ.].

15. Manyfest ob uchrezhdeniy Hosudarstvennoy Dumy 6 avhusta 1905 hoda [Manifesto on the establishment of the State Duma on 6 August 1905] *Polnoe sobranie zakonov" Rossiyskoy ymperiy*. Sobranie Tretie. T. XXV. Otdblenie 1-e. SPb., 1908. № 26656, 637–638. [in Russ.].

16. Konyk, O.O. (2011) Neopublikovani dzherela z arkhiviv Kyveva i Moskvy pro istoriyu Derzhavnoy dumy Rosiys'koy imperiyi (1906–1917 rr.) [Unpublished sources from the archives of Kyiv and Moscow on the history of the State Duma of the Russian Empire (1906-1917)]. *Istorychnyy arkhiv*, 6, 106–110 [in Ukr.].

17. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie o vyborakh v Hosudarstvennyu Dumu 6 avhusta 1905 hoda [The highest approved provision for the election of the State Duma on 6 August 1905]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy*. Sobranie Tretie. T. XXV. Otdblenie 1-e. SPb., 1908. № 26662, 645–651 [in Russ.].

18. Zakon pro vybory do Ustanovchykh zboriv Ukrayins'koy Narodnoyi Respubliki vid 11 lystopada 1917 roku [The Law on Elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic of November 11, 1917]. *Visnyk Heneral'noho Sekretariatu UNR*. 1917, 5. 1–15 [in Ukr.].

19. Instruksiya dlya korystuvannya rozdilom pershym Zakonu pro vybory do Ustanovchykh zboriv Ukrayins'koy Narodnoyi Respubliki vid 16 lystopada 1917 roku [Instructions for the use of section one of the Law on Elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic of November 16, 1917]. *TSDAVO Ukrainy*. F. 115. Spr. 1. Ark. 39 [in Ukr.].

20. Nesterovych, V.F. (2018) Ponyattya, vydy ta systema vyborchykh orhaniv [Concepts, types and system of electoral bodies]. *Publichne pravo*, 3, 69–77 [in Ukr.].

21. Konstytutsiya Ukrayins'koy Narodnoyi Respubliki (Statut pro derzhavnyy ustryi, prava i vol'nosti UNR): 29 kvitnya 1918 roku (1997) [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Charter on the State System, Rights and Freedoms of the UNR): April 29, 1918]. *Istoriya ukrayins'koy Konstytutsiyi / uporyad. A. H. Slyusarenko, M. V. Tomenko*. Kyiv: Pravo, 105–112 [in Ukr.].

22. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na pyatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku (1996) [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 30, 141 [in Ukr.].

SUMMARY

Nesterovych V.F. The role and place of elections in state-building in Ukraine. The article reveals the role and place of elections in state-building in Ukraine. It is noted that the appearance of elections is inextricably linked with the emergence of the first states.

The second stage of election development covers the XV-XVIII centuries and is associated with the emergence of the Cossacks and the establishment of the Hetman State.

The third one is due to the establishment of local self-government in the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires at the end of the eighteenth - early nineteenth centuries. Elections were held only at the local level and had class and census nature.

The fourth stage is related to the First Russian Revolution of 1905-1907. There was first established representative legislative body - the State Duma of the Russian Empire, which included representatives of the Ukrainian lands.

The fifth stage is conditioned by the establishment in 1917-1920 of the statehood of the Ukrainian Independent Republic. But due to the difficult internal and external political situation, democratic elections were not held.

The sixth stage is related to the Soviet period of Ukrainian statehood. The elections were somewhat limited and distorted, since until 1989 they were held only within the framework of the Communist Party's activities.

The seventh stage is determined by the declaration of independence of Ukraine.

The eighth stage is conditioned by the adoption in 1996 of the Constitution of Ukraine.

The ninth stage of the election development spans 2000-2013 and is characterized by a constant change of the electoral legislation of Ukraine.

The tenth stage is related to the 2014 military aggression against Ukraine by the Russian Federation. Presidential, parliamentary and local elections during 2014 and 2019 failed to hold on to the occupied Crimea and in the area of anti-terrorist operation (Operation of United Forces) in parts of Luhansk and Donetsk regions.

The author has concluded that elections play an important role and are one of the key places in state creation in Ukraine. He has proposed to highlight ten stages of the constitutional and legal approval of elections in the state of creation in Ukraine - from the era of the tribal system and the period of Kievan Rus to modern times.

Keywords: elections, electoral law, democracy, state formation, Ukraine.

УДК 316.346 : 305
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-47-51

Головіна О. В.[©]
кандидат історичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СТРАТЕГІЯ ТА ШЛЯХИ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ

У сучасних умовах розвитку демократичної України особливого значення набувають питання забезпечення гендерної рівності та недискримінації, протидії домашньому насильству. Зазначена проблематика потребує постійної уваги з боку науковців, фахівців у галузі правових та соціально-гуманітарних знань. Гендерна рівність є фундаментальним правом та необхідною умовою досягнення цілей зростання, соціальної єдності і демократії. Тим не менш, певна нерівність продовжує існувати і може поглиблюватися, якщо освіта, навчання та культура продовжуватимуть поширювати гендерні стереотипи. Щоб учні та студенти успішно навчалися, ставали впевненими у собі особистостями, відповідальними та активними громадянами, необхідно приділяти увагу забезпеченню гендерної рівності, рівному ставленню до дівчат та хлопців, а також навчанню з гендерних питань. Активна діяльність у цьому напрямку через практичні заходи в сучасних умовах є загальним запитом та основним завданням дисциплін соціально-гуманітарного профілю.

Ключові слова: *гендер, юридична освіта, гендерно обумовлене насильство, захист потерпілих від домашнього насильства, шелтер (центр тимчасового перебування).*

Постановка проблеми. Питання гендерного дисбалансу, а саме відсутність гендерної рівності та належного механізму її забезпечення, виступає вагомим фактором появи правових, економічних, соціальних проблем у суспільстві. В сучасних умовах розвитку демократичної України особливого значення набувають питання подолання перешкод у забезпеченні принципу гендерної рівності та недискримінації, протидії домашньому насильству.

Мета. Запропоноване дослідження спрямоване на вивчення та аналіз освітніх проєктів і практичних заходів як компонентів впровадження освітніх реформ в Україні щодо досягнення та подальшого відтворення гендерної рівності як складової освітнього процесу; підтримку освітніх реформаційних процесів в Україні, залучення сучасних досліджень як суто академічної, так і практичної спрямованості. Проєкт призначено для української аудиторії вищих навчальних закладів і спрямовано на реалізацію в межах України.

Виклад основного матеріалу. Навчальні курси з проблематики гендерної рівності та недискримінації, які проводяться для органів публічної влади та Національної поліції України, ініційовані авторським колективом науково-педагогічних працівників Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та присвячені проблемам теоретико-правового і практичного забезпечення принципів демократії та гендерної рівності в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування з метою всебічного забезпечення захисту прав людини і громадянина, сприяння становленню громадянського суспільства та розвитку України як відкритої європейської держави. Створення таких курсів зумовлено необхідністю наукового супроводу процесу демократизації та гуманізації діяльності Національної поліції, забезпечення гендерної рівності, а також прагненням регіональних органів влади скоригувати свою діяльність відповідно до визнаних цивілізованим світом норм та ідеалів.

Зазначена проблематика потребує постійної уваги з боку науковців, фахівців у галузі правових та соціально-гуманітарних знань. Наявні сьогодні у цій галузі розробки не приділяють суттєвої уваги питанням теорії і практики гендерної рівності та недискримінації в умовах євроінтеграції, конституційної та адміністративної реформи. Доцільним є

© Головіна О.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2307-7505>
o.v.golovina@gmail.com

пошук нового вектора у правовому і науковому розумінні значення принципів гендерної рівності, зокрема в діяльності органів публічної влади та Національної поліції України.

Мета введення курсів з означеної проблематики у навчальний процес – розглянути соціальне життя обох статей, їх спільне та відмінне; проаналізувати причини введення у наукову та практичну діяльність терміна «гендер»; подати у цілісній, систематизованій та зрозумілій формі основні поняття, структуру та засоби прояву гендеру як соціально-культурного фактору суспільства; вивчити роль гендерних досліджень у процесі соціальних трансформацій суспільства, зокрема трансформацій статусу обох статей, та створення суспільства гендерної рівності та справедливості щодо відносин між жінкою і чоловіком; усвідомити гендер як соціально-культурний конструкт, основними елементами якого є фемінінні та маскулінінні характеристики.

Наявність численних стереотипів в українському суспільстві ставить перед авторами курсів додаткові завдання, зокрема: проаналізувати соціальні структури суспільства з точки зору наявності культурних норм, ставлень, моралі, типів поведінки та традицій щодо суспільних уявлень про соціальні статуси та ролі чоловіка та жінки; визначити сутність, роль та складові гендерних стереотипів; дослідити витоки гендерних стереотипів, уточнити роль соціально-культурних та біологічних чинників у формуванні ціннісних уявлень, які передаються від покоління до покоління. Усвідомити, що гендерні стереотипи проявляють себе через реалізацію жінки та чоловіка як носіїв певних психологічних та поведінкових характеристик та через прийняття певної соціальної ролі у виконанні певних видів соціальної діяльності.

Так, відповідно до потреб та вимог часу авторським колективом університету планується введення додаткового навчального курсу, зокрема для дистанційного навчання. Навчальний курс для дистанційного навчання «Забезпечення гендерної рівності» створений з метою підвищення рівня загальної обізнаності про гендерні питання, здатності усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми (ЗК 12 відповідно до державного Стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 "Право").

Мета курсу: розглянути зміст та специфіку соціально-етичних, нормативно-правових, управлінських аспектів формування і реалізації гендерної політики в Україні та світі.

Дистанційний курс, підготовлений провідними фахівцями ДДУВС, містить ґрунтовний теоретичний матеріал, засвоєння якого дозволить досягти означеної мети. Опрацювання тем 5, 6, 7, що мають практичну спрямованість, надасть можливість працівникам Національної поліції отримати та поглибити знання у протидії гендерно обумовленому насильству. Структура та зміст навчально-методичних матеріалів курсу дозволяють використовувати їх також для здобувачів вищої освіти ДДУВС в умовах реалізації змішаного навчання.

Курс створений для впровадження матеріалів з гендерної рівності в систему післядипломної освіти закладів вищої освіти МВС – підвищення кваліфікації із застосуванням системи дистанційного навчання. Запропоновані навчальні курси дозволять сформувати цінності гендерної рівності, що є пріоритетом на сучасному етапі розвитку України як правової держави.

Разом із теоретичними дослідженнями гендерної проблематики, науковими розвідками та освітніми проектами в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ здійснюються заходи щодо практичної реалізації всеукраїнських та міжнародних програм як складової забезпечення прав та свобод людини.

Проблеми гендерної нерівності та дискримінації не є суто юридичними, вони обумовлені соціальними чинниками, рівнем розвитку суспільства, але розв'язання багатьох із них лежить саме у юридичній площині.

Найбільш розповсюдженою формою порушення прав людини є насильство в сім'ї. Так, зокрема:

- за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 30 % жінок в усьому світі в тій чи іншій формі зазнавали насильства з боку чоловіків або партнерів. В Європі домашнє насильство посідає перше місце серед причин смерті жінок віком від 16 до 44 років (доповідь № 239 «Насильство щодо жінок», 2016 р.);
- з доповіді Жіночого консорціуму України: «В українському суспільстві спостерігається тенденція не розголошувати, приховувати проблему сімейного насильства... мають місце глибоко вкорінені дискримінаційні стереотипи про те, що насилля в сім'ї – це «сімейна справа», до якої не варто втручатися «стороннім» – тобто правоохо-

ронним органам, сусідам, тощо» (Альтернативний звіт про виконання Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок в Україні, 2008 р.);

- упродовж 2017 року до Національної поліції надійшло понад 110 тисяч заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї. Майже 1,4 тисячі заяв з цієї кількості – подали діти;

- стосовно осіб, які вчинили насильство в сім'ї, поліцією складено понад 80 тисяч адміністративних протоколів. Також домашнім насильникам винесено понад 70 тисяч офіційних попереджень про неприпустимість вчинення таких правопорушень. Наразі на обліку Національної поліції перебуває понад 67 тисяч осіб (з них 5,7 тисяч – жінки), які вчинили насильство в сім'ї;

- за даними Програми розвитку ООН, близько 60 % жінок у громадах регулярно страждають від фізичного насильства, але в Україні державними органами виявляються лише 10 % всіх випадків домашнього та гендерно обумовленого насильства [6].

Створення Обласного кризового центру тимчасового перебування (шелтеру) для осіб, постраждалих від гендерно обумовленого насильства, розглядається як дієвий засіб регулювання та реагування на гострі випадки домашнього насильства. Незважаючи на загрозливу статистику, Дніпропетровська область й досі не має обласного кризового центру, в який могли б звернутися жінки із дітьми, постраждалі від гендерно обумовленого насильства та домашнього насильства зокрема.

Обласний кризовий центр – спеціально утворене об'єднання спеціалістів (практичний психолог, юрист, медичний працівник, соціальний працівник для роботи із дітьми), що надають екстрену та планову соціально-психологічну, юридичну, медичну допомогу постраждалим, у т. ч. особам до 18 років, від гендерно обумовленого насильства, у спеціальному відведеному приміщенні з метою подальшої соціалізації та реінтеграції. Створення центру має велике значення для реалізації програм протидії гендерно обумовленому насильству, сприяє процесам зміцнення національних механізмів запобігання і реагування на гендерно обумовлене насильство, забезпечення доступу до якісних послуг для осіб, які постраждали від насильства, що відповідають їхнім потребам.

Створення таких центрів зумовлено необхідністю наукового супроводу процесу демократизації та гуманізації діяльності Національної поліції, забезпечення гендерної рівності, а також підтримане прагненням регіональних органів влади скоригувати свою діяльність відповідно до визнаних цивілізованим світом норм та ідеалів.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ є учасником національної програми протидії домашньому насильству ПОЛІНА, має функціонуючу Науково-навчальну лабораторію, що досліджує проблеми забезпечення гендерної рівності, має у штаті висококваліфікованих юристів та психологів, медичних працівників. Розташування Обласного кризового центру на території ДДУВС забезпечить високий рівень функціонування центру завдяки висококваліфікованим кадрам та зможе надати додаткову безпеку постраждалим особам, унеможливить контакт постраждалих із кривдником.

Створення такого Центру та його розташування на території ДДУВС надасть можливість Науково-навчальній лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності здійснювати наукові дослідження та розв'язати такі додаткові завдання: проаналізувати соціальні структури суспільства з точки зору наявності культурних норм, ставлень, моралі, типів поведінки та традицій щодо суспільних уявлень про соціальні статуси та ролі чоловіка та жінки; визначити сутність, роль та складові гендерних стереотипів; дослідити витоки гендерних стереотипів, уточнити роль соціально-культурних та біологічних чинників у формуванні ціннісних уявлень, які передаються від покоління до покоління. Оскільки гендерні стереотипи проявляють себе через реалізацію жінки та чоловіка як носіїв певних психологічних і поведінкових характеристик та через прийняття певної соціальної ролі у виконанні певних видів соціальної діяльності, вивчення особливостей формування соціальних стереотипів дозволить свідомо впливати на них із метою змінення.

Проект із проблематики забезпечення гендерної рівності та безпеки, ініційований авторським колективом науково-педагогічних працівників Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, присвячений проблемі практичного забезпечення принципів демократії та гендерної рівності в діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування для всебічного забезпечення захисту прав людини і громадянина, сприяння становленню громадянського суспільства та розвитку України як відкритої європейської держави. Запропоновані заходи, відповідно до потреб та вимог часу, до-

звolyають сформувати та захистити цінності гендерної рівності, що є пріоритетом на сучасному етапі розвитку України як правової держави, забезпечити ефективну протидію домашньому насильству.

Висновки. У результаті дослідження та діяльності в означених напрямках буде сформульовано науково-практичні засади функціонування навчального закладу, сумісні з концепцією гендерної рівності, передбачено надання допомоги працівникам навчальних закладів, просвітницьких організацій, спортивно-оздоровчих, лікувально-профілактичних установ та об'єднань, працівникам правоохоронних органів та органів влади, журналістам, медикам у проведенні заходів щодо запобігання проявам гендерної дискримінації, стимулювання розвитку сучасної України в напрямку громадянського суспільства, забезпечення прав та свобод людини.

Бібліографічні посилання

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1981 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207/
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005. *ВВР України*. 2005. № 52. Ст. 561.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. *ВВР України*. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
5. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право»: затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1379 / Міністерство освіти і науки України: Видання офіційне. Київ, 2018. 19 с.
6. Матеріали тренінгу «Запобігання домашньому насильству, захист потерпілих, практика ЄСПЛ» / Юлія Сегада. Дніпро, 2019. URL: [http://obljust.gov.ua/uploads/1_2_Презентація_DOMASHNE_NASYLSTVO+ЄСПЛ\(1\).pdf](http://obljust.gov.ua/uploads/1_2_Презентація_DOMASHNE_NASYLSTVO+ЄСПЛ(1).pdf)

Надійшла до редакції 26.06.2019

References

1. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women] (1981). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [in Ukr.].
2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] / Rada Yevropy; Konventsiya, Mizhnarodnyy dokument vid 04.11.1950 [ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.97]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].
3. Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv (2005) [On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men]: Zakon Ukrayiny vid 08.09.2005. *VVR Ukrayiny*, 52, 561 [in Ukr.].
4. Pro zapobihannya ta protydiy domashn'omu nasy'l'stvu (2018) [On Prevention and Countering Domestic Violence]: Zakon Ukrayiny vid 07.12.2017. *VVR Ukrayiny*, 5, 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukr.].
5. Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny: pershyu (bakalavrs'kyy) riven' vyshchoyi osvity, haluz' znan' 08 «Pravo», spetsial'nist' 081 «Pravo» (2018) [Higher education standard of Ukraine: first (bachelor) level of higher education, field of knowledge 08 "Law", specialty 081 "Law"]: zatverdzheno i vvedeno v diyu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 12.12.2018 № 1379 / Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny: Vydannya ofitsiyne. Kyiv [in Ukr.].
6. Materialy treninhu «Zapobihannya domashn'omu nasy'l'stvu, zakhyst poterpilykh, praktyka YESPL» (2019) [Training materials "Prevention of Domestic Violence, Victim Protection, YESPL Practice"] / Yuliya Sehada. Dnipro. URL: [http://obljust.gov.ua/uploads/1_2_Prezentatsiya_DOMASHNYYE_NASYLSTVO+YESPL\(1\).pdf](http://obljust.gov.ua/uploads/1_2_Prezentatsiya_DOMASHNYYE_NASYLSTVO+YESPL(1).pdf) [in Ukr.].

SUMMARY

Holovina O. V. The strategy and ways of solving problems on gender-dependent abuse as the factor of democratical changes in the society. The matters of provision of gender equality and non-discrimination and action against family violence take on particular importance in the current context of democratic Ukraine development. Specified range of problems needs constant attention on the part of scientists, professionals in the field of legal and social and humanitarian knowledge. Gender equality is a fundamental right and an essential prerequisite for the achievement of objectives of growth, social cohesion and democracy. Nevertheless, some equality survives and may get worse provided that education, learning and culture will go on to disseminate gender stereotypes. It is necessary to pay attention to provision of gender equality, equal treatment of girls and boys, as well as gender issues training in order to

enable pupil's and student's youth to study successfully and to become self-reliant personalities, responsible and civic-minded citizens. Active efforts in this direction through practical measures are the common need and the major task of social and humanitarian disciplines.

Our research is oriented to the support of educational reformation processes in Ukraine and involves considerable American researches of merely academic and practical focus. The project is intended for Ukrainian public of higher educational establishments and is focused on implementation within Ukraine. The project is aimed at the promotion of the idea of gender equality as one of educational objectives with the use of educational methods, lectures and workshop sessions that have to be developed with the application of researches of American scientists including such as: Bosteyn, Mace and Musk in the paper "About the gender" make a clear difference between sex and gender. Unfortunately, there is a substitution of one notion with another in society.

James Elliott and Ryan Smyth in the paper "Race, gender and power at workplaces" study various manifestations of relations of power during distribution of workplaces among women and men and various accesses to education programs among youth in the context of gender differences.

Michael Kimmel, editor-in-chief of the international academic journal "Men and Masculinities", the author of research "The Gendered Society" presented his vision of problem of the formation of gender inequality, forms of its presentation in society, mechanism of continual inequality on the basis of gender differences and the difference among professional and qualification orientation of youth in gender categories.

Keywords: *gender, legal education, gender-dependent abuse, protection of victims against domestic abuse, shelter.*

УДК 342.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-51-55

Сердюк Л.М.[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЧИ ПОТРІБЕН УКРАЇНІ ВИБОРЧИЙ КОДЕКС: АРГУМЕНТИ «ЗА» І «ПРОТИ»

Предметом наукового аналізу стали відображені у доктрині конституційного права теоретичні положення щодо необхідності запровадження в національну правову систему України Виборчого кодексу. Наведено аргументи на підтримку ухвалення Верховною Радою України вищевказаного нормативно-правового акта, а також контраргументи з цього питання.

Ключові слова: *кодекс, Виборчий кодекс, виборче законодавство, кодифікація законодавства, Верховна Рада України.*

Постановка проблеми. 27-річна історія незалежної України свідчить, що проведення чергових виборів до загальнодержавних представницьких органів влади відбувається на основі суттєво оновленого виборчого законодавства. Не є винятком і виборчий процес 2019 року. Він відрізняється не лише кількістю бажаючих вибороти представницькі мандати, але й наміром окремих парламентарів змінити існуючу виборчу систему щодо виборів народних депутатів України з мажоритарно-пропорційної із закритими списками на аналогічну з відкритими списками, що виявився у розробці та реєстрації відповідних законопроектів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання кодифікації виборчого законодавства не є новим для юридичної науки. Більше того, воно знайшло не лише своє теоретичне вирішення, але й практичну реалізацію шляхом ухвалення виборчих кодексів у багатьох європейських державах. Як зазначає В. Несторович, у Європі виборчий кодекс застосовується більше ніж у 20 державах: Албанії, Болгарії, Боснії, Герцеговині, Республіці Македонія, Бельгії, Іспанії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Швеції, Фінляндії, Франції тощо. Досить активно почали здійснювати кодифікацію виборчого законодавства пострадянські країни. Сьогодні Виборчий кодекс

© Сердюк Л.М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

застосовується в Азербайджані, Республіці Білорусь, Вірменії, Грузії, Молдові та Туркменістані. Нетривалий час (протягом 1993 – 1995 років) Виборчий кодекс діяв у Казахстані. Виборчі кодекси були ухвалені у низці суб'єктів Російської Федерації, наприклад, в Алтайському краї, Белгородській, Воронежській, Свердловській, Тверській та Тюменській областях за умови відсутності Федерального виборчого кодексу РФ [1, с. 73].

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові праці таких вітчизняних правників: М. Ставнійчук «Щодо питання кодифікації виборчого законодавства» [2], Є. Євграфова «Виборче право – складова конституційного процесу» [3], О. Айвазовської «Байки про Виборчий кодекс» [4] і В. Нестеровича «Виборче право України» [1].

Метою цієї статті є оцінка аргументів на підтримку ухвалення Верховною Радою України Виборчого кодексу, а також контраргументів із цього приводу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Конституції України наша держава де-юре визнана суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Хоча принципи демократичної, соціальної і правової держави не можуть бути повністю усвідомленими поза системою, яку вони утворюють, у контексті теми цієї статті виникає необхідність розкриття змісту принципу демократичної держави, що все ж має відносну самостійність.

У науково-практичному коментарі Основного Закону нашої держави зазначається: «проголошення в ст. 1 Основного Закону, що Україна є демократичною державою, означає, що вона заснована на здійсненні реального народовладдя, повазі до прав і свобод людини і громадянина, на їх активній участі у формуванні державного апарату і здійсненні контролю за його діяльністю через вибори і представницькі установи» [5, с. 11].

Демократичною вважається держава, якій властиві такі риси, як: гарантованість основних прав і свобод громадян, рівність прав усіх громадян на участь в управлінні державою; виборність представницьких органів публічної влади й окремих посадових осіб; юридично визначена строковість повноважень представницьких органів; реалізація принципу поділу влади; підконтрольність і відповідальність органів держави, політична багатоманітність; прийняття рішення більшістю голосів із урахуванням прав меншості [5, с. 11].

Принцип демократичної держави набуває конкретизації та розвитку в інших статтях і розділах Конституції, що присвячені питанням правового регулювання забезпечення прав і свобод людини та громадянина, проведення референдумів і виборів, формування вищих органів державної влади та контролю за їх діяльністю, становлення місцевого самоврядування [5, с. 11].

Зі змісту наведених суджень В. Тація про принцип демократичної держави впливає доволі важливий у методологічному плані висновок про неможливість існування сучасної демократії без таких її форм прояву, як вибори і референдум, які, щоправда, набувають своєї конкретизації та розвитку не лише в інших статтях і розділах Основного Закону Української держави, як стверджує вчений, але й у інших законодавчих актах, які в своїй сукупності утворюють виборче законодавство та законодавство про референдум, відповідно.

На відміну від останнього, що, як відомо, являє сьогодні повну прогалину через втрату чинності Законом України «Про всеукраїнський референдум» внаслідок визнання його неконституційним за рішенням Конституційного Суду України, а також неприйняття Верховною Радою України Закону «Про місцеві референдуми», виборче законодавство нашої держави, як явище правової дійсності, позбавлене стабільності і зазнає постійних змін. Підтвердженням цьому може слугувати хоча б той факт, що за часів незалежності України вже кілька разів перед проведенням виборів до Верховної Ради України змінювалася виборча система, не говорячи вже про зміну тих аспектів виборчого процесу, які не вважаються принциповими. Зважаючи на це, у науковому та політичному загалом обґрунтовано наголошувалося на необхідності ухвалення Українським Парламентом Виборчого кодексу. Більше того, мали місце спроби окремих народних депутатів і навіть інституту громадянського суспільства (Комітету виборців України) ініціювати питання про ухвалення Верховною Радою України такого юридичного документа, однак вони не отримали свого логічного завершення.

У науковій літературі наводяться такі найбільш вагомі, на нашу думку, аргументи щодо необхідності кодифікації виборчого законодавства: 1) прийняття Виборчого кодексу України сприятиме зведенню до єдиного законодавчого акта різних виборчих законів, що надасть вітчизняному виборчому законодавству значно більшої системності та упорядкованості; 2) кодифікація виборчого законодавства дозво-

лить уніфікувати спільні для всіх видів виборів принципи виборчого права, засади виборчого процесу, порядок обчислення строків та порядок здійснення багатьох виборчих процедур; 3) Виборчий кодекс, як свідчить безпосередній досвід реалізації різних видів законодавчих актів, є більш зручною формою для практичного застосування та використання, ніж низка різних виборчих законів; 4) визначені у Виборчому кодексі виборчі правила за рахунок їх поєднання в одному законодавчому акті є більш доступними та зрозумілими для виборців, членів виборчих комісій та інших суб'єктів виборчого процесу; 5) кодифікація виборчого законодавства дозволить уникнути під час регулювання схожих суспільних відносин, які пов'язані з підготовкою та проведенням різних видів виборів в Україні, дублювання, виникнення прогалів і колізій; 6) прийняття Виборчого кодексу України є кроком щодо наближення вітчизняного виборчого законодавства до європейських виборчих стандартів та відповідає загальноєвропейській тенденції, за якої все більше демократичних країн урегульовують виборчі відносини виборчим кодексом [1, с. 71-72].

Противники цієї ідеї наводять такі контраргументи: 1) у прийнятті Виборчого кодексу України відсутня практична необхідність та доцільність, оскільки для вдосконалення вітчизняного виборчого законодавства достатньо прийняти більш якісні за змістом виборчі закони; 2) окремі виборчі закони дозволяють краще врахувати специфіку того чи іншого виду виборів, ніж загальний для усіх видів виборів Виборчий кодекс України; 3) прийняття Виборчого кодексу України не вплине на стабільність національного виборчого законодавства, оскільки за юридичною силою кодекс має однакову силу із законом, а їх прийняття чи внесення до них змін здійснюється фактично за однаковою законодавчою процедурою; 4) багато країн з міцними демократичними традиціями ефективно регулюють порядок проведення виборів різними виборчими законами за відсутності Виборчого кодексу; 5) прийняття Виборчого кодексу України є передчасним через неготовність вітчизняного виборчого законодавства до кодифікації через його помітну нестабільність та надмірну політизованість [1, с. 78].

Оцінка вищенаведених аргументів свідчить про те, що не всі вони мають достатній ступінь переконливості. Так, зокрема, визначені у Виборчому кодексі виборчі правила за рахунок їх поєднання в одному законодавчому акті, можливо, і є більше доступними для виборців, членів виборчих комісій та інших суб'єктів виборчого процесу, однак це автоматично не означає, що вони є більше зрозумілими для суб'єктів виборчого процесу, адже останні у своїй переважній більшості через відсутність фахової юридичної освіти та досвіду юридичної діяльності, пов'язаної з організацією та проведенням виборів, не мають навичок правоінтерпретаційної діяльності.

Теза про те, що прийняття Виборчого кодексу України є кроком до наближення вітчизняного виборчого законодавства до європейських виборчих стандартів і відповідає загальноєвропейській тенденції, за якої все більше демократичних країн урегульовують виборчі відносини виборчим кодексом, фактично нівелюється положенням про те, що багато країн з міцними демократичними традиціями ефективно регулюють порядок проведення виборів різними виборчими законами за відсутності Виборчого кодексу.

Ми не поділяємо повною мірою тези про те, що для вдосконалення вітчизняного виборчого законодавства достатнім є лише прийняття більш якісних за змістом виборчих законів. Переконані, прийняття Виборчого кодексу України є не лише доцільним, але й необхідним з погляду утвердження конституційного правопорядку в нашій державі.

Лише гіпотетично можливою в плані майбутньої перспективи реалізації, а не такою, що відповідає правовій реальності, вважаємо висловлену в правовій доктрині ідею про те, що прийняття Виборчого кодексу України не вплине на стабільність національного виборчого законодавства. Більше того, логічно хибними через невідповідність положенням теорії систематизації законодавства є і наведені на підтвердження цієї ідеї аргументи, що постулюють однакову законодавчу процедуру для прийняття чи внесення змін до згаданих правових актів нормативного характеру.

З огляду на норми Регламенту Верховної Ради України, В. Риндюк указує на такі відмінні від звичайного законодавчого акта особливості процедури прийняття кодифікаційного акта: 1) не допускається остаточне прийняття проектів кодексів відразу після першого чи другого читання, навіть якщо проект кодексу визнано таким, що не потребує доопрацювання, та якщо не надійшло зауважень щодо його змісту від народних депутатів, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи, юридичного чи експертного підрозділів апарату Верховної Ради України; 2) на відміну від звичайного законодавчого акта

для проекту кодексу не допускається скорочення десятиденного строку, відведеного на подання пропозицій до повторного першого читання проекту кодексу, рішенням Верховної Ради про одноразове відхилення (ad hoc) від процедури, визначеної Регламентом; 3) при розгляді проекту кодексу у першому читанні не допускається прийняття Верховною Радою України процедурного рішення про обговорення його за скороченою процедурою; 4) на відміну від звичайного законодавчого акта не допускається скорочення строків подання пропозицій і поправок до проекту кодексу, який готується до другого читання за рішенням Верховної Ради України про одноразове відхилення (ad hoc) від закріплених у Регламенті положень [6, с. 165].

Неприпустимою через відсутність політичної волі законодавця вважаємо підміну тези про його (Парламенту) неготовність до кодифікації національного виборчого законодавства неготовністю самого законодавства до кодифікації. Вже сам факт наявності необхідної сукупності законодавчих актів, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та проведенням виборів в Україні, свідчить про попередню готовність виборчого законодавства до його можливої кодифікації.

Не витримує критики й аргументація передчасності ухвалення Парламентом Виборчого кодексу України. Однією з причин очевидної нестабільності виборчого законодавства, на нашу думку, саме і є відсутність виборчого кодексу. Що ж до надмірної політизованості виборчого законодавства, то уникнути її можна лише за умови залучення до розробки Виборчого кодексу України не тільки і не стільки політиків, скільки фахівців у галузі права, здатних до правового моделювання поведінки учасників виборчого процесу з урахуванням подальшої перспективи його розвитку.

Висновки. Вищевикладене надає підстави для висновку не лише про кількісну, але й, що більше важливо, якісну перевагу аргументів на користь якнайшвидшого ухвалення Українським Парламентом Виборчого кодексу України. Цей юридичний документ, за умови його якісної підготовки, не лише забезпечить стабільність виборчого процесу, але й слугуватиме надійною юридичною гарантією реалізації громадянами своїх виборчих прав.

Бібліографічні посилання

1. Нестерович В.Ф. Виборче право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2017. 504 с.
2. Ставнійчук М. Щодо питання кодифікації виборчого законодавства. *Юридичний журнал*. 2004. № 1. С. 10.
3. Євграфова Є. Виборче право – складова конституційного процесу / Є. Євграфова, П. Євграфов. *Віче*. 2015. № 16. С. 3.
4. Айвазовська О. Байки про Виборчий кодекс. *Українська правда*. 2013. 9 вересня. URL: <http://bit.ly/2gp8uy>.
5. Конституція України: науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
6. Риндюк В.І. Кодифікаційна техніка та її особливості. *Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка* / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик, Л.М. Горбунова та ін.; за заг. ред. О.І. Ющика. Київ Парламентське вид-во, 2007. С. 143-165.

Надійшла до редакції 21.06.2019

References

1. Nesterovych, V.F. (2017) *Vyborche pravo Ukrainy* [The suffrage of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Lira-K [in Ukr.].
2. Stavnichuk, M. (2004) *Shchodo pytannya kodyfikatsiyi vyborchoho zakonodavstva* [Concerning the Codification of Electoral Law]. *Yurydychnyy zhurnal*, 1, 10 [in Ukr.].
3. Yevhrafova, YE. (2015) *Vyborche pravo – skladova konstytutsiynoho protsesu* [Electoral law – a component of the constitutional process] / YE. Yevhrafova, P. Yevhrafov. *Viche*, 16, 3 [in Ukr.].
4. Ayvazovs'ka, O. (2013) *Bayky pro Vyborchyy kodeks* [Fables about the Election Code]. *Ukrayins'ka Pravda*, 9/09. URL: <http://bit.ly/2gp8uy> [in Ukr.].
5. *Konstytutsiya Ukrainy: naukovopraktychnyy komentar* (2003) [The Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary] / V.B. Aver'yanov, O.V. Batanov, YU.V. Baulin ta in.; red. kol. V.YA. Tatsiy, YU.P. Bytyak, YU.M. Hroshevoy ta in. Kharkiv: Pravo; Kyiv: Vydavnychyy Dim «In Yure» [in Ukr.].
6. Rynduyk, V.I. (2007) *Kodyfikatsiyna tekhnika ta yiyi osoblyvosti* [Codification technique and its features]. *Kodyfikatsiyna zakonodavstva Ukrainy: teoriya, metodolohiya, tekhnika* / YU.S. Shemshuchenko, O.I. Yushchik, L.M. Horbunova ta in.; za zah. red. O.I. Yushchyka. Kyiv Parliament's'ke vyd-vo, 143-165 [in Ukr.].

SUMMARY

Serdyuk L. M. Is Ukraine Needing Election Code: Pros and Cons. The subject of scientific analysis was the reflection in the doctrine of constitutional law of the theoretical provisions regarding the need to implement the Election Code into the national legal system of Ukraine, as well as counterarguments in this regard. Their assessment suggests that not all of them have a sufficient degree of credibility, namely:

1) the election rules defined in the Electoral Code due to their combination in one legislative act may be more accessible to voters, election commissions members and other subjects of the electoral procedure. However, this does not automatically mean that they are more understandable for the electoral procedure actors, since the latter, due to lack of professional legal education and experience in the juridical activity connected with the organization and conduct of elections, in their vast majority do not have the skills of law-interpreting activity;

2) the thesis that the adoption of the Electoral Code of Ukraine is a step towards the approximation of the election legislation to the European election standards and is in line with the general European tendency in which more and more democratic countries regulate election relations. The Election Code is actually offset by the theoretical provisions that many countries with strong democratic traditions effectively regulate the election procedure by various election laws in the absence of the Election Code.

3) we do not fully share the thesis that for the improvement of national election legislation only the adoption of more qualitative content of election laws is sufficient. The author is convinced that the adoption of the Election Code of Ukraine is not only appropriate but also necessary in terms of the establishment of constitutional order in our country;

4) only hypothetically possible in terms of the future prospect of implementation, and not as relevant to legal reality, we consider the idea expressed in the legal doctrine that the adoption of the Election Code of Ukraine will not affect the stability of national electoral legislation. Moreover, it is logically false because of the inconsistency with the provisions of the theory of systematization of legislation and the arguments put forward in support of this idea, postulating the same legislative procedure for the adoption or amendment of the aforementioned legal acts of a normative nature, are also indicated;

5) due to the lack of legislator's political will the substitution of the thesis about the Parliament's unwillingness to codify the national electoral legislation with the unwillingness of the legislation itself to codify. The very fact of having the necessary set of legislative acts regulating social relations associated with the organization and conduct of elections in Ukraine indicates the preliminary readiness of the electoral legislation for its possible codification is considered to be inadmissible;

6) the criticism and argumentation of the premature adoption by the Parliament of the Election Code of Ukraine can not withstand. One of the reasons for the apparent instability of election legislation, in the author's opinion, is precisely the lack of an election code. Regarding the excessive politicization of election legislation, it is possible to avoid it only if it involves not only politicians, but also specialists in the field of law, capable of legal modeling of the behavior of the election procedure taking into account the further prospect of its development in the elaboration of the Election Code of Ukraine.

The foregoing proves not only the quantitative but also, more importantly, qualitative advantage of arguments in favor of the early adoption by the Ukrainian Parliament of the Election Code of Ukraine. This legal document, subject to its qualitative preparation, will not only ensure the stability of the election procedure, but will also serve as a reliable legal guarantee of the citizens' exercise of their election rights.

Keywords: *code, election code, election law, codification of legislation, Verkhovna Rada of Ukraine.*

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-56-61

Миронюк Р.В. ©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДІВ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ) ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено порівняльну характеристику світових правових моделей функціонування органів примусового виконання рішень судів та інших органів публічної адміністрації. Виокремлено напрями удосконалення діяльності органів публічної адміністрації щодо забезпечення належного та повного виконання рішень судів та інших органів, які підлягають виконанню у примусовому порядку, з урахуванням позитивного досвіду створення та діяльності подібних державних інституцій у зарубіжних країнах (зокрема, на прикладі Французької Республіки).

Ключові слова: органи публічної адміністрації, виконавче провадження, органи примусового виконання, Державна виконавча служба, приватні виконавці, напрями реформування.

Постановка проблеми. Зарубіжний досвід примусового виконання рішень судів та інших органів публічної адміністрації має значний вплив на формування підходів до удосконалення вітчизняної моделі виконавчого провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремим питанням вивчення зарубіжного досвіду виконавчого провадження та можливості його імплементації у вітчизняну модель його функціонування приділяється увага вітчизняних та зарубіжних науковців: Ч. Н. Азімова, Ю. В. Бауліна, А. С. Васильєва, В. І. Євнтюва, М. Й. Штефана, О. В. Ісаєнкової, І. В. Решетнікової, В. О. Селезньова, В. В. Яркова та ін. [1; 2].

У цих роботах наведено загальний порівняльний аналіз світових систем виконавчого провадження, розглянуто специфіку організації виконавчого провадження в окремих державах, визначено спосіб організації професії судового виконавця, можливості та межі участі недержавних організацій у виконавчому провадженні та ін.

Однак слід зазначити, що питання порівняльного аналізу світових правових моделей функціонування органів примусового виконання рішень судів та інших органів публічної адміністрації на монографічному рівні не піддавалися науковому аналізу.

У зв'язку з цим у межах даної статті нами поставлено таку мету: здійснити порівняльну характеристику світових правових моделей функціонування органів примусового виконання рішень судів та інших органів публічної адміністрації; визначити ступінь ефективності вітчизняної моделі функціонування органів виконавчого провадження та з

© Миронюк Р.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

mironyuk1977@ukr.net

урахуванням зарубіжного досвіду визначити напрями удосконалення її діяльності.

Виклад основного матеріалу. З огляду на вищезазначене слід вказати, що протягом століть здійснення добровільного виконання судових актів громадянами і організаціями без застосування примусу не вдавалося жодній державі, оскільки добровільна поступка грошових коштів або майна поки ще не стала невід'ємною частиною правової культури громадян. Інакше кажучи, вирішення питання про майнову суперечку серед усіх народів здійснюється тільки в результаті впертої боротьби сторін. Саме з цієї причини для забезпечення остаточного відновлення ущемлених прав і свобод усі держави, незалежно від своєї економічної і військової могутності, створюють спеціальні служби примусового виконання рішень суду та інших органів публічної адміністрації та регулюють їх діяльність.

Зрозуміло, в будь-якій країні інститути, регулюючі організаційно-правові умови виконавчого провадження, мають не тільки свої особливості, але і виступають під різними найменуваннями. Французький юрист Рене Давид на підставі наукового дослідження та класифікації зарубіжних правових систем виділив три правові сім'ї: 1) романо-германська, континентальна європейська або слідча; 2) англосаксонська, загальна або змагальна; 3) соціалістична [3, с. 22–34]. В основі класифікації правових систем в якості головного критерію закладено ступінь впливу на них римського права. Відповідно, романо-германське право розглядається як прямий наслідок впливу римського права. Ця система притаманна європейським (Франція, Німеччина, Італія) країнам, поширена в Латинській Америці, в деяких країнах Близького Сходу, а також в Росії та Вірменії. Існуючі в Україні як матеріальне, так і процесуальне законодавства, починаючи з радянського періоду, побудовані і розвиваються за правилами романо-германської системи, хоча в ході судово-правової реформи останніх років вони запозичили деякі елементи англосаксонського права. Романо-германська система називається також слідчою, а англосаксонська – змагальною. Англосаксонське право вільне від впливу римського права і за своїм походженням і джерелами засноване на судових прецедентах (прецедентному праві), які виникають при здійсненні судової діяльності в судах. У цій системі судові рішення, винесене по певній справі, є обов'язковим для рівнозначних або нижчих судових інстанцій, що розглядають подібні справи.

Американське право належить до тієї самої групи і засноване на англійському праві. Хоча правові системи США та Англії схожі, виконавче провадження в цих країнах різниться. Якщо англійському правосуддю (судовій діяльності) властивий консерватизм, то американське правосуддя пройшло самостійний шлях тривалого розвитку. Виконавчі провадження в зазначених системах (романо-германській та англосаксонській) розрізняються також в організаційно-правовому сенсі [4, с. 492–496].

Спільним у процедурах виконавчого провадження різних країн є способи стягнення, як і ряд фундаментальних принципів виконавчого провадження: рівноправність сторін, гласність, державний нагляд за системою виконавчого провадження та ін. Виконавчі провадження двох систем об'єднує також спільність господарсько-правових явищ: приватна власність, банківська система, товарно-грошові відносини і ліберальні способи організації. Зрештою, спільним для усіх є наявність майна, на яке може бути звернено стягнення. Основна відмінність у регламентації виконавчого провадження двох зазначених правових систем полягає в різному ступені впливу на їх діяльність судового нагляду. Необхідно зазначити, що рівень судового нагляду за виконавчою діяльністю більш високий у країнах континентальної Європи [5, с. 45].

В основу судової реформи в Україні був закладений досвід Французької Республіки, однак система виконавчого провадження за своїми особливостями організаційно-правового управління і виконання має близьку схожість з відповідною системою країн СНД. Досвід виконавчого провадження показує, що ефективність виконання є вищою в тих країнах, де здійснює її орган, наділений силовим елементом. Так, наприклад, організацію та ефективність виконання в США не можна порівняти з країнами континентальної Європи (Франція, Італія, Польща), які поступаються їм і в швидкості, і в обсязі виконання. Хоча для забезпечення стягнення з метою відновлення майнових прав важливе значення мають соціально-економічні, природні, географічні, соціально-психологічні, ідеологічні, освітні, культурні, побутові та інші чинники, які перебувають у безпосередньому зв'язку з механізмом правового регулювання, проте навіть найдосконаліший закон не може діяти без примусу.

Підсумовуючи вищевикладене, слід вважати прийнятним, що організаційно-

правовий характер і особливість виконання створеної в Україні Державної виконавчої служби в цілому відповідають її природним, географічним умовам, національному менталітету і сформованій соціально-психологічній ситуації. В цьому розумінні поки передчасно говорити про ліберальні способи діяльності цього органу в нашій країні. Водночас закріплені в законі норми дозволяють стверджувати, що діюча централізовано в системі виконавчої влади служба здійснює свої функції на основі поваги законності, прав, свобод і людської гідності, дотримуючись принципів гуманізму і гласності. Незалежно від виду правової системи, економічного і військового потенціалу, виконавче провадження будь-якої країни не вільне від складнощів, властивих цьому важкому процесу. Тому і завдання щодо вдосконалення законодавства у сфері примусового виконання має постійний і триваючий характер.

Для визначення досвіду функціонування виконавчого провадження в зарубіжних країнах та виокремлення позитивних його сторін з можливістю впровадження в Україні доцільно розглянути модель виконавчого провадження Французької Республіки, яка в аспекті реформування національної моделі виконавчого провадження з огляду на євроінтеграційні процеси є найбільш прогресивною.

У Франції історично склалася система приватного виконання, коли повноваження щодо примусового виконання рішень судів та інших уповноважених органів реалізуються не державними службовцями, а особами, які отримали ліцензію від держави на дану діяльність і здійснюють її самостійно. До організаційної структури органів виконання рішень у Франції входять: Національна палата у складі делегатів підпорядкованих організацій-виконавців; Регіональна палата у складі судових виконавців на рівні апеляційних судів, співтовариства департаментів судових виконавців. Повноваження судових виконавців передбачають здійснення від імені держави таких дій, як офіційне вручення судових та несудових документів відповідним особам, виконання судових актів, складання актів. Французька модель покладена в основу виконавчого провадження у Польщі, Угорщині та деяких інших країнах Східної Європи.

Примусовий виконавець у Франції є посадовою особою, пов'язаною з відправленням правосуддя, але водночас особою вільної (або як прийнято говорити у Франції – ліберальної) професії. У цьому плані примусовий виконавець є вільним професіоналом, якому держава делегувала функції виконання рішень у цивільних справах, винесених різними судами. Одночасно примусовий виконавець – посадова особа, оскільки отримує свої повноваження від держави і має певну монополію на ряд юридичних дій, зокрема: виконання судового рішення; вручення повісток, сповіщень; складання актів, що мають доказове значення, та інше [4, с. 492–496].

Примусовий виконавець у Франції є і помічником правосуддя, у зв'язку з чим він наділений монополією функцією щодо повідомлення про акти, поряд з акціоністами користується монополією на публічні торги (аукціони) рухомого майна, здійснює полюбовне або досудове стягнення за борговими зобов'язаннями (здійснює функцію медіатора), на прохання приватних осіб здійснює збір та оцінку доказів, може представляти сторони в деяких судах. Примусовий виконавець також бере участь у судових засіданнях, забезпечуючи за рішенням судді дотримання внутрішнього порядку в залі суду.

Для того щоб стати примусовим виконавцем, необхідно мати диплом про юридичну освіту, пройти дворічне стажування в конторі судового виконавця, успішно витримати державний кваліфікаційний іспит. Стажування включає практичну професійну роботу і вивчення теоретичних дисциплін. Звання примусового виконавця присвоюється наказом міністра юстиції Франції, який видається за отриманим висновком прокуратури даного територіального округу і Палати примусових виконавців департаменту. Отримавши звання протягом місяця після свого призначення, примусовий виконавець повинен принести присягу перед судом вищої інстанції того округу, при якому засновано дану посаду.

До повноважень примусового виконавця у Франції віднесено: вручення повісток; виконання судових рішень від імені держави, вдаючись у тому числі до застосування заходів державного (адміністративного) примусу; складання проектів документів, протоколів, що мають значення доказів, надання юридичних консультацій та вчинення інших дій. Примусовий виконавець не має права вибирати собі клієнтів (оскільки він не належить до числа приватних юристів). Важливою частиною професії є обов'язок зберігати професійну таємницю про зміст процесуальних документів та розпочатих виконавчих процедур, що знаходяться в його провадженні, під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності.

Примусові виконавці в кожному окрузі організовані в окружні палати, яким доручено представляти професію в органах суду і управління, а також забезпечувати дотримання дисципліни і професійної етики. Тому такі окружні палати наділені дисциплінарними повноваженнями, які вони здійснюють стосовно примусових виконавців свого округу. Примусових виконавців в окружних палатах представляють обрані ними члени палати, які, у свою чергу, обирають голову зазначеної палати.

На загальнодержавному рівні примусові виконавці представлені Національною палатою, що складається з 32 членів, обраних окружними регіональними об'єднаннями. Всі члени Національної палати обираються на термін 6 років колегією виконавців, що складається з виборних членів окружних палат. Основні функції Національної палати примусових виконавців зводяться до забезпечення представництва даної професії при органах державної влади та управління, інших ліберальних професіях (наприклад, нотаріусів, адвокатів), організації професійної підготовки, управління організаціями, які відають соціальними і пенсійними питаннями, організації щорічного конгресу примусових виконавців та інші.

Число посад примусових виконавців обмежене і регулюється Міністерством юстиції Франції. Примусовий виконавець належить водночас до числа осіб вільних професій і здійснює свою діяльність або індивідуально як фізична особа, або колективно, вступивши в об'єднання осіб вільних професій, яке наділене правами юридичної особи.

Примусові виконавці не отримують заробітної плати від держави, а фінансуються за рахунок плати за здійснення повноважень, делегованих їм державою, за встановленими державою тарифами. Наприклад, вручення документів у рамках процедури примусового виконання тарифіковано державою і оплачується за рахунок боржника. У разі, якщо примусовий виконавець надає юридичні послуги, які можуть бути в рівній мірі надані іншими представниками юридичних професій, тобто не мають монопольного характеру (наприклад, консультації, які можуть також дати адвокати, нотаріуси), його винагорода має договірний характер і оплачується тим, хто звернувся.

Здійснюючи свої професійні обов'язки від імені держави, примусовий виконавець несе водночас особисту відповідальність за юридичні наслідки своїх дій. Так, примусовий виконавець може бути притягнутий до цивільної відповідальності за недбалість при врученні процесуальних документів пізніше встановленого терміну, до кримінальної відповідальності – у разі розкрадання грошових коштів клієнтів та в інших випадках порушення своїх обов'язків. Майнові ризики професії покриваються страховкою. Крім цивільної та кримінальної відповідальності, є можливим також притягнення до дисциплінарної відповідальності за недотримання правил професійної відповідальності та етики. Ініціатива в цьому може виходити як від дисциплінарної комісії при окружній палаті примусових виконавців, так і від Міністерства юстиції Франції та його органів.

Цікавою особливістю сучасної системи виконавчого провадження Франції є також наявність інших, особливим чином організованих (ліберальних за характером своєї діяльності) професій, представники яких беруть участь у виконавчих процедурах. Так, до їх числа віднесено так званих «публічних ріелторів» як посадових осіб, наділених монополією на проведення публічних аукціонів з продажу рухомого майна. Вони отримують повноваження від імені держави, мають свої організаційні форми на місцевому та національному рівні, а їх винагороду тарифіковано державою [6].

Оскільки французька правова система побудована на основі поділу права на приватне і публічне, відповідно, судова організація відрізняється виділенням судів у цивільних і кримінальних справах, а також суддів адміністративної юстиції, які об'єднані в різні судові системи. Відповідно, примусовий виконавець не виконує рішень на користь держави і взагалі актів, прийнятих адміністративними судами. Для цих цілей існує особлива система судових виконавців державного казначейства, які є державними службовцями.

Крім того, в загальних судах виокремлено суддю з виконавчого провадження, який має право одноосібно вирішувати спори, що виникають у результаті незгоди або створення перешкод до виконання судового рішення, розглядають клопотання про відстрочку виконання і вирішують ряд інших питань виконавчого провадження, при цьому даний суддя не має права втручатися в порядок здійснення виконавчих дій.

Висновки. З урахуванням аналізу зарубіжного досвіду функціонування органів примусового виконання (на прикладі Французької Республіки) слід визначити можливі шляхи їх впровадження з метою удосконалення сучасної вітчизняної моделі функціону-

вання ОПВ, зокрема: 1) запровадження поряд з діяльністю інституту державних (судових) виконавців також інституту приватних виконавців, які мають отримувати повноваження від держави в особі органів юстиції та діяти від імені держави на підставі ліцензії, контроль за якими здійснюватимуть регіональні та національні палати в якості органів самоуправління; до такої категорії належить і адвокат стягувача, який займається практичною роботою по збору необхідної інформації про майно боржника; 2) закріпити право звернення виконавця до Державної міграційної служби для введення останньою заборони на виїзд боржника за межі країни; 3) запровадження такого дієвого засобу змушення боржника виконати рішення суду, як надання інформації про боржника в Агентство по кредитним даним, в обов'язки якого входить збір інформації про громадян як про потенційних неблагонадійних кредиторів, які заносяться до публічно доступного рейтингу, у нашому випадку це міг би здійснювати Нацбанк України, як центральний орган виконавчої влади, який реалізує політику в кредитно-грошовій сфері держави; 4) запровадження тимчасового вилучення посвідчення на керування транспортним засобом, тимчасової заборони видачі боржнику ліцензії, дозволу, а також припинення дії ліцензій та дозволів, що були видані раніше, та ін.

Бібліографічні посилання

1. Азімов Ч. Н. Виконання зобов'язань. Юридична енциклопедія. Том 1 (А – Г) / Азімов Ч. Н. – К., 1998.
2. Євінтов В. І. Виконання судових рішень у міжнародному праві. Юридична енциклопедія. Том 1 (А – Г) / Євінтов В. І. – К., 1998.
3. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Давид Рене ; пер. с франц. В.А.Туманова. – М., 1988.
4. Ярков В. В. Основные мировые системы принудительного исполнения / В.В. Ярков // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов : сб. статей ; под. ред. Л.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой. – М., 2008.
5. Мальцева Є. В. Порівняльний аналіз систем виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах / Є. В. Мальцева // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 26 (65). – 2013. – С. 44–48.
6. Авакян А. В. Общая характеристика исполнительного производства в зарубежных странах / А. В. Авакян // Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии «Конституционное Правосудие» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/4.22-2003/contents.htm>.

Надійшла до редакції 30.05.2019

References

1. Azimov, Ch.N. (1998) *Vykonannya zobov'yazan'* [The fulfillment of obligations]. *Yurydychna entsyklopediya*. Tom 1 (A – H) [in Ukr.].
2. Yevintov, V.I. (1998) *Vykonannya sudovykh rishen' u mizhnarodnomu pravi* [Execution of judgments in international law]. *Yurydychna entsyklopediya*. Tom 1 (A – H) [in Ukr.].
3. Davyd, Rene. (1998) *Osnovnye pravovye systemy sovremennoy* [Basic legal systems of the present] / per. s frants. V.A.Tumanova. [in Rus.].
4. Yarkov, V.V.(2008) *Osnovnye myrovye systemy prynudytel'noho yspolnenyya* [Basic world enforcement systems]. *Problemye voprosy grazhdanskoho y arbytrazhnoho protsessov*: sb. statey; pod. red. L.F. Lesnytskoy, M.A. Rozhkovoy. [in Rus.].
5. Mal'tseva, YE. V. (2013) *Porivnyal'nyy analiz system vykonavchoho provadzhennya v Ukrayini ta za-rubizhnykh derzhavakh* [Comparative analysis of enforcement systems in Ukraine and foreign countries]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho nats. un-ta im. V.Y. Vernadskoho. Seryya «Yurydycheskiye nauky»*. Tom 26 (65), 44–48 [in Ukr.].
6. Avakyan, A.V. *Obshchaya kharakterystyka yspolnytel'noho proyzvodstva v zarubezhnykh stranakh* [General characteristics of enforcement proceedings in foreign countries]. *Vestnyk Konferentsyy orhanov konstytutsyonnoho kontrolya stran molodoy demokratyy «Konstytutsyonnoe Pravosudye»* URL: <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/4.22-2003/contents.htm>. [in Rus.].

SUMMARY

Myronyuk R.V. Foreign experience of enforcement of court decisions and other public administration (by the example of France) and the possibility of its implementation in Ukraine. In the article the comparative characteristics of international legal models functioning of the enforcement of court decisions and other public administration bodies. Thesis there is determined directions of improvement of public administration to ensure proper and full execution of court decisions and other bodies, to be performed by enforcement of the positive experience of creation and activity of these public institutions in foreign countries (in particular, the example of France).

In particular proposed, along with the activities of the institution of state (judicial) performers create and institute private performers who must receive authorization from the state in the face of justice and act on behalf of the state under license control which carry out regional and national Chamber as of the government, belongs to this category and the plaintiff lawyer who deals with practical work on gathering the necessary information about the debtor's property; The necessity of giving the Executive the right to appeal to the State Migration Service for the introduction of the latest ban to leave the country by the debtor; feasibility of providing information about the debtor to the Agency on credit data, whose responsibilities include collecting information on citizens as untrustworthy potential lenders who are entered in the publicly available rating in this case would carry the National Bank of Ukraine as a central executive body implements policies in monetary sphere of the state; temporarily withdraw the certificate on driving temporarily prohibit the debtor issuing licenses, permits and suspension of licenses and permits that were issued earlier; etc.

Keywords: *bodies of public administration, enforcement proceedings, enforcement bodies, State executive service, private performers direction of reform.*

УДК 343.163

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-61-66

Уваров В. Г. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Генеральна прокуратура України)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ІНСПЕКЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз окремих аспектів функціонування Генеральної інспекції Генеральної прокуратури України. Зроблено акцент на важливості функцій підрозділів Генеральної інспекції. Проаналізовано зарубіжний досвід існування підрозділів внутрішньої безпеки в органах прокуратури. Сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення діяльності Генеральної інспекції Генеральної прокуратури України.

Ключові слова: *Генеральна інспекція; Генеральна прокуратура України, законодавче закріплення; функції; зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Із здобуттям Україною незалежності у 1991 році виникла органічна потреба у трансформації національної системи правоохоронних органів та її переорієнтації на людиноцентристське функціонування. Поряд із низкою успішних перетворень на законодавчому та організаційному рівнях, що відбулися упродовж 1991 – 2019 років, окремі інституції, що входять до системи правоохоронних органів України, досі перебувають в умовах реформування. Зокрема, це стосується оптимізації їхньої структури та владних управлінських функцій відповідно до прийнятих у державах Європейського Союзу (далі – ЄС) стандартів. Серед державних органів, чия діяльність перебуває під прискіпливою увагою як держав-партнерів та міжнародних організацій, так і інститутів громадянського суспільства, можна назвати прокуратуру.

Про наявність прорахунків у роботі прокуратури може опосередковано свідчити дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова в період 21 – 26.03.2019 року. За результатами опитування 2017 респондентів, рівень недовіри до прокуратури становить – 71 %, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – 69 % [1].

Низький рівень довіри громадян до роботи прокуратури свідчить про необхідність перегляду і посилення основних векторів удосконалення її діяльності, зокрема у частині забезпечення внутрішньої безпеки цієї системи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розкриттю і вирішенню проблем функціонування органів прокуратури в Україні присвячено праці багатьох фахівців у галузі права, серед яких: О. Банчук, С. Губар,

© Уваров В.Г., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0128-9486>

mail@dduvs.in.ua

Д. Добровольський, Т. Колеснік, Т. Корнякова, А. Лапкін, М. Лошицький, Т. Семків, В. Селезньов, Л. Нестерчук, В. Сухонос, Г. Терещук та багатьох інших. Поряд із вагомим науковим доробком, лишаються актуальними питання забезпечення внутрішньої безпеки в органах прокуратури, зокрема, функціонування спеціально утворених підрозділів у складі Генеральної прокуратури України.

Мета дослідження спрямована на висвітлення окремих аспектів функціонування Генеральної інспекції Генеральної прокуратури України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення сучасної моделі прокуратури в Україні ґрунтується на положеннях Закону України від 14.10.2014 № 1697-VII «Про прокуратуру», відповідно до якого прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому вказаним Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [2].

Примітно, що до прийняття вищезгаданого Закону прокуратура в Україні являла собою адаптовану переважно радянську модель цього правоохоронного органу, де найбільше суперечливим питанням вважалося повноваження щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів в Україні (ст. 1) [3].

На цьому наголошує і В. Сухонос, зазначаючи, що функція загального нагляду за дотриманням законів від початку не була притаманна органам прокуратури європейських держав і могла тимчасово закріплюватися за ними в період посилення абсолютизму у монархічних державах чи авторитаризму в республіканських. Після переходу до демократичних форм державного устрою функція загального нагляду прокуратури значно звужується або взагалі відмирає [4, с.199]. Примітно, що в Україні цей процес зайняв довгих двадцять три роки і лише події Революції Гідності виступили каталізатором європейських змін.

Сьогодні прокуратура, відповідно до покладених на неї функцій, здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [2]. Значущість покладених на прокуратуру функцій вимагає наявності дієвих інструментів недопущення корупційних проявів та належного виконання професійних обов'язків особовим складом.

Одним із таких інструментів стало створення у 2016 році у структурі Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ) Генеральної інспекції [2]. Принагідно зазначимо, що, на відміну від Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та військових прокуратур, статус Генеральної інспекції практично не розкрито у змісті Закону України «Про прокуратуру» [2].

Серед противників створення підрозділів Генеральної інспекції ГПУ можна виокремити О. Банчука, який ще у 2015 році зазначав, що «в Генпрокуратурі планують створити Генеральну інспекцію спеціальних розслідувань. Вона займатиметься виключно розслідуваннями злочинів, вчинених прокурорами. Але корупційний злочин прокурорів має розслідувати Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ). Крім цього, на підпис президента очікує закон про Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), яке розслідуватиме всі інші злочини прокурорів» [5].

На противагу викладеній вище позиції, зауважимо, що відповідно до наказу від 20.05.2019 № 89 «Про затвердження Положення про Генеральну інспекцію Генеральної прокуратури України», Генеральна інспекція є самостійним структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, підпорядкованим безпосередньо Генеральному прокурору [6]. Більше того, свою роботу Генеральна інспекція організовує у взаємодії з іншими структурними підрозділами Генеральної прокуратури України, прокуратурами всіх рівнів, Національною академією прокуратури України, правоохоронними та іншими державними органами (п. 1.3) [6]. Наведене зайвий раз підкреслює, що створення Генеральної інспекції продиктовано потребою у більш ефективній протидії злочинним проявам у системі прокуратури, а не для створення штучної конкуренції між «силовими структурами».

Станом на 2019 рік повноцінне функціонування як Державного бюро розслідувань, так і Національного антикорупційного бюро України ніяк не суперечить існуванню Генеральної інспекції ГПУ. Більше того, низка успішних операцій проводилася саме у співпраці з іншими правоохоронними відомствами (Національна поліція, НАБУ, відділ «К» СБУ, ДБР тощо). Наприклад, за відкритим повідомленням О. Варченко у засобах масової інформації

від 31.07.2019 ДБР проводило обшуки у місцевій прокуратурі Дніпропетровської області, двох відділах поліції Дніпропетровської області, а також на товарній біржі спільно з прокурорами Генеральної інспекції ГПУ та співробітниками Служби безпеки України [7]. Причому ДБР забезпечується досудове розслідування, тоді як прокурорами Генеральної інспекції ГПУ – процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Що стосується функціонування Генеральної інспекції, то зведення її роботи до протидії вчиненню корупційних злочинів службовцями прокуратури є помилковим та значно обмежує коло покладених на підрозділ завдань. Виходячи з розділу 3 Положення про Генеральну інспекцію Генеральної прокуратури України, до основних завдань Генеральної інспекції належать такі: а) приймання, реєстрація, розгляд заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень, своєчасне внесення про них відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; б) нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності стосовно прокурорів та інших працівників органів прокуратури, крім випадків, віднесених до компетенції Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; в) нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, участь у судовому провадженні та підтримання обвинувачення у кримінальних провадженнях стосовно прокурорів та інших працівників органів прокуратури, а також за дорученням Генерального прокурора – у кримінальних провадженнях, у яких суб'єктом злочину не є працівник органів прокуратури, крім тих, які підслідні Національному антикорупційному бюро України; г) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень; ґ) вжиття заходів, спрямованих на попередження та своєчасне виявлення порушень прокурорами Присяги прокурора, правил прокурорської етики, а також вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; д) направлення до органів, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, матеріалів, що містять відомості про порушення прокурорами та іншими працівниками органів прокуратури Закону України «Про запобігання корупції» з ознаками адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, та забезпечення участі у розгляді судами справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, передбачені статтями 172-4 – 172-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно прокурорів та інших працівників органів прокуратури; е) забезпечення участі у проведенні службових розслідувань відповідно до вимог Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах прокуратури, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України від 06.12.2017 № 343, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02.01.2018 за № 8/31460; є) проведення таємних перевірок доброчесності прокурорів відповідно до Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів в органах прокуратури України, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 16.06.2016 № 205, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.06.2016 за № 875/29005; ж) здійснення моніторингу оприлюднених засобами масової інформації повідомлень про дії, що порочать звання прокурора, порушення правил прокурорської етики та інші резонансні події за участі працівників прокуратури, вжиття невідкладних заходів щодо перевірки зазначених відомостей та у взаємодії з відповідними самостійними структурними підрозділами Генеральної прокуратури України, забезпечення своєчасного реагування на такі повідомлення; з) забезпечення функціонування «телефонів довіри» та «електронної пошти довіри», а також подальше опрацювання повідомлень, отриманих за допомогою цих засобів зв'язку; и) здійснення контролю за станом організації роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України; і) забезпечення дотримання інформаційної безпеки в органах прокуратури України; ї) здійснення перевірки фактів подання працівниками Генеральної прокуратури України, регіональних, місцевих та військових прокуратур, призначення яких на посади здійснюється Генеральним прокурором, декларацій відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій; й) забезпечення консультування працівників прокуратури щодо правил етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а також додержання вимог, пов'язаних зі здійсненням фінансового контролю;

к) забезпечення у взаємодії зі структурними підрозділами Генеральної прокуратури України та регіональними прокуратурами в межах своєї компетенції додержання працівниками прокуратури вимог щодо врегулювання конфлікту інтересів, інших обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції» [6]

З вищевикладеного випливає, що Генеральна інспекція опікується не лише питаннями участі у провадженні у справах про корупційні злочини, вчиненими посадовими особами органів прокуратури, а й виконує низку превентивних та організаційних функцій, спрямованих, насамперед, на недопущення фактів протиправної поведінки службовців прокуратури України. Причому відповідні функції забезпечуються на всіх рівнях юридичної відповідальності – від дисциплінарної до кримінальної.

У дослідженні дисциплінарної відповідальності прокурорів України, підготовленому групою фахівців за сприяння проекту Ради Європи «Триваюча підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», що фінансується урядом Данії та ЄС, у рамках проекту «Посилення ролі громадянського суспільства у сприянні демократичним реформам та підвищенні підзвітності, відповідальності та якості управління», Генеральній інспекції рекомендовано утриматися від проведення службових розслідувань як інструменту впливу на прокурорів до моменту удосконалення відповідної процедури [8, с. 28].

Ми не погоджуємось із наведеною рекомендацією, виходячи з того, що наказом ГПУ від 06.12.017 № 343 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах прокуратури» затверджено порядок, яким чітко визначено процесуальні особливості реалізації дисциплінарної відповідальності в органах прокуратури. Відповідно до затвердженої згаданим наказом Інструкції, службове розслідування є комплексом заходів, які здійснюються відповідно до цієї Інструкції з метою з'ясування обставин, що стали підставами для його призначення [9].

Також службове розслідування проводиться незалежно від здійснення за тим самим фактом розслідування у кримінальному провадженні чи провадженні у справі про адміністративне правопорушення і передбачає незалежну перевірку фактів у справі на предмет порушення або відсутності порушення вимог нормативно-правових актів у ході здійснення професійної діяльності. Всі учасники службового розслідування, включаючи особу, щодо якої воно проводиться, мають закріплені повноваження і права, що мінімізує можливість неправомірного примусу. У свою чергу, дисциплінарна відповідальність виступає дієвим засобом підвищення службової дисципліни, спрямованим, насамперед, на встановлення обставин справи, а не на покарання.

Проведений нами аналіз досвіду окремих зарубіжних держав, що перебувають на високому щаблі розвитку демократії та громадянського суспільства, також свідчить про доцільність і необхідність існування подібних до вітчизняної Генеральної інспекції підрозділів у складі прокурорських інституцій.

Наприклад, у Південній Кореї у складі Генеральної прокуратури діє Інспекційний штаб (Inspection Headquarters), в якому посада Генерального директора є прирівняною до посади Головного прокурора, а сам інспекційний штаб складається з двох відділів. Перший відділ відповідає за розслідування та притягнення до відповідальності співробітників прокуратури, тоді як другий відділ забезпечує проведення внутрішнього аудиту заходів і операцій прокуратури [10].

У Сполучених Штатах Америки (далі – США) функціонує Офіс Генерального Інспектора (Office of the Inspector General (OIG)), утворений у складі Міністерства юстиції США, де є незалежною юридичною особою, утвореною відповідно до закону, до завдань якої віднесено виявлення і запобігання витрат, шахрайства, зловживань і неправомірних дій у програмах та серед персоналу Міністерства юстиції, а також сприяння у розвитку економічності та ефективності відповідних програм. Офіс Генерального Інспектора розслідує можливі правопорушення цивільного та кримінального законодавства співробітниками Міністерства юстиції, а також перевіряє відповідні програми Міністерства. Генеральний Інспектор призначається президентом за умови погодження із Сенатом та підзвітний Генеральному прокуророві і Конгресу США [11].

Навіть у Республіці Польща, що вже пройшла успішним шляхом демократичних перетворень, у складі Національної прокуратури утворено Відділ внутрішніх справ (Wydział Spraw Wewnętrznych), очолюваний начальником. На Відділ покладаються такі завдання: 1) ведення та нагляд за досудовим провадженням у справах про умисні злочини, що вчинені суддями, прокурорами чи помічниками суддів та прокурорів; 2) участь прокурорів у судовому провадженні у справах, зазначених у пункті 1, вирішених у першій та

другій інстанціях та у процесі судового провадження на підготовчому етапі; 3) здійснення інших дій за розпорядженням Генерального прокурора або Національного прокурора [12].

Як випливає з викладеного, структура органів прокуратури взятих окремо зарубіжних держав свідчить про існування підрозділів, на які покладається забезпечення внутрішньої безпеки та притягнення до юридичної відповідальності за вчинення службових правопорушень співробітників прокуратури, та поряд із ними інших категорій осіб, що виконують публічні функції. Звичайно, врахування передового досвіду при побудові максимально ефективної системи органів прокуратури в Україні є слушним і доцільним.

Можна погодитись із тезою Р. Олійника, що органи української прокуратури все ще перебувають у процесі системної трансформації, у зв'язку з чим дискусії вітчизняних та європейських фахівців щодо процесу оптимізації, вибору найбільш ефективних форм і засобів здійснення та організації діяльності прокуратури в Україні триватимуть довго [13, с. 38].

Висновок. Дослідивши окремі аспекти функціонування Генеральної Інспекції ГПУ, пропонуємо таке:

1. Закріпити у чинному законодавстві завдання, функції і систему підрозділів Генеральної інспекції як невід'ємної складової Генеральної прокуратури України.

2. Чітко визначити коло юрисдикційних повноважень Генеральної Інспекції ГПУ, принципи і особливості її взаємодії з іншими правоохоронними органами, що діють в Україні.

3. Забезпечити достатні гарантії незалежності професійної діяльності посадових осіб Генеральної інспекції ГПУ.

Нами вбачається, що врахування вищенаведених пропозицій на нормативному та організаційному рівнях дозволить істотно поліпшити ефективність роботи Генеральної інспекції і позитивно вплинути на статистику довіри населення до органів прокуратури.

Бібліографічні посилання

1. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Публікація від 27.03.2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/rivendoviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2>

2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Голос України*. 2014. № 206.

3. Про прокуратуру: Закон України від 5.11.1991 № 1789-XII. *Голос України*. 11.12.1991.

4. Сухонос В.В. Особливості формування інституту прокуратури у країнах континентальної Європи. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доповідей за матеріалами II Міжнарод. наук.-практ. конф. 21–22 грудня 2007*. Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 197-200.

5. Банчук О. Реформа прокуратури близька до провалу: систему зацементували під генпрокурора від 28.12.2015. URL: <https://dt.ua/internal/reforma-prokuraturi-blizka-do-provalu-sistemuzacementuvali-pid-genprokurora-.html>.

6. Про затвердження Положення про Генеральну інспекцію Генеральної прокуратури України: наказ Генеральної прокуратури України від 20.05.2019 № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089900-19>.

7. Держбюро розслідувань проводить обшуки у прокуратурі і двох відділах поліції Дніпропетровщини. *Тиждень.ua*. 31.07.2019. URL: <https://tyzhden.ua/News/233371>.

8. Disciplinary responsibility of prosecutors in Ukraine: Summary. О. Banchuk, М. Kameniev, Y. Kravyyin, В. Malyshev, V. Petrakovsky, М. Tsapok. Київ: Moskalenko О.М., 2019. 28 р. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1548755048summary_01.pdf.

9. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах прокуратури: наказ Генеральної прокуратури України від 06.12.017 № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-18>.

10. Supreme Prosecutors' Office Republic of Korea. *About Prosecution. Departments*. URL: <http://www.spo.go.kr/site/eng/01/1010200000002018120605.jsp>.

11. The United States Department of Justice. *The Office of the Inspector General. About The Office*. URL: <https://oig.justice.gov/about/>

12. Prokuratura Krajowa. *Wydział Spraw Wewnętrznych*. URL: <https://pk.gov.pl/prokuratura/struktura-organizacyjna/wydzial-spraw-wewnetrznych/wydzial-spraw-wewnetrznych/>

13. Олійник Р. В. Система та структура прокуратури України. *Європейські перспективи*. 2014. № 1. С. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_1_8.

Надійшла до редакції 23.08.2019

References

1. Riven' doviry do suspil'nykh instytutiv ta elektoral'ni oriyentatsiyi hromadyan Ukrainy. Publikatsiya vid 27.03.2019. [The level of trust in public institutions and the electoral orientation of Ukrainian citizens] URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-eklektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2> [in Ukr.]
2. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office]; Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII. *Holos Ukrainy*. 2014. № 206. [in Ukr.]
3. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office]; Zakon Ukrainy vid 5.11.1991 № 1789-XII. *Holos Ukrainy*. 11.12.1991. [in Ukr.]
4. Sukhonos V.V. (2007) Osoblyvosti formuvannya instytutu prokuratury u krayinakh kontynental'noyi Yevropy [Peculiarities of formation of the Institute of Public Prosecutor in the countries of continental Europe]. Prava lyudyny v umovakh suchasnoho derzhavotvorennia: teoretychni i praktychni aspekty: zb. tez dopovidey za materialamy II Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. 21–22 hrudnya 2007. Sumy: UABS NBU. S. 197-200. [in Ukr.]
5. Banchuk O. Reforma prokuratury blyz'ka do provalu: systemu zatsementuvaly pid henprokurora vid 28.12.2015. [Reform of the prosecutor's office is close to failure: the system was cemented under the prosecutor general from 28.12.2015] URL: <https://dt.ua/internal/reforma-prokuraturi-blizka-do-provalu-sistemu-zacementuvali-pid-genprokurora-.html>. [in Ukr.]
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Heneral'nu inspektsiyu Heneral'noyi prokuratury Ukrainy: nakaz Heneral'noyi prokuratury Ukrainy vid 20.05.2019 № 89. [On approval of the Regulation on the General Inspectorate of the Prosecutor General's Office of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0089900-19>. [in Ukr.]
7. Derzhbyuro rozsliduvan' provodyt' obshuky u prokuraturi i dvokh viddilakh politysiyi Dnipropetrovshchyny [The State Bureau of Investigation conducts searches at the prosecutor's office and two police departments of the Dnipropetrovsk region]. *Tyzhden.ua*. 31.07.2019. URL: <https://tyzhden.ua/News/233371>. [in Ukr.]
8. Disciplinary responsibility of prosecutors in Ukraine: Summary. O. Banchuk, M. Kameniev, Y. Krapyvin, B. Malyshev, V. Petrakovsky, M. Tsapok. Kyiv: Moskalenko O.M., 2019. 28 p. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1548755048summary_01.pdf. [in Eng.]
9. Pro zatverdzhennia Instruksiyi pro poryadok provedennia sluzhbovykh rozsliduvan' v orhanakh prokuratury [On approval of the Instruction on the procedure for conducting official investigations in the prosecution authorities]; nakaz Heneral'noyi prokuratury Ukrainy vid 06.12.017 № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-18>. [in Ukr.]
10. Supreme Prosecutors' Office Republic of Korea. About Prosecution. Departments. URL: <http://www.spo.go.kr/site/eng/01/1010200000002018120605.jsp>. [in Eng.]
11. The United States Department of Justice. The Office of the Inspector General. About The Office. URL: <https://oig.justice.gov/about/> [in Eng.]
12. Prokuratura Krajowa. Wydział Spraw Wewnętrznych. URL: <https://pk.gov.pl/prokuratura/struktura-organizacyjna/wydzial-spraw-wewnetrznych/wydzial-spraw-wewnetrznych/> [in Pol.]
13. Oliynyk R. V. (2014) Systema ta struktura prokuratury Ukrainy [The System and Structure of the Prosecutor's Office of Ukraine]. *Yevropeys'ki perspektyvy*. № 1. S. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_1_8. [in Ukr.]

SUMMARY

Uvarov V. G. Some aspects of the functioning of the General Inspection of Prosecutor's General Office of Ukraine. The author has analyzed some aspects of the functioning the General Inspectorate Prosecutor General's Office of Ukraine. Unlike the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the Military Prosecutor's Offices, the status of the General Inspectorate is practically not disclosed in the content of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office». Attention paid on the importance of the functions of the General Inspectorate units. The General Inspectorate not only takes care of issues related to participation in the prosecution of corruption cases committed by officials of the Prosecutor's Office, but also performs a number of preventive and organizational functions aimed primarily at preventing the facts of unlawful behavior by Ukrainian prosecutors. Moreover, relevant functions are ensured at all levels of legal responsibility – from disciplinary to criminal.

The foreign experience of the activity of internal security units in the prosecutor's offices is analyzed. The positive experience of the some foreign countries indicates the existence of units that are responsible for ensuring internal security and bringing to justice the offenses committed by prosecutors, and with them other categories of persons that performing public functions.

The author has formulated the conclusions and proposals aimed at improving the activities of the General Inspectorate Prosecutor General's Office of Ukraine, namely:

- 1) to establish in the current legislation tasks, functions and system of the General Inspectorate units as an integral part of the Prosecutor General's Office of Ukraine.
- 2) to clearly define the jurisdiction of the General Inspectorate of the GPOU, the principles and features of its interaction with other law-enforcement agencies operating in Ukraine.
- 3) to provide sufficient guarantees for the independence of the professional activities of the General Inspection officials of the GPOU.

Keywords: *General Inspectorate; Prosecutor General's Office of Ukraine, legislative approval; functions; foreign experience.*

Христинченко Н.П.[©]
доктор юридичних наук, професор
(Тернопільський національний
економічний університет)

СТАН ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ У РАМКАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ: АНАЛІЗ ТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Здійснено огляд законодавчих змін у сфері функціонування судової системи України, що відбулися зі змінами у політичній структурі держави. Зроблено висновок про кадрову домінанту у судовій реформі сучасного періоду, що суттєво відрізняє її від попередніх етапів реформування.

Висвітлено питання доброчесності суддів та зміцнення суддівського самоврядування як одного з ключових завдань втілення гарантії права кожного громадянина на справедливий суд та однієї з передумов існування демократичної держави та суспільства. Оскільки ефективне суддівське самоврядування сприяє покращенню стану здійснення правосуддя, підвищенню професіоналізму й доброчесності суддів та працівників установ судової влади.

Ключові слова: *судова система, судова реформа, суд, доброчесність, реформування судової системи.*

Постановка проблеми. Останні два роки триває судова реформа, основним завданням якої було очищення суддівських лав та створення відкритих та доброчесних суддів. Конституційні зміни були націлені на зміцнення незалежності суддів, однак реальність досягнення поставлених цілей є дискусійною, що і стало об'єктом нашого дослідження.

Центром політико-правових реформ було проведено дослідження в частині ставлення громадян до реформ правосуддя. Соціологічне дослідження показало, що 66 % громадян вбачають, що з часу Революції Гідності ситуація у правосудді погіршилася або не змінилася, і лише 25 % бачать позитивні зміни. Переважна більшість громадян (73 %) вважають хід судової реформи неуспішним (причому 43 % вважають її цілковито провальною); як успішну цю реформу оцінили лише 10 % [7].

За даними Європейської бізнес-асоціації, вже третій рік поспіль корупція і недовіра до судів в Україні (за результатами опитування громадської думки рівень довіри до судів становить лише 7 %) є головною перешкодою для іноземних інвестицій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження питань щодо реалізації судової реформи зробили такі відомі учені: В. Бринцев, М. Погорєцький В. Бойко, О. Бойков, В. Гончаренко, В. Лебедєв, Р. Куйбіда, Л. Москвич, В. Нор, С. Прилуцький, А. Селіванов, В. Сердюк, В. Стефанюк, В. Сущенко, В. Шишкін та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей адміністративно-правових відносин у сфері судочинства та дослідження стану доброчесності суддів у рамках судової реформи. Досягнення цієї мети передбачає вирішення завдання щодо надання характеристики вимог до кандидатів у судді під час проходження ними кваліфікаційних іспитів та пошук науково обґрунтованих пропозицій та механізмів щодо покращення законодавства судової системи та підвищення доброчесності суддів.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення деяких особливостей нової судової системи в забезпеченні правосуддя в державі пов'язане з потребою забезпечення достатнього рівня доброчесності суддів для винесення справедливого та законного судового рішення. Окремим дискусійним положенням виступає аналіз відбору суддів у рамках судової реформи й обов'язковості забезпечення відповідності їх займаним посадам.

Однак органи, яким були визначені завдання щодо проведення кваліфікаційних іспитів та відбору кандидатів у судді, були наповнені більшістю суддів, які потрапили до

складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя, що і спричинило ряд протиріч та негативних явищ під час проходження суддями кваліфікаційних іспитів. На жаль, це вбачалося в толеруванні різних проявів недоброчесності в рамках судової реформи [5].

Конкурс до нового Верховного Суду став першим проектом у межах судової реформи, у процесі якого було виявлено численні факти неправдивого декларування майна, невідповідності стилю життя доходам, ухвалення політично вмотивованих рішень, грубого порушення прав людини, що підтверджено Європейським судом з прав людини. Ці факти не стали на заваді призначення таких кандидатів до Верховного Суду [4].

За подібною процедурою випробувань цього року пройшли оцінювання понад 1000 діючих суддів з майже 6 тисяч.

Низьку планку доброчесності можна пояснити тим, що багато членів Вищої кваліфікаційної комісії і Вищої ради правосуддя самі не відповідають цьому критерію.

Під час проведення конкурсу лояльні судді отримували перевагу у членів комісії. Звісно, цей критерій не передбачений законом. Але психологічні тести, які називають тестами на доброчесність, серед іншого, вимірюють лояльність до менеджменту і відданість правилам корпоративної спільноти. Це стало на заваді потрапляння до нового Верховного Суду тих доброчесних суддів, які виносили законні рішення та під час відбору показували чудовий фаховий рівень [9; 12].

Лояльність суддів має наслідком безкарність – такі судді не лише успішно проходять оцінювання, а й уникають дисциплінарних стягнень. Поблажливість із боку ВККС і ВРП посилює лояльність суддів, бо викликає відчуття вдячності та впевненість у безкарності. Так, успішно зберегли свої посади більшість суддів, які ухвалювали свавільні рішення щодо учасників мирних зібрань. Залежні судді виявилися потрібними і новій політичній владі.

Прогресивна конституційна норма про можливість звільнення судді за недоведення законності походження майна виявилася мертвою на практиці – її жодного разу не застосовували.

Таким чином, необхідно підкреслити, що в умовах трансформації, органи з добору суддів і притягнення їх до дисциплінарної відповідальності повинні включати більшість представників фахової громадськості, а не самих суддів. Рішення за результатами оцінювання слід приймати прозоро та добре мотивувати, щоб чесність результату була очевидною. Високий рівень лояльності мав би привертати увагу до судді (кандидата) під кутом зору його спроможності бути незалежним, а не оцінюватися як перевага. Поведінка судді має відповідати високим очікуванням суспільства щодо доброчесності та етики. У разі серйозних претензій до судді – слід передбачити можливість проходження повторного оцінювання.

Станом на початок квітня 2019 року Вища кваліфікаційна комісія суддів провела оцінювання 2409 суддів, з яких 2253 – його успішно пройшли та підтвердили відповідність займаній посаді. Наразі такими, що не пройшли кваліфікаційне оцінювання, вважаються 156 суддів [8].

Лише 6 % суддів, стосовно яких закінчено оцінювання, визнано такими, що не відповідають займаній посаді. За наслідками оцінювання реально звільнено Вищою радою правосуддя лише 15 суддів. Судді ж, які не пройшли оцінювання, але так і не були звільнені, продовжують працювати та отримувати заробітну плату.

Непрозорість оцінювання та «конвеєрний режим» співбесід із суддями названі серед ключових проблем кваліфікаційного оцінювання.

Процес оцінювання не є прозорим за рядом факторів, а саме: суддівські досє оприлюднюються не в повному обсязі, важлива інформація, яка за законом має бути відкритою, приховується. За рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів судді, які не змогли підтвердити законність джерел походження статків, успішно проходять оцінювання.

За словами експертів, ВККС продовжувала проводити співбесіди навіть у період, коли повноваження членів Громадської ради доброчесності закінчилися, а новий склад ще не було обрано. Таким чином, кваліфікаційна комісія поставила під сумнів законність проведених у цей період співбесід. Автори звіту також виявили проблеми під час проведення інших етапів оцінювання, таких як тестування та виконання практичного завдання.

Також треба зазначити, що представники Громадської ради доброчесності рекомендують парламенту включити до складу органів з добору і оцінювання суддів більше

представників громадського сектора та передбачити проходження повторного оцінювання суддів, щодо яких є негативні висновки Громадської ради доброчесності або кваліфікаційне оцінювання проводилося без її участі.

Ключовою вимогою до Вищої кваліфікаційної комісії суддів на сьогодні залишається підвищення прозорості та зменшення темпу проведення кваліфікаційного оцінювання до такого, який дозволить повністю та всебічно збирати та опрацьовувати усю інформацію про суддів із повним залученням Громадської ради доброчесності. Для цього не потрібно вносити жодних змін до законодавства.

У висновках Громадська рада доброчесності посилалася на те, що, зокрема, члени Вищої ради правосуддя покривають суддів, інші судді не можуть пояснити свої статки, не декларували майно або безпідставно забороняли мирні зібрання.

Отже, для створення відкритості та доброчесності суддів у їх діяльності є необхідним Вищій кваліфікаційній комісії суддів України:

- провести співбесіди з усіма кандидатами за участі представників Громадської ради доброчесності із дослідженням фактів, які свідчать про недоброчесність кандидатів, викладених у висновках;
- провести пленарні засідання щодо усіх кандидатів, які мають негативний висновок Громадської ради доброчесності, як того вимагає закон, за участі представників Ради і з наданням їм слова для виступу;
- брати до розгляду висновки Громадської ради доброчесності незалежно від часу надходження, надаючи додатковий час кандидатам у разі потреби відреагувати на них;
- надати перевагу якісному добору кандидатів до найвищої судової інстанції, замість намагання будь-що встигнути сформуванню Верховний Суд до президентських виборів.

Громадська рада доброчесності, з усією відповідальністю перед суспільством, працюючи на волонтерських засадах, докладає максимальних зусиль, аби завчасно виявити кандидатів, які за критеріями доброчесності та етичності не заслуговують бути суддею найвищого суду.

Висновок. Для очищення суддівських лав від непрофесіоналів і корумпованих суддів запроваджено разову процедуру оцінювання усіх діючих суддів – за критеріями компетентності, доброчесності і професійної етики. Треба зазначити, що в даному ракурсі важливим залишається питання належного ступеня довіри громадян до судової системи та законності винесення судових рішень й обов'язковості їх виконання усіма органами державної влади та місцевого самоврядування. Тому головним завданням реформування судової системи є досягнення довіри до судової системи і, як наслідок, довіри до органів державної влади.

Разом з тим є необхідність налагодження координації роботи судової влади з антикорупційними органами у виробленні антикорупційних програм для судових установ, моніторингу способу життя суддів та державних службовців судової влади, врегулюванні конфлікту інтересів, що виникає чи може виникнути в суддівській діяльності. Крім того, з метою підвищення доброчесності суддів є необхідність вдосконалення законодавства та практики притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення суддівської етики, корупційні правопорушення та інші проступки, за неналежну поведінку суддів.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
4. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
5. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 12.02.2015 № 192–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
6. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1787 (2011) «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 26.01.2011. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1188_rez_1787.htm.
7. Соціологічне дослідження Центру політико-правових реформ. URL: <http://pravo.org.ua/>
8. Селіванов А. О. Адміністративне судочинство – новий інститут реалізації судової влади. Проблеми судово-правової реформи. URL:

<http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/1F84B04D473311CEC32570BD00232346?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=1F84B04D473311CEC32570BD00232346&Count=500&>

9. Перепелюк В. Г. Адміністративне судочинство: проблеми практики. Київ: Конус-Ю, 2003. 272 с.

10. Старилов Ю. Н. Административная юстиция (теория, история, перспективы). Москва, 2001. 235 с.

11. Montreal Universal Declaration of Independence of Justice (1983) of Laws. URL: <http://www.judges.org.ua/d5.htm>.

12. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_система_Франції_\(22.08.2013\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_система_Франції_(22.08.2013)).

13. Іноземні журналісти ознайомилися з роботою Вінницького апеляційного адміністративного суду. URL: <https://dp.arbitr.gov.ua/archive/201455>.

14. Система судової влади. URL: https://studme.com.ua/118009124450/prav/sistema_sudebnoy_vlasti.htm.

Надійшла до редакції 21.05.2019

References

1. Konstytutsiya Ukrainy (1996) [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 30, 141 [in Ukr.].

2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms], 04.11.1950. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].

3. Pro sudoustruy i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges]: *Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402–VIII*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukr.].

4. Pro zabezpechennya prava na spravedyvyy sud [On ensuring the right to a fair trial]: *Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 192–VIII*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukr.].

5. Pro vidnovlennya doviry do sudovoyi vlady v Ukraini [On the restoration of confidence in the judiciary in Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 12.02.2015 № 192–VIII*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukr.].

6. Rezolyutsiya Parlament-s'koyi Asambleyi Rady Yevropy 1787 (2011) «Vykonannya rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny» [Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe 1787 (2011) “Enforcement of the decisions of the European Court of Human Rights”], 26.01.2011. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1188_rez_1787.htm [in Ukr.].

7. Sotsiologichne doslidzhennya Tsentru polityko-pravovoykh reform [Sociological study of the Center for Political and Legal Reforms]. URL: <http://pravo.org.ua> [in Ukr.].

8. Selivanov, A.O. Administratyvne sudochynstvo – novyy instytut realizatsiyi sudovoyi vlady. Problemy sudovo-pravovoyi reformy [Administrative Judiciary is a New Institute for the Realization of the Judiciary. Problems of judicial and legal reform]. URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/1F84B04D473311CEC32570BD00232346?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=1F84B04D473311CEC32570BD00232346&Count=500&> [in Ukr.].

9. Perepelyuk, V.H. (2003) Administratyvne sudochynstvo: problemy praktyky [Administrative justice: problems of practice]. Kyiv: Konus-YU [in Ukr.].

10. Starylov, YU. N. (2001) Admynstratyvnaya yustytsyya (teoryya, ystoryya, perspektyvy) [Administrative Justice (theory, history, perspectives)]. Moskva. [in Russ.].

11. Montreal Universal Declaration of Independence of Justice (1983) of Laws. URL: <http://www.judges.org.ua/d5.htm>. [in Engl.]

12. Monreal's'ka universal'na deklaratsiya pro nezalezhnist' pravosuddyia [Montreal Universal Declaration of Justice Independence (1983) of Laws]. URL: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Sudova_sistema_Frantsiyi_\(22.08.2013\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Sudova_sistema_Frantsiyi_(22.08.2013)) [in Ukr.].

13. Inozemni zhurnalisty oznayomylysya z robotoyu Vynnyts'koho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu [Foreign journalists got acquainted with the work of the Vynnytsia Administrative Court of Appeal]. URL: <https://dp.arbitr.gov.ua/archive/201455> [in Ukr.].

14. Sistema sudovoyi vlady [Judicial system]. URL: https://studme.com.ua/118009124450/prav/sistema_sudebnoy_vlasti.htm [in Ukr.].

SUMMARY

Khrystynchenko N.P. State of judicial integrity within judicial reform: analysis and monitoring .

Coverage of some features of the new judicial system to ensure justice in the country is associated with the need to ensure a sufficient level of integrity of judges to make a fair and legal judgment. A separate discussion is the analysis of the selection of judges in the context of judicial reform and the obligation to ensure that they are in line with their positions.

The scientific article deals with administrative-legal aspect of the status of a judge within the framework of the creation of a new judicial system, as a means of ensuring the administration of justice in the state. The order, and the peculiarities of administrative-legal relations that arise in the process of creating a new judicial system in relation to new requirements for appointment to a judge's position have been described.

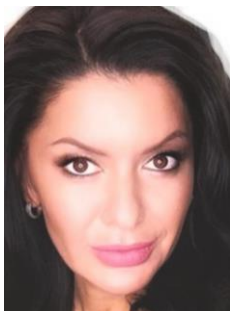
The experience of bringing judges to justice for violation of the law has been reviewed. This topic is extremely popular as the status of a judge within the framework of establishing a new judicial system is defined as a means of ensuring the administration of justice in the state. Following the practice of the European Court of Human Rights, we note that the enforcement of judgments is considered an integral part of the trial in the sense of Article 6 of the Convention, therefore the provision of the right to a fair trial is one of the key tasks to be achieved by judicial reform.

Adoption of the Law on the Judiciary is one of the key stages in the normative support of judicial reform, which opens the way for a qualitatively new model of functioning of the judiciary in accordance with public expectations and European standards and satisfying the public request for a fair trial. Consideration is being given to the creation of a Single Judicial Information and Telecommunication System, which should ensure the exchange of documents in electronic form between courts, between the court and participants in the litigation, between the participants in the trial. It has also been established that the court will conduct a case review in electronic form with the possibility of using electronic evidence.

Keywords: *procedure; legislation; proceedings; execution of court decisions.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-71-78

Чаплинська Ю. А. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Досліджено аналіз адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури України. Розкрито генезу реформування органів прокуратури України. Констатовано, що дослідження адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури сьогодні є предметом наукових пошуків багатьох учених, однак у сучасних наукових працях означена проблематика розглядається лише в контексті інших питань, таких як: а) місце прокуратури у структурі державного апарату та її співвідношення з іншими органами влади; б) функціональна спрямованість роботи зазначеної системи державних органів; в) особливості управлінських відносин в органах прокуратури України; г) окремі аспекти внутрішньої організації прокуратури, що потребують удосконалення.

Ключові слова: *прокуратура, органи прокуратури України, адміністративно-правове забезпечення, прокурор.*

Постановка проблеми. Реформування системи органів прокуратури України є актуальним питанням як теоретико-юридичної, так і практичної сфери життєдіяльності суспільства. Високий рівень зацікавленості правників до нього пояснюється активізацією усіх процесів, направлених на розбудову нашої держави як відносно молодого незалежної країни. Однак формування наукових знань та теоретичних моделей реформування органів прокуратури потребує проведення аналізу загального стану дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення цього процесу. Розробка предмета наукової статті показує, що в даній сфері простежується динамічний ріст виникнення нових наукових праць. Проте зазначена проблематика знаходить доктринальне обґрунтування не безпосередньо, а лише в контексті інших напрямів дослідження питання реформування прокуратури.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Здійснити якісне, ефективне й результативне реформування інституту прокуратури неможливо без створення відповідного науково-теоретичного підґрунтя організації та реалізації даного процесу. Останнім часом дослідники досить багато уваги приділяють проблематиці діяльності органів прокуратури у нашій державі, зокрема загальним питанням діяльності ор-

© Чаплинська Ю.А., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6811-9233>
ulia300@ukr.net

ганів прокуратури присвятили свої праці В.Б. Авер'янов, О.В. Агєєв, В.Д. Базилевич, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, Є.А. Гетьман, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, Ю.Ю. Якимчук та ін. Втім, повноцінного комплексного наукового опрацювання та обґрунтування адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури України після прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» не проводилося.

Метою даної статті є дослідження сутності адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Загальні питання адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури яскраво проявляються у численних монографіях різних вчених. Наприклад, К.К. Арушунян активно досліджував проблематику участі прокурора у кримінальному провадженні з виконання судових рішень та перебудови цієї сфери прокурорської діяльності [1, с. 168]. Натомість свою увагу вчений зосереджує не на реформуванні органів прокуратури загалом задля підвищення ефективності їх діяльності в зазначеній галузі, а на питанні удосконалення законодавства України про кримінальне провадження з виконання судових рішень. Таким чином, науковець належним чином не розкриває питання, які саме зміни необхідно здійснити в системі діяльності чи організаційній структурі органів прокуратури, тобто не відповідає на питання, як їх слід реформувати, щоб надалі підвищити ефективність участі представників даних органів у кримінальному провадженні з виконання судових рішень.

Цілий ряд особливих аспектів реформування прокуратури представлено у монографії В.В. Колодчина і А.Р. Туманянц. Так, учені пропонують переосмислити та змінити дефініцію терміна «прокурор» у положеннях чинного законодавства; відокремити органи державного обвинувачення від органів розслідування; обмежити діяльність прокуратури виключно сферою кримінальної юстиції; ввести інститут часткової відмови прокурора від обвинувачення тощо [2, с. 205-207]. Водночас велика кількість питань реформування прокуратури залишаються поза увагою науковців, адже дослідження останніх направлено на визначення, окреслення і розробку теоретичних та практичних аспектів нормативної регламентації повноважень прокурора виключно в судовому провадженні у першій інстанції.

Більш змістовною, але також неповною з точки зору обсягу питань, які потребують обов'язкового розгляду в ключі дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури України, є монографія В.М. Кравчука, предметом якої виступають питання щодо інституту прокуратури як органу державної влади. Вченим було детально опрацьовано ключові, на його думку, напрями реформування прокуратури та вироблено стосовно них відповідні пропозиції. Водночас науковець не торкається великої кількості важливих моментів, зосереджуючи свою увагу виключно на питаннях уточнення мети і завдань діяльності органів прокуратури, удосконалення оцінювання ефективності їх діяльності тощо [3, с. 198].

Різні питання реформування органів прокуратури висвітлювались у контексті багатьох дисертаційних досліджень. Зокрема, деякі моменти удосконалення діяльності прокуратури були предметом наукового пошуку В.В. Сердюка, який приділяє увагу окремим адміністративно-правовим аспектам реформування прокуратури, а саме питанню визначення її місця та специфіки взаємодії з судовими органами. Так, у роботі науковець констатує наявність проблеми щодо загальної невизначеності у питанні віднесення на конституційному рівні прокуратури до якоїсь зі складових державної влади. Дослідник доходить висновку, що прокуратура навряд чи утворює самостійну частину державного апарату, посилаючись на зауваження Ю.Є. Полянського, який наводить до прикладу принцип поділу державної влади лише на законодавчу, виконавчу і судову, де система органів прокуратури являє собою щось подібне до «вільного електрона». Натомість В.В. Сердюк також констатує наявність великої кількості теоретичних підходів до зазначеної проблематики, наводячи погляди М.В. Косюти, М.І. Сірого, Г.О. Мурашина та ін. [5, с. 290; 4, с. 137].

Однак у даному контексті ключовим недоліком є те, що в науковій праці В.В. Сердюка акцент зроблено лише на питаннях реформування прокуратури в частині її взаємодії з органами судової гілки влади.

Окремі напрями удосконалення прокуратури були частиною предмета наукової роботи В.В. Сухоноса, який досліджував місце прокуратури в механізмі сучасної української держави, обґрунтував раціональну функціональну модель прокуратури, а також

розробляв рекомендації щодо удосконалення правового статусу прокуратури в умовах реформування державних інститутів [6, с. 2]. Проте розгляд проблематики удосконалення прокуратури України у роботі обмежений лише трьома питаннями, а саме: незалежністю правового статусу прокурора, визначення місця прокуратури в системі органів влади та удосконалення структури й організації діяльності органів прокуратури. Іншими словами, вчений розробляє проблематику реформування не повністю, а лише в контексті визначення ролі цих органів в державному механізмі. У свою чергу, А.М. Бойко розглядає процес реформування прокуратури, як необхідний чинник удосконалення діяльності правоохоронних і судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності. Вчений зазначає, що в Україні загальні засади діяльності прокуратури суттєво не змінилися і містять залишки попередньої, радянської системи, де прокуратура забезпечувала дотримання законності винятково в ракурсі правової ідеології, яку визначала політична влада. Звідси й одна з важливих функцій прокуратури – здійснення загального нагляду за законністю. У більшості демократичних країн прокуратура здійснює постійне представництво публічної влади в суді. Причому прокуратура представляє публічний інтерес, що узгоджується зі змістом закону, який вписується в єдину правову ідеологію та принцип верховенства права. Відтак, у демократичному суспільстві діяльність прокуратури ґрунтується не на адміністративно-організаційних засадах (централізації), а на єдності за законом. Тому й прокурорська підпорядкованість та ієрархія прокурорських посад мають особливості: вони повинні забезпечувати незалежність і самостійність прокурорів усіх рівнів, а припис прокурора має бути письмово мотивований положеннями закону. Питання кар'єрного просування і переміщення по службі прокурорів має залежати від професійності та досвіду, а не від волі вищого за рангом прокурора [7, с. 356].

Однак, акцентуючи всю свою увагу лише на питанні удосконалення внутрішньої організації органів прокуратури, вчений не розкриває інші важливі аспекти, на кшталт нормативно-правового забезпечення їх діяльності або визначення місця в системі органів державної влади. Іншими словами, науковий погляд А.М. Бойко на проблематику адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури можна схарактеризувати як вкрай вузький.

Окремих особливостей реформування прокуратури торкався в своїх наукових дослідженнях М.Ю. Івчук, що займався розробкою проблематики щодо визначення сутності та особливостей адміністративно-правового статусу органів прокуратури України, а також надання науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій до нормативно-правових актів із зазначених питань на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів й узагальнення практики їх реалізації. Визначаючи вказану проблематику як мету свого дисертаційного дослідження, науковець задля реалізації останньої бачить необхідним виконання ряду завдань, до яких, зокрема, відносить: 1) з'ясування особливостей реалізації адміністративно-правового статусу органів прокуратури у взаємодії з іншими суб'єктами адміністративного права; 2) характеристику правових засад організації діяльності органів прокуратури України та напрямів її реформування [8, с. 4].

До основних пріоритетних напрямів реформування даної системи державних органів можна віднести: 1) наділення прокуратури додатковими повноваженнями, необхідними для успішного виконання покладених на неї функцій; 2) удосконалення організаційно-правових форм відомчого та судового контролю за законністю та обґрунтованістю рішень і дій посадових осіб прокуратури тощо. Отже, хоча науковець і розглядає напрями реформування прокуратури, він, на наш погляд, необґрунтовано визначає їх пріоритети, залишаючи поза увагою велику кількість дійсно проблемних моментів у діяльності даних органів, які більшою мірою потребують опрацювання та удосконалення.

Схожий науковий підхід викладається у роботах О.М. Єщука, який вказує на те, що ключовим аспектом адміністративно-правового забезпечення реформування системи органів прокуратури є зміна напрями роботи цих відомств саме в розрізі позбавлення прокуратури функції з нагляду за додержанням і застосуванням законів. Цей крок, на думку автора, повинен привести до зменшення навантаження і впливу на бізнес з боку правоохоронних органів. Таким чином, прокурори зосередяться на підтримці звинувачення у кримінальних процесах, наглядом за законністю в діяльності органів слідства і за діяльністю при виконанні покарань за судовими вироками. Натомість вчений також констатує, що, з одного боку, позбавлення прокуратури загального нагляду можна роз-

цінювати як лібералізацію наглядової політики держави, законодавчу волю на надання бізнесу більшої свободи. З іншого боку, такий підхід може створити правоохоронний вакуум [9, с. 8].

Безперечно, напрацювання О.В. Агєєва і О.М. Єщука заслуговують на увагу, проте слід зазначити недосконалість останніх, адже реформування прокуратури не можна розглядати лише у ретроспективі застарілості її функцій та необхідності виключення загальнонаглядових повноважень.

Окремі особливості управлінських процедур в діяльності органів прокуратури України та напрями їх реформування є предметом наукового пошуку С.А. Кулиничка. Мета його наукової роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів, узагальнення практики їх реалізації визначити сутність та особливості управлінських процедур в діяльності органів прокуратури України, надати науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації до нормативно-правових актів. Реалізацію даної мети вчений бачить через вирішення таких завдань: 1) формування понять, з'ясування значень та визначень видів управлінських процедур в діяльності органів прокуратури; 2) аналіз процедури прийняття управлінських рішень в органах прокуратури, управлінських процедур під час проходження державної служби, контрольно-наглядових управлінських процедур та процедур розгляду звернень громадян; 3) на підставі виконання завдань вироблення конкретних пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання управлінських процедур в органах прокуратури України [10, с. 4]. Основним недоліком цього наукового аналізу є те, що питання адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури України розглядається лише в частині удосконалення управлінських правовідносин всередині цієї системи.

Окремі особливості адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури були предметом дослідження Д.М. Добровольського. У своїй дисертації науковець приділяв увагу виробленню та аналізу теоретичних положень, які визначають роль і значення засади незалежності прокуратури в її організації та діяльності і виробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення законодавства України в цій сфері. Водночас недосконалість такого теоретичного підходу до проблематики реформування прокуратури пояснюється тим, що останній здійснював її наукову розробку виключно в контексті аналізу забезпечення незалежності цієї системи державних органів [11, с. 6].

Велика кількість інших питань, що входять в склад проблематики адміністративно-правового забезпечення реформування прокуратури, підіймалась в дослідженнях М.К. Якимчука, В.І. Малюги, Є.М. Поповича та ін. Наприклад, новизною наукової роботи останнього стало визначення напрямів реформування органів прокуратури, у зв'язку з чим науковець дійшов висновку, що головним орієнтиром у реформуванні органів прокуратури мають бути не кількісні, а якісні зміни, сутність яких полягатиме у підвищенні прозорості та демократизації діяльності прокуратури [12, с. 8-9].

Натомість, якщо консолідувати усю наведену інформацію, отриману з аналізу монографій та дисертаційних досліджень, доходимо висновку, що проблематика реформування прокуратури загалом та адміністративно-правового забезпечення цього процесу ґрунтовної розробки не знайшла.

Необхідно наголосити, що дослідженню окремих моментів проблематики адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури України присвячено значну кількість менших за значенням наукових праць, а саме наукових статей.

Так, різні аспекти удосконалення системи органів прокуратури, їх діяльності, внутрішньої організації тощо стали предметом наукових досліджень І.П. Голосніченка, О.В. Філова, П.В. Шумського та ін. Зокрема, формуючи власний науковий погляд з приводу питання щодо правового статусу прокуратури, А.Т. Комзюк наголошує на тому, що органи прокуратури займають у системі правоохоронних органів особливе незалежне та самостійне місце, що дозволяє визначити їх як єдину систему державних органів зі спеціальним конституційним та адміністративно-правовим статусом, який наділяє їх процесуальною незалежністю для ефективного та неупередженого виконання покладених на них обов'язків, основним функціональним призначенням яких є охорона та захист прав, свобод та інтересів людини та громадянина, утвердження режиму законності та правопорядку в суспільстві та державі [13, с. 233]. У своїх наукових працях вчений приділяє увагу науковим теоріям та поглядам різних правників щодо реформування правового статусу органів прокуратури або шляхів реорганізації їх структури. Зокрема, для прик-

ладу він представляє теоретичний підхід М.М. Михеєнка, який пропонує децентралізувати, розосередити прокурорську систему. Останній зазначає, що необхідно створити дві підсистеми: загальнонаглядову прокуратуру при парламенті, яка буде виконувати одну з функцій (контрольну) законодавчої влади, і прокуратуру при судах (судову прокуратуру), поклавши на неї функцію підтримання обвинувачення і здійснення нагляду за дотриманням законів органами дізнання і попереднього слідства та органами, що виконують вирок суду [13, с. 233; 14, с. 195].

На наш погляд, останній науковий підхід є недоцільним та до певної міри утопічним, адже його реалізація зумовлює роздроблення прокуратури на цілу низку відомств, що може зумовити ускладнення їх роботи внаслідок підвищення бюрократичної складової та негативно вплинути на ефективність діяльності загалом.

Доцільно також відзначити наукові напрацювання О.Ф. Толпиги, В.П. Соколового, О.В. Годошака, які розглядали особливості реформування органів прокуратури у контексті євроінтеграційних процесів на території України. При цьому науковці наголошують: «Сутність реформи української прокуратури полягає в приведенні цього інституту до конституційної моделі та стандартів Ради Європи. Однак у Європі не існує єдиної схеми, яка визначає контури завдань і повноважень прокуратури. Кожна система прокуратур у країнах ЄС відповідає культурі та історії країни і приймається тим суспільством, в якому функціонує. Однією з умов реформування будь-якого державного інституту є використання як чужого, так і власного досвіду» [15, с. 66]. Втім, вчені зазначають, що наявність загального нагляду як головної функції діяльності органів прокуратури не відповідає європейським стандартам, у зв'язку з чим має бути виключена [16, с. 4-6].

У свою чергу, В.А. Селезньов і О.В. Курганський досить ґрунтовно розбирали питання адміністративно-правового регулювання внутрішньої діяльності прокуратури. Вчені відзначають загальну активізацію організаційної роботи в органах прокуратури впродовж останніх років, що проявляється у збільшенні загальної кількості наказів Генерального прокурора з різних напрямів організаційної діяльності. Це є ключовим, на їх думку аспектом, в напрямку реформування органів прокуратури та удосконалення їх діяльності. Крім того, науковцями було зазначено, що на особливу увагу заслуговує наказ Генерального прокурора від 19.07.2017 № 15, в положеннях якого відзначається необхідність забезпечення належної організації діяльності підпорядкованих органів прокуратури та працівників, спрямування її на ефективне виконання покладених на прокуратуру функцій. Першочергова увага надається удосконаленню організації роботи, управління та контролю виконання, впровадженню новітніх форм і методів, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій. Звертається увага на застосування таких організаційних форм, як надання вказівок прокурору нижчого рівня, погодження прийняття ним певних рішень. Робота органів прокуратури має організовуватися за територіальним й функціональним (предметним) принципами. Розмежування повноважень між органами прокуратури щодо виконання покладених на них функцій повинно здійснюватися відповідно до наказів Генерального прокурора, а також наказів керівників регіональних прокуратур, які також забезпечують організацію діяльності прокуратур нижчого рівня тощо [17, с. 159].

Отже, аналіз стану дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури показав, що ця проблематика є досить актуальною на сьогодні. Її окремі аспекти неодноразово ставали частиною предмета наукових пошуків різних вчених. Аналіз численних наукових робіт, зокрема монографічних, дисертаційних досліджень, наукових статей, показав, що наукова розробка адміністративно-правового забезпечення реформування органів прокуратури здебільшого здійснюється за напрямками: 1) визначення місця прокуратури в складі державного апарату; 2) переорієнтації роботи органів прокуратури в частині зміни повноважень та функцій останніх; 3) чіткого окреслення особливостей управлінських відносин всередині системи органів прокуратури.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що на доктринальному рівні немає узгодженого наукового підходу щодо сутності та загальної направленості реформування прокуратури України, що пов'язано з відсутністю обґрунтованого, системного та повного аналізу зазначеної проблематики. Наприклад, якщо говорити про зміну напрямів роботи органів прокуратури, то в цьому ключі більшість вчених сходяться лише на тому, що дану систему органів необхідно позбавити загальнонаглядової функції. При цьому

необґрунтованим залишається питання стосовно того, якими функціями повинна бути наділена прокуратура після проведення реформ. Крім того, аналіз стану наукової розробки адміністративно-правового забезпечення показав, що невисвітленою є проблематика внутрішньої організації органів прокуратури. Іншими словами, вчені не дають відповідь на питання, що собою має являти прокуратура після удосконалення в структурному плані. Таким чином, можемо констатувати, що в більшості випадків ті зміни, які науковці пропонують ввести у роботу органів прокуратури чи організаційну структуру останніх, не гарантують підвищення ефективності їх діяльності, а в деяких випадках не відповідають правовим реаліям. Даний факт обумовлює актуальність та правильність нашого дисертаційного дослідження, адже в ньому реформування прокуратури розробляється безпосередньо та повно, як цілісний процес, тобто зосереджується увага на всіх питаннях, а не окремих аспектах в контексті інших тотожних проблематик.

Бібліографічні посилання

1. Арушунян К.К. Прокурор у кримінальному провадженні з виконання судових рішень: монографія. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 190 с.
2. Колодчин В.В., Тумаянц А.Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
3. Кравчук В.М. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури України як органу державної влади: монографія. Тернопіль: ТаОВ «Терно-граф», 2013. 272 с.
4. Конституційні аспекти судової реформи : зб. текстів виступів на наук. практи. конф. / Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочин. АПН України. Х.: Право, 2008. 164 с.
5. Сердюк В.В. Правовий статус Верховного суду України в системі судової влади: дисертація. Київ: Національна академія наук України інституту держави та права імені В. М. Корещького, 2009. 563 с.
6. Сухонос В.В. Прокуратура в механізмі української держави проблеми теорії та практики: автореферат. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 33 с.
7. Бойко А.М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: дисертація. Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка. 2009. 427 с.
8. Івчук М.Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України: автореферат. Київ: Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, 2011. 21 с.
9. Єшук О.М. Деякі аспекти реформування органів прокуратури. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 1. С. 7-10.
10. Кулинич С.А. Управлінські процедури в діяльності органів прокуратури України: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2007. 20 с.
11. Добровольський Д.М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 24 с.
12. Попович С.М. Управління органами прокуратури України: організаційно-правові проблеми: дисертація. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. 372 с.
13. Комзюк А.Т. Місце органів прокуратури України в сучасній системі гілок влади. *Форум права*. 2013. № 2. С. 230-234.
14. Михеєнко М.М. О необхідності преобразования прокуратури. *Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні*: вибрані твори. 1999.
15. Соколовий В.П. Актуальні питання реформування органів прокуратури у трансформаційних умовах євроінтеграції України / В.П. Соколовий, О.В. Тодощак. *Наше право*. 2014. № 7. С. 65-70.
16. Толпиго О.Ф., Толпиго Д.М. Досвід імплементації європейських стандартів у національну практику реформування органів прокуратури. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 3 (58). С. 201-207.
17. Селезньов В., Курганський О. Організація роботи сучасної прокуратури України – вигоди сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 157-160.
18. Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 19.01.17 № 15. URL: http://search.ligakon.ua/1_doc2.nsf/link1/GP17001.html.

Надійшла до редакції 11.09.2019

References

1. Arushunyan K.K. Prokuror u kryminal'nomu provadzhenni z vykonannya sudovykh rishen': monohrafiya [Prosecutor in Criminal Enforcement]. K.: Natsional'na akademiya prokuratury Ukrainy, 2015. 190 s.
2. Kolodchyn V.V., Tumanyants A.R. Povnovazhennya prokurora v sudovomu provadzhenni u per-shiy instantsiyi: monohrafiya [Prosecutor's powers in court proceedings at first instance]. Kharkiv: TOV «Oberih», 2016. 228 s.
3. Kravchuk V.M. Instytutsiyno-pravovyy aspekt funktsionuvannya prokuratury Ukrainy yak orhanu derzhavnoyi vlady: monohrafiya [Institutional and legal aspect of the functioning of the Prosecu-

tor's Office of Ukraine as a public authority]. Ternopil': TaOV «Terno-hraf», 2013. 272 s.

4. Konstytutsiyni aspekty sudovoyi reformy [Constitutional aspects of judicial reform] : zb. tekstiv vystupiv na nauk. prakt. konf. / Nats. yuryd. akad. im. Ya. Mudroho, In-t vyvch. problem zlochyn. APN Ukrainy. KH.: Pravo, 2008. 164 s.

5. Serdyuk V.V. Pravovyy status Verkhovnoho sudu Ukrainy v systemi sudovoyi vlady [Legal status of the Supreme Court of Ukraine in the judiciary system]: dyser-tatsiya. Kyiv: Natsional'na akademiya nauk Ukrainy instytutu derzhavy ta prava imeni V. M. Korets'koho, 2009. 563 s.

6. Sukhonos V.V. Prokuratura v mekhanizmi ukraïyns'koyi derzhavy problemy teorii ta praktyky [The Prosecutor's Office in the Mechanism of the Ukrainian State Problems of Theory and Practice]: avtoreferat. Odesa: Odes'ka natsional'na yurydychna akademiya. 2009. 33 s.

7. Boyko A.M. Teoriya determinatsiyi ekonomichnoyi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoyi ekonomiky [The theory of determination of economic crime in Ukraine in the conditions of transition to the market economy]: dysertatsiya. L'viv: L'vivs'kyy Natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. 2009. 427 s.

8. Ivchuk M.YU. Administratyvno-pravovyy status orhaniv prokuratury Ukrainy [Administrative and legal status of the Prosecutor's Office of Ukraine]: avtoreferat. Kyiv: Derzhavnyy naukovodoslidnyy instytut Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, 2011. 21 s.

9. Yeshchuk O.M. Deyaki aspekty reformuvannya orhaniv prokuratury [Some aspects of prosecutorial reform]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*. 2016. Vyp. 1. S. 7-10.

10. Kulynych S.A. Upravlins'ki protsedury v diyal'nosti orhaniv prokuratury Ukrainy [Management Procedures in the Activity of the Prosecutor's Office of Ukraine]: dyse-rtatsiya. Kharkiv: Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav, 2007. 20 s.

11. Dobrovols'kyy D.M. Nezalezhnist' yak zasada orhanizatsiyi ta diyal'nosti orhaniv prokuratury [Independence as a Basis of Organization and Activity of Procuratorial Bodies]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Odesa, 2017. 24 s.

12. Popovych YE.M. Upravlinnya orhanamy prokuratury Ukrainy: orhanizatsiyno-pravovi problemy [Management of the Prosecutor's Office of Ukraine: organizational and legal problems]: dysertatsiya. Kharkiv: Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet vnutrishnikh sprav, 2010. 372 s.

13. Komzyuk A.T. Mistse orhaniv prokuratury Ukrainy v suchasniy systemi hilok vlady [The place of the Prosecutor's Office of Ukraine in the current system of branches of government]. *Forum prava*. 2013. № 2. S. 230-234.

14. Mykheyenko M.M. O neobkhodymosti preobrazovannya prokuratury [On the need to transform the prosecutor's office]. *Problemy rozvytku kryminal'noho protsesu v Ukraini: vybrani tvory*. 1999.

15. Sokolovyy V.P., Todoshchak O.V. Aktual'ni pytannya reformuvannya orhaniv prokuratury u transforma-tsiynykh umovakh yevrointehratsiyi Ukrainy [Topical Issues of Reforming the Prosecutor's Offices in the Transformational Conditions of Ukraine's European Integration]. *Nashe pravo*. 2014. № 7. S. 65-70.

16. Tolpyho O.F., Tolpyho D.M. Dosvid implementatsiyi yevropeys'kykh standartiv u natsional'nu praktyku reformuvannya orhaniv prokuratury [Experience in implementing European standards in national practice of prosecutorial reform]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. 2017. № 3 (58). S. 201-207.

17. Selez'nov V., Kurhans'kyy O. Orhanizatsiya roboty suchasnoyi prokuratury Ukrainy – vy-mohy s'ohodennya [Organization of the work of the modern Prosecutor's Office of Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 7. S. 157-160.

18. Pro osnovni zasady orhanizatsiyi roboty v orhanakh prokuratury Ukrainy [On the basic principles of organization of work in the bodies of the Prosecutor's Office of Ukraine]: nakaz Heneral'-noho prokurora Ukrainy vid 19.01.17 № 15. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP17001.html.

SUMMARY

Chaplynska Yu.A. Actual questions of administrative and legal provision of reforming the prosecutor's office in Ukraine. The scientific article is focused on the analysis of administrative and legal provision for reforming the prosecutor's office of Ukraine. The author of the paper reveals the genesis of reforming the prosecutor's office in Ukraine. It has been stated that the research of administrative and legal provision for reforming the prosecutor's office is nowadays the subject matter of scientific research of many scholars, but in contemporary scientific works, this problem is considered only in the context of other issues such as: a) the place of the prosecutor's office in the structure of the state apparatus and its correlation with other authorities ; b) the functional orientation of the work of the stated system of state agencies; c) peculiarities of managerial relations within the prosecutor's office; d) certain aspects of the internal organization of the prosecutor's office that need improvement. The preconditions for reforming the prosecutor's office have been clarified. The author has singled out and characterized the following groups of preconditions for reforming the prosecutor's office in Ukraine: a) historical preconditions; b) economic; c) legal. The essence, tasks and stages of the reform of the prosecutor's office have been studied. The place of the reformed prosecutor's office in the system of law enforcement agencies has been determined.

Administrative and legal principles for the optimization of the prosecutor's office have been revealed. The author has concluded that further optimization of the system of the prosecutor's office should be carried out by: a) a critical review of the structure and staff of the prosecutor's office; b) adherence to the position that the reform process should reflect the requirements of the principles formed in accordance with the world practice for functioning of the prosecutor's office and agencies of

justice; c) a clear definition of the functional responsibilities and powers of all structural units of the prosecutor's office; d) eliminating duplication and parallelism in the work of certain structural units of the prosecutor's office; e) scientific provision of the activities of the prosecutor's office; f) determining the optimal and reasonable staffing of the personnel of the prosecutor's office and the level of their material and financial provision; g) gradual implementation of differentiated norms of staffing and burden depending on the nature of the assigned tasks for the employees of the prosecutor's office; h) implementation of the mechanism for ensuring the realization of the norms of social protection for employees of the prosecutor's office; i) the elaboration and consolidation of the guarantees of professional activity of the prosecutor's office; j) raising the level of trust to the prosecutor's office, reducing the level of corruption within its structural divisions.

Keywords: *prosecutor's office, prosecutor's office of Ukraine, administrative and legal provision, prosecutor.*

УДК 35.072.6:342.92

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-78-84

Mykola Budzynski[©], PhD

Serhii Lelet, PhD

Maryna Kobets, PhD

(State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

CIVIL CONTROL AS AN IMPACTFUL FORM OF ENSURING THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION ACTIVITIES

Будзинський М., Лелет С., Кобець М. Громадський контроль як дієва форма забезпечення ефективності діяльності публічних адміністрацій. Досліджено правову категорію «громадський контроль» в аспекті забезпечення ефективної діяльності публічних адміністрацій. Розглянуто інституційну базу громадського контролю та її основні компоненти: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедуру його здійснення. Визначено взаємозв'язок між громадським контролем і розвитком правової держави та громадянського суспільства, що підтримує владно-громадські відносини у стані стабільності й рівноваги. Обґрунтовано, що громадський контроль, як дієва форма забезпечення ефективної діяльності публічних адміністрацій, дає змогу виявити недоліки в діяльності органів публічної влади, перевірити результати виконання ними завдань і функцій, визначених нормативно-правовими актами щодо належного забезпечення прав і свобод.

Ключові слова: *публічне адміністрування, європейські стандарти, належне адміністрування, державна служба, громадський контроль.*

Formulation of the problem. The creation of civil society in Ukraine envisages the formation of an institutional framework for interaction between public authorities and civil society, creates opportunities for the interdependent development of public authorities and civil society institutions. Society requires transparency in the activities of the authorities, clarity and social balance in decision-making. It is possible to fulfill such a request of the civil society only through the creation of effective control in the system of public administration. Fulfilling

© Budzynski M., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3345-8408>

© Lelet S., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6099-4121>

© Kobets M., 2019

<https://orcid.org/0000-0001-6725-8469>

ndi@mvs.gov.ua

such a request from civil society is possible only through the creation of effective control in the public administration system. The issues of formation of the system of public control, transparency of political decision-making, the need for independent civil expertise and accountability of the public authorities are the most pressing in Ukraine, so the need for a thorough scientific rethinking of this issue is urgent.

Analysis of publications where the solution of this problem has been started. Issues of development and functioning of the state and public control at different times were studied by well-known domestic and foreign scientists: V. B. Averianov, O. F. Andriiko, Yu. H. Barabash, O. V. Batanov, Yu. P. Bytiak V. M. Harashchuk, V. P. Kolisnyk, T. O. Kolomoiets, S. A. Kosinov, A. R. Krusian, P.M. Liubchenko, O.V. Martseliak, P. D. Matviienko, T. V. Nalyvaiko, O. H. Ostapenko, O. V. Petryshyn, V. O. Serohin, S. H. Serohina, O. I. Sushynskiyi, V. Ya. Tatsii, Yu. M. Todyka, V. L. Fedorenko, V. M. Shapoval, Yu. S. Shemshuchenko and other. The works of these scientists formed the methodological and scientific-theoretical basis for the analysis of state and public control.

The purpose of the article is to study "public control" as an effective form of interaction between public authorities and civil society aimed at ensuring effective activity of public administrations.

Presenting main material. At the current stage of public development, priority is given to the formation of an effective complementary system of state, municipal, public, corporate (business) control over public administration and its implementation on the principles of the rule of law, legality, respect for and observance of human rights and freedoms, the presumption of good faith of the subject under control, equality of citizens before the law, objectivity, publicity, transparency, efficiency, effectiveness, independence, inadmissibility of committing illegal actions during the control.

The desire of our country for European integration obliges the public administrations to meet the European requirements for such bodies, in other words, good governance. The term "good governance" (good governance) as defined in Article 3 of the Association Agreement between the European Union and Ukraine up to the main principles of strengthening European integration, including: creation of a system of institutions through which power is exercised in the country and public services are provided; implementation of economic, political and administrative power ("authority") for the purpose of managing («manage») the country's life at all levels; compliance with the rules, processes and behaviors affecting the application of power at the European level. European standards of good governance have also been defined, which include openness, public participation, responsibility, consistency; as well as appropriate legislation, legality, transparency of decision-making, access to information, participation in the public sphere, belonging to the organization, personnel, financial and budgetary management, efficiency, responsibility, supervision and control [1, p. 3].

The issues of formation of the system of public control, transparency of political decision-making, the need for independent civil expertise and accountability of the public authorities are the most actual in Ukraine, so the need for a thorough scientific rethinking of this problem is urgent.

The concept of civil society was formed as an awareness of the transition of society to a civilized state, the establishment of close social ties between members of society, which ensured its strength and sustainability. The theory of civil society is based on the idea of autonomy and individual freedom of citizens, non-interference of the state in the life of civil society. The relations and mutual influence of civil society and the state, two subsystems of the unified social system, are determining in ensuring the democratic development of the country.

As it is known, "democracy" in translation from Greek (demos - people, kratia - power) - "people's power", coming out on the organization and functioning of state power on the basis of recognition of people as its source and supporter. With that in mind, the main features of democracy are the recognition of the right of all citizens to participate in the formation of public authorities, to control their activities, to influence the adoption of decisions common to all on the basis of equal suffrage and to exercise this right in the process of elections, referendums and the like [2, p. 180].

Through personal rights and freedoms, the link between civil society and the state is most pronounced. On the one hand, the enshrinement of individual rights and freedoms in the Constitution is the political and legal basis for distinguishing between civil society and the State, while on the other hand, rights and freedoms are the main link uniting civil society and the State. Thanks to the existence of political rights, citizens' rights and freedoms subordinate the State to their influence and exercise control over it.

Therefore, the influence of civil society on the political system, public policy and law, and the legal status of individuals is an essential dimension of democracy. Civil society acts as a kind of guarantor of democratization and hinders the strengthening of authoritarian tendencies. It is one of the most important and powerful levers in the system of checks and balances to prevent the absolutization of political power. Society has a lot of resources to accomplish this mission. First of all, it is active participation in election campaigns and referendums, involvement of citizens in public and political processes. Civil society is a source of legitimacy for the political force in power. The influence of civil society organizations contributes to increasing the effectiveness of public policy in the socio-political sphere.

Civil society is a society with developed economic, cultural, legal and political relations between individuals themselves, where the State is not an intermediary. It develops under the rule of law and is itself a basis for it. The balance between civil society and the state is an important factor for stable democratic development, and its violation leads to hypertrophy of power structures, alienation and political powerlessness of the people.

With these matters cleared away, civil control is of particular importance as an effective instrument of influence in all spheres of society. The first priority in establishing its legal basis is to establish the concept of "control".

Control is a function which consists in revealing deviations of actual parameters of management activity, established norms and standards. In the administrative law of Ukraine, control is considered in a broad sense as one of the ways to ensure legality in public administration, the process of monitoring compliance with regulations by various entities - public authorities, citizens and legal entities [3, p. 3]. In most foreign countries, however, administrative law primarily regulates control over the administration itself. After all, due to the huge number of powers vested in public administration bodies, there are growing opportunities for abuse of these powers.

Control over public administration is a specific type of activity, carried out by public authorities and other entities authorized by law to verify the compliance and implementation of the administration's tasks and the legality of its decisions [4, p.130]. Control in a democratic society motivates the administrative authorities to act only within the limits established by legal norms and contributes to the restoration of justice in the case of offences committed by them, thus ensuring the effective functioning of public administration.

Control is considered as a set of actions to monitor the functioning of the respective object of control in order to: a) obtaining objective and reliable information on the state of affairs on it; b) application of measures of prevention of offenses (with the right of direct intervention in the operational activity of the object of control); c) rendering assistance to the controlled object in restoration of legality or discipline; d) establishment of reasons and conditions causing violations of legal norms requirements; e) taking measures for bringing perpetrators to justice. The types of control are divided: 1) by subjects that carry it out (control by public authorities, public formations, citizens); 2) by controlled objects (control over public authorities, officials); 3) by level of control (departmental, interagency, supranational (non-departmental control)) 4) by subject area to be controlled (education, health care, use of natural resources, local finances, etc.); 5) by time of its implementation (preliminary, current, final); 6) by the level of specialization (general and special); 7) by forms (control of normative, executive-administrative and jurisdictional activities) [5, p. 128].

In the Encyclopedia of Public Administration states that public control is one of the types of social control over the activities of public authorities and local self-government, carried out by citizens themselves and their associations, is an important form of democracy and a way to attract the population to the management of society and the state [6].

In the reference edition is indicated that public control is a mechanism of self-regulation in social systems (groups, collectives, organizations, society as a whole), which carries it out with the help of normative (moral, legal, administrative, etc.) regulation of people's behavior [2, p. 124].

Modern American Scientists N. Abercomby, N. Hill and S. Terner points out that public control directly influences commutative processes that express certain ways of interaction between different social actors. Therefore, social control is achieved by a combination of factors that predispose people to subordination, coercion and attachment to social values [2, p. 303].

In turn, scientists have proposed a generalized definition: control is the accounting, observation of something, verification of the activities of any other organization or person in charge, reporting, analysis of their performance and the implementation of strategic plans, taking measures to adjust such plans to achieve the desired results.

The compiler of the dictionary of terms and concepts of public administration G. Wright

gave the following definition: "Control is any check of compliance of a certain object with the established restriction and a means of influence of the organization on the achievement of necessary results" [2, p. 80].

The legal encyclopedia defines public control as "... one of the types of social control exercised by citizens' associations and citizens themselves. It is an important form of democracy implementation and a way of involving the population in the management of society and the state. The object of public control is the activity of state bodies, enterprises, institutions and organizations, as well as the behavior of individual citizens. The main method of public control is the verification of compliance with the requirements of current legislation and decisions made at the controlled facilities. It can be carried out either independently or jointly with the state control authorities. Based on the results of the inspections, on the basis of the protocols and acts of the public organization, the relevant state bodies are informed in the identified violations, make proposals on bringing the offenders to justice, etc. » [5].

The general principles of control are defined in the Constitution and the laws of Ukraine, but they also emphasize the special principles of organization and implementation of control: comprehensiveness, regularity, planning, objectivity, completeness, competence and professionalism.

It is noteworthy to mention, that the object of public control is always the activity of the bodies and officials of the subjects of power that operate within the limits of their competence defined by the Constitution and laws. In the process of legality control, legal relations of different levels arise, both internal and external. It is the external legal relations regulated by the laws "On Information", "On Access to Public Information", "On Local Self-Government in Ukraine" and others that constitute the content of such legal relations.

A subject of public control is a person or a group of persons who have the right to exercise such control, including citizens' associations, public councils / boards (public associations under public administration bodies), individual citizens.

Analysis of the practice of public control allows us to distinguish the following forms of public control: 1) participation of subjects of public control in the work of advisory and consultative bodies of public control objects; 2) submission of individual or collective appeals of citizens (Article 40 of the Constitution of Ukraine, the Law "On citizens' appeals", Law "On Democratic Civil Control over Military Organization and Law Enforcement Agencies of the State"); 3) submission of requests, in particular, for public information (Articles 5, 19-22 of the Law on Access to Public Information); 4) hearing reports on the results of the work; 5) public hearings, consultations with the public; 6) public discussions; 7) studying public opinion (in particular, surveys, questionnaires, content analysis of information materials, focus groups, etc.), creation of telephone "hotlines", monitoring of comments, feedback, interviews, and other materials in print and electronic media to determine the position of various social groups and stakeholders, processing and generalization of proposals and comments on the issue expressed in citizens' appeals, requires the study of public opinion (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Ensuring Public Participation in the Development and Implementation of State Policy"); 8) Public monitoring; 9) Public expertise, including public anti-corruption expertise (Art. 15, Part 7, of the Corruption Prevention and Combating Principles Act); Part 7 Article 55 of the Law "On Prevention of Corruption; the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution "Issues of antidiscrimination expertise and public antidiscrimination expertise of draft regulatory acts"; 10) public audits; 11) public investigations; 12) filing lawsuits in court on suspension or cancellation of decisions of subjects of power (Articles 171, 171-1 of the Code of Administrative Court of Ukraine); 13) direct participation in the management of State affairs (Articles 5, 38 of the Constitution of Ukraine), which provides for: a) access to meetings of collegial bodies of power (Article 3 of the Law "On Access to Public Information") and b) holding public hearings (Part 1 of Article 13 of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine").

It is necessary to mention that forms of public control can be implemented only if there are certain conditions, in particular: 1) access of subjects of public control of information about the activity of the object of public control; 2) creation and functioning of public organizations to control the activity of subjects of power (the Law of Ukraine "On Public Associations"). Thus, the duty of information managers to publish the adopted regulatory legal acts, projects of decisions to be discussed and plans of holding and agenda of their public meetings (Article 15 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information") is provided, the Government is obliged to regularly inform the public about its activities, to involve citizens in the process of making decisions of great public importance (part 4 of Article 3 of the Law of Ukraine "On the

Cabinet of Ministers of Ukraine"), the obligation to submit for public discussion the orders and orders of the heads of structural subdivisions of local state administrations, projects of normative and legal acts of local state administrations by their promulgation (Article 41 of the Law of Ukraine "On Local State Administrations"), the obligation of the heads and other officials of state authorities and local self-governance bodies to hold regular personal reception of citizens in the established days and hours, at a time convenient for citizens, at the place of their work and residence (Article 22 of the Law of Ukraine "On Citizens' Applications") [2].

Considering the control over the activity of public administrations it is necessary to understand that control over legality and control over expediency of making administrative decisions and committing acts are effective.

In each country, the concept of control over public administration (or public administration) has its own characteristics. But the general thing is that the controlling activity is aimed at observation, revealing and analysis of information on management processes; revealing inconsistencies, violations, deviations from social, first of all legal norms, goals and values; and putting forward requirements and proposals for elimination of deficiencies or correction of norms and goals.

It is meaningful to carry out one of the effective forms of extrajudicial control over the activity of public administrations in the world of public control only at observance of the following requirements: access of control subjects to the information about the activity of the control object and creation and functioning of public organizations on control over the activity of subjects of powers objects.

While the peculiarity of such controls is that they do not have the direct ability to apply coercive measures that can be implemented later by competent actors as a result of such controls, their results may serve as a prerequisite for the implementation of other types of control activities.

Due to the dualistic nature of the control entity, in which one side provides information and the other is obliged to react, this type of control, unlike the activities of state control authorities, is most often carried out in an indirect form. That is, the subject of control over state bodies influences the state of affairs in one or another controlled sphere (object).

But the forms of such control directly depend on the scope of powers of its subjects stipulated by the legislation.

Extrajudicial oversight is directly linked to the human right to information. This right is guaranteed, inter alia, by the Universal Declaration of Human Rights (Article 19) [8], the International Covenant on Civil and Political Rights (Article 19, paragraph 3) [9], and the Council of Europe Recommendation "On Access to Official Documents" (Section 3) [10]. International legal acts concerning the implementation of the rights of citizens to information and the work of the media in covering the activities of public authorities also include the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [11]; the Okinawa Charter on Global Information Society (2000) [12]; the Strasbourg Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (1981) [13]; and the Convention on Cybercrime (2001) [14]; Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (1998) [15]; Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Access to Information held by Public Authorities (1981) [16]; Council of Europe Recommendation No. R (2002) 2 on Access to Official Documents; Regulation (1049/2001) on Public Access to Documents of the European Parliament, Council of Europe and other international legal instruments [17].

Aside from international norms and principles, there is a sufficiently developed national legislation on access to information. First of all, these are the Constitution of Ukraine (Article 34) and the Law of Ukraine "On Information". [18], which details this right in Art. 9, 10, 45 in particular noting that the right to information is ensured by the obligation of public authorities, as well as local and regional governments to inform about their activities and decision-making, forms and sources of information, the right to receive information about such forms and sources may not be restricted, except in cases provided by law [5, p.129]. The public's right to information is realized through access to information, which is realized through the right to seek and receive it; the exchange of information is ensured through the right to transmit and disseminate it; and the production of information, which is realized through regulations on the freedom of creation, development and implementation of information systems, etc., as well as the obligation of authorized bodies and officials to provide information (articles 29, 32, 40, 50, 57 and others of the Constitution of Ukraine).

The bill "On regulatory legal acts" contains provisions that determine the procedure for bringing the draft for public discussion (Art. 39). In particular, issues related to the rights, free-

doms and legitimate interests of citizens, issues of social and economic development of the state have an important public (national, regional, local) significance, are brought by the subject of normative initiative or norm-creation to the public discussion by placing them on the official websites of state bodies and local self-government bodies or publishing them in the print media or otherwise bringing them to the attention of the public (part 1 of Article 39).

The recommendation toolkit prepared by the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe and aimed at decision makers and civil society organizations, including non-governmental organizations - the Code of Best Practices for Public Participation in the Decision-making Process - could also be useful [19].

The sustainable development strategy "Ukraine 2020" [20] provides for the reform of public administration by building its transparent system. Achieving this goal is impossible without involving the public in the control of adoption by public administrations. For this purpose, paragraph 5 of the Strategy provides for the introduction of a social contract, in which, on the one hand, the authorities assume the responsibility for ensuring its transparency and openness, and business should support and develop civil society, while, on the other hand, the responsibility of civil society, including through the control of the authorities, is provided for. On the way to the implementation of such a contract, the forms of public participation in the norm-setting activities available in the domestic legislation should be eliminated, a unified mechanism of public participation in norm-setting should be introduced, including as a result of the adoption of laws "On public control", "On regulatory legal acts", administrative procedural code, as well as the liability of subjects of power authorities should be fully regulated.

And although the establishment of an active dialogue between the authorities and public organizations in Ukraine is still at the initial stage, the directions of social partnership development are outlined, and the support of public sector initiatives by the authorities is already realized by the authorities as extremely necessary for stable functioning.

Conclusions. Summarizing the above, it is necessary to identify the factors hindering the effective interaction of public authorities with the public: 1) the practice of restricting access to the leadership of public authorities; lack of clearly defined practices and procedures for relations with the public; 2) lack of understanding by individual responsible officials of the authorities of the main goals and principles of public organizations and associations; 3) due to incompetent and incompetent information; 4) the lack of cooperation of the authorities in the expansion of their information visits; 5) the lack of information or the announcing of new items.

The main problem of interaction between the authorities and civil society is that the authorities and civil society, authorities and public organizations have different visions of the problem, public participation in the formation and implementation of policy. If the authorities strive to provide public support for decisions that are prepared by officials according to the logic of survival of the authorities themselves, then the public strives to establish control over the power and develop a policy that aims to ensure the interests of citizens, the population.

For an effective control over the activities of public administration, a detailed procedure for the regulation of its health, as well as the establishment of a control unit, is necessary, the control procedure is based on the definition of the control procedure and its areas of activity, the control procedure, methods and forms of control, and the way in which the results of control are taken into account. The analysis of the current state of ensuring public control over the activities of public administrations allows us to determine that in order for it to become an effective form of ensuring the effective activity of public administrations it is necessary: 1) to form and legislate common conceptual bases of organization of public (social) control; 2) to improve the system of internal control of public administrations; 3) to determine the list of state bodies and officials entitled to carry out control and supervision functions and ensure their interaction with interested public organizations (joint control); 4) to delimit the powers of subjects of control activity; 5) to regulate the procedures of supervision and control; 6) to introduce uniform principles and methods of control at different levels; 7) to develop communications between the objects and subjects of control.

References

1. Sudovi kontrol za diialnistiu publichnoi administratsii v Ukraini: teoriia ta praktyka. [Judicial control over the activities of the public administration in Ukraine: theory and practice: monograph / T. M. Belokon, V. N. Datsenko, A. S. Dotsenko]. Vinnytsia: VNTU, 2017. 112 p. (in Ukrainian).
2. Vzaiemodiia orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadianskoho suspilstva: navch. posib. [Interaction of public authorities and civil society: textbook]. For the sciences. ed. by Dr. Social Sciences, Prof. Yu. P. Surmin, Dr. History, Prof. A. N. Mikhnenka; aut. Yu. P. Surmin, A. N. Mikhnenka, T. P. Krushelnitskaya, etc. Kuiv: NAGU, 2011. 388 p. (in Ukrainian).
3. Publichnyi kontrol v umovakh yevrointehratsii Ukrainy. Prezentatsiia Implemented by a Con-

sortium led by GFA Consulting Group GmbH. [Public control in the context of Ukraine's European integration. Presentation Implemented by a Consortium led by GFA Consulting Group GmbH]. URL: public-admin2.pdf (in Ukrainian).

4. V. B. Averianov (2003). Reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava: gruntovnyi pryvid dlia teoretychnoi diskusii. [Reforming the Ukrainian administrative law: a solid reason for theoretical discussion] / V.B. Averyanov // Law of Ukraine. No. 5. P. 117-122. (in Ukrainian).

5. O. O Borbuniuk (2015). Formy hromadskoho kontroliu yak zasobu zabezpechennia zakonnosti normatyvno-pravovykh aktiv u derzhavnomu upravlinni. [Forms of public control as a means of ensuring the legality of regulatory legal acts in public administration]. Journal of Kyiv Law University. 2015/1, P.127-131. (in Ukrainian).

6. Державне управління : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), В. М. Князєв, Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. ; за заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. - К. : Вид-во УАДУ, 2002. - 228 с.

7. Політологічний енциклопедичний словник. - К. : Генеза, 1997

8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. [General Declaration of Human Rights]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian).

9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. [International Covenant on Civil and Political Rights]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (in Ukrainian).

10. Pro dostup do ofitsiinykh dokumentiv : Rekomendatsii Rady Yevropy N R (2002)2 vid 21 liutoho 2002 roku. [On access to official documents: Council of Europe Recommendation N R (2002) 2 of 21 February 2002]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a33 (in Ukrainian).

11. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian).

12. Okinavska khartiia hlobalnogo informatsiinoho suspilstva. [Okinawa Charter of the Global Information Society]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_163 (in Ukrainian).

13. Strasburzka konventsiiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh. [Strasbourg Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (in Ukrainian).

14. Konventsiiia pro kiberzlochynnist. [Convention on Cybercrime]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (in Ukrainian).

15. Orkhuska Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiva z pytan, shcho stosuutsia dovkillia. [Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (in Ukrainian).

16. Pro dostup do informatsii, yakoiu volodiiut derzhavni orhany vlady: Rekomendatsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy № R (81) 19 vid 25 lystopada 1981 r. [On access to information held by public authorities Recommendation No. R (81) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe of 25 November 1981] URL: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/116 (in Ukrainian).

17. Rehlament (1049/2001) zahalnoho dostupu do dokumentiv Yevropeiskoho Parlamentu, Rady Yevropy ta inshi mizhnarodno-pravovi dokumenty. [Regulation (1049/2001) on public access to documents of the European Parliament, the Council of Europe and other international legal instruments] (in Ukrainian).

18. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII // Holos Ukrainy vid 13.11.1992. [About information: Law of Ukraine of 26.10.1992 № 2657-XII] // Holos of Ukraine of 13.11.1992. (in Ukrainian).

19. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishennia: Ukhvalenyi na Konferentsii mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii Rady Yevropy i zhovtnia 2009 roku. [Code of best practices for public participation in the decision-making process: Adopted at the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe on October 1, 2009]. URL: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/uploads/attach-580-1000661041.pdf (in Ukrainian).

20. Pro stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina-2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy №5/2015. [On Ukraine 2020 Sustainable Development Strategy: Decree of the President of Ukraine No. 5 / 2015]. Government Courier. 2015. No. 6. (in Ukrainian).

Received to editorial office 24.09.2019

SUMMARY

The legal category "civil control" in the aspect of ensuring the effective activity of public administrations is studied. The institutional framework of public control and its main components were considered: subject, object, subject and procedure for its implementation. The relationship between civil control and the development of the rule of law and civil society is determined, it supports social relations in a state of stability and balance. It is proved that public control, as an impactful form of ensuring the effective functioning of public administrations, allows us to identify shortcomings in the activities of public authorities, to verify the results of the fulfillment of their tasks and functions, defined by regulatory and legal acts regarding independent ensuring of rights and freedoms.

Keywords: public administration, European standards, good governance, public service, public control.

УДК 351.863 +338.246.87
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-85-92

Єрменчук О. П. ©
кандидат юридичних наук
(Служба безпеки України)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЯДЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЯДЕРНИХ УСТАНОВОК, РАДІОАКТИВНИХ ВІДХОДІВ, ЩО МОЖУТЬ БУТИ ВІДНЕСЕНІ ДО ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Охарактеризовано зміст основних актів, що визначають правову основу діяльності із організації захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з ними, інших джерел іонізуючого випромінювання, що можуть бути віднесені до об'єктів критичної інфраструктури. На основі цього зроблено висновок про те, що захист життєво важливих об'єктів забезпечується завдяки функціонуванню державної системи фізичного захисту. Досить цікавим для імплементації в систему захисту критичної інфраструктури є досвід оцінки вразливості, визначення ризиків та загроз. Зроблено детальний аналіз понятійно-категорійного апарату сфери, що стосується предмета дослідження.

Ключові слова: критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, національна безпека, нормативно-правове регулювання, ядерні матеріали, ядерні установки, радіоактивні відходи, джерела іонізуючого випромінювання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі побудови національної системи захисту критичної інфраструктури (далі – КІ), безумовно, належне місце має відводитися її нормативно-правовому забезпеченню.

Значне зростання загроз різного походження і характеру у сфері захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з ними, інших джерел іонізуючого випромінювання та глобальні процеси зміни підходів до протидії їм вимагають детального аналізу законодавства у сфері організації цієї системи як ефективно діючої [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання, пов'язані із захистом критичної інфраструктури, були порушені в наукових працях таких українських учених: Бірюкова Д. С., Брежнєва Є. В., Бобро Д. Г., Величка О. Ф., Дубова Д. В., Горбуліна В. П., Іванюти С. П., Зубарева В. В., Конах В. К., Кондратова С. І., Мірошника М. В., Насвіт О. І., Ожевана М. А., Панченко В. М., Петрова В. В., Рижова І. М., Скурського П. П., Суходолі О. М., Щербини В. М., Юрченка О. М., однак сучасний стан нормативно-правового регулювання організації захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, джерел іонізуючого випромінювання, що можуть бути віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, потребує комплексного наукового дослідження.

Зазначені обставини обумовлюють актуальність дослідження та стали основою для наукових пошуків автора та підготовки цих матеріалів.

Мета. Виклики національній безпеці вимагають побудови в Україні системи захисту критичної інфраструктури, невід'ємною складовою якої є розробка якісної нормативно-правової бази. Належний стан захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з ними, інших джерел іонізуючого випромінювання значно залежить від нормативно-правового регулювання діяльності учасників у цій сфері та потребує детального висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Правову основу діяльності із організації захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з ними, інших джерел іонізуючого випромінювання, що можуть бути віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, становлять: Конституція України, Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок (Україна підписала 05.08.1993 р.), Постанова Верховної Ради України «Про участь України у Конвенції про

фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р.» від 05.05.1993 р. № 3182-ХІІ., Закон України «Про ратифікацію Поправки до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу» від 03.09.2008 р. № 356-VI, Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19.10.2000 р. № 2064, інші Кодекси та закони України, Указ Президента України від 27.08.2015 р. №520/14т/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.07.2015 р. «Про Проектну загрозу для ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання в Україні». Також діють численні акти Кабінету Міністрів України. Основними серед яких слід визначити такі: «Про затвердження Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії», «Про затвердження Порядку функціонування державної системи фізичного захисту», «Про затвердження державного плану взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади на випадок вчинення диверсій щодо ядерних установок, ядерних матеріалів, інших джерел іонізуючого випромінювання у процесі їх використання, зберігання або перевезення, а також щодо радіоактивних відходів у процесі поводження з ними» та ін.

Аналіз норм у сфері організації захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, джерел іонізуючого випромінювання засвідчує притаманний для центральних та місцевих органів виконавчої влади, а також ліцензіатів, обов'язок у забезпеченні фізичного захисту, проведенні оцінки загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів та у визначенні проектною загрози.

Передбачений законодавцем фізичний захист ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання спрямований на забезпечення інтересів національної безпеки, попередження та припинення диверсій, крадіжки або будь-якого іншого незаконного вилучення ядерного матеріалу, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Таким чином, захист життєво важливих об'єктів у цій сфері забезпечується завдяки функціонуванню державної системи фізичного захисту, яка ґрунтується на результатах оцінки загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів.

До суб'єктів державної системи фізичного захисту законодавець відніс такі: орган державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки; центральні органи виконавчої влади, які здійснюють державне управління щодо фізичного захисту; Національна академія наук України; Служба безпеки України; Національна гвардія України; центральні органи виконавчої влади, які здійснюють правоохоронну діяльність [2].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 18.10.2006 р., управління основними об'єктами державної власності здійснюється Кабінетом Міністрів України та уповноваженими ним органами [3].

У ході аналізу для подальшого наукового синтезу і можливого впровадження в системі захисту об'єктів критичної інфраструктури держави і розробки відповідного понятійного апарату привертають увагу положення Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» [4].

Тотожним поняттю «об'єкт критичної інфраструктури» слід розглядати «життєво важливі місця». Однак воно стосується виключно сфери дії останнього закону та не може мати міжгалузевого характеру, що характеризує систему критичної інфраструктури. Під «життєво важливими місцями» законодавець розуміє визначені у проектній документації місця, де безпосередньо розташовані особливо важливі технічні елементи та основне обладнання ядерних установок, ядерні матеріали, радіоактивні відходи, інші джерела іонізуючого випромінювання, диверсія щодо яких може призвести до опромінення людей або викиду радіоактивних матеріалів в обсязі, що перевищує встановлені законодавством допустимі рівні.

У зазначеному законі наведено визначення терміна «диверсія» в контексті захисту ядерної сфери. Це будь-які навмисні дії окремої особи або групи осіб щодо ядерних установок, ядерних матеріалів, інших джерел іонізуючого випромінювання у процесі їх використання, зберігання або перевезення та радіоактивних відходів у процесі пово-

дження з ними, які прямо чи опосередковано можуть створити загрозу для здоров'я та безпеки персоналу, населення та довкілля внаслідок впливу іонізуючого випромінювання або викиду радіоактивних речовин.

Привертає увагу науковців і поняття «захищеність ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання». Це відповідність рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання законодавству [4].

Водночас досить цікавим для імплементації в систему захисту КІ є досвід оцінки вразливості ядерних об'єктів, що передбачений Порядком проведення оцінки вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів.

Аналіз його положень дає можливість виокремити такі важливі аспекти.

Оцінка вразливості проводиться групою фахівців, які входять до складу комісії з перевірки готовності системи фізичного захисту до введення в дію, під час функціонування системи фізичного захисту ядерної установки та ядерних матеріалів на етапах будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації та зняття з експлуатації ядерної установки не рідше одного разу на 5 років та у разі зміни проектної загрози.

Персонально відповідальним за проведення оцінки вразливості є керівник експлуатуючої організації чи ліцензіата.

Важливо звернути увагу, що в даному контексті оцінка вразливості зводиться повністю до сфери фізичного захисту об'єкта. Тут не враховуються інші види наявних загроз, у тому числі розвідувальні спрямування, економічне шпигунство, загрози економічних експансій тощо.

Основними завданнями проведення оцінки ризиків є такі: виявлення вразливих цілей правопорушників; аналіз потенційних радіаційних наслідків вчинення протиправних дій щодо вразливих цілей правопорушників; оцінка ризиків; розроблення рекомендацій з приведення стану системи фізичного захисту ядерної установки та ядерних матеріалів, системи фізичного захисту ядерних матеріалів при їх перевезенні у відповідність до вимог чинного законодавства.

Під ризиком тут розуміється ймовірність успішного вчинення протиправних дій правопорушниками. Оцінка ризику визначається залежно від величини ризику, а саме: шляхом перемноження ймовірності нападу, ймовірності подолання системи фізичного захисту і нормувального коефіцієнта.

Оцінка вразливості проводиться на основі аналізу документації, результатів випробувань інженерно-технічних засобів системи фізичного захисту та результатів проведених навчань щодо несанкціонованого вилучення ядерних матеріалів, думки експертів, а також комп'ютерного моделювання.

Алгоритм дій з проведення оцінки вразливості включає вивчення характеристик об'єкта, регіону, його розташування, вивчення об'єктової проектної загрози, складання списку цілей правопорушників і можливих сценаріїв їх дій, визначення здатності успішного протистояння системи фізичного захисту кожному сценарію дій правопорушників та оцінка ризиків при різних сценаріях, розробка рекомендацій щодо приведення системи фізичного захисту у відповідність до встановлених вимог.

За результатами вивчення характеристик ядерної установки група з проведення оцінки вразливості готує довідку про характеристики ядерної установки, важливі з точки зору фізичного захисту; довідку про характеристики системи фізичного захисту; заповнює таблицю «Перелік цілей правопорушників, вчинення протиправних дій щодо яких може призвести до неприйнятних радіаційних наслідків»; заповнює таблицю «Оцінені ризики»; у разі необхідності заповнює таблицю «Результати аналізу об'єктової проектної загрози»; розробляє сценарії дій правопорушників; за результатами проведення оцінки вразливості готує звіт з оцінки вразливості.

Інформація про проведення оцінки вразливості та коригувальні заходи, вжиті за її результатами, відображаються у плані забезпечення фізичного захисту ядерної установки та ядерних матеріалів.

Привертає увагу в зазначеному наказі також методика оцінки ризиків, яка проводиться в рамках визначення вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів. Законодавець пропонує її здійснювати з використанням розробленої формули [5].

Наказ державного комітету ядерного регулювання «Про затвердження Вимог до організації та порядку введення АЕС в експлуатацію» від 21.08.2003 р. № 108 передбачає до початку фізичного пуску необхідність прийняти в експлуатацію всі будівлі, спо-

руди та приміщення, що входять до пускового комплексу блока, проекту системи нормальної експлуатації та систем, що важливі для безпеки, а також підготовки відповідної документації щодо поводження з ядерним паливом.

З метою використання у сфері захисту критичної інфраструктури – інтерес для аналізу також становить структура документів пусконаладжувального процесу, передбачена наказом, що видається до початку робіт [6].

Згідно із нормами законодавства, завдання з охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання виконує підрозділ Національної гвардії України [4].

Водночас постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 р. № 628 конкретизовано перелік ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, тобто об'єктів, які можуть бути віднесені до критичної інфраструктури та підлягають обов'язковій охороні Національною гвардією [7].

Дещо згодом, 25.11.2015 р., Кабінетом Міністрів України затверджено перелік органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією. Видатки на охорону, згідно з Постановою Уряду № 971, передбачено за рахунок коштів державного бюджету [8].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. № 937 «Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності», затверджено перелік об'єктів державної та інших форм власності, охорона нерухомого майна (незалежно від цільового призначення) яких здійснюється виключно органами поліції охорони на договірних засадах за рахунок коштів суб'єктів управління об'єктами державної власності [9].

Наказом МВС від 01.09.2015 р. № 1053 затверджено критерії визначення об'єктів, які можуть бути включені до переліку окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, охорона яких здійснюється виключно державними підприємствами та організаціями на підставі договорів про надання охоронних послуг [10]. Фактично він розширює повноваження Державної служби охорони з охорони об'єктів, що можуть бути віднесені до критичної інфраструктури.

До переліку можуть включатися особливо важливі об'єкти права державної власності з числа об'єктів, зазначених у Законі України «Про управління об'єктами державної власності», з урахуванням необхідності захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від протиправних посягань, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам, забезпечення сталого функціонування інфраструктури життєдіяльності на національному і регіональному рівнях.

Водночас варто констатувати, що вказаний наказ, окрім введення нової категорії об'єктів, таких як «особливо важливі об'єкти права державної власності», фактично об'єднав під цим поняттям об'єкти, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, та об'єкти підвищеної небезпеки (розділ 2 наказу) [10].

Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, був затверджений Кабінетом Міністрів України 04.03.2015 р. відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» № 83 [11].

Критерії віднесення об'єктів державної власності до таких, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, визначено постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 999.

До стратегічних належать суб'єкти господарювання державного сектора економіки, які відповідають одному або кільком критеріям, визначеним в акті. Суб'єктами господарювання державного сектора економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 % чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів (частина друга статті 22 Господарського кодексу України).

Порядок подання та розгляду пропозицій щодо формування переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затверджено наказом Мінекономіки від 03.12.2010 р. № 1546, який зареєстрований в Міністерстві 23.12.2010 р. за № 1325/18620.

Обґрунтування щодо включення (виключення) об'єктів до (з) переліку повинні містити інформацію уповноваженого органу управління про відповідність (невідповід-

ність) діяльності підприємств критеріям та інформацію про вплив підприємств на діяльність підприємств відповідної галузі економіки, на галузь у цілому та на підприємства інших галузей економіки.

До об'єктів критичної інфраструктури у досліджуваній сфері можуть бути віднесені «об'єкти підвищеної небезпеки». Тобто об'єкти, на яких використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

Функціонування зазначених об'єктів, а також вжиття необхідних заходів, спрямованих на запобігання виникненню аварій та надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, обмеження та ліквідацію їх наслідків, інформування населення про їх виникнення та організацію його захисту регулює Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 2001 р. [12].

У ході аналізу норм зазначеного нормативно-правового акта в контексті дослідження привертають увагу ряд визначень. Так, під «ризиком» розуміють ступінь імовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки і/або за його межами. «Управління ризиком» – це процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого ризику.

У самому визначенні поняття «об'єкт критичної інфраструктури» його можна ототожнювати з таким поняттям, як «суб'єкт господарської діяльності». У даному випадку його визначення привертає увагу та є цікавим для використання у сфері понятійного апарату критичної інфраструктури. Згідно із зазначеним Законом, «суб'єкт господарської діяльності» – юридична або фізична особа, у власності або у користуванні якої є хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки. Його особливістю є те, що вказане визначення охоплює і фізичних і юридичних осіб.

Аналогом паспорта безпеки в зазначеній сфері є декларація безпеки об'єктів підвищеної небезпеки. Під нею розуміють документ, який визначає комплекс заходів, що вживаються суб'єктом господарської діяльності з метою запобігання аваріям, а також забезпечення готовності до локалізації, ліквідації аварій та їх наслідків.

Під рівнем фізичного захисту в постанові Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 625 «Про затвердження Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії» законодавець розуміє сукупність регламентованих мінімально необхідних умов для визначення, створення та технічного переоснащення системи фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які забезпечують здатність системи протистояти потенційним правопорушникам, властивості та характеристики яких визначені у проектній загрозі для ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання в Україні [13].

Рівень фізичного захисту визначається з урахуванням категорії ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами. У разі наявності на одному об'єкті ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання з різним рівнем – застосовується більш високий рівень фізичного захисту для такого об'єкта. Рівень фізичного захисту підтверджується актом за встановленою формою, який складається комісією в чотирьох примірниках і підписується головою та членами комісії. Комісія утворюється наказом керівника суб'єкта діяльності. До складу комісії входять працівники суб'єкта діяльності з урахуванням фахової підготовки та освіти, а також представник регіонального органу СБУ.

Деякі проблеми підвищення рівня захисту атомних електростанцій РНБО України обговорила у липні 2015 р., за результатами чого було затверджено нову «Проектну загрозу для ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання в Україні», яка враховує зміни безпекової ситуації внаслідок гібридної агресії [14]. Наступного року, згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 р. № 501-р, затверджено комплексний план заходів щодо реалізації положень Проектної загрози для ядерних установок, ядерних матеріалів,

радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання в Україні [15]. Під проектною загрозою необхідно розуміти властивості та характеристики потенційних правопорушників, дії яких можуть бути спрямовані на вчинення диверсії, крадіжки або будь-яке інше неправомірне вилучення радіоактивних матеріалів, для протидії яким створюється система фізичного захисту. Визначення проектної загрози у сфері захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів та інших джерел іонізуючого випромінювання може скласти основу при розробці алгоритму визначення загроз і ризиків об'єктам критичної інфраструктури в Україні, подібно до багатьох інших механізмів системи, що стали предметом даного дослідження автора.

Висновки. Нормативно-правову основу діяльності із організації захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів та об'єктів, призначених для поводження з ними, інших джерел іонізуючого випромінювання, що можуть бути віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, становлять Конституція України, Кодекси та закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, а також ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти.

Передбачений законодавцем фізичний захист ядерних матеріалів, ядерних установок, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання спрямований на забезпечення інтересів національної безпеки, попередження та припинення диверсій, крадіжки або будь-якого іншого незаконного вилучення ядерного матеріалу, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Формування системи фізичного захисту в Україні розпочалось у кінці 1990-х років. Своєрідним фінішем першого етапу її створення стало прийняття Закону України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» у 2000 р. Сьогодні удосконалення чинного законодавства сфери продовжується.

Захист життєво важливих об'єктів у сфері забезпечується завдяки функціонуванню державної системи фізичного захисту, яка ґрунтується на результатах оцінки загрози вчинення диверсії, крадіжки або будь-якого іншого неправомірного вилучення радіоактивних матеріалів.

Досить цікавим для імплементації в систему захисту КІ є досвід оцінки вразливості ядерних об'єктів, що передбачений Порядком проведення оцінки вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів. Надзвичайно важливим є апробований досвід побудови та ефективності самої процедури проведення цієї оцінки.

Окремо хотілось би зупинитися на алгоритмі дій з проведення оцінки вразливості, що може бути частково використаний під час побудови подібного механізму в системі захисту КІ. Він включає вивчення характеристик об'єкта, регіону його розташування, вивчення об'єктової проектної загрози, складання списку цілей правопорушників і можливих сценаріїв їх дій, визначення здатності успішного протистояння системи фізичного захисту кожному сценарію дій правопорушників та оцінка ризиків при різних сценаріях, розробки рекомендацій щодо приведення системи фізичного захисту у відповідність до встановлених вимог.

Оцінка ризиків зводиться до виявлення вразливих цілей правопорушників, аналізу потенційних радіаційних наслідків вчинення протиправних дій щодо вразливих цілей правопорушників, розроблення рекомендацій щодо приведення стану системи фізичного захисту ядерної установки та ядерних матеріалів, системи фізичного захисту ядерних матеріалів при їх перевезенні у відповідність до вимог чинного законодавства.

Окрім зазначеного, детального наукового аналізу потребують наукові проблеми визначення проектної загрози, паспортизації об'єктів та інші, оскільки подібна практика необхідна та доцільна для забезпечення ефективного функціонування системи захисту критичної інфраструктури, що створюється.

Бібліографічні посилання

1. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2018. 180 с.
2. Про затвердження Порядку функціонування державної системи фізичного захисту: постановова КМУ від 21.12.2011 № 1337. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 4.
3. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 № 185-V. *Урядовий кур'єр*. 2006. № 195.
4. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19 жовтня 2000 № 2064-III. *Голос*

України. 2000. № 222.

5. Про затвердження Порядку проведення оцінки вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів: наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 30.11.2010 р. № 169. *Офіційний вісник України. 04.01.2011. № 100. Ст. 3582. Код акта 54129/2010.*

6. Про затвердження Вимог до організації та порядку введення АЕС в експлуатацію: наказ Державного комітету ядерного регулювання від 21.08.2003. № 108. *Офіційний вісник України. 2003. № 37. Ст. 2008. Код акта 26359/2003.*

7. Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією: постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 р. № 628. *Урядовий кур'єр. 2014. № 224.*

8. Про затвердження переліку органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.15 р. № 971. *Урядовий кур'єр. 2015. № 236.*

9. Питання забезпечення охорони об'єктів державної та інших форм власності: постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. № 937. *Урядовий кур'єр. 2015. № 215.*

10. Про затвердження Критеріїв, відповідно до яких об'єкти включаються до переліку окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, охорона яких здійснюється виключно державними підприємствами та організаціями на підставі договорів про надання охоронних послуг: наказ МВС від 01.09.2015 р. № 1053. *Офіційний вісник України. 2015. № 84. Ст. 2822. Код акта 79063/2015.*

11. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави: постанова Кабінету Міністрів України від 4.03.2015 р. № 83. *Урядовий кур'єр. 2015. № 43.*

12. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. *Урядовий кур'єр. 2001. № 43.*

13. Про затвердження Порядку визначення рівня фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання відповідно до їх категорії: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 625. *Офіційний вісник України. 2003. № 18–19. Ст. 838; 2007. № 1. Ст. 23.*

14. Прес-реліз за результатами засідання РНБО. 20.07.2015 р. URL: <http://www.rmbo.gov.ua/news/2203.html>.

15. Про затвердження комплексного плану заходів щодо реалізації положень Проектної загрози для ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 р. № 501-р. *Урядовий кур'єр. 2016. № 138.*

Надійшла до редакції 19.04.2019

References

1. Yermenchuk, O.P. (2018) *Osnovni pidkhody do orhanizatsiyi zakhystu krytychnoyi infrastruktury v krayinakh Yevropy: dosvid dlya Ukrayiny* [Basic approaches to the organization of critical infrastructure protection in European countries: experience for Ukraine]: monohrafiya. Dnipro: DDUVS.

2. Pro zatverdzhennya Poryadku funktsionuvannya derzhavnoyi systemy fizychnoho zakhystu (2012) [On approval of the Procedure of functioning of the state system of physical protection]: postanova KМУ vid 21.12.2011 № 1337. *Uryadovyy kur'yer*, 4 [in Ukr.].

3. Pro upravlinnya ob'yektamy derzhavnoyi vlasnosti (2006) [On the management of state property objects]: Zakon Ukrayiny vid 21.09.2006 № 185-V. *Uryadovyy kur'yer*, 195 [in Ukr.].

4. Pro fizyc hnyy zakhyst yadernykh ustanovok, yadernykh materialiv, radioaktyvnykh vidkhodiv, inshykh dzherel ionizuyuchoho vyprominyuvannya (2000) [On the physical protection of nuclear installations, nuclear materials, radioactive waste, other sources of ionizing radiation]: Zakon Ukrayiny vid 19 zhovtnya 2000 № 2064-III. *Holos Ukrayiny*, 222 [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya otsinky vrazlyvosti yadernykh ustanovok ta yadernykh materialiv [On approval of the Procedure for conducting vulnerability assessment of nuclear installations and nuclear materials]: nakaz Derzhavnoho komitetu yadernoho rehulyuvannya Ukrayiny vid 30.11.2010 № 169. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny. 04.01.2011, 100. St. 3582. Kod 54129/2010* [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennya Vymoh do orhanizatsiyi ta poryadku vvedennya AES v ekspluatatsiyu (2003) [On approval of the Requirements for the organization and procedure of putting into operation a nuclear power plant]: nakaz Derzhavnoho komitetu yadernoho rehulyuvannya vid 21.08.2003 № 108. *Ofitsiyyny visnyk Ukrayiny, 37, st. 2008, kod акта 26359/2003* [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya pereliku yadernykh ustanovok, yadernykh materialiv, radioaktyvnykh vidkhodiv, inshykh dzherel ionizuyuchoho vyprominyuvannya derzhavnoyi vlasnosti, vazhlyvykh derzhavnykh ob'yektiv, shcho pidlyahayut' okhroni Natsional'noyu hvardiyeyu (2014) [On approval of the list of nuclear installations, nuclear materials, radioactive waste, other sources of ionizing radiation of state property, important state objects to be protected by the National Guard]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12.11.2014 № 628. *Uryadovyy kur'yer*, 224 [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennya pereliku orhaniv derzhavnoyi vlady, shcho pidlyahayut' bezoplatniy okhroni Natsional'noyu hvardiyeyu (2015) [On approval of the list of bodies of state power subject to free protection by the National Guard]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 25.11.15 № 971. *Uryadovyy kur'yer*, 236 [in Ukr.].

9. Pytannya zabezpechennya okhrony ob'yektiv derzhavnoyi ta inshykh form vlasnosti (2015)

[Issues of ensuring the protection of objects of state and other property]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.11.2015 r. № 937. *Uryadovyy kur'yer*, 215 [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennya Kryteriyiv, vidpovidno do yakyykh ob'yekty vkylychayut'sya do pereliku okremykh osoblyvo vazhlyvykh ob'yektiv prava derzhavnoyi vlasnosti, okhorona yakyykh zdiysnyuyet'sya vyklyuchno derzhavnymy pidpnyemstvamy ta orhanizatsiyamy na pidstavi dohovoriv pro nadannya okho-ronnykh posluh (2015) [On approval of the Criteria according to which the objects are included in the list of particular especially important objects of state property, which are protected exclusively by state enterprises and organizations on the basis of security services contracts]: nakaz MVS vid 01.09.2015 № 1053. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 84, st. 2822, kod akta 79063/2015 [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennya pereliku ob'yektiv derzhavnoyi vlasnosti, sheho mayut' stratehichne znachennya dlya ekonomiky i bezpeky derzhavy (2015) [On approval of the list of state-owned objects of strategic importance for the economy and security of the state]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4.03.2015 № 83. *Uryadovyy kur'yer*, 43 [in Ukr.].

12. Pro ob'yekty pidvyshchenoyi nebezpeky (2001) [On high risk objects]: Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2245-III. *Uryadovyy kur'yer*, 43 [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennya Poryadku vyznachennya rivnya fizychnoho zakhystu yadernykh ustanovok, yadernykh materialiv, radioaktyvnykh vidkhodiv, inshykh dzherel ionizuyuchoho vyprominyuvannya vidpovidno do yikh katehoriyi (2003-2007) [On approval of the Procedure for determining the level of physical protection of nuclear installations, nuclear materials, radioactive waste, other sources of ionizing radiation in accordance with their category]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnya 2003 r. № 625. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2003. № 18–19, 838; 2007. № 1, 23 [in Ukr.].

14. Pres-reliz za rezul'tatamy zasidannya RNBO [Press release on the results of the meeting RNBO] 20.07.2015. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2203.html> [in Ukr.].

15. Pro zatverdzhennya kompleksnoho planu zakhodiv shchodo realizatsiyi polozhen' Proektnoyi zahrozy dlya yadernykh ustanovok, yadernykh materialiv, radioaktyvnykh vidkhodiv, inshykh dzherel ionizu-yuchoho vyprominyuvannya v Ukraini (2016) [On approving a comprehensive plan of measures to implement the provisions of the Project Threat for Nuclear Installations, Nuclear Materials, Radioactive Waste, Other Ionizing Radiation Sources in Ukraine]: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.07.2016 № 501-r. *Uryadovyy kur'yer*, 138 [in Ukr.].

SUMMARY

Yermenchuk O.P. Regulatory framework for the protection of nuclear materials, nuclear installations, radioactive waste that can be classified as critical infrastructure. Challenges to national security require the establishment of a critical infrastructure protection system in Ukraine, an integral part of which is the development of a quality regulatory framework. The proper state of protection of nuclear materials, nuclear installations, radioactive waste and objects intended for their management, other sources of ionizing radiation depends heavily on the legal regulation of the participants' activities in this field and requires qualitative and detailed scientific research. The basic acts defining the legal basis for the activities of the organization of the protection of nuclear materials, nuclear installations, radioactive waste and objects intended for their handling, and other sources of ionizing radiation that can be classified as objects of critical infrastructure have been analyzed. On the basis of this, it is concluded that the protection of vital objects in the sphere is ensured by the functioning of the state system of physical protection. The experience of identifying risks and threats is rather interesting for the implementation of the critical infrastructure protection system.

Particular attention deserves an algorithm for actions on the assessment of vulnerability, which can be partially used during the construction of such a mechanism in the system of protection of critical infrastructure. It includes studying the characteristics of the object, its location, studying the object's design threat, compiling a list of offender's goals and possible scenarios of their actions, determining the ability of a successful confrontation of the physical protection system with each scenario of offender actions, and assessing the risks in different scenarios, developing recommendations for bringing the system of physical protection in line with the established requirements.

A detailed analysis of the conceptual-categorical apparatus of the sphere related to the subject of research has been given.

Keywords: *critical infrastructure, protection of critical infrastructure, national security, regulatory regulation, protection of nuclear materials, nuclear installations, radioactive waste and objects intended to handle them, other sources of ionizing radiation.*

Исаев Р.Д. ©
докторант
(Бакинский государственный университет)

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Исаев Р.Д. Особливості правового регулювання окремих екологічних проблем енергетичної безпеки. Мета статті – визначення особливостей правового регулювання окремих екологічних проблем енергетичної безпеки. Зазначено, що енергетичний сектор – одне із основних джерел забруднення довкілля. Головна екологічна (природоохоронна) проблема енергетичної безпеки виражається в протиріччі між зростанням потреби в енергії (і, відповідно, необхідністю нарощування виробництва з видобутку, переробки і транспортування енергоносіїв) і шкодою, яка заподіюється цією діяльністю навколишньому середовищу. За роки реалізації енергетичної стратегії в багатьох країнах було досягнуто суттєвого прогресу у сфері підвищення екологічної безпеки енергетики.

При цьому вплив виявляється на всіх етапах енергетичного циклу: від видобутку корисних копалин до їх переробки і транспортування. Негативному впливу в тій чи іншій мірі піддаються всі компоненти природного середовища: земля (перш за все її родючий шар), атмосферне повітря, морська і прісна вода, ліси, тваринний і рослинний світ. З урахуванням їх взаємозв'язку і взаємопроникнення постає питання про їх комплексний захист. Висунуто пропозицію щодо включення цього питання до порядку денного міжнародних організацій.

Ключові слова: довкілля, екологічна безпека, енергетична безпека, паливно-енергетичний комплекс, енергетичний сектор, сталий розвиток, видобуток вуглеводнів, екологічні інтереси.

Постановка проблеми. Главная экологическая (природоохранная) проблема энергетической безопасности выражается в противоречии между ростом потребности в энергии (и, соответственно, необходимостью наращивания производств по добыче, переработке и транспортировке энергоносителей) и ущербом, причиняемым этой деятельностью окружающей среде.

В то же время экологическая безопасность энергетики названа в качестве одного из главных стратегических ориентиров долгосрочной государственной энергетической политики. Между тем проблема охраны окружающей среды все чаще становится угрозой для энергетической безопасности.

Целью статьи является определение особенностей правового регулирования отдельных экологических проблем энергетической безопасности.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. В доктрине международного права обоснование международно-правовой ответственности при использовании ядерной энергии рассматривается в работах С.А. Боголюбова, М.М. Бринчука, Г.Е. Быстрова, М.И. Васильева, О.Л. Дубовика и др.

Изложение основного материала. Стратегически разрешить природоохранную проблему в национальном энергетическом секторе можно двумя способами. Во-первых, развитием новых технологий получения энергии, снижающих антропогенное воздействие на окружающую среду. Во-вторых, снижением потребления энергии, прежде всего внедрением энергоэффективных и энергосберегающих технологий.

Высокая планка экологических стандартов обусловлена и прогнозом социально-экономического развития страны. К сожалению, не всегда негативное воздействие на природу является очевидным, непосредственным и быстрым. Зачастую изменения в окружающей среде носят отложенный долгосрочный характер. Даже выявив конкретные параметры ее ухудшения при проведении мониторинга, не всегда можно выявить и доказать источник воздействия.

Еще один механизм дополнительной защиты окружающей среды содержится в международных актах. Именно к таким случаям относится глобальное потепление и связанная с ним необходимость повсеместного сокращения выбросов в окружающую среду парниковых газов. Многие государства являются участниками международной системы

взаимоотношений, существующих в рамках Киотского протокола к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата, направленных на снижение негативного антропогенного воздействия в этой области. Данный протокол, предусматривающий систему торговли квотами на выброс парниковых газов, призван был фактически связать эффективность энергоресурсов государств и их негативное воздействие на окружающую среду с конкретными экономическими последствиями.

За годы реализации Энергетической стратегии во многих странах был достигнут существенный прогресс в сфере повышения экологической безопасности энергетики.

При этом воздействие оказывается на всех этапах энергетического цикла: от добычи полезных ископаемых до переработки и транспортировки. Негативному воздействию в той или иной мере подвержены все компоненты природной среды: земля (прежде всего ее плодородный слой), атмосферный воздух, морская и пресная вода, леса, животный и растительный мир. С учетом их взаимосвязанности и взаимопроницаемости встает вопрос об их комплексной защите.

Особенностью атмосферного воздуха является то, что он способен легко насыщаться вредными веществами и распространять их на большие расстояния. При этом воздушные массы легко переносятся через государственные границы, оказывая воздействие на экологическую ситуацию соседних государств.

Еще одной особенностью атмосферного воздуха является то, что он выступает в качестве своеобразного проводника глобальных экологических проблем. В частности, ряд газов, попадая в атмосферу становится причиной парникового эффекта, вызывающего глобальное изменение климата. Справиться с этими явлениями возможно лишь посредством всестороннего ограничения выбросов парниковых газов.

Влияние энергетики в ухудшающемся состоянии экологии и атмосферного воздуха сложно переоценить. Контроль за загрязнением атмосферного воздуха через механизмы Киотского протокола способно существенно влиять на экономику национальных компаний и отдельных государств. Кроме того, изменение климата неизбежно приводит к изменению спроса и предложения на энергоносители.

Долгое время важной проблемой для многих стран было использование попутного газа, образующегося при разработке нефтеносных месторождений. Из-за его токсичности и потенциальной взрывоопасности его преимущественно сжигали непосредственно на месторождении, отчего нефтеносные районы Сибири сверху выглядели как огромное собрание факелов, видимых на всем протяжении горизонта.

В Госдокладе МПР России за 2010 год разрез «Кокринский» в Челябинской области, в котором добывается бурый уголь, накопил более 5 млрд. тонн вскрышных пород, утилизация которых технологически никак не предусмотрена [4, с. 81]. Не говоря уже о том, что подобный метод добычи ведет к консервации плодородного слоя почв, разрушению естественного ландшафта и природных экосистем. И если при эксплуатации месторождений проблемы носят, как правило, локальный характер, то при его ликвидации часто возникают ситуации, граничащие с экологическим бедствием.

Согласно действующему законодательству и заключаемым лицензионным соглашениям, после выработки месторождения на недропользователе лежит обязанность устранения последствий хозяйственной деятельности. Однако на практике часто выработка месторождения приводит к банкротству организации, эксплуатирующей недра, и невозможности проведения мероприятий по консервации месторождения за счет собственных средств. Особо актуальна проблема консервации месторождений и ликвидации отходов производства и потребления в труднодоступных районах, где специфично хрупкие экосистемы, и отсутствует инфраструктура, способствующая решению данной проблемы.

Для большинства российских нефтяных компаний актуальна и проблема роста обводненности месторождений, связанная с имеющимися технологиями добычи. Основным способом увеличения нефтеотдачи в России долгое время было поддержание внутривластового давления за счет закачки в пласт большого количества воды. Это привело к тому, что сейчас практически все старые месторождения Урала и Сибири сильно обводнены и добывать нефть там трудно. В 2009 г. средняя обводненность продукции при добыче нефти в целом по России достигла 84,8 %. В последние годы она постоянно росла таким образом, что сегодня российские компании, ежегодно добывая около 500 млн. тонн нефти, извлекают из недр 3,3 млрд. тонн жидкости, что, помимо экономических, создает и огромные экологические проблемы в старых промысловых районах [3, с. 22].

Добыча углеводородов из недр и эксплуатация энергетических объектов в России как нигде в мире связана негативным влиянием на окружающую среду. К сожалению, государственная экологическая политика последних десятилетий превратила нашу страну фактически в сырьевой придаток глобальной экономики.

В законодательной и особенно в правоприменительной практике экологические интересы были поставлены ниже экономических интересов. В условиях, когда энергетика и ее безопасность были поставлены в основу экономического и социального развития, природоохранные требования были сильно ослаблены.

Однако нельзя забывать, что экологическая сфера в современных условиях сильно влияет на экономику либо посредством экологических платежей и штрафов, увеличивая себестоимость энергетической продукции и определяя рентабельность тех или иных видов деятельности, либо при непродуманной экологической политике посредством ухудшения экологической ситуации и усложнения условий осуществления экономической деятельности.

Поэтому строительство и эксплуатация энергетических объектов посредством порождения новых экологических проблем влияют на энергетическую безопасность на всех ее уровнях, начиная с локальной и производственной, заканчивая национальными и глобальными масштабами.

Случаи разлива нефти и нефтепродуктов при добыче и транспортировке в последние годы стали учащаться. Наиболее распространены разливы на трубопроводах и при перевозке нефтяного сырья морем. Огромные танкеры, перевозящие углеродное сырье, в случае аварий или случайных катастроф способны одномоментно породить крупную экологическую катастрофу.

В наше время, с точки зрения правового регулирования, речные и морские суда должны соответствовать целому ряду национальных и международных требований. Удаление с судов сточных, нефтесодержащих вод и мусора осуществляется в соответствии с санитарными правилами, Правилами МАРПОЛ и целым рядом международных договоров, предотвращающих загрязнение моря нефтепродуктами.

Однако Е.М. Михайленко считает меры, направленные на предотвращение разливов нефти, недостаточными и настаивает на принятии специального закона, регулирующего данную деятельность, по примеру ряда зарубежных стран [6]. Кроме того, на межгосударственном уровне существует серьезная проблема координации усилий государств по предотвращению разливов нефти и ее оперативному сбору.

Учитывая особую экологическую опасность последствий разливов нефти на море при ее добыче и транспортировке, необходимо создание международной системы предупреждения подобных аварий и устранения их последствий.

По словам профессора американского Университета Делавэр С. Лопатникова: «Сегодня поиск, разведка и добыча нефти и газа – одна из самых высокотехнологичных и наукоемких отраслей в мире, ничуть не менее наукоемкая, чем космическая техника или разработка компьютеров» [5]. При этом оборудование, используемое при обустройстве месторождений, фактически не имеет четкого правового статуса.

При этом также является целесообразным участие общественных организаций и граждан при обсуждении данных плановых документов. Объекты ТЭК оказывают на окружающую среду колоссальное вредное воздействие, а размещение тех или иных объектов на населенных территориях провоцируют большой общественный резонанс. Поэтому реализация данных инициатив с учетом мнения населения и представляющих их общественных организаций способствовало бы осуществлению конституционных прав на благоприятную окружающую среду и достоверную информацию о ней.

По словам М.М. Бринчука, «наилучшая существующая технология» – это технология, основанная на новейших преимуществах научных исследований, направленная на уменьшение отрицательного влияния на экологию» [1, с. 20–22].

Размещение объектов топливно-энергетического комплекса связано также с необходимостью вступления в определенные земельные отношения. Единых для всех энергетических объектов правил использования земельных участков не существует, и порядок действий хозяйствующего субъекта определяется исходя из общих норм земельного и гражданского законодательства, а также законодательства о чрезвычайных ситуациях или иных специальных норм [2, с. 24].

Все вышесказанное является, по нашему мнению, достаточным основанием для следующих **выводов**. Требование о наилучших существующих технологиях служит юридическим критерием оценки современности проекта, по которому проводится оценка воздействия на окружающую среду.

Минимизация потребления проектируемым объектом энергетических ресурсов в процессе своего строительства и эксплуатации напрямую связана с экономией природных ресурсов, в частности, и охраной окружающей среды в целом.

Среди мер, направленных на промышленную и экологическую безопасность объектов ТЭК, можно также отметить установление санитарно-защитных и охранных зон вокруг них. Основная их цель – оградить и защитить население окружающих террито-

рий от вредного влияния данных объектов и обеспечить их безаварийное функционирование и безопасную эксплуатацию.

После определения места размещения, разработки и утверждения проекта объекта энергетики осуществляется его строительство. При этом в силу особой опасности и значимости указанных объектов любая их реконструкция обязывает эксплуатирующую организацию осуществлять меры контроля, аналогичные строительству объектов заново.

Законодательство стран об охране окружающей среды устанавливает на данной стадии необходимость соблюдения мер по охране окружающей среды, восстановлению природной среды, рекультивации земель, благоустройству территорий в соответствии с законодательством данной страны и требованиями технических регламентов.

Бibliографические ссылки

1. Бринчук М.М. О достоинствах нового Федерального закона «Об охране окружающей среды». *Экологическое право*. № 3. 2002. С. 20–22.
2. Васильева М.И. Природноресурсовые факторы энергетики в российском законодательстве. *Энергетическое право*. 2010. № 1. С. 24.
3. Государственный доклад «О состоянии и использовании минерально-сырьевых ресурсов Российской Федерации в 2009 году». Москва: 2010. С. 22.
4. Государственный доклад «О состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2010 году». Москва: 2011. С. 81.
5. Лопатников С. От «сырьевого придатка» к «лидеру мировой энергетики». *Ведомости*. 30.01.2006. № 14 (1541).
6. Михайленко Е.М. Правовое регулирование ликвидации последствий техногенных аварий на примере разливов нефти. *Административное право и процесс*. 2008. № 3.
7. <http://www.unepcom.ru/?go=razdel&level=2&cid=73>.

Надійшла до редакції 08.06.2019

References

1. Brinchuk M.M. O dostoinstvakh novogo Federal'nogo zakona «Ob okhrane okruzhayushchey sredy» (2002) [On the merits of the new Federal Law "On Environmental Protection"]. *Ekologicheskoye pravo*, 3, 20–22. [in Rus.].
2. Vasil'yeva M.I. Prirodnoresursovyye faktory energetiki v rossiyskom zakonodate-l'stve (2010) [Natural resource factors of energy in the Russian legislation]. *Energeticheskoye pravo*, 1, 24 [in Rus.].
3. Gosudarstvennyy doklad «O sostoyanii i ispol'zovanii mineral'no-syr'yevykh resursov Rossiyskoy Federatsii v 2009 godu» (2010) [State report "On the state and use of mineral resources of the Russian Federation in 2009"]. Moskva. [in Rus.].
4. Gosudarstvennyy doklad «O sostoyanii i ob okhrane okruzhayushchey sredy Rossiyskoy Federatsii v 2010 godu» (2011) [State report "On the State and Environmental Protection of the Russian Federation in 2010"]. Moskva. [in Rus.].
5. Lopatnikov S. Ot «syr'yevogo pridatka» k «lideru mirovoy energetiki» (2006) [From the "raw materials appendage" to the "world energy leader"]. *Vedomosti*. 30.01, 14 (1541). [in Rus.].
6. Mikhaylenko Ye.M. Pravovoye regulirovaniye likvidatsii posledstviy tekhnogennykh avariy na primere razlivov nefi (2008) [Legal regulation of the elimination of the consequences of technological accidents by the example of oil spills]. *Administrativnoye pravo i protsess*, 3. [in Rus.].
7. <http://www.unepcom.ru/?go=razdel&level=2&cid=73>.

SUMMARY

Isayev R. Features of the legal regulation of several environmental problems of energy security. The article objective is to identify the features of the legal regulation of individual environmental problems of energy security. The author has made the conclusion that the energy sector is one of the main sources of environmental pollution. The main environmental (environmental) problem of energy security is expressed in the contradiction between the growing energy demand (and, accordingly, the need to increase production for the extraction, processing and transportation of energy) and the damage caused by this activity to the environment.

The environmental sphere in modern conditions strongly influences the economy either through environmental payments and fines, increasing the cost of energy products and determining the profitability of certain types of activities, or when poorly thought out environmental policy by worsening the environmental situation and complicating the conditions for economic activity. Therefore, the construction and operation of energy facilities through the generation of new environmental problems affect energy security at all levels, from local and industrial to national and global scales.

During the years of implementation of the energy strategy in many countries, significant progress has been made in improving the environmental safety of the energy sector. The impact is on all stages of the energy cycle: from mining to processing and transportation. All components of the natural environment are subject to negative impact in one way or another: the earth (primarily its fertile layer), atmospheric air, sea and fresh water, forests, animals and plants. Given their interconnectedness and interpenetration, the question arises of their comprehensive protection. Discussion: the proposal to include this issue on the agenda of international organizations.

Keywords: environment, environmental safety, energy security, fuel and energy complex, energy sector, sustainable development, hydrocarbon production, environmental interests.

ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНОЛОГІЧНИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

УДК 342.9 : 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-97-103

Мінка Т.П. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Університет митної справи та фінансів)

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЗА НОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Проаналізовано заходи адміністративного та кримінального примусу протидії домашньому насильству. Висвітлено особливості адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Проаналізовано об'єкт та об'єктивну сторону адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, у порівнянні з ознаками об'єкта та об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Звернуто увагу на ознаки, за якими слід розмежовувати адміністративну та кримінальну відповідальність, пов'язану з домашнім насильством.

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, відповідальність, адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Завзв ічай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку. Найпоширенішим і найбільш складним для протидії є домашнє насильство. Насильство в сім'ї або родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

7 січня 2018 р. набув чинності Закон України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, вводить нові спеціальні заходи протидії домашньому насильству, серед яких є нова редакція ст. 173-2 КУпАП [1].

Наступний законодавчий акт, який посилив заходи відповідальності за домашнє насильство, був прийнятий в Україні 6 грудня 2017 року і вступив у силу 11 січня 2019 року. Новоприйнятий закон називається: Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашньому насильству і боротьбу з цими явищами» [2].

Вищезгадані законодавчі акти містять багато новел, а саме: ними посилено відповідальність за домашнє насильство, введено дуже багато заходів адміністративного та кримінального примусу до кривдників, впроваджено нову термінологію, змінено уста-

© Мінка Т.П., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6012-6973>

mtp2705@i.ua

лені підходи здійснення судочинства у справах, пов'язаних із вчиненням домашнього насильства, і тому окремі нововведення потребують роз'яснення і тлумачення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Тема домашнього насильства привертала увагу багатьох вчених, серед яких варто виділити таких: К.Б. Левченко, Д.Г. Заброду, В.В. Пивоварова, М.І. Хавронюка та інших. Втім, вказана тематика потребує нових досліджень у зв'язку з прийняттям нового законодавства.

Мета та завдання статті полягають у встановленні ознак, за якими слід розмежувати адміністративну відповідальність за домашнє насильство з кримінальною.

Виклад основного матеріалу. Вчинення домашнього насильства або загроза його вчинення тягне за собою, за відсутності складу правопорушення, здійснення спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. У випадках, коли має місце склад правопорушення, одночасно зі спеціальними заходами щодо протидії домашньому насильству застосовуються заходи юридичної відповідальності (адміністративної, цивільної, кримінальної) за вчинення домашнього насильства.

Відповідно до ст. 24 Закону України, «до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення. Рішення про винесення термінового заборонного припису приймається органами Національної поліції.

Обмежувальним приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Рішення про винесення обмежувального припису приймає суд у порядку цивільного судочинства.

З кривдником органами Національної поліції також проводиться профілактична робота. Уповноважений підрозділ органу Національної поліції України бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу.

Відповідно до ст. 28 кривдник також може бути направлений для проходження відповідної корекційної програми.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [2] істотно змінено положення розділу IV КК України, викладено у новій редакції значну частину положень розділу II Особливої частини. Істотною новелою стало доповнення КК України декількома складами кримінальних правопорушень та внесення змін до складів уже існуючих кримінальних правопорушень, зокрема ст. 126-1 «Домашнє насильство», 134 «Незаконне проведення абортів або стерілізації», 151-2 Примушування до шлюбу, 152 Згвалтування, 153 Сексуальне насильство, 390-1 Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. Також чинний КК України доповнено розділом 13 «Обмежувальні заходи», в якому міститься ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство».

Крім того, ст. 194 КПК України доповнено п. 6 нового змісту, який доповнено обмежувальними заходами, що можуть застосовуватися до особи, яка притягується до

кримінальної відповідальності.

При цьому обов'язки, передбачені п. 6 ст. 194 КПК України, можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого на строк не більше двох місяців. У разі необхідності цей строк може бути продовжений за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. Після закінчення строку, в тому числі продовженого, на який на підозрюваного, обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію і обов'язки скасовуються.

Однією з новацій, внесених Законом, є доповнення КК України обтяжуючими обставинами злочинів, пов'язаних з домашнім насильством.

На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, згідно з ч. 2 ст. 76 КК України, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 КК України.

Важливо звернути увагу на те, що, згідно зі статтями 91-1 КК України та 194 КПК України, суд не зобов'язаний, а може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, обмежувальні заходи.

Згідно з чинним законодавством, за вчинення домашнього насильства передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення домашнього насильства, під яким у розумінні ст. 173-2 КУпАП передбачено вчинення умисного діяння (дій чи бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

Адміністративна відповідальність настає за умисне вчинення таких видів насильства, як фізичне, психологічне та економічне. У статті 1 Закону України законодавцем надається визначення фізичного, економічного та психічного насильства.

Адміністративна відповідальність за домашнє насильство настає за умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, в результаті якого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілої. До таких дій належать: застосування насильства, що не призвело до тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які постраждалий має передбачене законом право і т.д. Тобто, якщо насильство не спричинило: 1) тілесних ушкоджень, 2) не призвело до фізичних або психологічних страждань, 3) розладів здоров'я, 4) втрати працездатності, 5) емоційної залежності; 6) погіршення якості життя, то за такі особа притягується до адміністративної, а не кримінальної відповідальності. За вчинення сексуального насильства настає кримінальна відповідальність.

У розумінні ст. 172-3 КУпАП притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного насильства може відбуватися у разі, коли особа своїми діями не завдала тілесних ушкоджень потерпілій. До таких дій можуть бути віднесені: удари по обличчю (ляпаси), штовхання, брутальне хватання, відкидання потерпілої особи вбік або додолу, кидання в потерпілу особу предметів, смикання за волосся або його виривання, викручування рук, перешкоджання вільному пересуванню, примус вживати алкогольні напої або наркотичні речовини, створення ситуацій, що несуть ризик чи загрозу життю і здоров'ю або можуть призвести до смерті, тощо.

У розумінні ст. 172-3 КУпАП притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення психічного насильства може відбуватися у разі, коли особа завдала психічного насильства у формі погрози, образи чи переслідування.

Образа – це умисне висловлювання винною особою негативної оцінки особи (її якостей чи поведінки), що принижує її честь і гідність, підриває її авторитет перед іншими членами родини, суспільства, зачіпає почуття самоповаги

Під погрозою прийнято розуміти обіцянку заподіяти яке-небудь зло, неприємність. Інколи цю категорію розкривають через поняття «залякування», розуміючи їх як тотожні

Поняття «переслідувати» може мати декілька значень, які можуть мати ознаки психологічного насильства: гнатися з метою захопити, знищити; відслідковувати з метою покарати; ходити невідступно, супроводжувати скрізь із певною метою; не давати

спокою (про думки, почуття, відчуття); піддавати утискам, пригноблювати; забороняти щось, не дозволяти чогось.

Прояви психологічного насильства: підбурювання до самогубства; примус до протизаконних дій; погрози відібрати дітей; приниження особистості; постійна критика та насмішки; безпідставні звинувачення та формування почуття провини; обмеження у самореалізації, навчанні, роботі; обмеження у контактах із близькими та друзями, у виборі кола спілкування; примушування спостерігати за насильством над іншими людьми чи тваринами тощо.

У розумінні ст. 172-3 КУпАП притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення економічного насильства внаслідок того, що воно містить позбавлення або обмеження майнових прав особи. Таке позбавлення або обмеження майнових прав особи може виражатися у формі позбавлення або обмеження одним із членів сім'ї іншого члена сім'ї можливості користуватися і розпоряджатися грошовими коштами, які він заробив або які є їх спільною власністю; створення ситуацій, коли один із членів сім'ї змушений просити гроші (за їх наявності) на утримання сім'ї або на необхідні власні потреби; ненадання грошей на утримання дітей, дріб'язковий контроль за усіма витратами, вимога звітувати про них; демонстрація того, що домашня робота не має ніякої економічної цінності; позбавлення можливості користуватися особистим або спільним майном; пошкодження або знищення майна іншого члена сім'ї або спільного майна; примушування члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, складають три обов'язкові ознаки: 1) діяння, 2) наслідки, 3) причинно-наслідковий зв'язок.

Суспільно небезпечне діяння полягає у систематичному вчиненні фізичного, психологічного чи економічного насильства. Сексуальне насильство виходить за межі цих форм. За наявності підстав сексуальне насильство може кваліфікуватися за статтями 149, 152–156, 301, 302, 303.

Суспільно небезпечне діяння полягає у систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства. Вчинення домашнього насильства можливе як у формі дії, так і шляхом бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя стані).

Законодавець вказує на систематичність як ознаку суспільно небезпечного діяння, як кваліфікуючу. Глумлення поняття «систематичності» злочину вироблено судовою практикою. Так, у справах про злочини проти життя та здоров'я особи Верховний Суд України під систематичним приниженням людської гідності розуміє тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо) [3]. При роз'ясненні положень закону про кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність Верховний Суд уточнює, що такі діяння визнаються систематичними, якщо вчиняються не менше трьох разів протягом нетривалого часу [4; 5].

Отже, під систематичністю діянь розуміють багаторазове їх вчинення, не менше трьох разів протягом фактичного року. При цьому кожен з епізодів може складатися з окремих діянь протягом певного проміжку часу. Систематичність означає не тільки багаторазовість періодично здійснюваних дій, але їх взаємозв'язок, внутрішню єдність, що утворює певну лінію поведінки винного щодо тієї самої жертви.

При вчиненні домашнього насильства слід встановити не тільки кількісну (три і більше) характеристику, а й якісну (всі вчинені діяння повинні бути тотожними та об'єднані спільним умислом).

Суспільно небезпечне діяння у розумінні статті 126-1 КК України виражено у трьох автономних (альтернативних) діяннях, кожне з яких відповідає одній з трьох форм домашнього насильства: психологічного, фізичного чи економічного. Так як домашнє насильство не обмежується виключно тими його формами, що передбачені коментованою статтею, суд матиме змогу визнати кримінальним правопорушенням будь-яке діяння, в якому вбачатиме ознаки одного або декількох видів насильства, що входять до об'єктивної сторони цього злочину.

Домашнім насильством є вчинення одного із зазначених вище діянь за умови, що воно призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи:

- 1) фізичні страждання, що є негативними змінами у фізичному стані потерпілої

особи й виражаються зазвичай через біль. До фізичних страждань треба відносити біль, що виникає під час мордування, катування, інших видів фізичного впливу на людський організм, або внаслідок жорстоких умов утримання у місці позбавлення волі (утримання особи в умовах, які позбавляють її зору, слуху, просторової або часової орієнтації, утримання в холодному та вологому приміщенні, позбавлення сну, харчування і води тощо);

2) психологічні страждання – зміни у нормальному психоемоційному стані особи, що викликають душевні переживання, почуття тривоги, страху, приниженості тощо. Усі подібні дії супроводжуються стресом, почуттям жаху чи неспокою і здатні принизити особу, зламати її морально, поставити іншу особу в залежне становище;

3) розлади здоров'я – розлади, безпосередньо пов'язані з ушкодженням, послідовно розвинуті хворобливі процеси в організмі людини;

4) втрата працездатності. Вчинення домашнього насильства може передбачати стійку втрату працездатності: як загальної, так і спеціальної (професійної). Тут мова йде як про професійну працездатність потерпілого, так і про інші навички, які втрачаються внаслідок заподіяння домашнього насильства;

5) емоційна залежність – психологічна прив'язаність потерпілої особи до кривдника, що є перешкодою в її самореалізації, відсутність власного світогляду;

6) погіршення якості життя – зменшення кількості необхідних благ, що отримує потерпіла особа, обмеження у користуванні майном, сімейним бюджетом, позбавлення доходів [5].

Не має значення для кваліфікації злочину за ст. 126-1 КК України чи проживає правопорушник в момент вчинення діяння у тому самому місці, що й потерпілий. Дуже часто домашнє насильство може відбуватися й після розриву сімейних відносин чи інших стосунків, тому спільне проживання жертви і правопорушника не вимагається.

При цьому злочин може бути вчинено тільки щодо теперішнього чи колишнього подружжя, або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах.

У ст. 3 Закону України «Про запобігання домашньому насильству» визначено сферу дії законодавства щодо осіб, на яких воно поширюється,

У ст. 126-1 КК України законодавець вживає термін «близькі відносини». У жодному законодавчому акті не надається визначення поняття «близькі відносини». Як вбачається, близькими відносинами слід вважати ті, що за Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами мають назву «відносини між партнерами». Відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, домашнє насильство складається з двох видів: насильство у стосунках інтимних партнерів – з боку теперішніх чи колишніх чоловіка чи дружини або партнерів; насильство у стосунках між поколіннями – зазвичай батьками і дітьми. Велику кількість злочинів, передбачених цією Конвенцією, становлять злочини, які зазвичай вчиняють члени сім'ї, інтимні партнери або інші особи в безпосередньому соціальному оточенні жертви. Більшість держав – членів Ради Європи вимагають від подружжя або партнерів перебування в шлюбі або стосунках протягом одного – трьох років для надання статусу автономного перебування [6]. У Конвенції акцентовано увагу на неважливості того, чи проживає (проживав) правопорушник у тому самому місці, що і жертва, чи ні.

Автори Науково-практичного коментаря КК України під особами, які перебувають у близьких відносинах, пропонують розуміти так званих близьких осіб, тобто тих, які мають сексуальні позашлюбні або партнерські стосунки і постійно або час від часу проживають спільно, не маючи при цьому прав та обов'язків сімейних відносин [7, с. 383].

Не має значення стать потерпілого: ним може бути як жінка, так і чоловік або трансгендер.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що прийняття нового базового закону щодо запобігання та протидії домашньому насильству, внесення змін до КК України та КУпАП є рішучим кроком для зменшення випадків домашнього насильства. Однак прийняті законодавчі зміни потребують роз'яснення та тлумачення. Зокрема це стосується ознак, за якими слід розмежовувати заходи адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. На нашу думку, домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України, слід відрізнити від насильства, передбачено ст. 173-2 КУпАП, за такими ознаками:

1) систематичність вчинення фізичного, психологічного чи економічного наси-

льства. Систематичність є кваліфікуючою ознакою кримінально караного домашнього насильства;

2) настання суспільно небезпечних наслідків. Адміністративна відповідальність настає, якщо домашнє насильство не спричинило: а) тілесних ушкоджень, б) не призвело до фізичних або психологічних страждань, в) розладів здоров'я, г) втрати працездатності, д) емоційної залежності; е) погіршення якості життя.

3) за вчинення сексуального насильства настає кримінальна відповідальність;

4) адміністративна відповідальність передбачена як за домашнє насильство, так і за насильство за ознакою статі.

На нашу думку, неповнолітні за домашнє насильство мають нести адміністративну відповідальність на загальних підставах, з огляду на криміналізацію цього діяння.

Бібліографічні посилання

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>

3. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

4. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 27.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>

5. Яїцька Д.І. Криміналізація домашнього насильства. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/55.pdf

6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, 11.V. 2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка, М.І. Мельника. 10-те вид., перероб. і доп. Київ, ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

Надійшла до редакції 16.02.2019

References

1. Pro zapobihannya ta protydiy domashn'omu nasyt'stvu [On the Prevention and Countering of Domestic Violence]: Zakon Ukrainy, 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukr.].

2. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrainy z metoyu realizatsiyi polozhen' Konventsiyi Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhynok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu z tsymy yavyshchamy [Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence]: Zakon Ukrainy, 06.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> [in Ukr.].

3. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochynty proty zhyttya ta zdorov'ya osoby [On case law on criminal offenses against life and health of a person]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 07.02.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> [in Ukr.].

4. Pro zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za vtyahnennya nepovnolitnikh u zlochyntu chy inshu antyhromads'ku diyal'nist' [On the application by the courts of legislation on the responsibility for involving minors in criminal or other antisocial activity]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 3, 27.04.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> [in Ukr.].

5. Yayits'ka, D.I. Kryminalizatsiya domashn'oho nasyt'stva [Criminalization of domestic violence]. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/55.pdf [in Ukr.].

6. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhynok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu z tsymy yavyshchamy ta poymasnyuval'na dopovid' (2011) [Council of Europe Convention on the Prevention and Combating of Violence against Women and Domestic Violence, and Explanatory Report]. Sтамбул, 11 V. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> [in Ukr.].

7. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy (2018) [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za red. M.I. Khavronyuka, M.I. Mel'nyka. 10-te vyd., pererob. i dop. Kyiv, VD «Dakor» [in Ukr.].

SUMMARY

Minka T.P. Description of measures of administrative and criminal coercion of counteraction to domestic violence. The article describes measures of administrative and criminal coercion of counteraction to domestic violence. The peculiarities of administrative and criminal responsibility for domestic violence have been highlighted. An analysis of the object and the objective side of the

administrative offense provided for in art. 173-2 KUpAP compared with the signs of the object and the objective side of the criminal offense provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Attention is drawn to the features that should distinguish between administrative and criminal liability related to domestic violence.

Violence is one of the most widespread forms of human rights violations. As a rule, women, children and the elderly are the most affected by violence. The most common and most difficult to counteract is domestic violence. Violence in the family or family is inherent in many countries, despite their positive achievements in the legislative, political and practical spheres.

On January 7, 2018, the Law of Ukraine No. 2229-VIII "On Prevention and Combating of Domestic Violence" came into force. The law defines the organizational and legal principles of prevention and counteraction to domestic violence, introduces new special measures to combat domestic violence, including a new version of art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses

The aforementioned legislative acts contain many short stories, namely: they are heavily accountable for domestic violence, many measures of administrative and criminal coercion have been imposed on the abusers, new terminology has been introduced, the established approaches to the administration of justice have been changed in cases related to domestic violence, and therefore Some innovations require clarification and interpretation.

Summarizing the above, it should be noted that the adoption of a new basic law on prevention and counteraction to domestic violence, amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses are a decisive step towards reducing domestic violence.

Keywords: domestic violence, family, responsibility, administrative offense, criminal offense.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-103-108

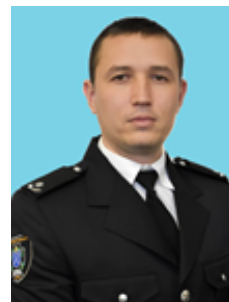

Легеца Ю. О. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»)

Дараган В. В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ХАРАКТЕРИСТИКА ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Охарактеризовано внутрішні фактори, що впливають на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель. Здійснено аналіз та оцінку впливу на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель таких факторів: компоненти, які характеризують структуру, штатну чисельність і укомплектованість особового складу підрозділів захисту економіки та слідства Національної поліції України; ефективність розстановки сил; стан технічного оснащення; ефективність виявлення та розкриття злочинів, їх профілактики. Доведено, що негативний вплив на стан оперативної обстановки, що склалася у вказаній сфері, спричиняють прорахунки в нормативно-правовому забезпеченні, структурі та організації діяльності органів та підрозділів Національної поліції.

Ключові слова: оперативна обстановка, державні закупівлі, захист економіки, злочин.

Постановка проблеми. Питання ефективності здійснення державних закупівель завжди перебувають у центрі уваги політиків та суспільства. Така увага пов'язана з двоединою роллю феномена державних закупівель: з одного боку, за рахунок державних закупівель держава здійснює (принаймні, повинна здійснювати) свою соціальну функцію – забезпечення потреб суспільства за рахунок публічних ресурсів, а з іншого – ця діяльність стає джерелом і спокусою державної бюрократії звернення частини зазначе-

© Легеца Ю.О., 2019

<https://orcid.org/0000-0002-4896-3178>

legezajul@gmail.com

© Дараган В.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>

velcom07@gmail.com

них ресурсів на свою користь [1, с. 81].

У ході розробки та реалізації рішень, пов'язаних із загальними або спеціальними напрямками роботи органів Національної поліції, у тому числі підрозділів захисту економіки, а також при аналізі результатів діяльності таких органів та підрозділів в цілому або по конкретній лінії діяльності окремих підрозділів досить часто використовується поняття «оперативна обстановка».

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Оперативну обстановку як об'єкт наукового дослідження вивчали В.М. Бацамут, І.П. Бондаренко, В.В. Єманов, С.С. Єсімов, О.В. Лавніченко, В.Л. Ортинський, В.В. Паливода, І.Р. Шинкаренко та ін. Проте сьогодні бракує ґрунтовних характеристик оперативної обстановки у сфері державних закупівель, що зумовлює *актуальність* досліджуваної проблематики.

Метою статті є визначення впливу внутрішніх факторів на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель, спираючись на їх аналіз та оцінку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «оперативна обстановка» широко використовується в нормативних і методичних документах органів Національної поліції, спеціальній літературі. У найширшому розумінні – це сукупність значущих для організації діяльності органів Національної поліції факторів і умов зовнішнього та внутрішнього середовища, в яких вони реалізують свої правоохоронні і правозастосовні функції.

Чинники, що впливають на оперативну обстановку, можна уявити як два взаємодіючих і взаємообумовлених блоки інформації, що відображають [2, с. 16]: зовнішні умови, що визначають стан середовища, в якому здійснюють свої функції органи внутрішніх справ; внутрішні умови, що відображають стан і діяльність самої системи органів внутрішніх справ.

До зовнішніх умов, що впливають на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель, можна віднести: політичні, соціально-економічні, а також характерні показники, які зумовлюють загальний соціально-політичний стан.

До внутрішніх факторів у цій сфері можна віднести: компоненти, які характеризують структуру, штатну чисельність і укомплектованість особового складу підрозділів захисту економіки та органів досудового розслідування Національної поліції України; ефективність розстановки сил; стан технічного оснащення; ефективність виявлення та розкриття злочинів, їх профілактики [3, с. 121].

В рамках даної статті пропонуємо розглянути внутрішні фактори та показники стану оперативної обстановки у сфері державних закупівель.

Компоненти, які характеризують структуру, штатну чисельність і укомплектованість особового складу підрозділів захисту економіки та органів досудового розслідування Національної поліції України.

Основну функцію з протидії злочинам у сфері державних закупівель покладено на територіальні (відокремлені) підрозділи захисту економіки Національної поліції України та слідчі підрозділи територіальних органів і підрозділів Національної поліції.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» надають такий спектр повноважень, що дає можливість підрозділам захисту економіки Національної поліції повноцінно здійснювати нагляд і контроль у сфері державних закупівель.

Структура територіальних (відокремлених) підрозділів захисту економіки Національної поліції України включає: відділ захисту економіки в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі та Управління захисту економіки в областях; у свою чергу, до структури управлінь входять відділи та міжрайонні відділи захисту економіки.

Основну функцію щодо протидії злочинам у сфері державних закупівель в структурі управлінь захисту економіки Національної поліції України покладено на відділ з протидії злочинам у бюджетній сфері та міжрайонні відділи захисту економіки.

Штатна чисельність відділу з протидії злочинам у бюджетній сфері в середньому складає 15 осіб. В міжрайонних відділах захисту економіки чисельність осіб, на яких покладено функцію протидії таким злочинам, залежить від загальної чисельності відділу та складає близько 20 % від кількості особового складу відділу (у великих відділах – до 8 осіб, в маленьких – від 1 особи). Аналіз показав, що вказані відділи, як правило, укомплектовані повною мірою. Однак існуюча штатна чисельність працівників підрозділів захисту економіки не може забезпечити їх діяльність щодо протидії злочинам у сфері

державних закупівель на належному рівні, що значно знижує рівень виявлення таких злочинів та безумовно негативно впливає на стан оперативної обстановки у вказаній сфері [4, с. 151-152].

Структура органів досудового розслідування не має поділу за сферами економіки. Спеціалізація слідчих притаманна лише структурі слідчих управлінь при ГУНП в областях. Тобто сьогодні в територіальних відділах (відділеннях) Національної поліції відсутні слідчі, які спеціалізуються на розслідуванні таких злочинів. Крім того, у вказаних підрозділах залишається досить великим процент некомплекту (близько 16 %). Також слід зауважити на значне збільшення навантаження на слідчих з моменту прийняття КПК України в 2012 році, в деяких регіонах таке навантаження доходить до 500 кримінальних проваджень на слідчого.

Вказані фактори, безперечно, негативно впливають на якість розслідування злочинів у сфері державних закупівель, що призводить до погіршення оперативної обстановки у цій сфері.

Ефективність розстановки сил.

Процес реформування ОВС значною мірою вплинув на розстановку сил оперативних підрозділів захисту економіки на території оперативного обслуговування. Сьогодні такі підрозділи на території оперативного обслуговування розташовані таким чином: в обласному центрі базується Управління захисту економіки Національної поліції України, в свою чергу при управлінні в окремих районних центрах існують до 10 міжрайонних відділів захисту економіки (так звані кущі). При цьому в окремих областях 1-2 кущі безпосередньо знаходяться в обласному центрі та налічують майже половину чисельності особового складу, виділеного на всі міжрайонні відділи. Тобто вказані підрозділи фактично не мають можливості здійснювати оперативне реагування на зміни в оперативній обстановці у сфері державних закупівель на об'єктах, які територіально розташовані на віддаленій відстані від районного центру, в якому знаходиться підрозділ захисту економіки.

Зазначений фактор також негативно впливає й на можливість набуття оперативних джерел інформації, зокрема на залучення осіб до негласного співробітництва, що не дозволяє здійснити якісне перекриття негласним апаратом об'єктів оперативного обслуговування.

Дещо краще організовано територіальне розташування слідчих підрозділів, вони наявні у кожному з відділів (відділень) поліції і функціонують на порівняно незначній території. Однак, як нами вже зазначалось, їх навантаження не дає змоги зосередити достатню кількість їх уваги на проблемах розслідування злочинів у сфері державних закупівель. Тому, в переважній більшості випадків, вони змушені діяти через надання доручень підрозділам захисту економіки Національної поліції України, останні, у свою чергу, у зв'язку з територіальними особливостями їх розташування, не мають можливості їх виконати у повному обсязі та у короткі терміни.

Вказані фактори негативно впливають не тільки на рівень попередження та виявлення злочинів у сфері державних закупівель, а й призводять до зниження якості документування та розслідування злочинних дій, що негативно впливає на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель.

Стан технічного оснащення.

Одним із найважливіших шляхів вирішення проблем вдосконалення системи управління Національною поліцією України має стати належне фінансове та матеріально-технічне забезпечення. Раніше, через проблеми фінансування, переважна частина міліції, замість виконання покладених на неї обов'язків, спрямовувала свою діяльність на самозабезпечування. Нині вкрай важливим залишається питання збільшення фінансового та матеріально-технічного забезпечення Національної поліції як найважливіших елементів її життєдіяльності. Адже кошти, що виділяються державою, яка несе відповідальність за стан фінансування Національної поліції, витрачаються переважно лише на першочергові платежі, тобто грошове забезпечення та заробітну плату, оплату окремих видів комунальних платежів, утримання автотранспорту, спеціальної техніки та засобів зв'язку, спеціальні витрати. Фінансування видатків на придбання озброєння, спецтехніки та автотранспорту для потреб поліцейських становить 5 % від потреби [5, с. 64-65].

Така ситуація негативно впливає на здатність органів та підрозділів Національної поліції виконувати покладені на них державою функції. Зокрема, у зв'язку з особливостями територіального розташування підрозділів захисту економіки Національної поліції України виникає гостра необхідність у забезпеченні працівників вказаних підрозділів

службовим автотранспортом та паливо-мастильними матеріалами. Крім того, специфіка діяльності вказаних підрозділів пов'язана з необхідністю накопичення великих масивів документальних джерел інформації, що зумовлює необхідність забезпечення вказаних підрозділів канцелярськими товарами. Також процес протидії злочинам у сфері державних закупівель передбачає збір, обробку та аналіз великих масивів інформації, здійснення якого не можливе без застосування спеціальних апаратних засобів. Однак сьогодні рівень забезпечення вказаних підрозділів зазначеними товарно-матеріальними цінностями залишається низьким, що носить у собі певні корупційні ризики та негативно впливає на якість оперативного обслуговування. Така ситуація, без сумніву, негативно впливає на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель.

Ефективність виявлення та розкриття злочинів, їх профілактики.

Дослідження теоретичних і нормативних джерел даної проблеми дає підстави розуміти під злочинами, які вчиняються під час проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, вчинені в процесі здійснення державної закупівлі або під час виконання умов договору за результатами такої закупівлі.

Аналіз статистичних даних МВС України показав, що до злочинів у сфері державних закупівель відносять склади злочинів, передбачені статтями: 190 (шахрайство), 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 205 (фіктивне підприємництво), 210 (нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням), 358 (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів), 364 (зловживання владою або службовим становищем), 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), 366 (службове підроблення), 367 (службова недбалість), 368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги), 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) Кримінального кодексу України, вчинення яких пов'язане із здійсненням державних закупівель.

Аналіз статистичних даних МВС України за 2008-2016 роки засвідчив, що найбільшу частку виявлених злочинів у сфері державних закупівель складають злочини у сфері службової діяльності (ст. 364-370 КК України), привласнення та розтрата майна, а також шахрайство (ст. 190-191 КК України). Низькою залишається кількість виявлених фактів отримання неправомірної вигоди (ст. 368-369 КК України) у вказаній сфері.

Керівництвом Департаменту захисту економіки Національної поліції України, з метою удосконалення протидії злочинам у сфері державних закупівель, неодноразово розроблялися методичні рекомендації з питань протидії вказаним злочинам, однак, незважаючи на це, рівень викриття таких злочинів залишається низьким, що, на нашу думку, зумовлено такими чинниками:

- законодавство, яке регулює питання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, знаходиться в стадії становлення, у зв'язку з чим постійно змінюється;
- відсутність у працівників підрозділів захисту економіки певних специфічних знань, які притаманні сфері державних закупівель;
- високий рівень протидії з боку розпорядників державних коштів діяльності з викриття таких злочинів.

Аналіз стану оперативної обстановки, що склалася у сфері державних закупівель, а також аналіз нормативно-правових актів, що регулюють питання оперативно-розшукової протидії злочинам, дозволив нам дійти висновку, що негативний вплив на стан оперативної обстановки, що склалася у вказаній сфері, спричиняють проблеми, пов'язані з отриманням інформації, що становить оперативний інтерес. У першу чергу вони виникають у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України.

Інформація відіграла значну роль у діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та запобігання незаконній діяльності, у тому числі й суб'єктів господарювання. Одним зі шляхів інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів є проведення перевірок суб'єктів господарювання.

У системі МВС України, до реформування міліції в поліцію, найбільшу частку таких перевірок складала перевірка фінансово-господарської діяльності підрозділами

Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України. Результати опитування оперативних працівників підрозділів захисту економіки Національної поліції України показали, що після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та змін у нормативно-правових актах, які відбулися у зв'язку з його прийняттям, працівники вищезазначених підрозділів не здійснюють перевірки фінансово-господарської діяльності. Хоча до зазначених змін цей захід застосовувався по декілька разів на місяць і був направлений на виявлення та документування злочинних дій, у тому числі пов'язаних зі здійсненням державних закупівель.

Результати опитування оперативних працівників підрозділів захисту економіки Національної поліції України показали, що вказана норма сьогодні є мертвою саме з причини недостатнього рівня її врегулювання. Вказана обставина значно ускладнює діяльність оперативних підрозділів захисту економіки Національної поліції України з організації отримання оперативно значимої інформації, що негативно впливає на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель.

Окрім цього, негативним фактором, що впливає на рівень виявлення злочинів у сфері державних закупівель, є низький рівень обміну інформацією між підрозділами захисту економіки Національної поліції України про виявлені злочини у сфері державних закупівель, а саме особливості виявлення та документування таких злочинів.

Володіння інформацією щодо способів вчинення злочинів у сфері державних закупівель, а також алгоритмів виявлення таких фактів є тією основою, за допомогою якої працівники підрозділу захисту економіки Національної поліції України мають можливість створювати необхідні передумови для якісної протидії злочинам у сфері державних закупівель.

Взагалі стан законності у сфері державних закупівель визначається тим, як працівники державних підприємств (установ, організацій) та представники підприємств – учасників торгів забезпечують виконання вимог Закону України «Про публічні закупівлі».

Проведений аналіз процедур закупівель, здійснених державними підприємствами (установами, організаціями) за період 2012-2017 рр., дозволяє дійти висновку, що більшість злочинів та інших правопорушень, які мали місце під час проведення закупівель, мають системний характер. Це вказує на певні недоліки в діяльності підрозділів захисту економіки Національної поліції України щодо попередження, виявлення, документування та розкриття злочинів у сфері державних закупівель.

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель впливає значна кількість факторів. Основними факторами, що негативно впливають на рівень злочинності у вказаній сфері, є прорахунки в нормативно-правовому забезпеченні, структурі та організації діяльності органів і підрозділів Національної поліції.

Бібліографічні посилання

1. Белкін Л.М. Актуальні проблеми удосконалення законодавства України про державні закупівлі в контексті зниження корупційної складової при їх здійсненні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1. С. 81-88.
2. Підготовка інформаційно-аналітичних документів в органах внутрішніх справ України / Підюков П.П., Сушенко В.Д., Лупало О.А., Кондратьєв П.Я. та ін.; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 87 с.
3. Дараган В.В. Щодо факторів, які впливають на стан оперативної обстановки у сфері державних закупівель. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. VII Міжнар. нук.-практ. конф. (м. Харків, 30 лист. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 120-122.
4. Дараган В.В. Аналіз внутрішніх факторів, впливаючих на оперативну обстановку в сфері державних закупівель в Україні. *Боротьба з злочинністю: теорія і практика*: тезиси докладов VI Международной научно-практической конференции (Могилев, 2-3 апреля 2018 года) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь». Могилев: Могилев. институт МВД, 2018. С. 151-153.
5. Гончар А.Г. Місце та роль фінансування і матеріально-технічного забезпечення Національної поліції України в системі функцій державного управління. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 63-67.

Надійшла до редакції 06.09.2019

References

1. Byelkin L.M. (2012) Aktual'ni problemy udoskonalennya zakonodavstva Ukrainy pro derzhavni zakupivli v konteksti znyzhennya koruptsiynoyi skladovoyi pry yikh zdiysnenni. [Actual problems of improving the legislation of Ukraine on public procurement in the context of reducing the corrup-

tion component in their implementation] *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyuu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka)*. № 1. S. 81-88. [in Ukr.]

2. Pidhotovka informatsiyno-analitychnykh dokumentiv v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy (2005) [Preparation of information-analytical documents in the bodies of the Interior of Ukraine] / Pidnyukov P.P., Sushchenko V.D., Lupalo O.A., Kondrat'yev P.YA. ta in.; za zah. red. Ya.Yu. Kondrat'yeva. Kyiv: Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav Ukrainy, 87 s. [in Ukr.]

3. Darahan V.V. (2018) Shchodo faktoriv, yaki vplyvayut' na stan operatyvnoyi obstanovky u sferi derzhavnykh zakupivel' [On the factors that affect the state of the operational environment in public procurement. Current Problems of Legal, Economic and Social Development of the State]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku der-zhavy: tezy dop. VII Mizhnar. nuk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 30 lyst. 2018 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, S. 120-122.* [in Ukr.]

4. Darahan V.V. (2018) Analiz vnutrennikh faktorov, vplyayushchykh na operatyvnyuu obstanovku v sfere hosudarstvennykh zakupok v Ukrainy [Analysis of internal factors influencing the operational situation in the field of public procurement in Ukraine]. *Bor'ba s prestupnost'yu: teoriya y praktyka: tezysy dokladov VI Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoy konferentsyy (Mohylev, 2-3 aprelya 2018 hoda) / M-vo vnutr. del Resp. Belarus', uchrezhdenye obrazovannya «Mohylevskyy ynstitut Mynysterstva vnutrennykh del Respublyky Belarus'».* Mohylev: Mohylev. ynstitut MVD., S. 151-153. [in Rus.]

5. Honchar A.H. (2017) Mistse ta rol' finansuvannya i material'no-tekhnichnoho zabezpechennya Natsio-nal'noyi politsiyi Ukrainy v systemi funktsiy derzhavnoho upravlinnya [The place and role of financing and logistics of the National Police of Ukraine in the system of public administration functions]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* № 3. S. 63-67. [in Ukr.]

SUMMARY

Leheza Yu.O., Darahan V.V. Description of internal factors affecting the state of the operational environment in public procurement. The article describes the internal factors that can be poured into the camp of the operational situation in the sphere of sovereign procurement.

Components have been installed, which can include the following internal factors: components, characterize the structure, staffing, and staffing of the special warehouse and the economy of the country; effectiveness of the balance of power; technical equipment mill; the effectiveness of the manifestation of the fact that there is a degree of malice, their prevention is characterized by the structure, staffing and staffing of the special warehouse and the economy of the National Police of Ukraine; effectiveness of the balance of power; technical equipment mill; the effectiveness of the manifestation of that malignancy, of prophylaxis.

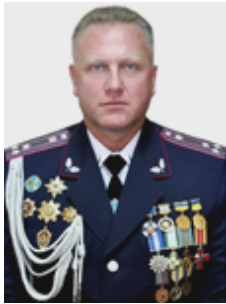
The analysis of the structure of units and bodies of pre-trial investigation of the National Police of Ukraine has shown that the staffing of units of the economic protection units can not ensure their activity in combating public procurement crimes at a proper level, which significantly reduces the level of detection of such crimes and definitely has a negative impact on the state the situation in that area. It was also found that these units do not actually have the ability to respond promptly to changes in the operational environment in the field of public procurement at objects that are territorially located at a distance from the district center in which the economic protection unit is located, and that the overload of investigators does not allow focusing a sufficient amount of their attention to the problems of public procurement crime investigations.

It is noted that the level of providing these units with the above mentioned inventory remains low, which carries certain corruption risks and negatively affects the quality of operational services.

It is established that the negative impact on the level of detection of crimes in the field of public procurement is caused by the low level of information exchange between the units of protection of the economy of the National Police of Ukraine on detected crimes in the field of public procurement, namely - the features of detection and documentation of such crimes.

It is proved that the negative impact on the state of the operational situation in the specified area is caused by miscalculations in the legal support, structure and organization of the activities of bodies and units of the National Police.

Keywords: *operational situation, public procurement, protection of economy, crime.*

Пеньков С.В.[©]
доктор юридичних
наук
(Головне управління
Державної
фіскальної служби
у Дніпропетровській
області)

Волошина М.О.[©]
кандидат
юридичних наук
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДРУНТЯ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНОЇ ПОСТАВКИ ЯК ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто питання наукової розробленості проблем здійснення контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочинів в Україні. Проаналізовано основні положення сучасних наукових розробок у галузях кримінального процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Автори на підставі аналізу існуючих точок зору, результатів особистого дослідження виказують власне ставлення до означеного питання та пропонують якісно нові підходи до визначення перспективних напрямів подальших наукових розробок.

Ключові слова: злочинність; контроль за вчиненням злочину; контрольована поставка; кримінальний процес; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукова діяльність; протидія злочинам.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку людства боротьба зі злочинністю ведеться різними шляхами, та найбільш дієвим серед них є здійснення оперативно-розшукової діяльності – системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [12]. Причому оперативно-розшукова діяльність здійснюється не тільки для боротьби зі злочинністю, але й для забезпечення національної безпеки в цілому. Крім того, оперативно-розшукова діяльність є однією з найважливіших прикладних наук, що знаходить своє практичне застосування під час виявлення та запобігання злочинам, виявлення осіб, що вчинили злочини, тощо.

Чинний КПК України контроль за вчиненням злочину відносить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій, тобто до різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (ст. 246). Відповідно до положень ст. 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину [7, с. 113; 8].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Контрольована поставка, як окрема категорія оперативно-розшукової науки, стала предметом активних наукових розробок у країнах СНД на початку 90-х років ХХ століття. В Україні контрольована поставка стала предметом дослідження наприкінці 90-х років. У своїх роботах дослідники виходили із загальних положень, розроблених кримінальним процесом, криміналістикою, оперативно-розшуковою діяльністю, враховуючи її спорідненість. За часи незалежності плеяда видатних українських вчених – Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.К. Лисиченко, В.О. Коновалов, Г.А. Матусовський, І.В. Постіка, М.Б. Саакян, М.В. Салтевський, В.С. Тарасенко,

© Пеньков С.В., 2019
<https://orcid.org/0000-0003-4044-5824>
dp.official@sfs.gov.ua

© Волошина М.О.
<https://orcid.org/0000-0001-9416-6885>
voloshka0033@gmail.com

В.В. Тіщенко, В.М. Шевчук, Ю.В. Шепітько сприяли розвитку теоретичних напрацювань у галузі криміналістичного, кримінального процесуального та оперативно-розшукового забезпечення протидії злочинності та їх впровадження на найбільш актуальних напрямках діяльності, що пов'язані із загальними та окремими аспектами організації і тактики з використанням сучасних наукових досягнень. Означені наукові розробки свого часу стали основою виокремлення теорії оперативно-розшукової діяльності як галузі наукового знання, особливо стосовно нетрадиційних заходів, таких як оперативна закупка, контрольована поставка і т. ін., які на сьогодні законодавцем віднесено до негласних слідчих (розшукових) дій.

Теоретичними розробками організації і тактики проведення контрольованої поставки з метою протидії злочинам займалися С.В. Албул, А.В. Бережний, О.Ф. Вертліб, О.Л. Каленицький, В.В. Комашко, А.П. Кіцул, К.Г. Костенко, В.І. Михайлов, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, М.О. Сергатий, О.М. Стрільців, Ю.В. Тузов, І.Р. Шинкаренко та ін.

У своїх роботах вони розглядали загальні основи використання контрольованої поставки щодо протидії злочинам. Однак залишається не визнаним їх місце в системі саме процесуальних слідчих дій. Не розглянуто проблеми комплексного забезпечення використання сил, засобів, інноваційних методів при здійсненні контролю за вчиненням злочинів.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних розробок щодо проблем, пов'язаних зі здійсненням контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочинів, та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє зробити висновок, що контрольована поставка, як форма контролю за вчиненням злочинів, дає змогу встановити постійне таємне спостереження за переміщенням різних об'єктів до кінцевого місця призначення та встановити, хто їх отримав. Метою спостереження є виявлення та затримання організаторів збуту речей, а також усієї злочинної організації [3, с. 57]. Науковці виокремлюють такі тактичні завдання контрольованої поставки, як форми контролю за вчиненням злочинів:

- встановлення каналів транспортування, збуту та зберігання товарів, предметів, речовин;
- виявлення пунктів їх переробки та упакування;
- встановлення відправників і одержувачів предметів постачання;
- з'ясування системи інфраструктури злочинності;
- уможливлення використання отриманих даних в інтересах попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень;
- встановлення корумпованих зв'язків злочинців, які сприяють незаконному переміщенню предметів, товарів і речовин;
- викриття осіб, які готують або вчинили кримінальні правопорушення;
- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

На думку науковців, контрольована поставка – це спосіб отримання інформації про ознаки злочинної діяльності шляхом встановлення контролю за поставкою, купівлею, продажем, переміщенням предметів, речовин і продукції, вільна реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений, а також є об'єктами або знаряддями злочинних посягань [4, с. 7]. Аналіз чинної нормативно-правової бази свідчить, що контрольована поставка, як форма контролю за вчиненням злочинів, є окремою негласною слідчою (розшуковою) дією [7, с. 114] та одночасно оперативно-розшуковим заходом [11, с. 27], яка дозволяє виявляти осіб, злочинні угруповання, які займаються незаконним обігом предметів, речовин та інших об'єктів, а не обмежуватися простим їх вилученням з обігу. Однак, за нашим переконанням, таке визначення не є досконалим. Етимологічно поняття «дія» та «захід» передбачають будь-яке єдине діяння. У свою чергу, контрольована поставка являє собою комплекс дій, узгоджених за часом та змістом, використання можливостей різних суб'єктів (основних та допоміжних). Отже, контрольовану поставку можна, на наш погляд, визначити саме як операцію.

Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, у п. 1.12.1 визначає контрольовану поставку як форму контролю за вчиненням злочину, що «полягає в організації і здійсненні слідчим та уповноваженим оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням,

пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України» [13].

Прикметно, що відомчі нормативні акти МВС України, визначаючи контрольовану поставку як оперативно-розшуковий захід, що проводиться в рамках оперативно-розшукових справ (до початку кримінального провадження), закріплюють, що контрольована поставка полягає в організації і здійсненні оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [11, с. 28].

Слід зазначити, що вітчизняна теорія і практика кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності з прийняттям КПК України у 2012 році вперше стикнулися з поняттям контролю за вчиненням злочину. Деякі його форми – контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка – були вже відомі вітчизняній правоохоронній практиці (зокрема, оперативно-розшуковій) та довели свою дієвість у протидії злочинності [2, с. 17]. У працях сучасних науковців – фахівців у галузі кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, певною розробленістю, з точки зору поняття, загальних основ, організаційних та тактичних аспектів, характеризуються контрольована поставка та оперативна закупка. Але умови сьогодення, новели кримінального процесуального законодавства висувають кардинально нові вимоги до наукового тлумачення організаційних та тактичних аспектів здійснення контрольованої поставки, як форми контролю за вчиненням злочинів.

Історичні, нормативно-правові, організаційні та тактичні аспекти здійснення контрольованої поставки розглядалися у працях С.В. Албула («Контрольоване постачання в практиці правоохоронних органів: досвід правової регламентації» [3], «Оперативна закупівля та контрольоване постачання: організація і тактика проведення» [11], «Контроль за учиненням злочинів: поняття та сутність» [2], «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій» [1]), О.А. Антоненка («Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочинів» [4]), В.В. Комашко («Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочину» [5]), К.Г. Костенка («Проблеми використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків» [6]), Д.Й. Никифорчука («Контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [9]), А.Д. Онофрейчука («Організаційно-правові основи контрольованої поставки на сучасному етапі» [10]) та інших.

Питання використання контрольованої поставки у протидії злочинам у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів досліджували у своїх наукових розробках А.В. Бережний («Контрольована поставка як захід протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин»), О.Ф. Вертліб («Правовая основа, организация и тактика проведения контролируемой поставки», «Тактика проведения контролируемых поставок наркотиков в перевозимых грузах», «Тактические особенности проведения курьерской контролируемой поставки»), М.О. Сергатов («Деякі питання проведення операцій по контрольованих поставках наркотиків»), О.М. Стрільців («Контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів»).

Як оперативно-розшукову операцію досліджували контрольовану поставку В.І. Михайлов («Контролируемая поставка как оперативно-розыскная операция») та М.Б. Саакян («Операції в оперативно-розшуковій діяльності: теорія і практика»).

Специфічні питання застосування контрольованої поставки у протидії транснаціональній та міжнародній злочинності аналізували К.Г. Костенко («Проблеми використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків»), І.Р. Шинкаренко («Правові, організаційні та тактичні основи використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків»).

У свою чергу, Ю.В. Тузов досліджував проблемні аспекти використання контрольованої поставки під час документування контрабанди наркотичних речовин. Особливості здійснення контрольованих поставок культурних та історичних цінностей

досліджував у своїх наукових працях О.Л. Каленицький.

Спробу теоретичного обґрунтування використання контрольованої поставки щодо протидії тінізації відносин у сфері обігу об'єктів інтелектуальної власності зробив М.П. Дригваль. Однак ним не були конкретизовані особливості класифікації, організації та тактики проведення контрольованих поставок контрафактної продукції. В його роботах розглянуто тільки правові основи та надано класифікацію контрафактної продукції.

Разом із тим слід зазначити, що вказані наукові праці стосовно теоретичних, організаційних та тактичних проблем здійснення контрольованої поставки розроблялися вказаними науковцями з урахуванням положень кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства, що були чинними на той період.

Прикметно, що серед науковців не існує єдиного ставлення до визначення терміна «контрольована поставка». Науковцями – О.Ф. Вертлібом, Д.В. Гребельським, О.Л. Каленицьким вона розглядалася саме як окремий оперативний-розшуковий захід, проведення якого потребувало дозволу керівника оперативного підрозділу. У свою чергу, інші фахівці у галузі ОРД – С.В. Албул, К.Г. Костенко, М.Б. Саакян, В.І. Михайлов, В.В. Шендрик розглядали контрольовану поставку як оперативний-розшукову операцію. Безперечно, на сьогодні суттєві зміни у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві потребують подальших ґрунтовних досліджень у цій галузі.

Висновки. Таким чином, на сьогодні існує низка теоретичних, нормативно-правових та організаційно-тактичних проблем, що знижують ефективність використання контрольованої поставки, як форми контролю за вчиненням злочинів. Серед таких, на наш погляд, можна виділити:

1. Недосконалість нормативно-правового забезпечення використання контрольованої поставки, як форми контролю за вчиненням злочинів.

2. Недостатня теоретична та науково-методична розробка питань організації і тактики здійснення контрольованої поставки, як форми контролю за вчиненням злочинів.

Саме у цій площині, на наш погляд, і мають спрямовуватися наукові розробки проблемних питань використання контрольованої поставки у протидії злочинності.

Бібліографічні посилання

1. Албул С.В., Андрусенко С.В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій: методичні рекомендації. Одеса: ОДУВС, 2018. 92 с.

2. Албул С.В. Контроль за вчиненням злочинів: поняття та сутність. *Закон, проступок, відповідальність: збірка наукових праць, присвячена 85-річчю д.ю.н., проф. Л.В. Багрій-Шахматової*. Одеса: Юрид. літ., 2014. С. 16–19.

3. Албул С.В. Контрольоване постачання в практиці правоохоронних органів: досвід правової регламентації. *Організаційно-правові засади протидії правопорушенням на транспорті: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (9 жовтня 2009 р., Одеса). Одеса: ОДУВС, 2009. С. 56–59.

4. Антоненко О.А. Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочинів. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (14 грудня 2012 року, Одеса). ОДУВС, 2012. С. 6–7.

5. Комашко В.В. Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочину. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2012. № 3 (60). С. 219–229.

6. Костенко К.Г. Проблеми використання контрольованої поставки щодо викриття міжнародних каналів постачання наркотиків. *Науковий вісник ДДУВС*. 2006. № 1т (28). С. 204–213.

7. Кримінальний процес України: навч. посіб. / С.В. Албул, С.Л. Дерев'янкін, О.В. Поліщук. Одеса: ОДУВС, 2015. 476 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI: станом на 22.12.2018 р. Київ: Алерта, 2018. 304 с.

9. Никифорчук Д.Й. Контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. *Науковий вісник НАВСУ*. 2002. № 1. Ч. 2. С. 92–99.

10. Онофрейчук А.Д. Організаційно-правові основи контрольованої поставки на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3 (149). С. 178–183.

11. Оперативна закупівля та контрольоване постачання: організація і тактика проведення: навч. посібник / С.В. Албул, В.А. Некрасов, С.В. Пеньков та ін. Київ: МВС України, 2010. 187 с.

12. Про оперативний-розшуковий діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII із змін., внесеними згідно із Законами України: станом на 19.03.2019 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

13. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

Надійшла до редакції 16.05.2019

References

1. Albul, S.V., Andrusenko, S.V. (2018) Zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psyhotropnykh rehovyn, yikh analohiv abo prekursoriv: taktyka provedennya okremykh slidchykh (rozshukovykh) ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy [Crimes in the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: tactics of conducting individual investigative (investigative) and silent investigative (investigative) actions]: metodychni rekomendatsiyi. Odesa: ODUVS [in Ukr.].
2. Albul, S.V. (2014) Kontrol' za uchynenniam zlochyniv: ponyattya ta sutnist' [Crime Control: Concept and Essence]. *Zakon, prostupok, vidpovidal'nist'*: zbirka naukovykh prats', prysvyachena 85-richchyu d.yu.n., prof. L.V. Bahriy-Shakhmatovoyi. Odesa: Yuryd. lit, 16–19 [in Ukr.].
3. Albul, S.V. (2009) Kontrol'ovane postachannya v praktytsi pravookhoronnykh orhaniv: dosvid pravovoyi rehlamentatsiyi [Controlled supply in law enforcement practice: experience of legal regulation]. *Orhanizatsiyno-pravovi zasady protydyi pravoporushennyam na transporti: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (9 zhovtnya 2009 r., Odesa). Odesa: ODUVS, 56–59 [in Ukr.].
4. Antonenko, O.A. (2012) Kontrol'ovana postavka yak forma kontrolyu za vchynenniam zlochyniv [Controlled delivery as a form of crime control]. *Orhanizatsiyno-pravovi zasady borot'by z pravoporushennyamy na transporti: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (14 hrudnya 2012 roku, Odesa). ODUVS, 6–7 [in Ukr.].
5. Komashko, V.V. (2012) Kontrol'ovana postavka yak forma kontrolyu za vchynenniam zlochynu [Controlled delivery as a form of crime control]. *Visnyk Zaporiz'koho yurydychnoho instytutu DDUVS*, 3 (60), 219–229 [in Ukr.].
6. Kostenko, K.H. (2006) Problemy vykorystannya kontrol'ovanoi postavky shchodo vykryttya mizhna-rodnykh kanaliv postachannya narkotyktiv [Problems of using controlled delivery to open up drug trafficking channels]. *Naukovyy visnyk DDUVS*, 1t (28), 204–213 [in Ukr.].
7. Kryminal'nyy protses Ukrainy (2015) [Criminal process of Ukraine]: navch. posib. / SV. Albul, S.L. Derevyankin, O.V. Polishchuk. Odesa: ODUVS [in Ukr.].
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy (2018) [The Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI: stanom na 22.12.2018. Kyiv: Alerta [in Ukr.].
9. Nykyforchuk, D.Y. (2002) Kontrol'ovana postavka narkotychnykh zasobiv, psyhotropnykh rehovyn i prekursoriv [Controlled delivery of narcotics, psychotropic substances and precursors]. *Naukovyy visnyk NAVSU*, 1, 92–99 [in Ukr.].
10. Onofreychuk, A.D. (2014) Orhanizatsiyno-pravovi osnovy kontrol'ovanoi postavky na suchas-nomu etapi [Organizational and legal foundations of controlled delivery at the present-day stage]. *Byuletyn' Ministerstva yustytysiyi Ukrainy*, 3 (149), 178–183 [in Ukr.].
11. Operatyvna zakupivlya ta kontrol'ovane postachannya: orhanizatsiya i taktyka provedennya (2010) [Operational procurement and controlled delivery: organization and tactics of conducting]: navch. posibnyk / S.V. Albul, V.A. Nekrasov, S.V. Pen'kov ta in. Kyiv: MVS Ukrainy [in Ukr.].
12. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activity]: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992. № 2135-KHII iz zmin., vneseny my z-hidno iz Zakonamy Ukrainy: stanom na 19.03.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukr.].
13. Pro orhanizatsiyu provedennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy ta vykorystannya yikh rezul'tativ u kryminal'nomu provadzhenni [On the organization of conducting unspecified investigative (investigative) actions and using their results in criminal proceedings]: nakaz Heneral'noyi prokuratury Ukrainy, MVS Ukrainy, SB Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Administratsiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy, Ministerstva yustytysiyi Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [in Ukr.].

SUMMARY

Penkov S.V., Voloshina M.O. The theoretical basis for the implementation of controlled delivery as a form of control over the commission of crimes. The article is sanctified to the questions of scientific worked out of problems of realization of the controlled delivery as control forms after committing crime in Ukraine. In the article the substantive provisions of modern scientific developments are analyzed in industries of criminal process, criminalistics, theory of operational search activity. The historical aspects of the legislative fixing and use of the controlled delivery are analyzed in practice of activity of law enforcement authorities, and also international experience. Authors are given determination of the controlled delivery, distinguished its tactical tasks, as control forms after committing crime. The controlled delivery is examined as an operational search event, and also as a secret inquisitional (of criminal investigation) action. The authors have made comparative analysis of criminal judicial and operational search legislation. The norms of department normative acts of Ministry of internal affairs and National police are investigated on questions organization and tactics of realization of the controlled delivery as a control form after the commission of crime.

Basic theoretical, normatively-legal and organizationally-tactical problems that reduce efficiency of the use of the controlled delivery are reflected, as control forms after committing crime in practice of law enforcement authorities of Ukraine. Among them: imperfection of the normatively-legal providing of the use of the controlled delivery, as control forms after committing crime, and also theoretical and scientifically-methodical under exploitation of questions of organization and tactics of realization of the controlled delivery, as control forms after committing crime. Authors, on the basis of analysis of existent points of view, results of the personal research express own attitude toward the marked questions and the new going offer qualitatively near determination of perspective directions of further scientific developments in relation to organization and tactics of realization of the controlled delivery.

Keywords: *controlled delivery; control over the commission of crimes; covert investigative (investigative) actions; operational search activity; crime; crime counteraction; criminal procedure.*

УДК 343.98(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-114-119

Петрова І.А. ©
доктор юридичних
наук, професор

Спіцина Г.О. ©
доктор юридичних
наук, доцент

(Харківський НДІ судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса)

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ КОДЕКСУ ПОВЕДІНКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Актуальність даної теми обумовлена тим, що в умовах реформування судової системи в Україні склалась досить непроста ситуація у судочинстві в цілому. З огляду на це підвищується роль особистості судового експерта, відповідності його етичним нормам, які сформовані в суспільстві. Виокремлено моральні норми, яким має відповідати судовий експерт. Особливу увагу приділено принципам етичного поведіння судового експерта у межах його професійної діяльності та необхідності дотримуватись етичних принципів поза експертною діяльністю. Професійна експертна етика, яка має знайти своє відображення у Кодексі поведінки судового експерта, повинна розставити загальні орієнтири у поведінці судового експерта, особливо у тих випадках, коли у законодавчому регулюванні його діяльності виявляються прогалини.

Ключові слова: *судовий експерт, моральні норми, етика, етичні принципи, поведіння експерта, кодекс етики.*

Постановка проблеми. Дослідження проблем судово-експертної діяльності, пов'язаних із формуванням професійної етики судового експерта, є досить актуальною. Обумовлюється це тим, що непроста ситуація в досудовому розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних проваджень обумовлюють підвищену увагу працівників правоохоронних органів, суду, прокуратури, адвокатури та інших структур до використання судової експертизи. Така увага посилюється ще й тим, що у зв'язку із інтеграцією у сферу судочинства України нових науково-технічних засобів і методів, можливості судової експертизи постійно розширюються. Характерним для сьогодення є різне формування нетрадиційних експертних досліджень, які потребують нових технологій, що передбачають необхідність осмислення їх результатів та оцінювання висновків [1, с. 18].

Приділяючи значну увагу технічному забезпеченню судових експертів інноваційним обладнанням і матеріалами, не можна забувати, що суб'єктом експертного дослідження – особою, що відповідальна за результати професійної судово-експертної діяльності, є саме судовий експерт. Тому для реалізації окреслених у статті 3 Закону України «Про судову експертизу» принципів судово-експертної діяльності – законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження [2] – судовий експерт повинен відповідати вимогам професійної етики, чесно та добросовісно виконувати свої обов'язки, вживати заходів щодо збереження своїх честі та гідності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам реалізації етичних засад діяльності юристів приділяли увагу науковці у різні часи. Особливий внесок у їх вирішення зробили Г. Ф. Горський, М. С. Строгович, В. І. Комісаров, Л. Ю. Ароцкер, Ю. М. Грошевий, В. М. Соколовський, В. Е. Коновало-

© Петрова І.А., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1652-6715>
hniise@hniise.gov.ua

© Спіцина Г.О., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6677-6915>
hniise@hniise.gov.ua

ва, Н. І. Кліменко, В. Ю. Шепітько та багато інших. Однак система поглядів на загальні положення етики, у тому числі й експертної, у сучасному світі постійно змінюється і тому підлягає додатковому вивченню. Як зауважують Н. І. Кліменко та С. О. Ципенюк, заслуговує на увагу ряд питань, а саме: визначення поняття етики експерта, дослідження природи та предмета експертної етики, окреслення етичних основ експертної діяльності. Вони наголошують, що теорія експертної етики виникла у результаті міжнаукової інтеграції на перетині етичних, правових (кримінально-правових, цивільно-господарських, адміністративних, кримінально-процесуальних) та криміналістичних знань, тому її природа та предмет мають комплексний етико-правовий характер [3].

Метою статті є аналіз складових, що відповідальні за етичну поведінку судового експерта та формування на цих складових кодексу поведінки судового експерта.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших визначав предмет судової етики як філософсько-юридичної дисципліни Л. Ю. Ароцкер, який констатував об'єднання загального та особливого в її складі, вказував на зростаючу роль морального фактора у кримінальному та цивільному судочинстві. Він зазначав, що в змісті судової етики реалізовано складні норми моралі, які моделюють не окремі дії, а спосіб поведінки, життєвий принцип. Також він зауважував, що судова етика має на меті визначити норми поведінки, впливати на форсування моралі осіб, що беруть участь у судочинстві, які стали б їх звичайною внутрішньою потребою, а не тільки зовнішньою формою поведінки особи [4, с. 136–137]. Поряд із цим Н. П. Майліс зауважувала, що моральна етика складається із сукупності моральних норм, правил поведінки в усіх галузях професійної діяльності [5]. У роботі іншого науковця поряд із аналізом чинних етичного кодексу органів внутрішніх справ та кодексу суддівської етики констатується, що варіативність поведінки судового експерта визначають ситуації, які пов'язані із його вибором. Це обумовлюється тим, що судовий експерт за родом своєї діяльності взаємодіє із різними учасниками процесу і до кожного із них він повинен мати своє специфічне ставлення [6, с. 191].

Раніше в одній із робіт зверталась увага на доцільність запозичення закордонного досвіду щодо особистості судового експерта. Так, використовуючи досвід Франції, підвищити ефективність судової експертизи в процесі доказування в Україні можна з урахуванням того, що судовий експерт має відповідати ряду етичних вимог, які дозволять йому бути:

– не тільки спостерігачем, але й дійовою особою, що бере участь у примиренні сторін;

– медіатором сторін, з якими він зустрічається, описує, вислуховує, знайомиться із записами та займає виграшну позицію для спрощення процедури укладання полюбовної угоди;

– джерелом інформації, якою є висновок експерта для закінчення тривалого конфлікту та вирішення судового розгляду шляхом встановлення цивільного миру із дотриманням інтересів усіх сторін [7, с. 57].

Погоджуючись із окресленими думками науковців, слід констатувати, що у судового експерта мають бути яскраво виражені моральні якості, серед яких необхідно виділити такі:

– об'єктивність та неупередженість, які обумовлюються незацікавленістю експерта у результатах справи, є запорукою його принципової стійкості та самостійності у судженнях, що стосуються будь-яких його досліджень;

– принциповість, яка дозволяє проводити дослідження та формулювати висновки на основі своїх суджень і переконань тільки відповідно до науково обґрунтованих методик без впливу думок зацікавлених осіб;

– самокритичність, що відповідальна за критичне ставлення до процесу проведення дослідження та отриманий результат;

– добросовісність, яка визначає межу і спосіб його поведінки, що базується на принципах доброго ставлення до громадян і чесності у способі власного життя, виконанні своїх обов'язків і розпорядженні державними ресурсами;

– наукова порядність, оскільки вирішення поставлених завдань має відбуватись тільки на основі повного та всебічного експертного дослідження усіх наданих матеріалів із використанням усіх необхідних для цього сучасних методів, методик і технічних засобів. Наукова порядність виключає поверхневі, поспіхом прийняті рішення, ігнорування фактів, що суперечать версії експерта, та лежить в основі експертної ініціативи, яка спонукає експерта до постійного вдосконалення, підвищення професійної майстерності тощо [3];

– коректність поведінки під час виконання своїх процесуальних і посадових обов'язків, яка проявляється у спілкуванні із колегами та ставленні до них; умінні тактично відстоювати свою позицію та зберігати службову таємницю. Вимог до збереження службової таємниці судовому експерту необхідно дотримуватись під час публічних виступів перед громадськістю чи публікацій у ЗМІ;

– повага до діючого законодавства, яка тісно пов'язана із знанням експертом законів і розумінням їхньої мети. Недосконалість законодавства може обумовлювати складності використання законів експертом і вимагає від нього прийняття рішень щодо дій, які законом не передбачені.

Експертна етика має супроводжувати процес взаємодії експертів між собою під час проведення комісійних і комплексних експертиз, а також із керівниками експертних установ.

Серед усіх окреслених вище моральних якостей експерта можна виділити найбільш значимі моральні норми для осіб, які професійно займаються судово-експертною діяльністю, – це відповідальне ставлення до свого службового обов'язку та до своїх професійних функцій. Іншою вкрай важливою умовою дотримання експертної етики є сприйняття судовим експертом результатів експертної діяльності як безумовної цінності для суспільства та важливого елемента всього судочинства [8].

Незважаючи на постійний інтерес науковців до експертної етики, наведені вище морально-етичні якості судового експерта не отримали документального оформлення. Найчастіше це були спроби розробки професійної моделі судового експерта, відповідно до якої він мав відповідати вимогам професіограми судового експерта. Під час визначення структури професіограми судового експерта одним із її компонентів поряд із професійними знаннями, у змісті яких науковці визначають спеціальні знання та знання правових норм, мають бути навички та уміння, які науковці пропонують поділити на три групи: окремо-методичні, науково-дослідні, комунікативно-організаторські [9, с. 1144–1145].

В усіх випадках створення професіограми судового експерта найбільша увага приділялась психологічним, гносеологічним, емоційно-вольовим і комунікативним аспектам його діяльності, але зовсім недостатньо висвітлювались моральні якості.

Науковцями та практиками, що реалізують судово-експертну діяльність в Україні, було обґрунтовано необхідність розробки та введення в дію Кодексу поведінки судового експерта, як одного із елементів удосконалення судово-експертної діяльності держави та поступової інтеграції державних спеціалізованих судово-експертних установ у міжнародні судово-експертні організації, однією із яких є Європейська мережа судово-експертних установ – ENFSI. Проект Кодексу поведінки судового експерта, розроблений співробітниками Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, базується на системі морально-професійних переконань, які є принципами діяльності професіоналів, уповноважених на виконання функцій судового експерта при проведенні судових експертиз у справах, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду [10].

Означений кодекс складається із трьох розділів – загальні положення, принципи діяльності судового експерта, відповідальність судового експерта. У другому розділі розкрито склад і сутність морально-професійних принципів діяльності судового експерта, серед яких принципи: служіння правосуддю у сфері судово-експертної діяльності, сумлінності, професійної компетентності, незалежності, справедливості чи неупередженості, конфіденційності, гідної поведінки. У цілому погоджуючись із такими принципами, слід зазначити, що складові кожного із них не зовсім відповідають принципу, до якого вони віднесені. На нашу думку було б доцільно провести деяке коригування та доповнення, а саме:

– до принципу «служіння правосуддю у сфері судово-експертної діяльності» слід перенести таку складову, як «перегляд наданих результатів досліджень у світлі нової інформації або нових розробок у відповідній сфері та негайне інформування про це замовника» із принципу «справедливість чи неупередженість», а також доповнити складовою «повага до діючого законодавства, яка тісно пов'язана із знанням експертом законів і розумінням їхньої мети»;

– до принципу «сумлінність» перенести таку складову, як «вжиття відповідних дій, якщо є підстави вважати, що ситуація може призвести до судових помилок» із принципу «справедливість чи неупередженість»;

– до принципу «професійна компетентність» перенести складові: «особисту спря-

мованість на особисте і фахове зростання» та «чітку мотивацію на безперервні самовдосконалення та успішний кар'єрний зріст» із принципу «служіння правосуддю у сфері судово-експертної діяльності», а також додати складову «наукова порядність, що забезпечує повне та всебічне наукове дослідження усіх наданих матеріалів із використанням усіх необхідних для цього методів, методик і технічних засобів»;

– до принципу «незалежність» перенести таку складову, як «самостійність у формуванні професійно обґрунтованих суджень, наданні про них інформації та складанні відповідного висновку; це стосується і тих випадків, коли експерт виконує завдання, співпрацюючи з іншими експертами» із принципу «професійна компетентність»;

– до принципу «гідна поведінка» перенести такі складові «здійснення професійної діяльності на засадах охорони здоров'я та особистої безпеки колег та населення» та «неприпустимість використання державного майна в особистих цілях» із принципу «сумлінність».

Необхідно констатувати, що, розглядаючи питання необхідності створення кодексу поведінки судового експерта, не можна залишати поза увагою ті принципи та правила, які регламентують поведінку експерта за межами його експертної діяльності. Ці принципи і правила необхідно врахувати в окремому розділі Кодексу поведінки судового експерта «принципи та правила поведінки судового експерта поза експертною діяльністю», оскільки вони можуть регламентувати таке:

1. Загальні засади реалізації дій, які здійснюються поза експертною діяльністю, коли судовому експерту дозволяється займатись іншими видами діяльності, а саме: науковою, освітянською, творчою, суспільною, благодійною та іншими, що не суперечать діючому законодавству України. Поряд із цим не рекомендується займатись такою діяльністю, яка впливає на незалежність і неупередженість експерта та призводить до заяв про його відсторонення від проведення судової експертизи.

2. Участь у діяльності, яка пов'язана із розвитком судової експертизи. Йдеться про те, що судовий експерт може брати участь у заходах, спрямованих на розвиток і вдосконалення не тільки судово-експертної діяльності, але й правосуддя в цілому. При цьому судовий експерт реалізує свій потенціал виступаючи із лекціями перед правоохоронцями та іншими аудиторіями; презентуючи доповіді на науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах тощо; публікуючи наукові праці (монографії, статті, посібники); здійснюючи наукову та освітянську діяльність і т. ін. Слід також зауважити, що всі ці заходи можуть реалізовуватись, у тому числі, й на платній основі.

3. Участь у громадській діяльності судового експерта може реалізовуватись через членство у професійних, благодійних, освітянських, культурних та інших організаціях, перебування у яких не завдає шкоди його професійному авторитету.

4. Взаємодію із органами державної влади та місцевого самоуправління у випадках, коли експерт може взаємодіяти з органами законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоуправління з метою допомоги у вирішенні питань права, законодавства, судово-експертної діяльності тощо. Він також може брати участь у роботі комітетів і комісій, що сформовані за участі державних органів та органів місцевого самоуправління.

5. Винагороду, яку отримує судовий експерт у зв'язку із здійсненням позаекспертної діяльності. Це означає, що судовий експерт може отримувати винагороду та відшкодування витрат за здійснення позаекспертної діяльності, якщо джерело цих коштів не тягне за собою будь-яких можливих впливів на виконання судовим експертом своїх професійних обов'язків.

6. Участь у професійних організаціях, коли судовий експерт має право вступати в асоціації експертів чи інші професійні організації для захисту своїх інтересів й інтересів правосуддя, вдосконалення свого професійного статусу, спеціальної підготовки та збереження своєї експертної незалежності. Поряд із цим слід зважати на те, що така участь у добровільних професійних судово-експертних організаціях має бути добровільною. Крім того, такі організації повинні сприяти захисту прав, які надаються судовому експерту відповідно до його статусу.

Висновок. Таким чином, професійна етика судового експерта має складатись як із загальних моральних принципів, так і зі специфічних, що притаманні саме професії судового експерта, спираються на більш суворі моральні норми. Крім того, перетворення, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, потребують переосмислення етичних вимог з урахуванням надбання культур усіх народів, які мешкають на території України. За таким підходом, професійна експертна етика, що має знайти своє відобра-

ження у Кодексі поведінки судового експерта, повинна розставити загальні орієнтири у поведінці судового експерта, особливо у тих випадках, коли у законодавчому регулюванні його діяльності виявляються прогалини.

Бібліографічні посилання

1. Шепитько В. Ю., Цымбал М. Л. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Право, 2002. С. 18.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (зі змінами та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.
3. Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Этические основы экспертной деятельности. *Эксперт-криминалист*. 2010. № 2. С. 32–35.
4. Ароцкер Л. Е. Об этике судебного эксперта // *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: Вища школа, 1968. Вып. 5.
5. Майлис Н. П. Теория и практика судебной экспертизы в доказывании. Спецкурс: учеб. пособие. Москва: Юнити-Дана, 2015. 263 с.
6. Грохольський В. П. Морально-етичні засади у діяльності судового експерта. *Науковий вісник державного Херсонського університету*. Вип. 2. Т. 3. 2017. С. 189–192.
7. Євдокіменко С. В., Петрова І. А. Особливості використання судової експертизи за законодавством України та Франції. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 2 (73). С. 54–62.
8. Комиссарова Я. В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 368 с.
9. Правова доктрина України. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. 1240 с.
10. Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів в Україні як одна із умов членства в ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*: наук.-практ. зб. Вип. 61. Київ: ТОВ «Кондор-Видавництво». 2016. С. 32–43.

Надійшла до редакції 29.03.2019

References

1. Shepyt'ko, V. Yu. & Tsymbal M.L. (2002) Razvytye sudebno-ekspertnoy deyatel'nosti v Ukraine: problemy u perspektvy [Development of forensic activity in Ukraine: problems and prospects]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kharkiv: Pravo, 18.
2. Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination] (1994): Zakon Ukrayiny vid 25.02.1994 № 4038-KHII (zi zmin. ta dop.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 28, 232 [in Ukr.].
3. Klymenko, N.Y. & Tsypenyuk, S.A. (2010) Etycheskiye osnovy ekspertnoy deyatel'nosti [Ethical bases of expert activity]. *Ekspert-kryminalyst*, 2, 32–35. [in Russ.].
4. Arotsker, L.E. (1968) Ob etyke sudebnogo eksperta [On the Ethics of the Forensic Expert]. *Kryminalistyka y sudebnaya ekspertyza*. Kyev: Vyshcha shkola, 5 [in Ukr.]. [in Russ.].
5. Maylys, N.P. (2015) Teoriya y praktyka sudebnoy ekspertnoy deyatel'nosti v dokazyvaniy [Theory and practice of forensic evidence in evidence]. Spetskurs: ucheb. posobyie. Moskva: Yunyty-Dana [in Ukr.].
6. Hrokhol's'kyu, V.P. (2017) Moral'no-etychni zasady u diyal'nosti sudovoho eksperta [Moral and ethical principles in the activity of a court expert]. *Naukovyy visnyk derzhavnoho Khersonskoho universytetu*, 2, 189–192 [in Ukr.].
7. Yevdokimenko, S.V. & Petrova, I.A. (2016) Osoblyvosti vykorystannya sudovoyi ekspertnoy deyatel'nosti za zakonodavstvom Ukrayiny ta Frantsiyi [Features of the use of forensic expertise under the legislation of Ukraine and France]. *Visnyk KHNUVS*, 2 (73), 54–62 [in Ukr.].
8. Komysarova, Ya.V. (2010) Kontseptual'nye osnovy professyonal'noy deyatel'nosti eksperta v uholovnom sudoproizvodstve [Conceptual bases of professional activity of the expert in criminal proceedings]: monohrafiya. Moskva: Yurlytynform. [in Russ.].
9. Pravova doktryna Ukrayiny (2013) [The legal doctrine of Ukraine]. Т. 5: Kryminal'no-pravovi nauky v Ukrayini: stan, problemy ta shlyakhy rozvytku / za zah. red. V.Ya. Tatsiya, V.I. Borysova. Kharkiv: Pravo [in Ukr.].
10. Ruvyn, O.H. & Holikova, T.D., Poltav's'kyu, A.O. (2016) Kodeks povedinky sudovykh ekspertiv v Ukrayini yak odna iz umov chlenstva v ENFSI [Code of Conduct for Forensic Experts in Ukraine as One of the Requirements for ENFSI Membership]. *Kryminalistyka i sudova ekspertiza*: nauk.-prakt. zb. Vyp. 61. Kyiv: TOV «Kondor-Vydavnytstvo», 32–43 [in Ukr.].

SUMMARY

Petrova I.A., Spitsyna H.O. On the issue of forming a code of conduct for a court expert.

The uneasy situation in pre-trial investigation of crimes and judicial review of criminal proceedings cause increased attention of law enforcement officers, the court, prosecutor's office, advocacy and other structures to the use of forensic expertise. At the same time, one cannot forget that the subject of expert research, which is responsible for the results of professional forensic expertise, is the forensic expert who must meet the requirements of professional ethics, honestly and conscientiously perform his duties, take measures to preserve his/her honor and dignity.

The purpose of the work is to analyse the components that are responsible for the ethical behaviour of the court expert and to formulate on these components the code of conduct of the court expert.

The questions of expert ethics were studied by many scientists who observed, it defines the norms

of behaviour, forms the morale of the persons involved in the legal proceedings, and should become their usual internal need, and not only an external form of behaviour. It is stated that judicial expert should be clearly expressed moral qualities, among which to highlight such as: objectivity and impartiality; adherence to principles; self-criticism; virtue; scientific decency; correctness of behaviour during performance of their procedural and official duties; Respect for the current legislation. It is noted that expert ethics should accompany the process of expert interaction with each other during commissions and complex examinations, as well as with the heads of expert institutions. Among all the moral qualities outlined above, the expert identified the most significant moral standards - a responsible attitude to his official duty and his professional duties. Separately, it is highlighted that, despite the constant interest of the scholars in expert ethics, the moral and ethical qualities of the forensic expert have not been documented. Most often these were attempts to develop a professional model of forensic expert, according to which he was to meet the requirements of a professional expert in court.

It is stated that the code of conduct of a forensic expert, which is also reflected in the scientific literature, should become a summary of moral and ethical requirements in a single document. The said code consists of three sections - general provisions, principles of the activity of a judicial expert, the responsibility of a judicial expert, the second part of which describes the composition and essence of the moral and professional principles of the activity of a judicial expert, including: service of justice in the field of forensic expert activity, integrity, professional competence, independence, justice or impartiality, confidentiality, and decent conduct. It is proposed to improve and supplement this document with separate elements of the ethical conduct of a forensic expert and add a separate section "Principles and rules of conduct of a court expert outside of expert activity" to more fully reflect the peculiarities of moral and ethical standards that a modern judicial expert must possess.

Keywords. *Judicial expert, moral norms, ethics, ethical principles, expert conduct, code of ethics.*

УДК 343.211.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-119-124

Шаблістий В.В.[©]
доктор юридичних наук,
доцент

Людвік В.Д.[©]
кандидат юридичних наук

Терещенко А.І.[©]
заслужений юрист України

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ЗМІСТ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У статті переосмислюється морально-етичний зміст рішень Європейського суду з Прав Людини та його значення для розвитку норм кримінального права та їх застосування.

Ключові слова: *право, мораль, етика, закон, судова практика, рішення суду, кримінальне право.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 9 проголосила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; у ст. 55 – кожен має право після викорис-

© Шаблістий В.В., 2019
<https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>
vo-I_shablitsy@ukr.net

© Людвік В.Д., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3385-6046>
k_khk@dpuvs.in.ua

© Терещенко А.І., 2019
k_khk@dpuvs.in.ua

тання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Ратифікація Україною 17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та протоколів до неї (№ 1, 2, 4, 7, 11) [1] започаткувала новий етап розвитку нашої держави на шляху до зміцнення законності та дотримання прав і свобод людини [2, с. 22].

Україна як непостійний член Ради безпеки ООН зобов'язана прикладати максимум зусиль для втілення вжиття проголошення безпеки людини як права бути позбавленим від страху і нужди, маючи рівні можливості користуватися усіма своїми правами і повною мірою розкривати свій людський потенціал.

Враховуючи сучасний соціально-економічний стан нашої країни, нагальною є проблема повернення довіри населення до необхідності дотримання вимог законодавства, в тому числі кримінального, оскільки розбійні напади у світлу пору доби на очах численних свідків стає, на жаль, звичним злочином. Повернувся із 90-х років так званий «продуктовий розбій» – жертвами злочинів стають люди, які повертаються із придбаними продуктами – саме пакунки з продуктами викрадають із застосуванням небезпечного насильства або погрози його застосування (гаманець, мобільний телефон та інші цінні речі дуже часто залишаються у потерпілого).

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають міжнародні гарантії недоторканності права власності та права на захист, серед яких провідну роль відіграє Європейський Суд з Прав Людини (далі – ЄСПЛ), морально-етичний зміст рішень якого для розвитку норм кримінального права та їх застосування потребує нового переосмислення. Проведення такої роботи і є **метою** цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблеми гармонізації кримінального права України з практикою ЄСПЛ зробили такі вчені, як Д.С. Азаров, П.П. Андрушко, В.І. Борисов, Л.П. Брич, В.О. Гацелюк, В.К. Гришук, Н.О. Гуророва, О.О. Дудоров, О.О. Кваша, О.М. Костенко, О.М. Литвак, С.Я. Лихова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, В.П. Попович, В.П. Тихий, З.А. Тростюк, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Ю.Б. Хім'як, О.В. Харитонова та ін.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися із твердженням, що джерелом кримінального права України є така структурна частина рішення ЄСПЛ як «правова позиція», що містить усталене тлумачення конвенційної норми; «правова позиція» ЄСПЛ застосовується при визначенні відповідності кримінального законодавства основоположним принципам міжнародного права, зокрема принципу верховенства права; у ході кримінально-правової кваліфікації (у такому випадку вона виступає додатковою нормативною (юридичною) підставою кваліфікації); при тлумаченні окремих кримінально-правових понять; для визначення меж кримінально-правової заборони щодо окремих складів злочинів [3, с. 6]

Значення для кримінального права правові позиції, висловлених у рішеннях ЄСПЛ полягає в тому, що вони:

1) мають враховуватися у доктрині кримінального права, оскільки є принциповими ідеями, до яких слід звертатися для вироблення концепцій подальшого вдосконалення кримінального законодавства відповідно до європейських стандартів;

2) впливають на правозастосовчу практику в Україні. Правові позиції ЄСПЛ можуть використовуватися для вирішення ситуацій, що не знайшли прямого врегулювання на нормативному рівні, у випадках відсутності єдиного підходу до розв'язання певної правової ситуації тощо;

3) впливають на розробку змін до кримінального законодавства у зв'язку із прийнятими на себе Україною міжнародними зобов'язаннями [2, с. 25].

Вивчення практики ЄСПЛ щодо України показало відсутність рішень по порушенню ст. 13 Конвенції у контексті дії закону України «Про безоплатну правову допомогу» [4], у якому відсутня норма про таку допомогу потерпілому від злочину, тоді як людині, яка вчинила злочин, безоплатна правова допомога надається, проте обмежена судовим розглядом кримінального провадження. Випадки можливого застосування амністії, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання, захисту прав засудженого на стадії виконання вироку з незрозумілих нам підстав вважається нецільовим використанням бюджетних коштів.

Стаття 13 Конвенції «Право на ефективний засіб юридичного захисту» гласить, що кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

У пункті с. ч. 3 ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції вказано, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Стає очевидним, що чинна редакція закону України «Про безоплатну правову допомогу» та його виконання однозначно є порушенням згаданих ст.ст. 6, 13 Конвенції. Крізь призму об'єктивних прагнень українського народу стати повноправними членами європейського співтовариства видаються зовсім незначними можливі витрати з державного бюджету для забезпечення реальної безоплатної вторинної правової допомоги тим громадянам, які цього потребують. Відповідні законодавчі зміни та їх втілення однозначно будуть «дешевшими», ніж виконання рішень ЄСПЛ щодо очевидного порушення ст.ст. 6, 13 Конвенції та можливої вказівки на необхідність зміни національного законодавства.

Таким чином, чинна редакція Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та його виконання однозначно є порушенням згаданих ст.ст. 6, 13 Конвенції.

Про правильність нашого твердження свідчить рішення ЄСПЛ у справі «Василь Івашенко проти України» від 26 липня 2012 року [5]. Тут вказано, крім основного, другорядне рішення, що стало наслідком всіх інших – необхідність забезпечення особам, позбавленим свободи, доступу до документів, необхідних для звернення до суду, оскільки заявнику було відмовлено навіть у звичайних ксерокопіях матеріалів справи за рахунок держави. Аргументи представників Уряду щодо не передбачення такого права в національному законодавстві навіть не взялися до уваги.

Враховуючи положення ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6], рішення є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Тому тут краще запрацювати на випередження – усунути причину з тим, щНедосконалість нормативно-правової бази, суперечності та прогалини у законодавстві України дозволяють все більше і глибше порушувати право громадян на захист їхніх майнових прав. З приводу цього на сьогодні прецедентна база Європейського суду дозволяє вивчати сферу застосування ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка є однією із найбільш застосовуваних статей.

Так, у справі «Безуглий проти України» ЄСПЛ встановлено порушення ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції та основних протоколів до неї, у зв'язку із тим, що заявнику не виплачено присуджені національним судом виплати щодо заборгованості заробітної плати. У справі «Білецька проти України» (заява № 25003/06 рішення від 10 грудня 2009 року) встановлено порушення права на мирне володіння своїм майном через невиконання рішення суду про виплату заробітної плати [7].

Більшість рішень ЄСПЛ навіть і коли пов'язані із захистом права власності, здебільшого стосуються виконання рішень національних судів. Фактично, можна говорити про те, що жодне право в Україні, в тому числі право власності, не може бути ефективно захищене, оскільки не працює судова система та механізми виконання рішень національних судів [8].

Європейська практика у сфері застосування порушень права власності в Україні розвивається, і в майбутньому, з огляду на збільшення кількості розглянутих справ у національних судах, зростатиме й кількість звернень до ЄСПЛ.

Зокрема, за повідомленням Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛН. Кульчицького, Україна починаючи з 2001 року виплатила майже 147 мільйонів гривень компенсацій за порушення прав людини – на виконання рішень Страсбурзького суду. За його словами, більшість скарг громадян до ЄСПЛ стосуються тривалого невиконання рішень національних судів і надмірної тривалості судового розгляду [9, с. 7].

У зв'язку з цим необхідно завчасно сприйняти принципи здійснення правосуддя в рамках європейської системи права і не допустити створення негативної прецедентної бази щодо стану дотримання положень Конвенції. Саме тому національним судам та державним органам необхідно приділяти більше уваги законному, об'єктивному та справедливому розгляду справ, пов'язаних із порушенням майнових прав фізичних та юридичних осіб.

Держава як головний гарант охорони і захисту власності громадян в Україні у межах її кордонів здатна у безумовному порядку навести порядок у вищезазначених питаннях. Виходячи з цього, суттєву роль у цьому напрямі відіграє персоніфікована відповідальність усіх посадових осіб та відповідальність державних інститутів управління у нашій державі.

Морально-етичний зміст правових позицій ЄСПЛ з точки зору кримінального права полягає в наступному. У Конституції України дуже велике значення посідають гарантії права людини на свободу світогляду та віросповідання, про що закріплено у ст. 35. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Останнім часом зростає кількість злочинів, вчинених у релігійній сфері. Безумовно, саме релігійна складова духовної безпеки людини не може бути забезпечена належним чином, якщо організація роботи з виявлення загрози як національним інтересам, так і релігійній безпеці, визначення шляхів та засобів їх запобігання та нейтралізації не буде пріоритетом у формуванні кримінально-правової політики України [9, с. 148].

Втім, початок XXI століття доводить, що актуальність питання визнання і забезпечення реалізації релігійних прав людини не тільки не вичерпується, а й набуває ще більшої гостроти, а також обрана проблематика не викликає будь-яких заперечень в умовах світової нестабільності, новітніх глобальних проблем та ролі правоохоронних органів у забезпеченні релігійної безпеки України саме з огляду конкретних складів злочинів.

В.Т. Маляренко наголошує, що консолідуєчим фактором майже в кожній успішній країні є релігія [10]. Проте, в нашій державі мало хто це усвідомлює та притримується десяти заповідей закону Божого. Саме в Україні, згідно з багатьма опитуваннями, більшість вірян відносить себе до православних, при чому від третини до половини з них визнає себе вірними Українській православної церкви – Київському патріархату, яка посідає тим самим перше місце серед українських церков за чисельністю віруючих, але інші верстви населення відносять себе до різних існуючих у державі релігійних деномінацій (конфесій). Восьма заповідь закону Божого наголошує: «не кради». Ця заборона має на увазі як явні, так і таємні гріхи. Восьма заповідь засуджує викрадення людей, работоргівлю і загарбницькі війни. Вона засуджує крадіжку і грабіж. Вона вимагає безумовної чесності в самих незначних життєвих справах. Вона забороняє шахрайство в торгівлі, і вимагає справедливого розрахунку з боргами або ж у видачі заробітної плати. Ця заповідь говорить про те, що всяка спроба отримати вигоду за рахунок чийогось невігластва, слабкості або нещастя записується в небесних книгах як обман.

Враховуючи всезростаючу роль морально-духовного чинника в суспільному житті сучасної України можна вважати, що останній знаходиться на дуже низькому рівні серед населення. Працівниками слідчих підрозділів Національної поліції України неодноразово були виявлені та зафіксовані факти злочинів, які виникали з приводу майнових питань у релігійній сфері, такі як наприклад, крадіжки з релігійних споруд або їх пошкодження, руйнування чи пошкодження культового будинку, вчинення відкритого заволодіння майном, яке належить до церкви (скриньок із пожертвами, ікон та іншого), вчинення розбійних нападів на вищевказані предмети тощо.

Нововведенням до чинного КК України стало те, що до розділу п'ятого «злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» включають дві статті (178 та 179), які передбачають кримінальну відповідальність за порушення права власності щодо релігійних організацій на культові споруди, будинки та інші святині. Проте, КК України 1960 року містив усього три статті (161, 180 та 181), які відтворюють склади злочинів у чинному КК України, що свідчить про те, що декриміналізації злочинів у релігійній сфері з прийняттям нового КК України не відбулося.

Для кримінально-правового забезпечення моральних засад суспільства та духовності людини свідчить те, що з часу дії нового КК України за відповідними статтями (161, 178-181) винесено усього декілька обвинувальних вироків судів, тоді як численні соціологічні дослідження свідчать про постійне наростання ксенофобських настроїв в Україні, які нерідко трансформуються у насильницькі злочини [11, с. 260]. Факт вчинення вищевказаних злочинів співробітниками міліції фіксується у Єдиному реєстрі досудових розслідувань як звичайне шахрайство або у рідких випадках як грабіж або розбійний напад.

Так, за даними Генеральної прокуратури України протягом дії КПК, який набрав чинності 20 листопада 2012 року за 2015 рік за у Єдиному реєстрі досудових розслідувань за ст. 178 КК України «пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» зареєстровано 7 кримінальних проваджень, лише в 1 з яких особі було повідомлено про підозру, із них 2 кримінальні провадження були закриті, та лише 1 кримінальне провадження направлено до суду з обвинувальним актом, 6 кримінальних проваджень на кінець року залишились без рішення (про закінчення або зупинення); за ст. 179-181 КК України – вбачається аналогічна ситуація: лише 1 кримінальне провадження за ст. 179 було направлено з обвинувальним актом до суду. Звісно з чого випливає, що КК України, будучи найдієвішим засобом захисту духовної безпеки людини, повинен повною мірою забезпечувати права людини на свободу світогляду та віросповідання у релігійній (духовній) сфері.

На сьогоднішній день остаточних рішень ЄСПЛ щодо України є більше однієї тисячі. Така кількість джерел права однозначно свідчить про провідну роль ЄСПЛ у забезпеченні безпеки людини, оскільки говорячи про її права, слід не забувати, що безпека є передумовою їх існування та можливої реалізації.

Вже аксіоматичним стало положення про постійно зростаюче значення судової практики, що не чекає змін законодавства. Мораль, етика, релігія стали заручниками нового розуміння ст. 3 Конвенції – якщо людина втрачає надію, то вона втрачає гідність. Гострою стає проблема проліферації прав – їх постійне розмноження та елементарної нездатності забезпечення їх державою. Відгуком на інтерпретацію ЄСПЛ ст. 3 Конвенції, згідно з якою «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню», є також і внесення до Верховної Ради України законопроекту № 2292 від 3 березня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням». В розумінні ЄСПЛ покарання, що відповідає мінімальним стандартам, забезпеченим ст. 3 Конвенції, має бути «reducible», тобто таким, що може підлягати зменшенню, отже, в державі повинні існувати механізми для перегляду рішення про довічне ув'язнення зі впливом певних встановлених мінімальних строків [12, с. 79].

Висновок. Це стосується в першу чергу засуджених осіб до довічного позбавлення волі, яким має бути гарантована надія на можливе помилювання або перегляд справи. Такі правові позиції ЄСПЛ є обов'язковими для України як члена Ради Європи та підписанта Конвенції, проте їх визнання в першу чергу родичами вбитих осіб (за інші злочини довічне позбавлення волі не призначається в Україні) навряд чи відбудеться. Ось тут і виникає вічне співвідношення права та моралі – з точки зору права – кожен має мати надію, бо інакше втрачає гідність, та чи є це моральним – питання залишається відкритим, а тому запрошуємо до дискусії.

Бібліографічні посилання

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. // Офіційний вісник України. 1998. № 13 ; № 32. Ст. 270 (з наступними змінами та доповненнями).
2. Сорока О. Значення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини для кримінального права України / О. Сорока // Підприємство, господарство і право. – 2013. – № 2. – С. 22–26.
3. Про безоплатну правову допомогу Закон України 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Василь Іващенко проти України» від 26.07.2012 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 03.02.2006 р. № 3477-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
6. URL: <http://www.minjust.gov.ua/>.
7. Право власності у Рішеннях Європейського Суду з прав людини у справах громадян проти України. URL: <http://www.cga.in.ua/index.php?itemid=1190>.
8. Права і свободи людини і громадянина в Україні / За ред. Арнольда Р., Банашак Б., Вдовіченко С. Київ, 2013. С. 7. 374 с.
9. Ключ В. В. Духовна безпека: сучасні загрози та шляхи протидії / Ключ В. В. // Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (5-6 листопада, м. Кіровоград). Кіровоград, 2009. С. 146-149.
10. Маляренко В. Т. Чому Україна? // Голос України. 2010. 25 верес.
11. Шаблістий В.В. Кримінально-правове забезпечення духовних (ідеальних) потреб людини / Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2014. Вип. 2. С. 252-261.

12. Харитонова О. В. Конвенція 1950 року та практика Європейського Суду з Прав Людини в українському кримінально-правовому науковому дискурсі // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 трав. 2016 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2016. – С. 79-80.

Надійшла до редакції 19.03.2019

References

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod (1998) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17.07.1997. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 13, 32, st. 270 (z nastupnyu zminamy ta dopovnennyamy) [in Ukr.].
2. Soroka, O. (2013) Znachennya Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod ta praktyku Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny dlya kryminal'noho prava Ukrainy [The importance of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Practice of the European Court of Human Rights for Criminal Law of Ukraine]. *Pidpryemnystvo, hospodarstvo i pravo*, 2, 22–26 [in Ukr.].
3. Pro bezplatnu pravovu dopomohu [On free legal aid Law of Ukraine]: Zakon Ukrainy 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> [in Ukr.].
4. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Vasyl' Ivashchenko proty Ukrainy» vid 26.07.2012 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Vasyl Ivashchenko v. Ukraine, dated 26.07.2012]. URL: <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2> [in Ukr.].
5. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [On the Enforcement of Judgments and the Practice of the European Court of Human Rights]: Zakon Ukrainy vid 03.02.2006 № 3477-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukr.].
6. URL: <http://www.minjust.gov.ua> [in Ukr.].
7. Pravo vlasnosti u Rishennyakh Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny u spravakh hromadyan proty Ukrainy [Ownership in the judgments of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine]. URL: <http://www.cga.in.ua/index.php?itemid=1190> [in Ukr.].
8. Prava i svobody lyudyny i hromadyanyna v Ukraini (2013) [Rights and freedoms of man and citizen in Ukraine] / za red. Arnol'da R., Banashak B., Vdovichenko S. Kyiv, 7.
9. Klyus, V.V. (2009) Dukhovna bezpeka: suchasni zahrozy ta shlyakhy protydyi [Spiritual security: current threats and ways of counteraction]. *Natsional'ni interesy ta problemy zabezpechennya bezpeky Ukrainy*: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (5-6 lystopada, m. Kirovohrad). Kirovohrad, 146-149 [in Ukr.].
10. Malyarenko, V.T. (2010) Chomu Ukrainina? [Why Ukraine?]. *Holos Ukrainy*, 25 veres [in Ukr.].
11. Shablysty, V.V. (2014) Kryminal'no-pravove zabezpechennya dukhovnykh (ideal'nykh) potreb lyudyny [Legal support of spiritual (ideal) human needs]. *Naukovyy visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. L'viv, 2, 252-261 [in Ukr.].
12. Kharytonova, O.V. (2016) Konventsiya 1950 roku ta praktyka Yevropeys'koho Sudu z Prav Lyudyny v ukrayins'komu kryminal'no-pravovomu naukovomu dyskursi [Convention of 1950 and the Practice of the European Court of Human Rights in Ukrainian Criminal Law Scientific Discourse]. *Aktual'ni problemy kryminal'noho prava ta kryminolohiyi u svitli reformuvannya kryminal'noyi yustytisy* : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (19 trav. 2016 r., m. Kharkiv). Kharkiv: KHNUVS, 79-80 [in Ukr.].

SUMMARY

Shablysty V.V., Lyudvik V.D., Tereshchenko A.I. Moral-ethic sense of decisions of the European Court of Human Rights: criminal-legal aspect. The article reinvented moral and ethical content of the European Court of Human Rights and its importance for the development of criminal law and their application.

Ukraine as a non-permanent member of the UN Security Council is obliged to exert maximum efforts to implement the declaration of taking of human security as a right to be free from fear and want, with an equal opportunity to enjoy all their rights and fully disclose their human potential.

Given the current socio-economic situation of our country, there is an urgent problem of the return of confidence in the necessity of compliance, including criminal, because the robbery in the daytime in front of numerous witnesses is, unfortunately, a common crime.

Morality, ethics, religion became hostages of a new understanding of art. 3 of the Convention - if a person loses hope, then it loses its dignity. Acute becomes the problem of proliferation of rights - their constant reproduction and failure to ensure their basic state. Within the meaning of the ECHR sentence that meets the minimum standards provided art. 3 of the Convention must be «reducible», ie one that may be subject to reduction, therefore, the state should be mechanisms to review the decision to life imprisonment with the expiration of the prescribed minimum terms.

This applies above all convicts to life imprisonment, which should be guaranteed by the hope of a possible pardon or retrial. Such legal opinions of the ECHR are binding for Ukraine as a member of the Council of Europe and signatory of the Convention, but they are recognition primarily relatives of dead people (for other crimes life imprisonment is not intended in Ukraine) is unlikely to happen. Here and there the eternal relationship between law and morality - in terms of law - everyone has to have hope, otherwise lose dignity, and whether it is moral - the question remains open.

Keywords: law, morality, ethics, litigation, judgments, criminal law.

УДК 343.985 : 343.137.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-125-129

Шендрик В.В.[©]
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України

Гнатюк В.В.[©]
здобувач

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НЕГЛАСНИХ ШТАТНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Досліджено сучасний стан та особливості правового регулювання використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції. Зокрема автором проаналізовано сучасні наукові підходи до розгляду питань правового регулювання в теорії оперативно-розшукової діяльності взагалі та безпосередньо дотичних до обраної проблематики. Надано класифікацію нормативних актів, що регулюють використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції, суб'єктів такої діяльності та правовідносин, що виникають при цьому.

Ключові слова: *правове регулювання, використання, негласні штатні працівники, підрозділи кримінальної поліції.*

Постановка проблеми. Сучасна кримінальна обстановка та практика правоохоронних органів України характеризується тим, що використання наявного арсеналу оперативних сил, засобів і заходів на основі існуючих традиційних організаційних форм щодо здобуття первинної оперативно-розшукової інформації не дає можливості досягти докорінного перелому в протидії організованим кримінальним структурам, встановити контроль за економікою країни, організувати якісне перекриття усіх потенційно кримінальних об'єктів. Тобто сьогодні злочинність чинить активну протидію правоохоронним органам, зокрема завдяки володінню значними фінансовими ресурсами, що дозволяє використовувати найновітніші технічні засоби, залучати до співпраці спеціалістів з розвідувальної та контррозвідувальної роботи (наприклад: з числа колишніх працівників спецпідрозділів правоохоронних органів та військової розвідки), встановлювати зв'язки з корумпованими особами у вищих ешелонах влади, що, у свою чергу, унеможливає якісне отримання правоохоронцями первинної оперативно-розшукової інформації.

Водночас вивчення світової практики і досвіду протидії злочинності дає підстави стверджувати, що найбільш ефективними заходами оперативно-розшукового характеру є здійснення спеціальних оперативно-тактичних операцій, що включають у себе різні способи використання негласних штатних працівників. Тому сьогодні існує доцільність використання нових форм роботи з негласним апаратом, у першу чергу за рахунок вдосконалення чинного законодавства у частині ефективності використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Здійснений аналіз загальноюридичної та спеціальної літератури показав, що досліджуваному питанню прямо або опосередковано приділяли увагу вчені різних сфер юридичної науки, зокрема: О.П. Бойко, А.А. Венедіктов, Д.І. Горишний, М.Л. Грібов, В.А. Дашко,

© Шендрик В.В., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8967-7223>
ord-hnuvs@ukr.net

© Гнатюк В.В., 2019
ord-hnuvs@ukr.net

П.В. Євдокімов, В.П. Євтушок, М.В. Корнієнко, А.С. Морозов, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, Л.П. Скалозуб, І.В. Сервецький, М.В. Стащак, Л.Г. Титаренко, Н.Є. Філіппенко, І.А. Федчак, Р.А. Халілев, В.В. Шендрик та ін. Цими та іншими вченими здебільшого досліджувались питання, пов'язані із організаційно-тактичними особливостями використання негласних штатних працівників, згідно із законодавством, яке діяло до прийняття Кримінального процесуального кодексу у 2012 році. Означене вказує на необхідність і актуальність вивчення тематики правового регулювання використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції.

Метою статті є визначення сучасного стану та особливостей правового регулювання використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. Національним законодавством уповноваженим працівникам поліції надано право у своїй службовій діяльності використовувати можливості гласних та негласних штатних та позаштатних працівників з метою пошуку, отримання первинної оперативної інформації та фіксації фактичних даних про підготовку або вчинення протиправних дій. Однак практика свідчить, що сьогодні існує нагальна проблема визначення законодавчих аспектів використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції.

Разом з цим слід зазначити, що в теорії оперативно-розшукової діяльності існує декілька підходів до наукової апробації питання правового регулювання будь-якого виду суспільних відносин.

Зокрема як приклад можна навести позицію окремих вчених (О. Ю. Анциферов, О.Ю. Зуєв, М. В. Стащак, В. В. Шендрик та ін. [1–4]) щодо класифікації правовідносин, які виникають під час оперативно-розшукової діяльності і мають комплексний, двосторонній, а в деяких випадках і багатосторонній, характер та які умовно можна поділити за призначенням на такі групи:

- перша – це правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, усередині між собою та серед різних оперативних підрозділів правоохоронних органів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність чи які виконують правоохоронні функції (внутрішні, системні правовідносини). Мають управлінський характер, характерні горизонтально-вертикальні стосунки;

- друга – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (оперативними підрозділами) та різними державними та недержавними установами, організаціями, підприємствами, засобами масової інформації і подібними структурами у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності;

- третя – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності на конфіденційній та інших основах;

- четверта – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які потрапили до поля зору оперативних підрозділів з інших причин, – задумують, готують чи вчиняють злочини, підозрюються у вчиненні злочинів, ухиляються від кримінального судочинства, безвісно відсутні та інше;

- п'ята – правовідносини, які виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які захищаються у процесі її здійснення;

- шоста – правовідносини, що виникають у процесі використання оперативно-розшукових сил, засобів, методів та способів вирішення оперативно-розшукових задач для боротьби зі злочинністю та документування злочинної діяльності;

- сьома – правовідносини, що виникають у процесі проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів;

- восьма – правовідносини, що виникають у процесі переведення оперативно-розшукової інформації із площини конспіративного провадження в офіційне;

- дев'ята – правовідносини, що виникають у процесі прокурорського нагляду та судового контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності [4, с. 72].

Натомість інша група вчених (Л.І. Собченко, К.В. Шахова, С.Р. Тагієв та ін. [5–7]) висловлюють думку, що через розгляд лише правовідносин відбувається неповне дослідження проблематики правового регулювання, оскільки не завжди можна охопити та визначити усіх можливих суб'єктів певного виду діяльності. Зважаючи на це, доцільним є, по-перше, визначення нормативних актів, які регулюють певні процеси, а лише потім визначення існуючих при цьому суб'єктів та правовідносини між ними.

Принагідно зазначимо думку Л.І. Собченко, яка стверджує, що залежно від існу-

ючої юридичної природи, нормативні акти, що регулюють забезпечення режиму секретності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції, поділяються на три групи.

Зокрема, на думку вказаної авторки, першу групу нормативних актів, що входять до системи правового регулювання забезпечення режиму секретності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції, утворюють нормативні акти міжнародного права. Л.В. Собченко обґрунтовує це тим, що в доповіді Генерального секретаря ОБСЄ зазначається, що поліція є найбільш помітним проявом державної влади, відповідальною за громадську безпеку, а перебуваючи під величезним тиском населення, щоб протистояти росту злочинності, загрозам міжнародної і національної безпеки, поліція повинна діяти не тільки відповідно до національного законодавства, а й відповідно до норм міжнародного права [5, с. 156].

Стосовно другої групи нормативних актів, які складають правові засади забезпечення режиму секретності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності на загальнодержавному рівні, то до неї доцільно, на думку Л.І. Собченко, віднести такі: Конституцію України; Закони України: «Про інформацію»; «Про державну таємницю»; «Про Національну поліцію»; «Про Національне антикорупційне бюро України»; «Про прокуратуру»; «Про державне бюро розслідувань»; «Про Службу безпеки» тощо; кодифіковані закони: Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; постанови Кабінету Міністрів України: від 30 липня 1996 р. № 878 «Про затвердження Положення про порядок надання, скасування та переоформлення допуску громадян України до державної таємниці» та ін.

Третю групу, на погляд зазначеної авторки, складають нормативні акти міжвідомчого та відомчого характеру, тобто ті, що визначають організаційно-тактичні засади певного виду діяльності [5, с. 155].

Доволі близькі за змістом до наведених є судження О.Г. Цветкова, який розглядав дотичне до досліджуваного питання. Зокрема, на думку О.Г. Цветкова, усі нормативні акти доцільно поділити на три групи:

- перша – визначає загальні правові начала та принципи, конституційні та правові гарантії громадян та суб'єктів оперативно-розшукової діяльності;
- друга – визначає статус правоохоронних органів, їх завдання і функції при здійсненні оперативно-розшукової діяльності;
- третя – регламентує організаційно-тактичні, фінансові та інші положення оперативно-розшукової діяльності, а також визначає коло суб'єктів ОРД щодо протидії конкретним видам злочинів [8, с. 7].

Спираючись на означену класифікацію та думки науковців, О.Г. Цветковим поділено законодавчі акти, які регламентують впровадження в організовані злочинні групи, на такі групи:

а) законодавчі акти, які визначають правову основу діяльності усіх державних органів (Конституція України, міжнародні договори та угоди, Укази Президента, що стосуються загальних питань боротьби із злочинністю, постанови Верховної Ради України);

б) законодавчі акти, що визначають правові умови здійснення оперативно-розшукової діяльності, права та обов'язки оперативних апаратів, а також порядок використання її результатів (КК України, КПК України, Закони України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про міліцію”, “Про прокуратуру” та ін.);

в) законодавчі акти з питань боротьби з окремими видами злочинів (наприклад, Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”, “Про державний захист працівників суду та співробітників правоохоронних органів”, “Про боротьбу з незаконним обігом наркотиків та прекурсорів”, “Про захист інформації”, “Про митну службу” та ін.) [8, с. 7].

Враховуючи такі доволі ґрунтовні наукові дослідження щодо проблем правового регулювання оперативно-розшукових процесів взагалі та дотичної до обраної проблематики вважаємо також доцільним визначитись із класифікацією нормативних актів, що регулюють процес використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції та існуючих при цьому правовідносин.

Отже, аналізуючи чинне законодавство слід зазначити те, що використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції регулюють такі нормативні акти:

1) акти міжнародного законодавства, в яких прямо чи опосередковано передбачено можливість використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції, у тому числі на території інших держав під час здійснення міжнародного співробітництва (наприклад, Збірник стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (КТОП) 2000 року і доповнюючий її Протокол: про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, Протокол проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрі і Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, його складових частин, а також боєприпасів до неї (в яких представлені короткі відомості про важливі заходи з проведення розслідувань у боротьбі із серйозними злочинами та організованою злочинністю) тощо). Вказані нормативні акти передбачають можливість досягнення завдань поліції шляхом використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції;

2) нормативні акти Національного законодавства:

- на рівні законів, в яких визначено основні положення використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції, зокрема Конституція України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру» тощо;

- на рівні підзаконних актів, які чітко визначають організаційно-тактичні засади використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції (здебільшого закритого характеру).

Що стосується безпосередньої класифікації правовідносин та суб'єктів використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції, то практика свідчить, що завжди, з однієї сторони будуть суб'єктами негласні штатні працівники, а з іншої – підрозділи кримінальної поліції та особи, злочинна діяльність яких документується, треті особи, що не мають відношення до злочинної чи правоохоронної діяльності, однак в силу певних обставин вступають у відносини негласними штатними працівниками, а також працівники контролюючих органів.

Висновок. Отже, підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що правове регулювання використання негласних штатних працівників підрозділами кримінальної поліції – це складний процес, що в загальному вигляді характеризується наявністю великої кількості нормативних актів, які його регулюють, суб'єктів такої діяльності та різнопланових правовідносин між ними.

Бібліографічні посилання

1. Анциферов О. Ю., Стащак М. В., Шендрик В. В. Основи оперативно-розшукової діяльності: навч. посібник. Харків: Вид-во ХНУВС, 2015. 312 с.
2. Зуєв О. Ю. Протидія збуту майна, одержаного злочинним шляхом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.
3. Албул С.В., Анциферов О.Ю., Стащак М.В. Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції: монографія. Харків: Вид-во ХНУВС, 2015. 232 с.
4. Кравченко Ю.Ф. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку: підручник. Київ: РВВ МВС України, 2000. 392 с.
5. Собченко Л. І. Засади правового регулювання режиму секретності в оперативно-розшуковій діяльності підрозділів кримінальної поліції. Форум права. 2018. № 2. С. 151–157. URL: <http://forumprava.pp.ua/files/151-157-2018-220-.pdf>.
6. Шахова К. В. Протидія звалтуванням (за матеріалами підрозділів карного розшуку): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 225 с.
7. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Декор», 2015. 470 с.
8. Цветков О.Г. Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні організації (теоретичні, науково-практичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04. Київ: НАВСУ, 2002. 16 с.

Надійшла до редакції 12.06.2019

References

1. Antsyferov, O.Y., Stashchak, M.V., Shendryk V.V. (2015) *Osnovy operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti* [Fundamentals of operative-search activity]: navch. posibnyk. Kharkiv: Vyd-vo KHNUVS [in Ukr.].
2. Zuyev, O. Yu. (2015) *Protydiya zbutu mayna, oderzhanoho zlochyynym shlyakhom* [Coun-

teraction to the sale of property obtained by crime]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv [in Ukr.].

3. Albul S.V., Antsyferov O.Yu., Stashchak M.V. (2015) Teoretychno-prykladni zasady protydyi pid-rozdilamy karnoho rozshuku zlochynam proty vlasnosti u rayoni provedennya antyterrorystychnoyi operatsiyi [Theoretical and applied principles of counteraction to sub-sections of criminal investigation for crimes against property in the area of anti-terrorist operation]: monohrafiya. Kharkiv: Vyd-vo KHNUVS [in Ukr.].

4. Kravchenko, Yu.F. (2000) Poperedzhennya i rozkryttya zlochyniv pidrozdilamy karnoho rozshuku [Criminal Investigation Prevention and Disclosure]: pidruchnyk. Kyiv: RVV MVS Ukrainy [in Ukr.].

5. Sobchenko, L.I. (2018) Zasady pravovoho rehulyuvannya rezhymu sekretnosti v operatyvno-rozshukoviy diyal'nosti pidrozdiliv kryminal'noyi politsiyi [Principles of legal regulation of the secrecy regime in the operational-search activity of criminal police units]. *Forum prava*, 2, 151-157. URL: <http://forumprava.pp.ua/files/151-157-2018-220-.pdf> [in Ukr.].

6. Shakhova, K.V. (2014) Protydiya zgvaltuvannam (za materialamy pidrozdiliv karnoho rozshuku) [Counteraction to rape (based on materials of criminal investigation units)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv [in Ukr.].

7. Tahiyev S.R. (2015) Nehlasni slidchi (rozshukovi) diyi v kryminal'nomu sudochynstvi Ukrainy [Covered investigative (search) actions in criminal proceedings in Ukraine]: mo-nohrafiya. Kyiv: VD «Dekor» [in Ukr.].

8. Tsvyetkov, O.H. (2002) Vprovadzhennya nehlasnykh pratsivnykiv operatyvnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav u orhanizovani zlochynni orhanizatsiyi (teoretychni, naukovopraktychni aspekty) [Introduction of undercover agents of operational units of law enforcement agencies in organized criminal organizations (theoretical, scientific and practical aspects)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 21.07.04. Kyiv: NAVSU [in Ukr.].

SUMMARY

Shendrik V.V., Gnatyuk V.V. Separate aspects of the legal regulation of the use of undercover staff by the units of the criminal police. The article examines the legal regulation of the use of silent staff by the units of the criminal police. In particular, the author analyzes modern scientific approaches to the general consideration of issues of legal regulation in the theory of operational and investigative activities and directly related to the chosen problem. The classification of normative acts regulating the use of silent staff by units of the criminal police is given, in particular:

1) acts of international law in which directly or indirectly allows the use of silent police officers by units of the criminal police, including in the territory of other states in the course of international cooperation (for example, the United Nations Crime Prevention and Criminal Proceedings Collection of United Nations standards and norms, The United Nations Convention against Transnational Organized Crime (CEDAW), 2000, and its Supplementary Protocol: on prevention and suppression Trafficking in human beings, in particular women and children, and the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, and the Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, its Parts and Ammunition (in which brief information is provided) on important measures for conducting investigations in the fight against serious crimes and organized crime), etc.). The indicated normative acts provide for the possibility of achieving the tasks of the police through the use of silent police officers by the units of the criminal police;

2) normative acts of the national legislation:

- At the level of laws, which defines the main provisions for the use of silent police officers by the units of the criminal police, in particular the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine ("On Operational Investigative Activity", "On the National Police", "On the Prosecutor's Office", etc.);

- at the level of by-laws, which clearly define the organizational and tactical basis for the use of silent police officers by the units of the criminal police (mostly closed-ended).

The legal relations and subjects of the use of silent staff members by the units of the criminal police are distinguished, in particular, practice shows that always on one side the subjects will be full-time clandestine employees, and on the other: units of the criminal police, persons whose criminal activity is documented, third parties not are related to criminal or law enforcement activities, however, due to certain circumstances, they enter into relations with regular salaried employees, employees of the controlling bodies.

Keywords: legal regulation, use, staffed secret employees, units of criminal police.

УДК 341.73

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-130-134

Давидюк В.М.[©]
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ГЕНЕЗИС ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ СИЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Зроблено спробу дослідити генезис формування сил ОРД під час протидії злочинності. Зокрема розглянуто та проаналізовано історичну літературу з давніх часів та до сьогодення, виокремлено певні історичні етапи та їх характерні ознаки. Констатовано, що історичний досвід свідчить, що поняття «сили ОРД» є більш ширшим за поняття «суб'єкти ОРД», оскільки з давніх часів до сьогодні до суб'єктів ОРД, тодішньої негласної діяльності, було віднесено лише тих осіб, що мали чітко визначені законодавчі підстави здійснення негласних заходів, однак фактично негласна розшукова діяльність неможлива без допомоги інших правоохоронних органів та осіб-конфідентів.

Ключові слова: сили, суб'єкти, оперативно-розшукової діяльність, генезис, історичні етапи.

Постановка проблеми. Проблема протидії злочинності в наш час набуває особливої значущості та актуальності у зв'язку з тим, що не тільки постійно збільшується кількість злочинів, а й постійно оновлюються та ускладнюються злочинність та її форми. Вказане обумовлює доцільність розробки нових, сучасних методів її дослідження, вироблення механізму цивілізованого розв'язання кризових ситуацій, які не допускають їх переростання в жорстку конфронтацію або передбачають чітку систему заходів врегулювання. До того ж особливого значення набуває використання усіх засобів, заходів та сил оперативно-розшукової діяльності. Водночас, враховуючи, що у межах структури оперативно-розшукової діяльності ключову позицію займає категорія суб'єкта, та те, що у теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності нерідко йдеться про вплив суб'єктів на соціальне, соціально-економічне середовище об'єктів оперативної уваги [1], то окрему увагу доцільно приділити питанням, пов'язаним із виділенням різних аспектів використання сил Національної поліції у процесі оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, пов'язані із організаційно-правовими та тактичними засадами використання сил оперативно-розшукової діяльності, впродовж багатьох років перебувають у полі зору науковців. Так, наприклад, свою увагу приділили окресленому питанню такі науковці: О.П. Бойко, А.А. Венедіктов, Д.І. Горишний, М.Л. Грібов, В.А. Дашко, П.В. Євдокімов, В.П. Євтушок, М.В. Корнієнко, А.С. Морозов, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, Л.П. Скалозуб, І.В. Сервецький, М.В. Стацак, Л.Г. Титаренко, Н.Є. Філіппенко, І.А. Федчак, Р.А. Халілев, В.В. Шендрік та ін. Однак у сучасній науці відсутня однозначність щодо розмежування поняття «сили ОРД» та «суб'єкти ОРД», та як визначає Р.А. Халілев, послуговуються кількома категоріями: «оперативні підрозділи», «оперативно-розшукові органи», «сили ОРД», «гласні сили», «негласні сили», «учасники оперативно-розшукового процесу» тощо. Тобто, на думку певної групи науковців, терміни «суб'єкти ОРД» та «сили ОРД» є тотожними, однак сьогодні бракує єдності в усвідомленні сутності суб'єктів та їх класифікації, що ускладнює завдання реформування правоохоронних органів загалом та системи оперативних підрозділів поліції зокрема. Разом з цим Р.А. Халілев визначає, що суб'єктами розшукової діяльності можна розуміти такого її виконавця, на якого законодавець поклав цю функцію, відповідні завдання й обов'язки, для здійснення яких він наділений певними правами на застосування конкретних заходів ОРД і використання оперативних та оперативно-технічних засобів. Таким суб'єктам притаманні специфічні загальні ознаки: вони є представниками державних правоохоронних органів; повноважними суб'єктами ОРД, наділеними комплексними

оперативно-розшуковими функціями боротьби зі злочинністю, яким відповідають їх завдання та обов'язки; мають право з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності здійснювати гласні й негласні пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні заходи, а також використовувати оперативні й оперативно-технічні засоби; перебувають у різній відомчій підпорядкованості, яка в окремих випадках має різну правову та процесуальну регламентацію; підконтрольні прокуророві з нагляду за дотриманням законності у процесі здійснення ОРД, а також органам державної влади й управління; мають у своєму складі гласних і негласних штатних працівників, а також залучених на конфіденційних засадах до виконання завдань ОРД негласних працівників [2, с.92]. Тобто Р.А. Халілев визначає, що до сил ОРД слід віднести оперативні підрозділи усіх видів та їх особовий склад, наділений повноваженнями здійснювати ОРД повним та обмеженим обсягом, інші структурні підрозділи правоохоронних органів, що беруть участь у вирішенні окремих завдань оперативно-розшукової діяльності. Такої самої думки дотримується І.Р. Шинкаренко та О.В. Кириченко, які під час вивчення питання використання можливостей підрозділів оперативної служби для отримання оперативної інформації та здійснення негласних слідчих (розшукових) дій визначили, що сили ОРД – це оперативні підрозділи, а усе різноманіття оперативних служб залежно від обсягу їх повноважень та функцій, які ними виконуються, можна поділити на підрозділи, які здійснюють ОРД. Однак, на думку іншої групи фахівців у сфері ОРД, поняття «суб'єкти ОРД» та «сили ОРД» не є тотожними, а остання явно є більш ширшою за змістом. Враховуючи вказане, на нашу думку, доцільним є розгляд проблематики генезису формування використання сил ОРД під час протидії злочинності.

Мета: дослідження історико-правового генезису формування використання сил ОРД під час протидії злочинності надасть можливість у широкому розумінні розмежувати поняття «сили ОРД» із іншими поняттями та визначити їх місце в системі оперативно-розшукового понятійного апарату.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про осіб, які здійснювали гласні на негласні заходи, спрямовані на встановлення винних у вчиненні злочину, з'являються за часів Київської Русі, зокрема згадуються особи, що розшукують злочинців. Такі особи розподіляються на два різновиди: ті, що призначені князем або головою общини, та ті, що в особистому порядку проводять розшук злочинців або майна, коли злочин вчинено стосовно таких осіб або їх близьких родичів.

Водночас слід зазначити, що окреме місце займали такі особи як видоки і послухи. Видоки – це свідки, в сучасному розумінні, очевидці факту злочину. Послухи – це особи, які чули про все це від кого-небудь, що мають відомості з «других рук». Разом з цим видоків та послухів дозволялось залучати до проведення розшукових заходів, зокрема опитування та огляду помешкання інших осіб [3].

Однак, аналізуючи історичну літературу, можна дійти висновку, що в середині XVI сторіччя розпочинається другий етап формування сил ОРД, які використовувались при здійсненні негласної діяльності. Так, після створення підрозділів опричнини та прийняття Розбійного наказу, на їх основі були прийняті Розшуковий наказ, який називав окремих суб'єктів розшукової діяльності – сищиків, та надав повноваження окремим представникам державної влади здійснювати негласні заходи з метою протидії злочинності та залучати осіб з числа цивільного населення до проведення окремих з них. Однак вказані суб'єкти вже через декілька років були ліквідовані.

Після того, як у 1649 р. було прийнято Соборне Укладення, розшукові заходи у вигляді негласних зайняли окреме місце серед інших способів протидії, однак вказаний нормативний акт, не встановлюючи повного переліку органів, які повинні були вести провадження у справах, не розкриваючи детально процедуру розшуку, вимагав від усіх підданих активної участі у викритті государевих злочинців.

Третій етап розпочинається в XVII ст. прийняттям Преображенського наказу та інших нормативних актів, у результаті чого засновано поліцейську канцелярію, де негласні розшукові заходи виконують солдати й унтер-офіцери. Водночас створено Контру розшукових справ, яку наділено правом здійснення таких заходів, однак казати про те, що вказаний орган був одним із різновидів сил ОРД, не можна, оскільки осіб, які наділені правом негласних заходів, у ньому не було передбачено, а використовувались такі суб'єкти як чиновники Сенату, представники воєводства.

Разом з цим нормативний акт у 1723 році зі здійснення розшукових заходів визначив конкретно основні сили, що можуть здійснювати розшук – особливий штат спів-

робітників-поліцейських, що мали право негласно під видом правопорушників розкривати злочинну діяльність.

Тобто, коротко характеризуючи X-XI сторіччя, можна дійти висновку, що фактично простежується існування як основних, так і допоміжних сил під час здійснення негласної розшукової роботи. Зокрема, створені поліцейські загони, використовується допомога військових, а також таємних агентів. Слід зазначити, що при Московській губернській канцелярії була заснована Особлива експедиція для розшуків у справах злодіїв і розбійників, яка потім була перейменована в розшукову експедицію, а її співробітники мали повне право проводити негласні розшукові дії.

До того ж за вказаних часів почалося формування такого органу сучасності як карний розшук – окремий підрозділ з числа поліції та жандармів, який складався із сищиків, що виключно здійснювали негласні заходи з пошуку та затримання злочинців. В.І. Єлінський зазначає, що основна місія в розшуку злочинців була покладена на особливих чиновників – сищиків Розбійного наказу. З появою цих посадових осіб кримінально-розшукова діяльність була наближена до місця події і стала охоплювати територію одного або декількох повітів, доручених детективові. Негласний характер діяльності зазначених осіб породив таємницю розшуку, яка в той період включала в себе і службові секрети оперативно-розшукової діяльності, і таємницю розслідування [4, с. 30]. Свою діяльність Розшуковий наказ здійснював через сищиків, які у своїй роботі застосовували негласні методи. Це дозволяє говорити про те, що Розшуковий наказ є однією з перших установ, де вперше офіційно стало практикуватися оперативне впровадження для протидії злочинності.

У кінці XIX сторіччя, окрім карного розшуку, основним суб'єктом здійснення негласних заходів став такий підрозділ як Особлива канцелярія.

Таким чином, у XIX сторіччі чітко простежується наявність основного суб'єкта негласної діяльності – підрозділів Міністерства внутрішніх справ та спеціальних – агентів.

Зокрема яскравим прикладом є те, що в 1866 р. при канцелярії поліцейського управління Санкт-Петербурга була створена перша невелика розшукова частина під керівництвом І.Д. Путіліна [5]. Незважаючи на відсутність досвіду з організації, тактики та нормативного регулювання розшукової частини, вперше були взяті на озброєння негласні методи роботи з розкриття злочинів, які не належали до категорії політичних, а працівники таких розшукових частин мали право здійснення негласних заходів. Зокрема розшукова поліція повинна здійснювати нагляд за особами, які викликали підозру своїм способом життя, за всіма подіями, що стосуються шахрайства, крадіжок, прийому крадених речей на зберігання або їх купівлі, приховування розшукуваних осіб, які не мають паспортів і т.д. Нагляд пропонувалося вести «секретно, в партикулярному одязі». Актуальність методу проникнення у кримінальне середовище і його ефективність знайшла відображення в безкоштовному додатку до «Вісника поліції» 1912 р., який поширювався в департаменті поліції Санкт-Петербурга, і де наочно демонструвалися фотографії та деякі прийоми роботи загону передягнених і закримованих городових трьох рот столичної поліції з метою припинення вуличного бродяжництва (хуліганства), жебрацтва, крадіжок.

Стосовно допоміжних сил оперативно-розшукової діяльності, то нормативними актами (Інструкція з організації внутрішнього (філерського) спостереження та Інструкція з організації та ведення внутрішньої агентури) передбачалась можливість залучення агентів до будь-яких негласних дій.

До речі, саме на початку XX сторіччя відбулося становлення майбутньої основи для підрозділів інформаційного забезпечення – бюро інформації та картотек, які використовувались як допоміжні сили.

Четвертий період розпочався за часів Радянського Союзу та тривав до 1991 року. Зокрема, починаючи з 20-х років XX ст., окрім воєнних та перших післявоєнних років, створюються спеціальні підрозділи поліції, НКВД, КДБ та інших правоохоронних органів, що виключно мали право здійснення негласних розшукових заходів.

Також у 50-ті роки XX ст. як різновид сил ОРД Інструкцією МВС СРСР у підрозділах карного розшуку було утворено спеціальний підрозділ негласних співробітників (агентів-розвідників). Зазначені особи перебували в негласному штаті карного розшуку та «користувалися всіма перевагами оперативного складу органів міліції». Для оперативних цілей їм, крім службового посвідчення, видавалися документи прикриття будь-яких установ або організацій. Як штатних співробітників, що працюють на негласній основі, підби-

ралися надійні, ініціативні особи, до функцій яких входило вирішення окремих завдань розвідувального негласного характеру. Вони забезпечувалися постійним грошовим утриманням. Штатні негласні співробітники мали права працівників карного розшуку, їм видавалися документи прикриття на вигадані імена від різних організацій та установ. Негласні співробітники використовувалися для збирання відомостей, необхідних для здійснення розслідувань у кримінальних справах, для перевірки даних, представлених іншими негласними співробітниками, виявлення осіб, які займаються злочинною діяльністю, і їх пособників. Розвідувальна робота за способом встановлення її здійснення ділилася на два види – зовнішню і внутрішню розвідку. Зовнішня розвідка служила засобом встановлення і виявлення діяльності та зв'язків окремих осіб і груп, що належать до злочинного світу, шляхом спостереження за підозрюваними з використанням можливостей філерських служби. Внутрішня розвідка була призначена для висвітлення діяльності злочинних організацій і здійснювалася шляхом впровадження в установи та організації різними способами і під різними приводами штатних негласних співробітників секретних частин карного розшуку. Основні завдання штатних співробітників, які працювали на негласній основі, – виявлення, збір і фіксація інформації, яка представляла оперативний інтерес. Впровадження у злочинні співтовариства з метою розробки осіб, обґрунтовано підозрюваних у підготовці або вчиненні злочинів, підлягало відомчому санкціонуванню керівництва МВС, УВС. Наказом МВС СРСР у 1974 р. перелік завдань штатних негласних співробітників було дещо розширено. Їм дозволялося таємне проникнення у службові приміщення, де зберігалися документи з прийому та витрачання товарно-матеріальних цінностей, з метою огляду, фотографування, обробки хімічними речовинами або тимчасового вилучення документів, які могли бути знищені злочинцями.

Взагалі ж аналізуючи радянські часи, треба зазначити, що існувало досить чітке розмежування сил ОРД на основні (наприклад, підрозділи карного розшуку, відділи з боротьби з розкраданнями соціалістичної власності тощо), спеціальні (конфіденти) та допоміжні (підрозділи інформаційного забезпечення, підрозділи оперативної служби тощо).

Аналогічне становище спостерігалось і після розпаду СРСР та прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема, яким й розпочався п'ятий етап, який триває й до сьогодні, хоча законодавчо прямо не передбачає тлумачення поняття «сили ОРД», однак явно розподіляє їх на основні, допоміжні та спеціальні.

Висновок. Отже, підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що історичний досвід свідчить про те, що поняття «сили ОРД» є більш ширшим за поняття «суб'єкти ОРД», оскільки з давніх часів і до сьогодні до суб'єктів ОРД, тодішньої негласної діяльності, були віднесені лише ті особи, що мали чітко визначені законодавчі підстави здійснення негласних заходів, однак фактично негласна розшукова діяльність неможлива без використання допомоги інших правоохоронних органів та осіб-конфідентів.

Бібліографічні посилання

1. Охріменко І. М. Категорія суб'єкта в контексті оперативно-розшукової психології. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2009_21_31.pdf. (дата звернення: 10.04.2019).
2. Халілев Р. А. Протидія злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей оперативно-розшуковими засобами: регіональний аспект: монографія. Сімферополь: КрЮІ ОДУВС, 2011. 444 с.
3. Амплеева Т.Ю. По Закону Русскому. История уголовного судопроизводства Древней Руси: монография. Москва: МИИТ, 2006. 228 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1767938/> (дата звернення: 10.04.2019).
4. Елинский В.И. Становление и развитие уголовного сыска в России (X – нач. XX в.). Москва: МЮИ, 1997. 82 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001778898> (дата звернення: 10.04.2019).
5. Богатырев А.Г. История становления и развития понятия оперативного внедрения в деятельность Российской полиции (милиции). *Вестник Московского университета МВД России*. 2014. № 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-ponyatiya-operativnogo-vnedreniya-v-deyatelnosti-rossiyskoj-politsii-militsii> (дата звернення: 10.04.2019).

Надійшла до редакції 30.05.2019

References

1. Okhrimenko, I.M. Katehoriya sub"yekta v konteksti operativno-rozshukovoyi psykholohiyi [The category of the subject in the context of operational psychology]. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2009_21_31.pdf. (data zvernennya: 10.04.2019) [in Ukr.].
2. Khalilyev, R.A. (2011) Protidiya zlochynnosti na ґruntі etno-konfesiynykh superechnostey opera-tyvno-rozshukovymy zasobamy: rehional'nyy aspekt [Counteraction of crime on the basis of ethno-confessional contradictions by operative-investigative means: regional aspect]: monohrafiya. Simferopol':

KrYUI ODUVS [in Ukr.].

3. Ampleeva, T.Yu. (2006) Po Zakonu Russkomu. Ystoryya uholovnoho sudoproyzvodstva Drevney Rusy [According to the Law of Russian. History of criminal proceedings of Ancient Rus]: monohrafiya. Moskva: MYYT. URL: <https://www.twirpx.com/file/1767938>. [in Rus.].

4. Elynskyy, V.Y. (1997) Stanovlenye y razvytye uholovnoho syska v Rossyy (X – nach. XX v.) [Formation and development of criminal investigation in Russia (X - beginning of XX century)]. Moskva: MYUY. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001778898> (data zvernennya: 10.04.2019). [in Rus.].

5. Bohatyrev, A.H. (2014) Ystoryya stanovleniyya y razvytya ponyatiya operativnoho vnedreniyya v deyatel'nosty Rossyyskoy politysyy (mylytsyy) [History of the formation and development of the concept of operational implementation in the activities of the Russian police (police)]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta MVD Rossyy*, 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-stanovleniya-i-razvitiya-ponyatiya-operativnogo-vnedreniya-v-deyatelnosti-rossyyskoy-politsii-militsii>. [in Rus.].

SUMMARY

Davidyuk V.M. Genesis of operative-search activity of the National Police in combating crime. The author makes an attempt to conduct the genesis of the formation of the use of the forces of the ORD in counteracting crime. In particular, historical literature is analyzed and analyzed from ancient times to the present, certain historical stages and their characteristic features are singled out. Thus, it is determined that the first mention of persons who made vowels on secret actions aimed at establishing the perpetrators of the crime occurred during the years of Kievan Rus, in particular mentioning those who are looking for criminals. In the middle of the sixteenth century, the second stage of the formation of the ORD forces was initiated, which were used in the course of unwilling activity, in particular, of separate subjects of investigative activity - the detectives, whose powers were given to certain representatives of the state authorities to carry out secret measures for combating crime and to involve civilian population to carry out some of them. The third stage begins in the XVIII century. the adoption of the Preobrazhensky order and other regulations, which resulted in the establishment of a police office, where execution of secret search activities is carried out by soldiers and non-commissioned officers. Briefly characterizing the XIth century, it has been determined that the existence of both the main and auxiliary forces in the course of carrying out the secret search work is actually traced. In particular, the police detachments are created, the help of military, as well as secret agents is used. The fourth period begins during the Soviet Union and lasts until 1991, that is, starting from the 20s of the 20th century, excluding military and first post-war years, special units of the police, the NKVD, the KGB and other law enforcement agencies that were exclusively the right to conduct secret search activities. The adoption of the Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" and the fifth phase began, which by the way continues to this day.

Keywords: forces, subjects, operative-search activity, genesis, historical stages.

УДК 343.141

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-134-142

Захарко А. В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АНАЛІЗ СТАНУ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРОЦЕДУРНИХ ПОЛОЖЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ПРО КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ

Здійснено огляд процедурних положень Конвенції про кіберзлочинність. Проаналізовано актуальний стан кримінального процесуального законодавства на наявність норм, що кореспондують процедурним положенням Конвенції про кіберзлочинність. Висвітлено порядок денний десятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання на предмет наявності законопроектів щодо імплементації процедурних положень Конвенції про кіберзлочинність до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Зазначені законопроекти досліджено на предмет охоплення ними усієї системи відповідних процедурних положень Конвенції про кіберзлочинність.

Ключові слова: процедурні положення, Конвенція про кіберзлочинність, кримінальні процесуальні норми, обсяг імплементації.

© Захарко А. В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1216-5323>

a.zaharko@ukr.net

Постановка проблеми. 1 липня 2006 року з метою підвищення ефективності кримінальних розслідувань, що стосуються кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними, для створення умов із надання органам досудового розслідування можливості збирання доказів, що стосуються злочину, в електронній формі, в Україні набрала чинності Конвенція про кіберзлочинність (далі – Конвенція) [1-3]. Крім цієї Конвенції, питанню ефективності діяльності органів досудового розслідування щодо збору доказів, пов'язаних із комп'ютерними даними та їх обробкою в електронних інформаційних системах, приділено увагу, зокрема, в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Згідно зі ст. 29 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Україна має розробляти та вдосконалювати конкретні програми підготовки персоналу правоохоронних органів, зокрема, прокурорів і слідчих, такою мірою, щоб забезпечувати питання збору доказів, розробки методів, використовуваних у боротьбі з транснаціональними організованими злочинами, вчинюваними з використанням комп'ютерів, телекомунікаційних мереж та інших видів сучасних технологій [4]. Таким чином, питання збору доказів при розслідуванні злочинів, вчинюваних з використанням електронних форм передавання інформації, створення якісної регламентації відповідних процедурних повноважень органів досудового розслідування набули особливої актуальності.

Вивчення КПК України [5] показало недостатній рівень регламентованості в ньому процедурних повноважень органів досудового розслідування при розслідуванні злочинів, вчинюваних з використанням комп'ютерних даних¹. Ці процедурні повноваження мали б надавати можливість органам досудового розслідування оперативно збирати докази при роботі з комп'ютерними даними, комп'ютерними носіями інформації, транспортними телекомунікаційними мережами тощо.

Згідно зі ст. 14 Конвенції [1], кожна Сторона вживає необхідних законодавчих та інших заходів з метою конкретних кримінальних розслідувань або переслідувань, зокрема, до визначених Конвенцією кримінальних правопорушень, інших кримінальних правопорушень, вчинених за допомогою комп'ютерних систем, та збору доказів у електронній формі стосовно кримінального правопорушення. Імплементация і застосування повноважень і процедур мають регулюватися умовами і запобіжними заходами, передбаченими внутрішньодержавним правом Сторони, які б забезпечували адекватний захист прав і свобод людини. Такі умови і запобіжні заходи мають включати відповідні повноваження, судовий або інший незалежний нагляд, підстави, які виправдовують застосування, обмеження терміну таких повноважень тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У нормативних документах: проекти Закону про внесення змін до деяких законів України: № 2133а від 19 червня 2015 року [6], № 2133а-1 від 30 вересня 2016 року [7], № 6688 від 12 липня 2017 року [8], запропоновано імплементацию деяких із регламентованих у Конвенції про кіберзлочинність процедурних положень. Деякі питання, пов'язані з імплементацией відповідних положень, висвітлювалися в публікаціях С. А. Буяджи [9], Ю. Ю. Орлова, С. С. Чернявського [10].

Мета статті полягає у висвітленні активності законодавця в контексті імплементации до КПК України процедурних положень Конвенції про кіберзлочинність та обґрунтуванні пропозицій щодо подальшої оптимізації цього процесу.

Для досягнення поставленої мети планується послідовне виконання таких завдань: 1) зіставити процедурні положення Конвенції про кіберзлочинність із повноваженнями сторони обвинувачення за чинним КПК України, 2) проаналізувати відповідні законопроекти та з'ясувати стан законотворчого процесу щодо імплементации відповідних процедурних положень Конвенції до КПК України, 3) обґрунтувати пропозиції, спрямовані на розширення повноважень сторони обвинувачення у КПК України задля досягнення їх відповідності регламентованому в Конвенції обсягу й змісту процедурних положень.

¹ Згідно зі ст.1 Конвенції про кіберзлочинність, термін «комп'ютерні дані» означає будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки у комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою.

Виклад основного матеріалу. Спершу проаналізуємо процедурні положення Конвенції про кіберзлочинність. Для ефективного збирання доказів у електронній формі у ст.ст. 16, 17 Конвенції передбачено:

1) можливість компетентного органу видати ордер на термінове збереження визначених комп'ютерних даних, включаючи дані про рух інформації, які зберігалися за допомогою комп'ютерної системи, зокрема, коли існують підстави вважати, що такі комп'ютерні дані особливо вразливі до втрати чи модифікації;

2) покладання обов'язку на особу, під контролем якої знаходяться відповідні комп'ютерні дані, зберігати і підтримувати цілісність таких комп'ютерних даних протягом певного періоду, необхідного для отримання компетентним органом дозволу на розкриття таких даних;

3) покладання обов'язку на особу, яка має зберігати відповідні комп'ютерні дані за ордером компетентного органу, дотримуватися конфіденційності факту проведення таких процедур протягом певного періоду;

4) забезпечення можливості термінового збереження даних про рух інформації, незалежно від кількості постачальників послуг, які залучалися до передачі такої інформації;

5) забезпечення можливості термінового розкриття компетентному органу обсягу даних про рух інформації, достатнього для ідентифікації постачальників послуг і маршруту, яким була передана інформація [1].

Згідно з Конвенцією, передбачається можливість адресувати вимогу про збереження й надання відповідних комп'ютерних даних як особам, у володінні чи під контролем яких зберігаються такі комп'ютерні дані, так і постачальникам послуг – про надання інформації стосовно відповідного користувача послуг.

Згідно зі ст. 19 «Обшук і арешт комп'ютерних даних, які зберігаються» Конвенції, кожна Сторона має забезпечити своїм компетентним органам повноваження для обшуку або подібного доступу до:

- комп'ютерної системи або її частини і комп'ютерних даних, які зберігаються в ній;
- комп'ютерного носія інформації, на якому можуть зберігатися комп'ютерні дані на її території.

Крім того, кожна Сторона має забезпечити необхідні заходи для того, щоб у випадку, коли її компетентні органи здійснюють обшук або подібний доступ до конкретної комп'ютерної системи або її частини, і мають підстави вважати, що дані, які розшуковуються, зберігаються в іншій комп'ютерній системі чи її частині, яка знаходиться на її території, і до таких даних можна здійснити законний доступ з першої системи чи вони є доступними першій системі, такі компетентні органи мали право терміново поширити обшук або подібний доступ на іншу систему [1]. Тобто на комп'ютерну систему чи її частину, яка фізично розташована за межами об'єкта, де проводиться обшук, але в межах території держави, на яку поширюються правоохоронні повноваження органу досудового розслідування, прокурора, яким проводиться обшук.

Кожна Сторона має забезпечити своїм компетентним органам повноваження арештовувати або вчиняти подібні дії щодо комп'ютерних даних, до яких був здійснений попередній доступ. Такі повноваження включають в себе:

- арешт або подібні дії щодо комп'ютерної системи або її частини або комп'ютерного носія інформації;
- копіювання і збереження копії таких комп'ютерних даних;
- збереження цілісності відповідних збережених комп'ютерних даних;
- заборону доступу або вилучення цих комп'ютерних даних з комп'ютерної системи, до якої здійснювався доступ.

Для проведення вищезазначених дій у компетентних органів мають бути повноваження вимагати від будь-якої особи, яка знає про функціонування комп'ютерної системи або про заходи, які були здійснені для захисту комп'ютерних даних, які містяться у ній, надавати, наскільки це можливо, необхідну інформацію.

У ст.ст. 29, 30, 32 Конвенції також передбачено порядок виконання тимчасових заходів у контексті міжнародного співробітництва, втім, ці тимчасові заходи не будемо досліджувати в цій статті, оскільки їх дослідження потребує окремої уваги.

Конвенція про кіберзлочинність була ратифікована Законом України від 7 вересня 2005 року. Набула чинності в Україні з 1 липня 2006 року. Проаналізувавши чинне кримінальне процесуальне законодавство України на предмет наявності відповід-

них процесуальних повноважень, можемо констатувати:

1) український кримінальний процесуальний закон наразі передбачає можливість збирати електронні документи, в тому числі комп'ютерні дані, як підвид процесуальних джерел доказів (документів) за контекстом ч. 2 ст. 84 КПК України. Це впливає зі змісту ст. 99 КПК України, яка в п. 1 ч. 2 відносить електронні носії інформації до документів. Цю тезу також підтверджено у ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», де зазначено: допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму [11] і кореспондується з рішенням ЄСПЛ «Сервуло та партнери» проти Португалії від 3 вересня 2015 року, в п. 96 якого констатується, що для визнання «передбаченим законом» збирання «комп'ютерних доказів», останні не обов'язково буквально мають регламентуватися у Кримінальному процесуальному кодексі [12]. Уявляється, що чинний КПК України слід тлумачити таким чином, що ним передбачається огляд, обшук комп'ютерної системи, її частини, комп'ютерного носія інформації, комп'ютерних даних, проникнення до них (ст.ст. 233–237 КПК), тимчасовий доступ до комп'ютерної системи або її частини (ст. 164 КПК), арешт комп'ютерної системи, її частини або комп'ютерного носія інформації, копіювання і збереження копій комп'ютерних даних (ст. 170, 159 КПК). Врешті-решт, звертаємо увагу на поняття «інше володіння» особи, визначене в постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 як об'єкти природного чи штучного походження, які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберегти або приховати певні предмети, речі, цінності тощо [13]. Уявляється, під іншим володінням особи, зокрема, можна розуміти й комп'ютерні дані, комп'ютерну систему, комп'ютерний носій інформації тощо. Адже навіть самі по собі комп'ютерні дані можуть містити відомості про приватне життя особи, мати грошовий еквівалент вартості, і навіть у комп'ютерні дані, тобто всередину їх, може проникнути шкідливе вірусне програмне забезпечення;

2) на жаль, в КПК України досі не передбачено достатніх і конкретних положень, які б надавали стороні обвинувачення процесуальні повноваження¹, що кореспондували б вищезазначеним зобов'язанням України за Конвенцією та відповідним процедурним положенням, передбаченим у Конвенції. Погоджуємося з позицією Ю. Ю. Орлова, С. С. Чернявського про доцільність внесення відповідних змін до КПК України [10].

Згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною кримінального процесуального законодавства України. Більше того, згідно з ч. 4 ст. 9 КПК України, у разі, якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Але задекларовані Україною зобов'язання створити вищезазначені можливості компетентним органам не можна ототожнювати з конкретними повноваженнями органів досудового розслідування, прокурора. Тому наразі органи досудового розслідування України не можуть застосовувати ряд зазначених (не імplementованих до КПК України) положень Конвенції, бо КПК України не містить кореспондуючих їм відповідних повноважень.

Перейдемо до виконання другого завдання цієї статті: дослідимо відповідні законопроекти та з'ясуємо актуальний стан законотворчого процесу щодо імplementації відповідних процедурних положень Конвенції до КПК України. Аналіз порядку денного десятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання [14] показав, що питання посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю в Україні не залишаються поза увагою законодавця. У вказаному порядку денному, зокрема, наявні вищезазначені нами проекти Закону про внесення змін до деяких законів України: № 2133а від 19 червня 2015 року [6], № 2133а-1 від 30 вересня 2016 року [7]. Особливої уваги заслуговує проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України № 6688 від 12 липня 2017 року [8]. В зазначеному

¹ У цій статті здійснено спробу відшукати необхідні специфічні процесуальні засоби збирання доказів стороною обвинувачення у контексті гласних слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження. Не слід плутати схожі із переліченими положеннями про збирання комп'ютерних даних у реальному масштабі часу, зазначені в заголовку 5 Конвенції, які дійсно імplementовані в КПК України, але до глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії».

порядку денному є й інші проекти Законів, спрямовані на посилення захисту інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, але через відсутність у них спрямованості на імплементацію процедурних положень Конвенції про кіберзлочинність, залишимо ці інші законопроекти поза увагою.

Перейдемо до послідовного аналізу зазначених законопроектів. У п. 3 проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю № 2133а від 19 червня 2015 року [6], зокрема, запропоновано доповнити ст. 25 Закону «Про Службу безпеки України» правом безперешкодно отримувати в установленому законом порядку доступ до інформації, яка обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах (реєстри, бази та банки даних, інші інформаційні масиви), інформаційних, інформаційно-телекомунікаційних, телекомунікаційних системах операторів і провайдерів телекомунікацій, інших суб'єктів, які обробляють інформацію в електронному вигляді, незалежно від форм власності, щодо споживача, отриманих при укладанні договору, наданні телекомунікаційних послуг, у тому числі отриманні послуг, їх тривалості та змісту, маршрутів передавання, а також тієї, що передається та отримується каналами команди реагування на комп'ютерні інциденти CERT – UA і через можливості національного контактного пункту 24/7, що функціонує в рамках Конвенції про кіберзлочинність. У разі загрози втрати інформації, яка міститься у державних реєстрах, базах даних (у тому числі приватних та комерційних структур), які використовуються у державних органах, установах та організаціях, передбачено можливість здійснювати заходи по її збереженню, в тому числі й через блокування доступу до відповідних інформаційних ресурсів. Як бачимо, тут мова йде про фрагментарне врахування положень, викладених у Конвенції про кіберзлочинність. У змісті проаналізованого законопроекту немає положень, у яких би відображалось системне впровадження в кримінальне процесуальне законодавство процедурних положень Конвенції у вигляді додаткових повноважень сторони обвинувачення, що створять умови й можливості для ефективного розслідування злочинів, пов'язаних із електронною обробкою комп'ютерних даних.

Проаналізуємо наступний законопроект. У п. 4 проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю № 2133а-1 від 30 вересня 2016 року [7], зокрема, запропоновано доповнити ч. 2 ст. 8 Закону «Про основи національної безпеки України» (який втратив чинність 21 червня 2018 року) такими напрямками державної політики з питань національної безпеки України: «удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, у тому числі кібербезпеки; запобігання проявам комп'ютерної злочинності та комп'ютерного тероризму; удосконалення засобів захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах; удосконалення форм і способів протидії інформаційним заходам, які спрямовані на послаблення обороноздатності держави; забезпечення повноправної участі України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з комп'ютерною злочинністю та комп'ютерним тероризмом». Аналізуючи сутність цього законопроекту, маємо підстави зазначити, що органам досудового розслідування в ньому знову таки не передбачено реального надання додаткових повноважень, які б створювали належні умови для підвищення ефективності досудових розслідувань відповідних кримінальних правопорушень. У чинному нині ЗУ «Про національну безпеку України» [15], яким замінено вищезазначений ЗУ «Про основи національної безпеки України» [16], знову ж таки, на жаль, поки що немає положень, якими можна було б аргументувати, що законодавець системно просунувся в напрямку імплементації взятих за Конвенцією зобов'язань.

Перейдемо до аналізу третього законопроекту. У проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері № 6688 від 12 липня 2017 року [8] приділено більш предметну увагу створенню умов для реального посилення повноважень компетентних органів і підвищення дієвості відповідних досудових розслідувань. Зокрема, в п. 3 зазначеного законопроекту передбачено доповнення ст. 25 ЗУ «Про Службу безпеки України» [17] правом блокування доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) з використанням технічних засобів, що встановлюються операторами, провайдерами телекомунікацій, а також іншими суб'єктами господарювання на виконання вимог частини 4-1 статті 39 Закону України «Про телекомунікації» (зобов'язки операторів телекомунікацій встановлювати власним коштом відповідні технічні засоби та забезпе-

чувати їх функціонування). У п. 5 зазначеного законопроекту передбачено доповнення ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про телекомунікації» рядом дефініцій: «блокування доступу до інформаційного ресурсу (сервісу)», «веб-сайт (сайт)», «сторінка сайту в мережі Інтернет (інтернет-сторінка або веб-сторінка)», «доменне ім'я», «мережева адреса», «реєстратор домену (доменного імені)» тощо. Впровадження цих дефініцій у законодавство сприятиме належній уніфікації термінології і полегшить вирішення досліджуваних у цій статті процедурних питань.

Також у цьому законопроекті передбачено створення Єдиного реєстру виконання судових рішень і застосування санкцій у сфері телекомунікацій, зокрема, через доповнення ЗУ «Про телекомунікації» відповідною статтею: «Стаття 18-1. Єдиний реєстр виконання судових рішень і застосування санкцій у сфері телекомунікацій». У зазначеній статті, зокрема, запропоновано створення Єдиного реєстру виконання судових рішень і застосування санкцій у сфері телекомунікацій (далі – Реєстр) з метою блокування доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) в інформаційно-телекомунікаційних мережах (системах) у мережі Інтернет, що містять інформацію, поширення якої в Україні заборонено. До Реєстру будуть включені: доменні імена та (або) покажчики сторінок сайтів у мережі Інтернет, що містять інформацію, поширення якої в Україні заборонено, та (або) мережні адреси, що дають змогу ідентифікувати лінії доступу або вузли мережі Інтернет, які містять інформацію, поширення якої в Україні заборонено. Підставою для включення до Реєстру відповідних відомостей є надходження до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, прийнятого відповідно до закону рішення слідчого судді, суду, прокурора, слідчого, погодженого з прокурором, про застосування тимчасового блокування (обмеження) доступу до інформаційних ресурсів (сервісів) чи рішення суду про блокування доступу до інформаційних ресурсів (сервісів), а також набрання чинності рішення Ради національної безпеки та оборони України щодо застосування санкцій відповідно до Закону України "Про санкції". Тимчасовим блокуванням (обмеженням) доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) пропонується вважати дії, внаслідок яких унеможливується доступ та/або поширення інформації з визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) через інформаційні, телекомунікаційні та інформаційно-телекомунікаційні мережі (системи) з метою припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого. Тимчасове блокування (обмеження) доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) в інформаційно-телекомунікаційних мережах (системах) може застосовуватися: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, тимчасове блокування (обмеження) доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) може бути розпочато до постановлення ухвали слідчого судді, суду за постановою прокурора або постановою слідчого, погодженою прокурором, і застосовується на строк не більше 48 годин. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний невідкладно після початку здійснення таких дій звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді чи суду.

На підставі вищевикладеного аналізу чинного КПК України, інших законів та законопроектів, що наразі знаходяться на порядку денному у Верховній Раді України, можемо навести такі **висновки**:

1) повноваження сторони обвинувачення збирати докази вчинення злочинів у електронній формі за чинним КПК України є значно вужчими, у порівнянні з регламентованими в Конвенції про кіберзлочинність відповідними процедурними положеннями;

2) чинний КПК України правильно тлумачити як такий, в якому передбачено можливість для органів досудового розслідування проводити: огляд, обшук комп'ютерної системи, її частини, комп'ютерного носія інформації, комп'ютерних даних, проникнення до них, тимчасовий доступ до комп'ютерної системи або її частини, арешт комп'ютерної системи, її частини або комп'ютерного носія інформації, копіювання і збереження копій комп'ютерних даних;

3) парламентом на сьогодні проводиться законотворча діяльність щодо імплементації до кримінального процесуального законодавства таких процедурних положень

Конвенції про кіберзлочинність, як збереження комп'ютерної інформації, в тому числі шляхом блокування доступу до відповідних інформаційних ресурсів (законопроект № 2133а); тимчасове блокування (обмеження) доступу до визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (сервісу) в інформаційно-телекомунікаційних мережах (системах) (законопроект № 6688);

4) в цілому у проаналізованих законопроектах не приділено достатньої уваги імплементації таких процедурних повноважень: термінове збереження визначених комп'ютерних даних; зобов'язання особи зберігати цілісність комп'ютерних даних; зобов'язання особи підтримувати конфіденційність даного факту; термінове розкриття обсягу даних про рух інформації; поширення обшуку або подібного доступу до комп'ютерної системи, її частини, доступних першій системі, але фізично розташованих за межами об'єкта, в якому проводиться обшук, але в межах території держави, на яку поширюється юрисдикція органу досудового розслідування; заборона доступу або вилучення комп'ютерних даних з комп'ютерної системи, до якої здійснювався доступ, тощо.

Тому парламенту в подальшому пропонується приділити більше уваги наданню органам досудового розслідування системи вищеперелічених процедурних повноважень, що неодмінно підвищить ефективність досудових розслідувань кримінальних правопорушень, визначених Конвенцією про кіберзлочинність, а також інших кримінальних правопорушень, вчинених за допомогою комп'ютерних систем.

Бібліографічні посилання

1. Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована законом від 07 вересня 2005 року № 2824-IV. Дата оновлення: 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 27.02.2019).

2. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 07 вересня 2005 року № 2824-IV. Дата оновлення: 14.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15> (дата звернення: 03.03.2019).

3. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, ратифікований законом від 21 липня 2006 року № 23-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687/conv (дата звернення: 18.03.2019).

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, ратифікована законом від 4 лютого 2004 року № 1433-IV. Дата оновлення: 4.02.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 18.03.2019).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384> (дата звернення: 30.04.2019).

6. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю від 19 червня 2015 року № 2133а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2133%D0%B0&skl=9 (дата звернення: 12.03.2019).

7. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо посилення відповідальності за вчинені правопорушення у сфері інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю від 30 вересня 2016 року № 2133а-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2133%D0%B0-1&skl=9 (дата звернення: 12.03.2019).

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері від 12 липня 2017 року № 6688. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236 (дата звернення: 12.03.2019).

9. Буяджи С. А. Правове регулювання боротьби з кіберзлочинністю: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Класичний приватний університет ПВНЗ Університет Короля Данила. Київ, 2018. 203 с.

10. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 13. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/article/view/612/616> (дата звернення: 28.02.2019).

11. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 18.03.2019).

12. Рішення «*Servulo & Associados*» («Сервуло та партнери») проти Португалії від 3 вересня 2015 року. URL: <https://precedent.in.ua/2016/06/16/servulo-partnery-advokatskaya-kontorarl-y-druguye-protyv-portugaluy/> (дата звернення: 06.05.2019).

13. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійс-

нення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2. Дата оновлення: 04.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08> (дата звернення: 21.05.2019).

14. Про порядок денний десятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 7 лютого 2019 року № 2679-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2679-viii> (дата звернення: 12.03.2019).

15. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 01.05.2019).

16. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. Втратив чинність 8 липня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 01.05.2019).

17. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. Дата оновлення: 02.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 01.05.2019).

Надійшла до редакції 27.05.2019

References

1. Konventsiya pro kiberzlochynnist', ratyfikovana zakonom vid 07 veresnya 2005 roku № 2824-IV [Convention on Cybercrime, ratified by Law No. 2824-IV of September 7, 2005]. Data onovlennya: 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 [in Ukr.].

2. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro kiberzlochynnist': Zakon Ukrayiny vid 07 veresnya 2005 roku № 2824-IV [Ratification of the Convention on Cybercrime: Law of Ukraine of September 7, 2005]. Data onovlennya: 14.10.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15> [in Ukr.].

3. Dodatkovyy protokol do Konventsiyi pro kiberzlochynnist', yakyy stosuyet'sya kryminalizatsiyi diy rasyst's'koho ta ksenofobnoho kharakteru, vchynenykh cherez komp'yuterni systemy, ratyfikovanyy zakonom vid 21 lypnya 2006 roku № 23-V [Additional Protocol to the Convention on Cybercrime Concerning the Criminalization of Racist and Xenophobic Actions Committed through Computer Systems, ratified by Law No. 23-V of 21 July 2006]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687/conv (data zvernennya: 18.03.2019) [in Ukr.].

4. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty transnatsional'noyi orhanizovanoyi zlo-chynnosti, pryynyata rezolyutsiyeyu 55/25 Heneral'noyi Asambleyi vid 15 lystopada 2000 roku, ratyfikovana zakonom vid 4 lyutoho 2004 roku № 1433-IV [United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000, ratified by Law No. 1433-IV of 4 February 2004]. Data onovlennya: 4.02.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (data zvernennya: 18.03.2019) [in Ukr.].

5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384> (data zvernennya: 30.04.2019) [in Ukr.].

6. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo posylennya vidpovi-dal'nosti za vchyneni pravoporushennya u sferi informatsiyanoi bezpeky ta borot'by z kiberzlochynnistyuu vid 19 chervnya 2015 roku № 2133a [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Strengthening Responsibility for Committing Offenses in the Field of Information Security and Combating Cybercrime of June 19, 2015] URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf351=9 (data zvernennya: 12.03.2019) [in Ukr.].

7. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo posylennya vidpovidal'nosti za vchyneni pravoporushennya u sferi informatsiyanoi bezpeky ta borot'by z kiberzlochynnistyuu vid 30 veresnya 2016 roku № 2133a-1 [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Strengthening Accountability for Offenses in the Field of Information Security and Combating Cybercrime of September 30, 2016]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3510-1&skl=9 (data zvernennya: 12.03.2019) [in Ukr.].

8. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo protydyi zahrozam natsional'niy bezpetsi v informatsiyanoi sferi vid 12 lypnya 2017 roku № 6688 [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Countering National Security Threats in the Information Sector of July 6, 2017]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62236 (data zvernennya: 12.03.2019) [in Ukr.].

9. Buyadzhy, S.A. (2018) Pravove rehulyuvannya borot'by z kiberzlochynnistyuu: teoretyko-pravovyy aspekt [Legal regulation of the fight against cybercrime: theoretical and legal aspect]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Klasychnyy pryvatnyy universytet PVNZ Univers. Korolya Danyla. Kyiv [in Ukr.].

10. Orlov, YU. YU., Chernyavs'kyy, S.S. (2017) Vykorystannya elektronnykh vidobrazhen' yak dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni [Use of electronic reflections as evidence in criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*, 3 (104), 13. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/article/view/612/616> (data zvernennya: 28.02.2019) [in Ukr.].

11. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih: Zakon Ukrayiny vid 22 travnya 2003 roku № 851-IV [On electronic documents and electronic document flow: Law of Ukraine of May 22, 2003]. Data onovlennya: 07.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (data

zvernennya: 18.03.2019) [in Ukr.].

12. Rishennya «Servulo & Asociados» («Servulo ta partnery») proty Portuhaliyi vid 3 veresnya 2015 roku [Judgment of Servulo & Asociados (Servulo & Partners) against Portugal on 3 September 2015]. URL: <https://precedent.in.ua/2016/06/16/servulo-partnery-advokatskaya-kontora-rl-y-druyge-protyv-portugalyy/> (data zvernennya: 06.05.2019) [in Ukr.].

13. Pro deyaky pytannya zastosuvannya sudamy Ukrayiny zakonodavstva pry dachi dozvoliv na tymchasove обмеzhennya okremykh konstytutsiynykh prav i svobod lyudyny i hromadyanyna pid chas zdiys-nennya operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti, diznannya i dosudovoho slidstva [On Some Issues of Application by the Courts of Ukraine of Legislation in Issuing Permits for Temporary Restriction of Individual Constitutional Rights and Freedoms of Man and Citizen in the Pursuit of Operational Investigation, Investigation and Pre-Trial Investigation]: postanova Plenumu Ver-khovnoho Sudu Ukrayiny vid 28 bereznya 2008 roku № 2. Data onovlennya: 04.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08> (data zvernennya: 21.05.2019) [in Ukr.].

14. Pro porядok dennyy desyatoyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vos'moho sklykannya [Agenda of the tenth session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Eighth Convocation]: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 7 lyutoho 2019 roku № 2679-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2679-viii> (data zvernennya: 12.03.2019) [in Ukr.].

15. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny [On National Security of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 21 chervnya 2018 roku № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (data zvernennya: 01.05.2019) [in Ukr.].

16. Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 19 chervnya 2003 roku № 964-IV. Vtratyv chynnist' 8 lypnya 2018 roku [On the basics of Ukraine's national security: Law of Ukraine of June 19, 2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (data zvernennya: 01.05.2019) [in Ukr.].

17. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 25 bereznya 1992 roku № 2229-KHII. Data onovlennya: 02.08.2018. [On the Security Service of Ukraine: Law of Ukraine of March 25, 1992]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (data zvernennya: 01.05.2019) [in Ukr.].

SUMMARY

Zakharko A.V. Analysis of the state of law-making activities on the implementation of the procedural provisions of the Cyber Crime Convention. The criminal procedural regulation of the pre-trial investigation authorities' powers in order to create the conditions for the effective activity of the pre-trial investigation bodies regarding the collection of evidence related to computer data and their processing in electronic information systems has been described. The procedural provisions of the Cyber-crime Convention have been analyzed and their comparisons are made with the powers of the prosecution party under the current CPC of Ukraine.

Relevant bills on the implementation of the relevant procedural provisions of the Convention to the CPC of Ukraine have been reviewed.

The current CPC of Ukraine is interpreted as providing for inspection, search of the computer system, its parts, computer media, computer data, penetration (articles 233-237 of the CPC), temporary access to the computer, computer system, part or computer media, copy and save copies of computer data (articles 170, 159 of the CPC).

An analysis of the relevant bills has led to the conclusion that they have the following procedural provisions of the Cybercrime Convention: the preservation of computer information, including by blocking access to relevant information resources; temporary blocking (limitation) of access to a certain (identified) information resource (service) in information and telecommunication networks (systems).

The bills analyzed do not pay sufficient attention to the implementation of the following procedural powers: urgent retention of certain computer data; the obligation of the person to maintain the integrity of the computer data; the obligation of the individual to maintain the confidentiality of the fact; urgent disclosure of data flow; extending a search or similar access to a computer system, part of it, accessible to the first system but physically located outside the object being searched but within the territory of the State to which the pre-trial investigation authority is subject; prohibiting the access or removal of computer data from a computer system that was accessed.

Keywords: procedural provisions, Cybercrime Convention, criminal procedural rules, scope of implementation.

УДК 343.326

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-143-149

Кирбят'єв О.О.[©]

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ)

**ДОСВІД КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ОБРАЛИ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ**

Проаналізовано досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку; надано пропозиції щодо його гармонізації із вітчизняним правотворенням та правозастосуванням.

Ключові слова: право, обов'язки, відповідальність, злочин, покарання, повага, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність.

Постановка проблеми. У ст. 17 Конституції України проголошено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Таке положення Основного Закону свідчить про те, що забезпечення належного функціонування суспільства є першочерговим завданням самих її членів, які мають не тільки права, а й певні обов'язки. Єдина згадка про правоохоронні органи в Конституції України свідчить про їх роль у забезпеченні державної безпеки. Разом з тим не можна громадянам України надреалізувати свої права, забуваючи про обов'язки – це призвело до кризи поваги до влади, а у випадку працівників правоохоронних органів – неможливості належного виконання ними своїх професійних обов'язків.

Метою статті є вивчення досвіду країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Методологічним підґрунтям для досягнення проголошеної мети є наукові праці українських вчених: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, І. Г. Богатирьова, В. М. Бурдіна, С. Б. Гавриша, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, О. О. Дудорова, О. О. Житного, В. П. Ємельянова, В. М. Карчевського, О. В. Козаченка, М. Й. Коржанського, В. В. Кузнецова, В. М. Куца, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, С. Я. Лихової, В. К. Матвійчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю. В. Нікітіна, А. М. Орлеана, В. І. Осадчого, Є. О. Письменського, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, В. І. Тютюгіна, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського, Г. В. Чеботарьової, В. В. Шаблістого, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та багатьох інших. Разом з тим з кінця 2013 року країна живе в інших соціально-економічних та політичних умовах – на сьогодні існує глобальна криза довіри до представників влади. На передовому краї цієї недовіри стоять правоохоронні органи, представники яких найчастіше потерпають від різних злочинів у зв'язку із виконанням службових обов'язків, тобто їх професійна діяльність дуже часто є об'єктом злочину, а самі правоохоронці – потерпілими від злочинів. Вивчення зарубіжного досвіду тут може стати одним із чинників належного забезпечення їх професійної діяльності.

© Кирбят'єв О.О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6949-7049>

k_kpk@dduvs.in.ua

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство країн пострадянського простору та інших країн нами буде досліджено за такими критеріями, як елементи складу злочину з ознаками, що характеризують їх зміст, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки розглядуваного злочину, а також вид та розмір покарань за його вчинення. Також спробуємо дослідити опубліковану практику застосування кримінальних законів окремих країн.

Одразу зазначимо, що нехтування верховенством права та міжнародного права, військова агресія з боку РФ стосовно України стали причиною відсутності інтересу до їх кримінального законодавства, охорона влади яким і так ні в кого в цивілізованому світі розуміється як непорушна аксіома. Також це стало причиною дослідження КК тих країн, які обрали європейський вектор розвитку та не оглядаються на РФ як на того, хто має схвально оцінити їх діяльність.

Отже, розпочнемо. Вірменський законодавець у Главі 30 «Злочини проти порядку управління» КК Республіки Вірменія [1] дуже точно та виважено підійшов до питання кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, передбачивши один типовий злочин з матеріальним складом та один з формальним – знову бачимо публічну образу злочином. Так, «ст. 316. Застосування насильства проти представника влади

1. Застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, або погроза його застосування щодо представника влади або його близьких у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, а також перешкоджання виконанню представником влади обов'язків, покладених на нього законом, –

караються штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати або позбавленням волі на строк не більше п'яти років.

2. Опір представникові влади під час виконання ним обов'язків, покладених на нього законом, або примушення його до виконання явно незаконних дій, вчинені із застосуванням насильства або з погрозою застосування насильства, –

караються штрафом у розмірі від трьохсоткратного до п'ятисоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк не більше двох місяців, або позбавленням волі на строк не більше одного року.

3. Застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, до осіб, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. У цьому Кодексі представником влади вважається особа, що служить в державних органах та органах місцевого самоврядування, наділена в установленому порядку розпорядчими повноваженнями щодо осіб, які не перебувають в його службовому підпорядкуванні.

Ст. 318. Образа представника влади

1. Публічна образа представника влади у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків –

карається штрафом у розмірі від кратної до двісті і більше разів мінімальної заробітної плати або виправними роботами на строк від шести місяців до одного року.

2. Те саме діяння, вчинене в публічних виступах, в публічно демонструються твори або через засоби масової інформації, –

карається штрафом в розмірі від двісті і більше разів до чотирьохсоткратного розміру мінімальної заробітної плати, або арештом на строк від одного до трьох місяців, або позбавленням волі на строк не більше двох років».

Також позитивно слід відмітити різні види покарань та способи вчинення публічної образи представника влади. Більш того, чинний КК України у ч. 3 ст. 18 та примітці 1 до ст. 364 КК України передбачає визначення поняття службової особи, частиною якого є представник влади. Тут ми маємо ситуацію, коли прямо у кримінальному законі дано визначення поняття «представник влади», що однозначно позитивно впливає на правове забезпечення їх професійної діяльності.

КК Грузії [2] як країни, що не є представником СНД, також характеризується лаконічністю у питанні кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, оскільки у Главі XL «Злочини проти порядку управління» у ст. 353 криміналізовано всі можливі форми впливу на представника влади: «Опір, погроза або насильство щодо особи, яка охороняє громадський порядок, або іншого представника влади

1. Опір працівникові поліції чи іншого представника влади з метою перешкодження охороні громадського порядку, припинення або зміни його діяльності, а так само його примус до явно незаконних діянь, вчинені із застосуванням насильства чи погрози насильства, –

караються штрафом або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Ті самі діяння, вчинені групою осіб за попередньою змовою, –

караються арештом на строк від чотирьох до шести місяців або позбавленням волі на строк до семи років».

КК Киргизької Республіки [3] введено в дію з 1 січня 2019 року. У Главі 48 «Злочини проти порядку управління» передбачено лише одну статтю ст. 355 «Погроза або насильство щодо представника влади

1. Шантаж чи погроза застосування насильства, яке не є небезпечним для життя і здоров'я, відносно представника влади або його дружини (чоловіка), близьких родичів у зв'язку з виконанням представником влади своїх посадових обов'язків, –

караються виправними роботами IV категорії або штрафом V категорії, або позбавленням волі I категорії.

2. Застосування насильства, яке не є небезпечним для життя і здоров'я, або погроза застосування насильства, небезпечного для життя і здоров'я, до осіб, зазначених у частині 1 цієї статті, –

караються штрафом VI категорії або позбавленням волі II категорії».

На нашу думку, дуже коротко та правильно охоплено професійну діяльність фактично усіх представників влади. Тут після майже 30-ти років існування кримінальної відповідальності за образу представника влади бачимо повну відміну від цього навіть не радянського рудименту, а атавізму, що покликаний був залякувати населення, а не формувати повагу до влади в цілому.

КК Республіки Молдова [4] у Главі XIII «Значення деяких термінів або висловів у цьому кодексі» у ст. 123 «Посадова особа, публічна особа і особа, яка обіймає державну посаду» містить таке визначення цих понять.

(1) Під посадовою особою розуміється особа, наділена в державному підприємстві, установі, організації (їх підрозділі) або в підприємстві, установі, організації (їх підрозділі) органів влади і самоврядування, постійно або тимчасово, в силу закону, за призначенням, за вибором або в силу окремого доручення певними правами і обов'язками по здійсненню функцій публічної влади або дій адміністративно-розпорядчого або організаційно-господарського характеру.

(2) Під публічною особою розуміється: державний службовець, у тому числі має особливий статус (співробітник дипломатичної служби, митної служби, органів оборони, національної безпеки та охорони громадського порядку, інша особа, що має спеціальне або військово звання); службовець автономного або регулюючого органу публічної влади, державного або муніципального підприємства, іншої юридичної особи публічного права; працівник кабінету осіб, які обіймають відповідальні державні посади; особа, уповноважена державою надавати від її імені публічні послуги або здійснювати діяльність в інтересах суспільства.

(3) Під особою, яка обіймає відповідальну державну посаду, розуміється: особа, порядок призначення або обрання якої регулюється Конституцією Республіки Молдова або призначення або обрання якої здійснюється Парламентом, Президентом Республіки Молдова або Урядом, інша встановлена законом особа, яка обіймає відповідальну державну посаду; особа, якій особа, яка виконує відповідальну державну посаду, делегувала свої повноваження.

Враховуючи викладене, у Главі XVII «Злочини проти публічної влади і безпеки держави» КК Республіки Молдова [7] передбачено таке.

«Ст. 349 Погроза або насильство щодо посадової особи або особи, яка виконує громадський обов'язок

(1) Погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю або знищенням майна щодо посадової особи або її близьких родичів з метою припинення її службової діяльності або зміни її характеру в інтересах загрожуючого або іншої особи, а так само така ж погроза щодо особи, яка виконує громадський обов'язок, або її близьких родичів у зв'язку з участю цієї особи в попередженні або припиненні злочину або антигромадського вчинку, –

караються штрафом у розмірі від 650 до 1350 умовних одиниць, або неоплачуваною працею на користь суспільства на строк до 180 годин, або позбавленням волі на строк до 2 років.

(11) Застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, до посадової особи або її близьких родичів чи знищення їхнього майна з метою припинення її службової діяльності або зміни її характеру в інтересах того, хто застосовує насильство або іншої особи, а так само такі дії щодо особи, яка виконує громадський обов'язок, або її близьких родичів у зв'язку з участю цієї особи в попередженні або припиненні злочину або антигромадського вчинку, –

караються штрафом у розмірі від 850 до 1350 умовних одиниць, або неоплачуваною працею на користь суспільства на строк від 180 до 240 годин, або позбавленням волі на строк до 3 років.

(2) Дії, передбачені частинами (1) або (11), пов'язані:

а) із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я осіб, зазначених у частині (1);

б) зі знищенням майна засобами, небезпечними для життя чи здоров'я безлічі осіб;

с) із заподіянням майнової шкоди у великих розмірах;

д) з іншими тяжкими наслідками, –

караються позбавленням волі на строк від 4 до 8 років»

Як бачимо, одна об'ємна стаття кримінального закону передбачає відповідальність за посягання на професійну діяльність посадових осіб безвідносно до назви підрозділу, в якому вони працюють. Такий досвід для України однозначно має бути цікавим та корисним – не потрібно вносити зміни до кримінального закону у зв'язку із створенням нових органів, втручання в діяльність яких чомусь має бути злочином. Один із останніх «сумних» вітчизняних прикладів – ст. 351¹ КК України «Перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати» (доповнено у 2015 році) та ст. 351² КК України «Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» (доповнено у 2017 році).

Вивчення КК країн Балтії показало, що законодавці цих країн поступово відмовляються від кримінально-правового забезпечення професійної діяльності як працівників правоохоронних органів, так й інших представників влади. Так, зокрема, з Глави XXII «Злочинні діяння проти порядку управління» КК Латвійської Республіки [8] у 2018 році виключено такі статті:

«Ст. 269 Напад на представника влади або іншу державну посадову особу

(1) Напад на представника влади або іншу державну посадову особу в зв'язку з її законною службовою діяльністю, а також напад на особу у зв'язку з її участю у припиненні або припинення злочинного чи іншого неправомірного діяння, –

карається позбавленням волі на строк до семи років або арештом.

(2) Ті самі дії, якщо в результаті нападу нанесені тяжкі тілесні ушкодження або настали інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до тринадцяти років.

Ст. 270 Опір представникові влади й іншому державному посадовцю

(1) Опір представникові влади або іншому державному посадовцю при виконанні ним покладених на нього службових обов'язків, або опір особі, яка бере участь у припиненні або припинення злочинного чи іншого протиправного діяння, або примус цих осіб до виконання явно неправомірних дій, якщо опір або примушування скоєно із застосуванням насильства чи погрозою насильством, –

карається позбавленням волі на строк до трьох років, або арештом, або штрафом у розмірі до шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат.

(2) Ті самі дії, вчинені групою осіб, –

караються позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом у розмірі до ста мінімальних місячних заробітних плат.

Ст. 271 Образа честі і гідності представника влади і іншого державного посадовця

Наклеп на представника влади або іншу державну посадову особу або їх образа у зв'язку з виконанням покладених на цих осіб обов'язків, –

карається позбавленням волі на строк до двох років, або арештом, або примусовими роботами, або штрафом у розмірі до шістдесяти мінімальних місячних заробітних плат».

На відміну від цього, КК Литовської Республіки [9] поки що передбачає таке.

«Ст. 286 Опір державному службовцю або особі, яка виконує функції публічного адміністрування

Той, хто із застосуванням фізичного насильства або з погрозою негайного його застосування чинив опір державному службовцю чи іншій особі, яка виконує функції публічного адміністрування, –

карається громадськими роботами або штрафом, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Ст. 287 Погроза державному службовцю або особі, яка виконує функції публічного адміністрування

1. Той, хто із застосуванням психологічного тиску вимагав від державного службовця або іншої особи, яка виконує функції публічного адміністрування, вчинити дії на користь винного або інших осіб, –

карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Той, хто вчинив діяння, передбачене частиною 1 цієї статті із застосуванням фізичного насильства, –

карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Ст. 288 Втручання в діяльність державного службовця або особи, яка виконує функції публічного адміністрування

Державний службовець, громадський діяч, представник політичної або громадської організації, який із застосуванням свого впливу втручався в діяльність державного службовця або особи, яка виконує функції публічного адміністрування, з метою змусити його відмовитися від законних дій або вчинити незаконні дії на свою користь або на користь інших осіб, –

карається громадськими роботами або штрафом, або арештом, або позбавленням волі на строк до двох років.

Ст. 290 Образа державного службовця або особи, яка виконує функції публічного адміністрування

Той, хто образив державного службовця або особу, яка виконує функції публічного адміністрування, –

карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до двох років.

Як бачимо, маємо два протилежних підходи до забезпечення кримінально-правової охорони професійної діяльності представників влади, проте особисте спілкування на міжнародних наукових форумах із литовськими науковцями та керівниками правоохоронних органів показало, що для країн Балтії в цілому є характерним скасування кримінальної відповідальності за такі злочини у зв'язку із відсутністю таких небезпечних посягань та здатністю держави вплинути на ситуацію без застосування заходів кримінальної репресії. По суті, Латвія скасувала взагалі розглядувані статті, тоді як Литва поки що має навіть кримінальну відповідальність за образу представника влади, хоча вважає це не заслугою, а недоліком, який треба усувати.

Дещо нетиповим у цьому плані є естонського законодавця, оскільки той у новому Пенітенціарному кодексі [10] у Розділі 3 «Винні діяння проти здійснення громадської влади» у підрозділі 1 «Винні діяння, вчиненні щодо представника влади» передбачає таке.

«Ст. 274 Застосування насильства до представника влади

(1) Застосування насильства до представника влади у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, –

карається тюремним ув'язненням на термін до п'яти років.

(2) Те саме діяння, вчинене:

1) з метою примусу представника влади до незаконного діяння;

2) групою осіб;

3) повторно; або

4) із застосуванням зброї чи іншого предмета, використовуваного в якості зброї, або з погрозою застосування, –

карається тюремним ув'язненням на термін від одного року до п'яти років.

(3) Діяння, встановлене частиною 1 або 2 цієї статті, вчинене юридичною особою, – карається грошовим стягненням.

Ст. 275 Образа представника влади

(1) Образа представника влади, який здійснює охорону громадського порядку, у

зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, –

карається штрафом у розмірі до 300 штрафних одиниць або арештом.

(2) Те саме діяння, вчинене юридичною особою, –

карається штрафом у розмірі до 3 200 євро.

Ст. 275-1. Наклеп щодо представника влади

(1) Наклеп щодо представника влади у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, –

карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на термін до двох років.

(2) Те саме діяння, вчинене юридичною особою, – карається грошовим стягненням.

Ст. 276 Невиконання законного розпорядження представника влади з 01.01.2015 не дійсна».

Тут чітко простежується поступова відмова від застосування кримінальної репресії за притаманні злочини, що обов'язково мали місце у Радянському Союзі. Разом з тим фактично нереальним для нас видається образа працівника правоохоронного органу, вчинена юридичною особою. Такий досвід однозначно має бути вивчено більш детально.

Висновки. Отже, вивчення досвіду країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку, дозволяє сформулювати такі висновки.

Родовим об'єктом досліджуваної групи злочинів виступають суспільні відносини у сфері управління, рідше – державного управління. Деякі країни віднесли їх до злочинів проти держави. Україна тут може «похвалитися» родовим об'єктом у якості авторитету державних органів, що є певними чином унікальним для країн пострадянського простору.

Основний безпосередній та додаткові об'єкти майже однакові – гарантований та нормативно визначений порядок функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

В якості *додаткового обов'язкового об'єкта* цих злочинів виступають суспільні відносини у сфері забезпечення особистої та тілесної недоторканності державного службовця та (або) його близьких родичів та (або) відносини у сфері забезпечення недоторканності власності зазначених осіб. Відповідно, має місце спеціальний потерпілий.

Разом з тим честь та гідність представника влади у вигляді кримінальної відповідальності за публічну образу чи клевет охороняються кримінальним законом у таких країнах як Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Республіка Таджикистан та Республіка Туркменістан.

З об'єктивної сторони більшість злочинів є з матеріальним складом, є деталізація способів їх вчинення. Однозначно слід взяти до уваги досвід тих країн, в яких в одній статті передбачено всі можливі форми впливу на представника влади без прив'язки до назви органу, в якому він працює. Це є прикладом реалізації принципу економії кримінальної репресії, коли держава не змінює кримінальний закон заради ефемерної кримінально-правової охорони діяльності новоствореного державного органу.

Суб'єкт більшості злочинів загальний.

Суб'єктивна сторона усіх цих злочинів характеризується виключно умисною формою вини, вид умислу – прямий.

Покарання за посягання на професійну діяльність представників влади також має бути варіативним – від штрафу до позбавлення волі. Слід активно до санкцій ст.ст. 342, 343, 345, 347-349 КК України вносити покарання, не пов'язані із позбавленням волі.

Найголовніше – питання доцільності криміналізації в Україні образи представника влади нами віднесено до перспективних напрямків подальших досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 30.12.2018 р.).

2. Кримінальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 30.12.2018 р.).

3. Кримінальний кодекс Республіки Киргизстан. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення: 30.12.2018 р.).

4. Кримінальний кодекс Республіки Молдова. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 30.12.2018 р.).

5. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки. URL: http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html (дата звернення: 30.12.2018 р.).

6. Кримінальний кодекс Литовської Республіки. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_33.html (дата звернення: 30.12.2018 р.).

7. Кримінальний кодекс Республіки Естонія. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.03.2019.pdf> (дата звернення: 30.12.2018 р.)

Надійшла до редакції 02.05.2019

References

1. Kryminal'nyy kodeks Respubliki Virmeniya [The Criminal Code of the Republic of Armenia]. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1show> (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
2. Kryminal'nyy kodeks Hruziyi [Georgia Criminal Code]. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy kodeks Respubliki Kyrhyzstan [The Criminal Code of the Republic of Kyrghyzstan]. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy kodeks Respubliki Moldova [The Criminal Code of the Republic of Moldova]. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy kodeks Latvys'koyi Respubliki [The Criminal Code of the Republic of Latvia]. URL: http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
6. Kryminal'nyy kodeks Lytovs'koyi Respubliki [The Criminal Code of the Republic of Lithuania]. URL: https://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_33.html (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].
7. Kryminal'nyy kodeks Respubliki Estoniya [The Criminal Code of the Republic of Estonia]. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F3.2019.pdf> (data zvernennya: 30.12.2018) [in Ukr.].

SUMMARY

Kyrbiatiev O.O. Experience of Post-Soviet Countries in the Field of Criminal Law Protection of Professional Activity of Law Enforcement Officers Who Have Chosen the European Vector of Development. The article analyzes the experience of the post-Soviet countries in the field of criminal law protection of the professional activities of law enforcement officers, and proposes its harmonization with domestic law-making and law enforcement.

The Constitution of Ukraine proclaimed in article 17 that protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security, shall be the most important function of the State and a matter of concern for all the Ukrainian people. Ensuring the security of the State and protecting the State borders of Ukraine shall be entrusted to respective military formations and law enforcement bodies of the State, whose organisation and operational procedure shall be determined by law.

Such a thesis of the Constitution shows that ensuring the proper functioning of society is priority task of its members, who have not only rights but also duties. The only mention of law enforcement agencies in the Constitution of Ukraine testifies to their role in ensuring state security. However, it is impossible for Ukrainian citizens to implement their rights, forgetting their duties – this led to a crisis of respect to authorities, in the case of law enforcement officers – impossibility of proper fulfilment of their professional duties.

In fact, there is situation, when the higher authorities, the prosecutor's office and the court force law enforcement officers to constantly feel their inferiority, little significance, disability. They are obligated to write statements about the malicious disobedience as an administrative offense, when during fulfillment of official duties received bodily injures, spoiled uniform, which was purchased by their own expense.

It is only one side of the medal, but bigger and more important. Indeed, the behavior of individual law enforcement officers provokes others to actively counteract, until the non-recognition of police officer as a person who endowed with authority, more often through disrespect to the state, but in essence to himself first of all. Active part of the society, who more likely to hinder the proper fulfillment of a law enforcement officer's duties, perfectly knows its rights and requires their immediately implementation, but reminder about its duties is mainly caused aggression.

It is worth remembering that the public order starts with you, from the simple things, like, will not pass through the road to the forbidden sign of traffic lights, will clean up for the your pet after walk in the park, will throw garbage only in the urn etc. Only after that, when biggest part of the society will follow these elementary rules, we can talk about overcoming the crisis of trust to authority at all and to officers in particular. Unfortunately, so far this is not present, that is why scientific search of optimal system of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers is expediency.

Keywords: law, duties, responsibility, crime, punishment, respect, law enforcement officer, professional activities.

УДК 343.1
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-150-157

Рогальська В.В. ©
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ПЕРЕКЛАД У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА

Розглянуто співвідношення права на справедливий суд з правом на переклад. Визначено змістові елементи права на переклад та проаналізовано основні чинники, які ускладнюють його реалізацію: 1) відсутність чітко визначених підстав залучення перекладача та суб'єкта, який би відповідав за необхідність його залучення; 2) відсутність у законодавстві визначення, хто саме може бути перекладачем та конкретних вимог до таких осіб; 3) відсутність у КПК України норми, яка би передбачала якими документами підтверджуються повноваження перекладача; 4) труднощі в пошуку перекладачів, які б відповідали вимогам до їх кваліфікації; 5) відсутність цілодобової термінової лінгвістичної допомоги для осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування. Запропоновано конкретні шляхи вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: право на справедливий суд; права осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування; право на переклад; перекладач; реєстр перекладачів.

Постановка проблеми. Право на справедливий суд є одним із основоположних прав людини, яке закріплено в статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Зазначена стаття гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі [1]. Ця сама норма регламентує і змістові елементи вищезазначеного права, зокрема – права осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди при розгляді справ застосовують як джерело права ЄКПЛ та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2]. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) розширив коло суб'єктів застосування ЄКПЛ та ЄСПЛ, оскільки передбачив необхідність для усіх суб'єктів застосування кримінального процесуального законодавства, а не лише для суду, здійснювати свою діяльність з урахуванням практики ЄСПЛ [3], тим самим законодавець зобов'язав уповноважених суб'єктів реалізовувати в національному кримінальному судочинстві усі права осіб, які гарантовані ЄКПЛ, в тому числі і ті, що регламентовані у ст. 6.

Дослідження наукової літератури, вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування практичних працівників дали підстави зробити висновок, що серед усіх прав, гарантованих ст. 6 ЄКПЛ, чи не найбільші перепони існують у реалізації прав підозрюваних (обвинувачених), які передбачені п.п. «а» та «е» ч. 3, ст. 6 ЄКПЛ, а саме:

- бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею – одержувати безоплатну допомогу перекладача [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на те, що окремі аспекти участі перекладача у кримінальному процесі та реалізації права на переклад вже були предметом дослідження учених-процесуалістів (О.П. Голвинська, О.П. Кучинська, М. Ю. Рагінський, С.П. Щерба, Я.В. Ненашева та інші),

проте поза їх увагою залишився ряд проблемних питань реалізації права на переклад у контексті права на справедливий суд, а саме: зміст права на переклад; співвідношення права на переклад з правом на справедливий суд; особливості регламентації права на переклад у національному та міжнародному законодавстві; визначення підстав та процесуального порядку залучення перекладача; обставини, які повинні бути з'ясовані для підтвердження його компетентності, тощо.

Метою дослідження є отримання нових наукових знань щодо регламентації та реалізації права на переклад у контексті забезпечення справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. Право на переклад хоча і не регламентовано експліцитно у ст. 6 СКПЛ, проте воно встановлено у прецедентному праві ЄСПЛ та у Директиві Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу C2010/64/ЄС «Про право на усний та письмовий переклад у кримінальному процесі»¹, системний аналіз яких дозволив визначити основні його положення: 1) право на переклад передбачає право особам, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування, на безоплатний усний та письмовий переклад у кримінальному процесі; 2) основне призначення – забезпечення права на справедливий судовий розгляд; 3) межі реалізації поширюються на усі етапи кримінального судочинства; 4) рішення про необхідність залучення перекладача та те, які саме документи потрібно перекладати, приймаються компетентними органи, проте адвокат підозрюваної особи може звернутися з клопотанням про переклад додаткових документів, а остаточною відповідальність за прийняте рішення покладається на суд; 5) усний та письмовий переклад повинен відповідати певним стандартам, достатнім для того, щоб підозрюваний розумів характер та мотив обвинувачення. Усний переклад повинен забезпечити «ефективну участь» підозрюваного у процесі. Письмового перекладу потребують лише ті документи, які підозрюваний «повинен розуміти для того, щоб мати справедливий суд»; 6) на державу покладається обов'язок забезпечити достатню кваліфікацію залучених письмових та усних перекладачів з метою надання правильного письмового та усного перекладу; 7) для перевірки правильності усного перекладу держава повинна забезпечити технічне фіксування процесуальних дій за участю перекладача; 8) усі витрати, пов'язані з реалізацією права на переклад, покладаються на державу [5-6].

У національному законодавстві право на переклад не регламентується окремою статтею, а розглядається як складова засади, передбаченої ст. 29 КПК України – мова, якою здійснюється кримінальне провадження. Право осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування, користуватися рідною мовою, а також обов'язок держави забезпечити залучення перекладача на безоплатній основі у разі необхідності передбачено і в п. 18 ч. 3 ст. 42 КПК України. Про необхідність негайного повідомлення затриманій особі зрозумілою їй мовою підстав затримання, у вчиненні якого злочину вона підозрюється, та роз'яснення її прав йдеться і у ст. 208 КПК України. Але основною статтею, яка визначає підстави та порядок залучення перекладача, його процесуальний статус, є ст. 68 КПК України. Так, відповідно до вищезазначеної статті, підставою залучення перекладача є необхідність у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів. Суб'єктами які, мають право залучати перекладача, згідно зі ст. 68 КПК України, виступають сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд [3].

Така розпорошеність регламентації в законодавстві права на переклад та відсутність окремої статті, яка б визначала зміст вищезазначеного права, процесуальний порядок залучення перекладача та конкретизувала його процесуальний статус, на нашу думку, аж ніяк не сприяє його ефективній реалізації та призводить до певних процедурних ускладнень. Опитування практичних працівників доводить, що на сьогодні такі ускладнення найчастіше виникають у тих випадках, коли залучення перекладача відбувається на безоплатній основі під час досудового провадження. Вважаємо, що це пов'язано з такими чинниками:

1) *відсутність регламентації в законодавстві чітко визначених підстав залучення перекладача та суб'єкта, який би відповідав за необхідність його залучення.* Вивчення слідчої та судової практики засвідчило збільшення випадків, коли сторона обвинува-

¹ Аналіз вищезазначеної Директиви (норми якої для нас не є обов'язковими, оскільки Україна не є членом Європейського Союзу) має на меті в першу чергу визначення орієнтирів реформування національного законодавства в частині реалізації права на справедливий суд, оскільки, підписавши Угоду про асоціацію, Україна взяла на себе певні зобов'язання, в тому числі і щодо приведення національного законодавства до вимог права ЄС [4].

чення не вбачає необхідності в залученні перекладача (наприклад – підозрюваний є громадянином України, має диплом про здобуття вищої освіти, який свідчить про те, що він на достатньому рівні оволодів знаннями з української мови), проте сторона захисту на цьому наполягає, мотивуючи тим, що підозрюваний не розуміє українську мову та не має коштів для залучення перекладача на платній основі. Задля вирішення подібних конфліктних ситуацій вважаємо за доцільне внести зміни до КПК України, де передбачити, що вирішення необхідності залучення перекладача за рахунок держави для підозрюваних та обвинувачених під час судового провадження повинно покладатися на суддю, а на досудовому провадженні – на слідчого чи прокурора. Проте, оскільки остаточну відповідальність за забезпечення справедливого розгляду справи все ж таки несе суддя, вважаємо за необхідне передбачити можливість стороні захисту оскаржувати до слідчого судді рішення про відмову слідчого чи прокурора залучити перекладача.

Під час вирішення питання про необхідність залучення перекладача, вищезазначеним учасникам слід пересвідчитися в тому, що відсутність перекладача не перешкоджає підозрюваному (обвинуваченому) брати повну участь у розв'язанні питання, яке для нього має вирішальне значення (рішення ЄСПЛ «Кускані проти Сполученого Королівства»), а в тих випадках, коли сторона захисту намагається довести, що підозрюваний чи обвинувачений не володіє належним чином мовою, якою ведеться процес, вищезазначеним учасникам питання доцільності залучення перекладача слід визначати з урахуванням детального аналізу попереднього мовного досвіду підозрюваного (обвинуваченого) (рішення ЄСПЛ: «Кускані проти Сполученого Королівства»; «L.N.P. проти Аргентини», «Лагерблом проти Швеції») [7].

2) *відсутність у законодавстві визначення хто саме може бути перекладачем та конкретних вимог до таких осіб.* На сьогодні законодавець не надає визначення такому учаснику кримінального провадження як перекладач, а лише відносить його відповідно до ст. 3 КПК України до «інших учасників кримінального провадження».

Системний аналіз норм КПК України дозволяє припустити, що перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється кримінальне провадження, і мовою, якою володіє підозрюваний, але не зрозуміло – чи ця особа повинна мати спеціальність або професію перекладача, чи достатньо володіння мовою на побутовому рівні, чи достатньо їй мати сертифікат про проходження мовних курсів. На жаль, чинне законодавство відповіді на ці питання не надає.

Так само у кримінальному процесуальному законі не встановлено жодних вимог до таких осіб, проте більшість науковців, враховуючи норми законодавства, приходять до висновку, що такі вимоги існують, і ними виступають: компетентність та незацікавленість у результатах кримінального провадження [8].

Вважаємо, що для усунення вищезазначених прогалин, необхідно, по-перше, регламентувати в КПК України зміст права на переклад, по-друге, нормативно закріпити, хто саме може бути перекладачем, а по-третє, визначити яким вимогам повинен відповідати перекладач.

Зміст права на переклад слід визначати з урахуванням рішення ЄСПЛ «Людіке, Белькесем та Коч проти Німеччини» від 28.11.1978 року, відповідно до якого право на переклад полягає в отриманні підозрюваним (обвинуваченим) послуг перекладача з письмового або усного перекладу всіх процесуальних документів чи заяв, які потрібні йому для розуміння того, що відбувається, і гарантують додержання інших його прав під час розгляду справи. Межі дії цього права у кримінальному судочинстві були визначені у рішенні ЄСПЛ «Камасінські проти Австрії» від 19.12.1989 року, де зазначено, що право на допомогу перекладача особам, які не розуміють мови суду, поширюється й на процедуру досудового провадження [8].

Під час регламентації визначення, хто може бути перекладачем та яким кваліфікаційним вимогам така особа повинна відповідати, на нашу думку, слід враховувати досвід Австрійської Республіки – провідної країни у питанні реалізації принципу національної мови судочинства. Так, відповідно до п. 2 § 125 Кримінального процесуального кодексу Австрійської Республіки, перекладач – «особа, яка на основі своїх особливих знань здатна здійснювати переклад з мови судочинства на іншу мову або перекладати з іншої мови на мову судочинства», а Закон «Про експертів та судових перекладачів» розрізняє усного перекладача – як мовного експерта, який перекладає усний текст з вихідної мови на мову перекладу, і письмового перекладача – як мовного експерта, що перекладає усний текст з однієї мови на іншу. На відміну від України, в Австрійській

Республіці функціонує інститут так званих судових перекладачів. Усі судові перекладачі є членами Австрійського об'єднання присяжних та сертифікованих перекладачів. Підставами для внесення даних перекладача до реєстру є професійні знання, повна дієздатність, надійність, постійне місце проживання в районі суду I інстанції, в юрисдикції якого вноситься запис, чесність, знання правил поведінки в суді та досвід роботи для випускників спеціалізації «перекладач» – 2 роки, без наявності відповідного диплома – 5 років. Сертифікаційний екзаме́н приймає комісія у складі трьох спеціалістів: юриста – голови комісії, представника об'єднання присяжних та сертифікованих перекладачів та експерта-лінгвіста. Іспит складається із декількох частин, в яких перевіряють не лише мовну компетентність претендента, перекладацькі навички, техніки перекладацьких нотаток, а й фахові знання основ юриспруденції. Отже, Австрійське об'єднання присяжних та сертифікованих перекладачів завдяки зазначеній процедурі відбору гарантує належну фахову компетентність перекладачів, яких згодом залучають до кримінального провадження, та забезпечує потреби судів чи інших офіційних установ у сертифікованих усних чи письмових перекладачах [9, с. 184–186].

3) *відсутність у КПК України норми, яка б передбачала якими документами підтверджуються повноваження перекладача, та труднощі в пошуку перекладачів, які б були фахівцями і відповідали вимогам до їх кваліфікації.* Опитування практичних працівників та вивчення слідчої й судової практики дозволило зробити висновок, що найчастіше документами, що підтверджують повноваження перекладача, є документ про освіту і кваліфікацію перекладача (диплом про відповідну освіту).

Водночас особливості фахової юридичної мови, що вимагає специфічних знань і навичок, зокрема і розуміння юридичних аспектів процесів та явищ, спонукає до критичного оцінювання такого підходу, оскільки наявність диплома про володіння мовою ще не гарантує якісного юридичного перекладу [9, с. 187].

Доволі цікавими з цього приводу є висновки дослідження «Інструменти знищення мовних бар'єрів у міжкультурному судочинстві», одним з яких є важливість та необхідність системи підготовки перекладачів для дотримання положення про правильний усний та письмовий переклад. На думку авторів, така система повинна орієнтуватися на загальну практику усного та письмового перекладу та окремо – на практику юридичного перекладу. Автори дослідження також наголошують на тому, що оскільки гарантія якості підготовки має велике значення, то норми акредитації повинні встановлюватися та затверджуватися незалежним органом, а саму акредитацію потрібно регулярно поновлювати з метою досягнення високого рівня кваліфікації та постійного професійного вдосконалення. Крім того, одним із висновків дослідження є необхідність запровадження реєстру акредитованих усних та письмових перекладачів, надання судам та юристам-практикам можливості ним користуватися. Окремо також було зазначено, що оскільки усний та письмовий переклад – це дві різні професії, то до них потрібен і відповідний організаційний підхід, що також передбачає створення двох реєстрів [10].

На сьогодні в Україні здійснено спробу створити подібний реєстр – Довідково-інформаційний реєстр перекладачів (далі – Реєстр перекладачів), який затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11 березня 2013 року № 228 [11], але на практиці ні органами досудового розслідування, ні судами цей реєстр фактично не використовується, що обумовлено певними недоліками ведення такого Реєстру, а також незручністю користування ним, оскільки він знаходиться у закритому доступі, а інформацію з нього можна отримати лише шляхом відповідного запиту про конкретну особу. Також у Реєстрі не завжди є інформація про перекладача, який володіє і розуміє ту мову, якою володіє чи розуміє та особа, для якої необхідно залучити такого перекладача. Отже, на сьогодні Реєстр перекладачів не задовольняє повною мірою вимоги до гарантії обов'язкового залучення перекладача, який би відповідав усім необхідним процесуальним професіональним критеріям [12].

Тому на практиці для здійснення перекладу сторони чи суд залучають вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, або викладачів вищих навчальних закладів, або викладачів мовних шкіл чи курсів шляхом направлення листів керівникам цих закладів із проханням направити відповідного перекладача для участі у провадженні. Суттєві труднощі виникають у вищезазначених осіб, коли необхідно залучити перекладача з рідкісних мов, які не викладають у школах чи вищих учбових закладах. У таких випадках пошуки необхідних перекладачів можуть тривати значний час, що також не сприяє ефективній реалізації права на справедливий суд у розумні строки.

На нашу думку, ситуація суттєво б змінилася у бік покращення, якщо б законодавець дослухався до порад авторів дослідження «Інструменти знищення мовних бар'єрів у міжкультурному судочинстві» та використав досвід Австрійської Республіки і створив окремі реєстри усних та письмових перекладачів, які б функціонували за аналогією з Єдиним реєстром адвокатів України, при цьому доцільно було б, щоб реєстрація перекладачів у таких реєстрах стала обов'язковою вимогою для участі у кримінальних провадженнях, а доступ до них був відкритим для усіх бажаючих.

4) *відсутність цілодобової термінової лінгвістичної допомоги для осіб, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування.* Найгостріше ця проблема відчувається під час затримання уповноваженою службовою особою, в порядку ст. 208 КПК України, оскільки, як вже вище зазначалося, затриманій особі необхідно негайного повідомити зрозумілою для неї мовою підстави затримання, у вчиненні якого злочину вона підозрюється, та роз'яснити її права. Якщо питання інформування затриманих осіб про їх права зрозумілою їм мовою наразі знаходиться на етапі вирішення,¹ то інші зазначені права забезпечуються з порушенням вимоги «негайності».

Слід зауважити, що уповноважені особи на реалізацію цих прав цілком усвідомлюють свої зобов'язання щодо необхідності негайного залучення перекладача затриманим особам, які не володіють мовою кримінального судочинства, але майже усі зазначають про відсутність дієвого механізму, який би надавав їм можливість реалізувати належним чином права осіб, що гарантовані ст. 6 ЄКПЛ.

Проте більшість з опитаних практичних працівників навіть не знає, що обов'язок залучення перекладачів для осіб, які є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу та не володіють державною мовою, покладається на Центри з надання безоплатної правової вторинної допомоги відповідно до Порядку залучення перекладача, який визначається постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 401 «Деякі питання залучення перекладачів (сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги» із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1048 [13].

Центри з надання безоплатної правової вторинної допомоги, після отримання повідомлення (рішення слідчого, прокурора чи слідчого судді (суду)) про необхідність залучення перекладача особам, які мають право на безоплатну правову допомогу, повинні залучати необхідних перекладачів на підставі укладених договорів щодо надання послуг перекладу, у тому числі з фізичними особами-підприємцями/юридичними особами згідно з вимогами цивільного законодавства.

Але слід констатувати, що у зв'язку з недостатнім рівнем фінансування залучення перекладачів через Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги наразі майже не здійснюється. До того ж такий механізм є абсолютно недієвим щодо термінового та цілодобового забезпечення затриманої особи послугами перекладача, на відміну від порядку забезпечення таких осіб адвокатами. Отже, складність реалізації забезпечення права на переклад на сьогодні пов'язане як з відсутністю дієвого механізму, так і з відсутністю належного фінансування для його реалізації.

На даний час відшкодування витрат перекладачу за участь у кримінальному провадженні здійснюється згідно з Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710 [14]. Однак розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, зокрема перекладачам, встановлені згідно з п. 1 вказаної Інструкції, не відповідають фактичній вартості на сьогоднішній день цих послуг і понесеними перекладачами витрат, а враховуючи також наявність дефіциту фінансування судів і органів досудового розслідування, унеможливує їх залучення, що, відповідно, є невиконанням гарантії дотри-

¹ За ініціативи Національної поліції України спільно з Українською фундацією правової допомоги та Офісом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Посольства США в Україні, у 2016 році в рамках проведення масштабного експерименту з раннього інформування поліцейськими затриманих, свідків і потерпілих, було розроблено пам'ятки для затриманих осіб, які перекладено на 12 мов і знаходяться у вільному доступі на сайті Української фундації правової допомоги – ulaf.org.ua

мання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження щодо мовного питання і, у свою чергу, є порушенням принципу незалежності судової влади [12].

Вихід із ситуації, яка склалася, ми вбачаємо лише у створенні державою ефективного механізму залучення перекладачів, який буде подібний до існуючого порядку залучення адвокатів через Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Також суттєво спростить ситуацію, у тому числі і фінансово, вирішення питання про можливість участі перекладачів у режимі відеоконференції.

На підставі вищезазначеного можемо зробити такі **висновки**: 1) право на переклад, що включає в себе право на безоплатний усний та письмовий переклад, є змістовим елементом права на справедливий судовий розгляд; 2) в національному законодавстві право на переклад є складовою, окрім засади права на справедливий судовий розгляд, таких засад: мови, якою здійснюється кримінальне провадження, забезпечення права на захист та змагальність; 3) для забезпечення справедливого судочинства через реалізацію права на переклад вважаємо за доцільне внести зміни до КПК України щодо визначення: змісту права на переклад; підстав залучення перекладача; кваліфікаційних вимог, котрим повинен відповідати перекладач; переліку документів, які підтверджують кваліфікацію перекладача; осіб, що приймають остаточне рішення про необхідність його залучення; процесуального порядку залучення перекладача через Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, в тому числі і під час затримання особи; 5) ефективно реалізовувати право на переклад неможливо без розроблення дієвого механізму цілодобового забезпечення лінгвістичної допомоги для осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування і які не володіють мовою кримінального судочинства. Вихід вбачаємо в необхідності створення за рахунок держави реєстрів усних та письмових перекладачів, які б функціонували за аналогією з Єдиним реєстром адвокатів України.

Бібліографічні посилання

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 20.05.2019).
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 20.05.2019).
3. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 20.05.2019).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 30 листопада 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 20.05.2019).
5. Directive 2010/64/ EU of the European Parliament and the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. OJ L 280, 26.10.2010. P. 1–7.
6. Спокен Т., Атtingер М. Процесуальні права у кримінальному судочинстві: рівень забезпечення гарантій в Європейському Союзі. URL: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=3891> (дата звернення 20.05.2019).
7. Гора А.В. Маніпуляції з перекладом у кримінальному процесі. URL: https://protocol.ua/ua/manipulyatsii_z_perekladom_v_kriminalnomu_protsezi_analiz_praktiki_espl_ta_natsionalnih_sudiv_vid_partnera_yuridichnoi_kompanii_ksg_partners_gori_a_v/ (дата звернення 20.05.2019).
8. Литвин К. Поняття та вимоги участі перекладача у кримінальному процесі в Україні. URL: <http://www.litwin.rzeszow.pl/поняття-та-вимоги-до-перекладача-у-кри/> (дата звернення 20.05.2019).
9. Ничка І. Правові аспекти діяльності перекладача у кримінальному провадженні за законодавством України та Австрії. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 36. Ч. 3. С. 184–191.
10. Кайзер-Ламбой Х., Віллем Я. (eds.). Інструменти знищення мовних бар'єрів у міжкультурному судочинстві, проект ЄС JAI/2003/AGIS/048, ITV Hogeschool voor Tolken en Vertalers 2005.
11. Про затвердження Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 березня 2013 року № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13> (дата звернення 20.05.2019).
12. Про залучення перекладачів у кримінальному провадженні: рішення РСУ від 09 червня 2016 р. № 48. URL: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-48-vid-09062016-pro-zalucennaperekkladaciv-u-kriminalnomu-provadženni> (дата звернення 20.05.2019).
13. Про деякі питання залучення перекладачів (сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги: постанова КМУ від 24 червня 2016 р. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2016> (дата звернення 20.05.2019).
14. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, про-

куратури, суду або органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96> (дата звернення 20.05.2019).

Надійшла до редакції 28.05.2019

References

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 04 November 1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
2. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [On the Enforcement of Judgments and the Practice of the European Court of Human Rights]: Zakon Ukrainy vid 23 lyutoho 2006 r. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 r. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012] № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
4. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevro-peys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony, vid 30 lystopada 2015 r. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, of 30 November 2015] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
5. Directive 2010/64/ EU of the European Parliament and the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings [Directive 2010/64 / EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings] OJ L 280, 26.10.2010, 1-7.
6. Spoken, T. & Atinher, M. Protseual'ni prava u kryminal'nomu sudochynstvi: riven' zabezpechennya harantiy v Yevropeys'komu Soyuzi [Procedural rights in criminal proceedings: the level of protection of guarantees in the European Union]. URL: <http://amo.unimaas.nl/show.cgi?fid=3891> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
7. Hora, A.V. Manipulyatsiyi z perekladom u kryminal'nomu protsesi [Manipulation of translation in criminal proceedings]. URL: https://protocol.ua/ua/manipulyatsii_z_perekladom_v_kriminalnomu_protsesi_analiz_praktiki_espl_ta_na_tsionalnih_sudiv_vid_partnera_yuridichnoi_kompanii_ksg_partners_gori_a_v/ (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
8. Lytvyn, K. Ponyattya ta vymohy uchasti perekladacha u kryminal'nomu protsesi v Ukraini [The concept and requirements of translator participation in criminal process in Ukraine]. URL: <http://www.litwin.rzeszow.pl/ponyattya-ta-vymohy-do-pereklad-u-kry> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
9. Nychka, I. (2015) Pravovi aspekty diyal'nosti perekladacha u kryminal'nomu provadzhenni za zako-nodavstvom Ukrainy ta Avstriyi [Legal aspects of translator's activity in criminal proceedings under the legislation of Ukraine and Austria]. *Visnyk L'viv's'koho universytetu*, 36, 184–191 [in Ukr.].
10. Kayzer-Lamboj, KH., Villem YA. (eds.). Instrumenty znyshchennya movnykh bar'yeriv u mizh-kul'turnomu sudochynstvi [Instruments for the destruction of language barriers in cross-cultural justice], proekt YES JAI/2003/AGIS/048, ITV Hogeschool voor Tolken en Vertalers 2005 [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennya Poryadku vedennya Derzhavnoyi mihratsiynoyu sluzhboyu Ukrainy Do-vidkovo-informatsiynoho reyestru perekladachiv [On Approval of the Procedure for Maintenance of the State Migration Service of Ukraine of the Interpretation and Information Register of Translators]: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 11 bereznya 2013 roku № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
12. Pro zaluchennya perekladachiv u kryminal'nomu provadzhenni [On the involvement of translators in criminal proceedings]: rishennya RSU vid 09 chervnya 2016 r. № 48. URL: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-48-vid-09062016-pro-zalucenna-perekladaciv-u-kriminalnomu-provadzhenni> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
13. Pro deyaki pytannya zaluchennya perekladachiv (surdoperekladachiv) dlya zabezpechennya nadannya bezoplatnoyi vtorynnoyi pravovoyi dopomohy [On some issues of engaging translators to provide free secondary legal aid: CMU Resolution No. 401 of 24 June 2016]: postanova KMU vid 24 chervnya 2016 r. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2016> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poryadok i rozmiry kompensatsiyi (vidshkoduvannya) vytrat ta vyplaty vnahorody osobam, shcho vyklykayut'sya do orhaniv dosudovoho rozsliduvannya, prokuratury, sudu abo orhaniv, u provadzhenni yakykh перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання яких працівники функцій експертів і спеціалістів [Approval of the Instruction on the Procedure and

Amounts of Compensation (Compensation) of Expenses and Payment of Remuneration to Persons summoned to Pre-trial Investigation Bodies, Prosecutor's Offices, Courts or Bodies in Which Administrative Offenses Are Covered, and Payments to State Specialized Expert Institutions for the performance of their functions of experts and specialists]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 1 lypnya 1996 r. № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96> (data zvernennya 20.05 2019) [in Ukr.].

SUMMARY

Rogal'ska V. V. Regimentation and realisation of right to translation in the context of supplying of fair court. This article questions the problem of regimentation and realizations of the rights to having a translator in the context of providing a fair trial. Correlation of the right to have a fair trial with right to have a translator is determined by the analysis of the ECHR practice. Therefore we can see some interesting assignments and elements in that practice. Major factors analyze how complicated is the realization of the right to have the translator and how It Influences the efficiency of implementation to fair trial, namely: 1) absence of the regimentation of clearly determined grounds of engagement of the translator and the subject who would be responsible for necessity of his engagement; 2) absence of the norm in the legislation which would define who exactly can be the translator and particular requirements to such persons ; 3) the absence of the norm in the Ukrainian CPC, that determine by which documents the translators authorities are confirmed; 4) difficulties in search of translators who would meet the requirements regarding their skill; 5) absence of round-the-clock urgent linguistic aid for a person for whom the criminal pursuing is implemented. Some particular ways and specified decisions can be offered, they are: 1) to make changes in the CPC of Ukraine regarding definition: interesting elements of right to translate ; the grounds of the translators engagement; qualifying requirements which translator should answer; the list of documents which confirm translators skill; remedial order of the translators engagement through the centers of legal aid, including during the person being on detention; 2) the development of the effective mechanism of round-the-clock supplying of linguistic aid for the person ,disregarding which criminal pursuing is implemented if a person doesn't not know the native language of the criminal court. It is offered to create a round-the-clock supplying of linguistic aid at the expense of state cadastres of verbal and written translators who would function by analogy with Ukraine attorneys cadastre.

Keywords: *right to a fair trial, prosecuted's rights, right to translation; translator, register of translators.*

УДК 343.71

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-157-161

Шахова К.В. ©

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ОМАН ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ОСОБОЮ ПРО ВЧИНЕННЯ СТАТЕВОГО ЗЛОЧИНУ СТОСОВНО НЕЇ – ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

Розглянуто проблематику протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, зокрема сучасну тенденцію обмовляння особи про вчинення нею окресленого злочину. Проаналізовано окремі факти вчинення таких наклепів, визначено типові мотиви такої злочинної діяльності та можливі наслідки. Запропоновано перелік дій працівників поліції, направлених на встановлення омани правоохоронних органів про вчинення статевого злочину, та обґрунтовано проведення окремих заходів.

Ключові слова: *статеві злочини, оман, наклеп, неправдиве повідомлення про вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Впродовж багатьох років питання порушення права особи на статево свободу та статево недоторканність перебуває в центрі поля зору не тільки науковців та практиків, а й взагалі засобів масової інформації та населення. Вказане обумовлене перш за все тим, що кількість статевих злочинів останніми роками суттєво

© Шахова К.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6431-3757>

ord-hnuvs@ukr.net

не зменшується, а в деяких країнах світу навіть збільшується. Зокрема, наприклад, у Сполучених Штатах Америки кожна третя жінка та кожен 6-й чоловік зіткнулися із сексуальним насильством хоч раз за своє життя [1]. У той же час вітчизняна кримінальна статистика вказує, що в Україні злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи займають незначну кількість від загальної кількості вчинених злочинів [2], однак офіційна статистика в переважній більшості випадків недооцінює проблему статевої злочинності, оскільки багато жертв не повідомляє поліції, сім'ям або друзям про замах або вчинений злочин стосовно неї. У той же час кожен новий факт вчинення такого злочину, що набуває розголосу, одразу стає резонансним та викликає невдоволення населення державною політикою у сфері правоохоронної діяльності. У свою чергу, особи, що вчинили статеві злочини, одразу стають вигнанцями в суспільстві, причому в більшості випадків навіть не дочекавшись обвинувального вироку чи навіть закінчення досудового розслідування за такими кримінальними провадженнями. Водночас слід зазначити, що нещодавно з'явилась тенденція до неправдивого повідомлення особами про вчинений статевий злочин стосовно них. Враховуючи вказане, вважаємо доцільним визначитись із ймовірними мотивами осіб такого вчинку та доцільними шляхами діяльності правоохоронців з метою з'ясування істини по справі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сьогодні існує велика кількість наукових досліджень у різних сферах юридичної науки з протидії статевим злочинам, зокрема такими вченими: К. В. Антонов, О. Ю. Анциферов, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, М. В. Гусаров, С. М. Гусаров, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. Ю. Зуєв, А. М. Кислий, М. Й. Коржанський, Б. Д. Леонов, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Л. А. Мазур, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. В. Плукар, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, М. В. Стащак, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Однак даними вченими здебільшого досліджувались питання, пов'язані лише із окремими проблемами протидії конкретному виду статевих злочинів та до сьогодні ще не досліджувались окремо питання омани правоохоронних органів про вчинення статевого злочину та перспективні шляхи правоохоронців у цьому випадку з метою встановлення істини.

Метою статті є визначення найбільш розповсюджених мотивів неправдивого повідомлення особою про вчинення стосовно неї злочину проти статевої свободи та статевої недоторканності.

Виклад основного матеріалу. Стати жертвою наклепу можна в будь-яких ситуаціях. Наговорити можуть сусіди, колеги, родичі і випадково зустрінуті вами люди. За наклеп можна притягнути до суду і покарати особу, що його вчинила, причому спричинення моральної шкоди авторитету потерпілого в такому разі найчастіше легко виправити, ніж тоді, коли людина може бути помилково звинувачена у скоєнні особливо тяжкого злочину [3].

Найбільш часто юристи зустрічають помилкове звинувачення у звалтуванні [3]. Як констатує судова практика, причини доносу можуть бути різноманітними. Найпоширенішими є такі випадки:

- приховування від законного чоловіка добровільної зради;
- пояснення довгої відсутності у квартирі вночі;
- несплата грошей за послуги сексуального характеру від обвинуваченого.

Здебільшого наклеп про вчинення статевого злочину вчиняють жінки для помсти за побої, образи, а іноді і за дії правомірного характеру. Наприклад, за повідомлення у правоохоронні органи про заняття проституцією або зберігання наркотичних засобів. Нерідко причиною наклепу є звичайні ревності і образи [4].

Так, для кримінології стало аксіомою твердження, що причиною злочинної поведінки є складна взаємодія зовнішніх об'єктивних умов і внутрішніх суб'єктивних чинників, тобто середовища і особистості. Тим самим середовище та особистість отримують однакову кримінологічну оцінку, а поведінка постає лише як наслідок цієї взаємодії. Якщо дотримуватися такої точки зору і при цьому бути послідовним, то провину за наслідки злочинної поведінки потрібно порівну покласти на обидві сторони – і на середовище (конкретну ситуацію), і на самого злочинця.

Конкретна ситуація – це очевидці, потерпілі, умови, в яких скоєно злочин, і т. д. Звичайно, "вина" потерпілого буває теж великою (наприклад, у результаті необережної або аморальної поведінки), але його не карали так само, як і злочинця. Зрозуміло, будь-яка людина, роблячи так чи інакше, вступає у взаємодію з оточуючими обставинами,

сприймаючи і оцінюючи їх відповідно до власної шкали цінностей, особливостей своєї особистості. З цієї причини наукове пояснення злочинної поведінки не може обмежитися міркуваннями про те, що індивід завжди взаємодіє із ситуацією. Ось чому, не применшуючи криміногенної значимості зовнішніх умов, особливо які сприяють злочину або провокують його, у згаданій взаємодії потрібно виділити головну сторону. Нею, звичайно, є злочинець, навіть у несприятливих обставинах, наприклад, при нанесенні йому тяжкої образи. Нерідко він потрапляє в жорстку залежність від обставин. Але це лише свідчить про особливості даної особистості, здатної потрапляти в таку залежність. Інша людина на його місці постарався б уникнути цих обставин. Якщо ж ситуація однозначно може привести тільки до того, що її вчинки об'єктивно завдадуть шкоди, – злочин є невідворотним. Зрозуміло, соціально-психологічна взаємодія має місце і з абсолютно нейтральними, "нешкідливими" ситуаціями [5].

Зокрема, при повідомленні про статеві злочини, незважаючи на очевидні розбіжності правоохоронні органи рідко звертають увагу на доводи особи, на яку вказує потерпіла особа, а враховують факт згвалтування на тлі медичного огляду потерпілої, хоча потерпілі особи в окремих випадках підлаштовують факти щодо вчинення стосовно них злочину, в тому числі й ознаки фізичного насильства.

Так, світова правоохоронна практика сьогодні багато знає фактів наклепів на осіб щодо «вчинення» ними статевих злочинів, й причини таких наклепів є різними.

Наприклад, тільки за останні 2 роки на відомого футболіста К. Роналду одразу декілька жінок подали заяви до правоохоронних органів щодо вчинення ним стосовно останніх статевих злочинів. Наприклад, американка вказувала, що футболіст вчинив стосовно неї статеві злочини ще у 2009 році. Проведене досудове розслідування підтвердило, що вказаного злочину насправді не було, а було бажання не стільки заробити шляхом погроз та шантажування, а «ніби» бути близькою особою до футбольної зірки [6].

У Кривому Розі неповнолітня дівчина 28 жовтня 2018 року заявила про згвалтування. За її словами, вона відпочивала зі знайомим у нього вдома, а після сталося насильство. Відомо, що дівчині 15 років, за її словами, вони разом з малознайомим чоловіком 43 років у нього вдома вживала спиртне та останній вчинив стосовно неї статевий акт. Поліція, встановила, що факту згвалтування насправді не було, а було бажання отримання матеріальної «компенсації» дівчиною [7].

Також слід зазначити, що інколи мотивами омані щодо згвалтування є бажання зробити кар'єру. Зокрема, Міністерство внутрішніх справ Башкортостану в 2017 році звільнило трьох високопоставлених співробітників, обвинувачених у груповому згвалтуванні колеги. Офіційна причина «за вчинення проступків, що порочать честь і гідність співробітника поліції». Однак у 20018 році було встановлено, що згвалтування не було, а було бажання отримання дострокового звання та зайняття вищої посади [8].

Враховуючи вказане, логічно постає проблема вибору дій працівників поліції аби встановити максимально швидко спробу омані особою щодо вчинення стосовно неї статевого злочину.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що працівники кримінальної поліції в тісній співпраці із слідчими, спілкуючись із особою, що повідомляє про факт вчинення стосовно неї статевого злочину, повинні:

1) максимально встановити відомості, що характеризують потерпілу особу, та ознаки, які вона вказує як отримані в результаті вчинення стосовно неї статевого насильства. Не потрібно помилково вважати, що вказане повинно здійснюватись виключно шляхом поверхневого огляду речей та самої потерпілої особи, найбільш ефективним буде опитування самої потерпілої особи із обов'язковим встановленням конкретизуючих даних щодо злочинного посягання, а у випадку, коли між насильством та зверненням до поліції пройшов тривалий час – встановити причини незвернення раніше до правоохоронних органів. Якщо провести всі відповідні процедури, даний аналіз дасть певний результат.

Працівники поліції повинні звернути увагу на наявну плутанину у свідченнях потерпілої особи, знервованість у діях, невідповідність поведінки у ситуації, що склалася.

Зокрема психологічні дослідження свідчать, що, на відміну від чоловіків, жінки майже завжди при статевому насильстві пам'ятають майже кожен факт, найдрібніші деталі, а при спробі зміни чи введення в оману починають нервувати, кричати, розмахувати руками.

До того ж працівники поліції також повинні пам'ятати про те, що при висловлю-

ванні неправди особа також на рівні підсвідомості вчиняє певні дії очима або руками. Так, О.В. Жбанкова визначає, що коли людина виконує ті чи інші когнітивні операції, такі як арифметичний рахунок, читання або давання неправдивих показань, у неї активуються різні відділи мозку. Реєструючи когнітивні реакції опитуваного, такі як зміна діаметра зіниць, час, витрачений на відповідь, і кількість перерахування питання, дослідники визначили, що брехня вимагає більше витрат роботи мозку, а отже, і часу або рухів очима. Наприклад, у людини, яка обманює, можливо, відбудеться розширення діаметра зіниць, а також збільшиться час для обмірковування і дачі відповіді на питання, вона активніше намагається жестикулювати та впевнювати словами й себе в тому, про що говорить [9].

До того ж працівники поліції повинні чітко та декілька разів повідомити особу-заявника про наслідки у випадку неправдивого повідомлення про злочин та настання й для неї в такому випадку кримінальної відповідальності;

2) вжити заходи, направлені на встановлення обставин можливого обмовлення потерпілою особою про вчинення статевого злочину. Тобто потрібно дослідити міжособистісні відносини жертви з її оточенням і підозрюваним, з'ясувати причини омани, і все це зробити з певним завданням: переконати потерпілу зізнатися у правді.

До речі, якщо є повна відсутність свідків, то окреслене також може вказувати на оману потерпілою особою, оскільки у випадку, коли потерпіла особа намагається не повідомити навіть про спільних знайомих їй та підозрюваного, то вказане може свідчити про спробу невстановлення її справжньої поведінки напередодні «вчинення злочину»;

3) встановити ознаки злочину та оглянути місце події. Відповідно до чинного законодавства одразу після звернення особи про вчинення стосовно неї статевого злочину та вказування на певну територію чи об'єкт, де таке насильство було вчинено, проводиться огляд місця події. Специфіка подібної категорії злочинів передбачає обов'язкові дії потерпілої особи, направлені на опір, зокрема, яскраво виражені в зовнішніх ознаках у вигляді подряпин, гематом, синців, а також у розірваному одязі й інших пошкодженнях обстановки у приміщенні або на природі. Працівники поліції повинні встановити наявні сліди боротьби між потерпілою та підозрюваним: залишки розірваної нижньої білизни, пошкоджені меблі, пом'яту траву, зламані гілки, відбитки пальців. Крім того, враховуються прямі фізіологічні докази, що підтверджують статеві зносини – кров, сперма тощо. Якщо подібних фактів не виявлено, це ще одна вагома обставина, що підтверджує помилкове звинувачення у зґвалтуванні;

4) встановлення особи, на яку вказує потерпіла сторона. Зокрема працівники поліції повинні детально вивчити відомості про ймовірного злочинця. При цьому логічно співвідносити матеріальний стан потерпілої особи та «злочинця», залежність один від одного, наявність психічних захворювань у підозрюваного, статевої потяг патологічного характеру або загальні статеві порушення, залежність від психотропних препаратів, наявність судимостей раніше за вчинення аналогічних злочинів.

Здійснення такого доволі широко переліку дій працівників поліції, пов'язаних із встановленням факту омани про вчинення статевого злочину, пов'язано із декількома причинами. Перша – законодавче затягування проведення медичних обстежень після змін до Кримінального процесуального кодексу в 2015 році. Друга – звинувачення особи у вчиненні статевого злочину тягне завжди за собою відмову від такої особи її оточення, формування негативного стереотипу та інколи навіть повне відсторонення підозрюваних осіб від суспільства («вигнанці»).

Висновок. Аналіз судової практики свідчить, що сьогодні існує досить багато випадків засудження за вчинення статевого злочину повністю невинуватої особи, до того ж омана у вчиненні вказаних злочинів сьогодні інколи навіть є різновидом способів заробляння на життя. Враховуючи вказане, працівники поліції повинні в кожному випадку повідомлення про вчинення статевого злочину перевірити можливість омани потерпілою особою останніх про вчинення стосовно неї статевого злочину.

Бібліографічні посилання

1. Sexual violence. URL: <https://www.cdc.gov/features/sexualviolence/index.html> (дата звернення: 07.12.2018).
2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 07.12.2018).
3. Ложное обвинение в изнасиловании – как доказать свою невиную. URL: <https://businessman.ru/lojnoe-obvinenie-v-iznasilovanii-kak-dokazat-svoyu-nevinovnost-statya-uk-rf->

zavedomo-lojnyie-pokazaniya.html

4. Ложное обвинение в насилии. URL: https://pikabu.ru/story/lozhnoe_obvinenie_v_iznasilovaniikak_dokazat_lozhnost_donosa_4893600 (дата звернення: 07.12.2018).

5. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений. Москва, 1996. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonyan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf (дата звернення: 07.12.2018).

6. Ronaldo lawyers non disclosure agreement. URL: <https://www.rt.com/sport/440909-ronaldo-lawyers-non-disclosure-agreement/> (дата звернення: 07.12.2018).

7. В Кривом рогу девочка заявила об изнасиловании. URL: <https://www.0564.ua/news/219568/ej-15-emu-43-v-krivom-roge-devocka-zaavila-ob-iznasilovanii> (дата звернення: 07.12.2018).

8. Дело об изнасиловании девушки-полицейского в Уфе. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46063556> (дата звернення: 07.12.2018).

9. Жбанкова Н. В., Лукьянченко Н. В. Особенности структурной организации когнитивных стилей личности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-strukturnoy-organizatsii-kognitivnyh-stiley-lichnosti> (дата звернення: 07.12.2018).

Надійшла до редакції 10.06.2019

References

1. Sexual violence. URL: <https://www.cdc.gov/features/sexualviolence/index.html> (data zvernennya: 07.12.2018) [in Eng.].

2. Statystychni dani Heneral'novi prokuratury Ukrainy [Statistics of the Prosecutor General's Office of Ukraine]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (data zvernennya: 07.12.2018) [in Ukr.].

3. Lozhnoe obvyneniye v yznasylovanyy – kak dokazat' svoyu nevinu [A false accusation of rape – how to prove your innocence]. URL: <https://businessman.ru/lozhnoe-obvinenie-v-iznasilovanii-kak-dokazat-svoyu-nevinovnost-statya-uk-rf-zavedomo-lojnyie-pokazaniya.html> [in Rus.].

4. Lozhnoe obvyneniye v nasillyu [False accusation of violence]. URL: https://pikabu.ru/story/lozhnoe_obvinenie_v_iznasilovaniikak_dokazat_lozhnost_donosa_4893600 (data zvernennya: 07.12.2018). [in Rus.].

5. Antonyan, YU.M., Enykeev, M.Y., Émynov, V.E. (1996) *Psikhologhiya prestupnyka y rassledovanyya prestupleniy* [Psychology of the criminal and investigation of crimes]. Moskva. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/09/30/_antonyan_yu.m._psihologiya_prestupnika_i_rassledovaniya_prestupleniy.pdf (data zvernennya: 07.12.2018). [in Rus.].

6. Ronaldo lawyers non disclosure agreement. URL: <https://www.rt.com/sport/440909-ronaldo-lawyers-non-disclosure-agreement/> (data zvernennya: 07.12.2018) [in Engl.].

7. V Kryvom rohu devocka zayavyla ob yznasylovanyy [In the Krivoy Rog the girl declared rape]. URL: <https://www.0564.ua/news/219568/ej-15-emu-43-v-krivom-roge-devocka-zaavila-ob-iznasilovanii> (data zvernennya: 07.12.2018). [in Rus.].

8. Delo ob yznasylovanyy devushky-polytseyskoho v Ufe [The case of the rape of a police girl in Ufa]. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46063556> (data zvernennya: 07.12.2018). [in Rus.].

9. Zhbankova, N.V., Luk'yanchenko, N.V. *Osobennosti strukturnoy orhanyzatsyy kohnytyvnykh stiley lychnosti* [Features of the structural organization of cognitive personality styles]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-strukturnoy-organizatsii-kognitivnyh-stiley-lichnosti> (data zvernennya: 07.12.2018). [in Rus.].

SUMMARY

Shakhova K.V. Misconceptions of law enforcement bodies about the commission of a sexual offense is a problem of the present. The article deals with consideration of the problem of countering crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person, in particular, the current tendency of a person to make a pronounced crime. The author analyzes individual facts of committing such slander, determines the typical motives of such criminal activity, and possible consequences. At the same time, it is stated that despite the large number of scientific studies devoted to the problem of counteraction to statist crimes, the question studied in the article remains neglected by scholars.

Taking into account the author's suggestion, the list of actions of police officers is aimed at establishing misconceptions of law enforcement bodies about the commission of a sexual offense and justifies the conduct of separate measures: 1) to establish the information characterizing the victim and the characteristics which she indicates as received as a result of the commission of sexual violence against her; 2) to conduct events aimed at establishing the circumstances of a possible conviction by a victim of a sexual assault; 3) establish the circumstances directed at establishing the features of the crime and review of the place of the event; 4) establish the circumstances aimed at establishing the features of the crime and review the place of the event; establishment of the person indicated by the injured party. The argument is based on the fact that the implementation of a rather broad list of police officers' actions related to the misrepresentation of a sexual offense is due to several reasons today. The first is the legal delay in conducting medical examinations after amendments to the Criminal Procedural Code in 2015. The second is the accusation of a person in committing a sexual offense is always the rejection of such a person's environment, the formation of a negative stereotype and sometimes even the complete removal of suspects from society ("rogue").

Keywords: *sexual crimes, misleading, defamation, false reports of crime.*

УДК 343.918.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-162-166

Мако́тченко Л.М. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто причини та умови перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Серед них визначено специфічні причини та умови, притаманні цьому злочину. Запропоновано заходи усунення окремих розглянутих причин та умов.

Ключові слова: перевищення влади або службових повноважень, працівник правоохоронного органу, причини та умови злочинності.

Постановка проблеми. Виявлення й аналіз причин та умов, які обумовлюють (детермінують) злочинність, є одним з основних завдань кримінологічних досліджень. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – злочин, який підриває зсередини не тільки службову діяльність того чи іншого правоохоронного органу, а й авторитет держави у цілому.

Причини та умови злочинності об'єднуються у кримінології єдиним родовим поняттям «криміногенні детермінанти». Вони представляють собою сукупність соціально негативних, економічних, ідеологічних, психологічних, організаційно-управлінських явищ, які породжують та обумовлюють (детермінують) злочинність як їх наслідок. У кримінологічній науці це означає, що причина (причини) обумовлює (викликає) наслідок – злочинність, а в окремому злочині дія індивіда – самий злочин. На відміну від причини, умова лише допомагає реалізації її дії і представляє собою середовище, обстановку, що допомагає, сприяє дії цих причин. Але сама умова не може викликати вчинення злочину, вона виконує допоміжну роль, тоді як причина – домінуючу.

Визначення детермінації перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу з урахуванням сьогоденних реалій України дасть можливості розробити та впровадити комплекс дієвих заходів запобігання цьому та іншим злочинам у сфері службової діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання детермінації перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу досліджувались такими вченими: П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.Н. Трайнін, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та ін. Разом з тим дослідженню детермінації перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу у сучасних умовах приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Розглянути причини та умови перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Визначити специфічні причини та умови, притаманні цьому злочину. Запропонувати заходи усунення окремих розглянутих причин та умов.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити, які причини викликають існування такого злочину, як перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, та умови, що сприяють його поширенню як у державі в цілому, так і в окремих правоохоронних органах, необхідно дослідити загальні причини злочинності, адже поширення будь-яких видів злочинів перш за все пов'язане зі змінами, які відбуваються у державі та суспільстві.

Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу належить до групи службових злочинів і майже завжди пов'язане із вчиненням

інших злочинів цієї групи. Тому при розгляді причин злочину, передбаченого ст. 365 КК України, доцільно дослідити загальні причини службових злочинів та обставини, які їм сприяють.

На формування особи злочинця, який вчиняє злочини у сфері службової діяльності, впливають різні зовнішні фактори (політичні, економічні, соціально-психологічні та ідеологічні, фактори правового характеру та ін.) [1, с. 65].

Так, у політичному житті суспільства найбільш небезпечними є негативні наслідки послаблення виконавчої влади, передусім, її центральної ланки. Посилюючим фактором є тенденція прийняття владними структурами економічних рішень під впливом кон'юнктурних політичних міркувань на шкоду економічній доцільності.

Це призводить до різкого зниження дисципліни, безконтрольності державних службовців. Що, у свою чергу, є живильним середовищем для зловживань та перевишень влади або службових повноважень, корупції, хабарництва, лобізму інтересів певних угруповань на усіх рівнях державної влади, прямої участі державних службовців у діяльності комерційних структур тощо.

Економічні фактори викликають виникнення основних причин загострення в Україні криміногенної обстановки, адже загальна економічна криза (розбалансованість економіки, спад виробництва, падіння життєвого рівня населення і т.п. створюють живильне середовище для правопорушень).

Соціально-психологічні та ідеологічні фактори злочинності свідчать про те, що громадяни України, які живуть лише за рахунок продажу власної фізичної та інтелектуальної праці, спостерігаючи злочинний плин економічних реформ, почувають себе ошуканими та обдуреними і стають на хибний шлях дрібного кримінального бізнесу, поступово поширюючи коло злочинних діянь.

Занепад морально-психологічних норм, падіння загального культурного рівня населення та освітнього рівня молоді – основні причини, що викликані негативними соціально-психологічними та ідеологічними факторами у країні.

Звикання населення до кримінальної поведінки, яка приносить прибутки, загальний правовий нігілізм призводять до нових, раніше невідомих або менш поширених в Україні, злочинів.

Ідеологічний вакуум, загальне зниження культури населення і правової культури, зокрема, тенденції всюдозволеності, правовий нігілізм та відсутність правосвідомості у більшій частині населення заповнюється очікуванням подарованих, а не зароблених власною працею матеріальних благ.

Фактори правового характеру, що впливають на стан злочинності – це непослідовне здійснення правової реформи, крайності у судовій практиці. Зміни у кримінальному процесуальному законодавстві та судова реформа при існуванні правозастосовчої практики, яка склалася в Україні, потягли значне збільшення кількості осіб, які залишаються безкарними і поповнюють частину масштабного «кримінального запалення» суспільства.

Збереження такої тенденції призвело до звикання населення до низки видів злочинної поведінки, і, зокрема, використання повноважень по службі з особистою метою як працівниками державних органів влади та управління, так і працівниками правоохоронних органів, перевищення ними влади або службових повноважень, які, фактично, перестали розглядатись із буденної точки зору як заборонені [2, с. 175].

Перевищенню влади або службових повноважень, на нашу думку, сприяють декілька обставин.

По-перше, це нечітке розмежування функцій між правоохоронними та іншими державними органами.

По-друге, існування значних прогалів у різних галузях вітчизняного законодавства, у тому числі кримінальному, цивільному, податковому, трудовому, адміністративному.

По-третє, незнання населенням загальних кримінально-правових норм та механізму притягнення до кримінальної відповідальності, яка має найбільшу силу репресії, що дозволяє окремим працівникам правоохоронних органів використовувати це та залякувати громадян, шантажувати їх, погрожуючи притягненням до кримінальної відповідальності та засудженням на тривалі терміни позбавлення волі, а також використовувати у своїй діяльності незаконні методи.

По-четверте, наявність можливості працівників правоохоронних органів опосередковано (через інших осіб) займатись комерційною діяльністю з використанням професійних знань та службових можливостей (засновувати приватні підприємства, надавати

консультаційні та інші послуги за платню тощо), організувати «прикриття» зовні легальних фірм, зміст діяльності яких, методи та форми роботи заборонені законами України.

По-п'яте, принципи побудови внутрішньої структури правоохоронних органів є недосконалими, що дозволяє особам, які не мають достатніх професійних знань та є морально розбещеними, під маскою «дисциплінованих, сумлінних виконавців» потрапляти на верхні щаблі цієї структури, про що свідчать численні матеріали службових розслідувань та кримінальних проваджень [3, с. 108].

По-шосте, принципи добору кадрів до правоохоронних органів не відповідають дійсним вимогам сьогодення, які ставлять до правоохоронця підвищені вимоги щодо моральних, етичних, культурних рис особистості та якісних спеціальних знань.

По-сьоме, відсутність належного, а в деяких випадках, взагалі відсутність контролю за законністю діяльності правоохоронців (як під час служби, так і поза службою). При цьому мають місце випадки прикриття окремими керівниками правоохоронних органів протиправних дій своїх підлеглих, що заохочує їх до нових порушень.

По-восьме, недосконала організація системи відбору кандидатів на навчання до спеціальних відомчих навчальних закладів, що дозволяє потрапляти на навчання (і, відповідно, на службу) потенційним правопорушникам та іншим морально нестійким та психологічно невиваженим особам. Свідченням цього є вчинення правопорушень та злочинів курсантами та слухачами відомчих навчальних закладів як під час навчання, так і під час проходження практики та стажування у практичних органах [4, с. 270].

Особливістю служби у правоохоронних органах, що впливає на стан злочинності серед їх працівників, є наявність негативних емоцій, які виникають при здійсненні будь-яких службових дій (негативний вплив з боку правопорушників, їх близьких чи родичів, з боку потерпілих та їх представників, з боку адвокатів тощо).

Ще однією причиною вчинення працівниками правоохоронних органів службових злочинів і, зокрема, перевищення влади або службових повноважень є професійна деформація [5, с. 232].

Професійна непридатність тих, хто покликаний охороняти закон, загрожує обернутися порушенням прав та свобод громадян, формуванням у суспільстві свідомості правового нігілізму та всюдозволеності, дестабілізацією у кінцевому рахунку правового та громадського порядку.

Однією з причин професійної деформації працівників правоохоронних органів є той факт, що протягом багатьох років діяльність правоохоронних органів розглядалася як самодостатня, замкнена на вирішенні гостросоціальних проблем, що не мають зовнішнього втручання, перебувала за межами зони критики. Замовчувалися факти про стан злочинності в країні, правопорушення, які вчинялися працівниками правоохоронних органів, ігнорувалася громадська думка про їх діяльність.

Проявом професійної деформації є такі негативні характеристики працівників правоохоронних органів як грубість, зверхність, амбітність щодо громадян, які звертаються до них по допомогу, а також щодо затриманих за вчинення правопорушень.

Заслуговує на увагу і той факт, що в окремих випадках не лише спостерігається не якісне проведення службових перевірок щодо фактів правопорушень у правоохоронних органах, але й невжиття належних, передбачених законом заходів щодо правопорушників.

Загалом причини зловживання чи перевищення влади або службових повноважень, інших службових злочинів необхідно шукати на рівні особи злочинця, адже перш за все особистість є тим підґрунтям, на якому зростають злочинні наміри [6], хоча недоліки та прорахунки у роботі правоохоронних органів та загальні негаразди, безумовно, теж мають суттєвий негативний вплив на стан злочинності.

Жорстка правова регламентація діяльності кожної служби і кожного працівника правоохоронного органу виступає в якості умови, а інколи і самостійної причини, що викликає вчинення злочинів у системі правоохоронних органів.

До соціально-психологічних аспектів, що формують деструктивні явища у правоохоронних органах, слід також віднести бюрократизацію правоохоронної діяльності як наслідок бюрократизації суспільно-політичного та господарського життя країни, яка викликала цілий ряд деформуючих, потворних її форм. Як наслідок – формування безініціативного, часто байдужого до своєї справи, такого, що не має достатнього професіоналізму та високих моральних якостей працівника, у якого відсутня повага до права.

Також перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохо-

ронних органів може викликатись умовами життя на момент вчинення злочину (матеріальна скрута, гостра необхідність лікування членів родини) або негативними суб'єктивними причинами: моральними зрушеннями та вадами особистості. І якщо об'єктивні причини та умови, що штовхають особу на вчинення злочину, лише у 6,3 % випадків мають своє негативне відображення, то морально-психологічні причини, в переважній більшості випадків, є рушійною силою до вчинення злочинів [7, с. 8].

Однією з умов, яка, на нашу думку, створює сприятливі умови для правопорушень у правоохоронних органах, є недостатнє використання контрактної системи служби, яка здатна встановити жорсткі та обов'язкові межі допустимого у поведінці та вчинках працівників, чіткі обов'язки сторін та сувору (у тому числі і матеріальну) відповідальність за їх порушення, і дозволить вирішити одночасно декілька проблемних питань.

По-перше, за рахунок контрактної системи служби підвищується відповідальність кожного працівника за його дії та вчинки як по службі, так і поза службою.

По-друге, вирішується питання плинності кадрів. Перед тим, як укласти контракт, кожен кандидат у працівники правоохоронного органу добре поміркує, чи варто припускати будь-які правопорушення, якщо за це буде передбачено поряд з дисциплінарною сувору матеріальну відповідальність (відшкодування потерпілим і державі матеріальної та моральної шкоди), втрату існуючого соціального статусу працівника правоохоронного органу.

По-третє, це дозволить позбутися баласту і залишитися лише тим особам, які віддані службі і дійсно вболівають за загальну справу боротьби зі злочинністю та здатні працювати для загального добра.

По-четверте, контрактна система дозволить звести до мінімуму кількість правопорушень за рахунок якісного добору кадрів.

По-п'яте, підвищиться ефективність роботи у боротьбі із злочинністю за рахунок формування професійного ядра.

По-шосте, це дозволить підняти престиж професії правоохоронця та авторитет правоохоронних органів серед населення.

По-сьоме, як населення у цілому, так і кожен громадянин, який бачитиме дійсно спеціаліста з боротьби зі злочинністю, охоронця порядку та особистої безпеки громадянина, буде йти назустріч проханням працівників правоохоронних органів допомогти у виконанні службових обов'язків, оскільки буде подолано бар'єр, який існує між населенням та правоохоронцями.

Додатковим економічним чинником на користь контрактної форми залучення до служби є можливість заощадити значні кошти при введенні такої системи служби (спеціалісти будуть працювати після самостійного проходження навчання за спеціальністю, а не намагатимуться отримати «задарма» диплом про юридичну освіту та перейти до інших структур; забезпечення житлом осіб, які прийшли працювати, а не для того, щоб отримати квартиру і піти на більш спокійну та вигідну роботу тощо).

Висновки. До причин та умов перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу слід віднести як загальні для усієї злочинності фактори (політичні, економічні, соціально-психологічні, ідеологічні, фактори правового характеру та ін.), так і специфічні для злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності, зокрема, правоохоронної. Специфічні фактори можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать відсутність чіткого розмежування функцій правоохоронних та інших державних органів, прогалини у законодавстві, правова неграмотність населення, недостатній контроль з боку відповідних державних органів та громадськості за діяльністю правоохоронців, незадовільна індивідуально-виховна робота з боку керівництва відповідних служб і підрозділів правоохоронних органів, недосконалі внутрішня структура цих органів та система відбору кадрів як на навчання до відомчих навчальних закладів, так і безпосередньо на службу, недостатнє використання контрактної системи служби у правоохоронних органах. До суб'єктивних належать професійна деформація, низькі моральні якості окремих працівників правоохоронних органів.

Бібліографічні посилання

1. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65–71.
2. Мартиненко О.А. Теоретичні концепції злочинності серед працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2004. № 2. С. 173–178.
3. Ануфрієв М.І., Венедіктов В.С., Негодченко О.В., Соболев В.О., Шкарупа В.К., Щер-

біна В.І. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.

4. Кисіль З.Р. Професійна адаптація молодих працівників ОВС до умов службової діяльності. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2003. № 2. С. 268–274.

5. Охрименко Т.В. Особистісна деформація та зростання професійного рівня діяльності працівників прокуратури та слідчих. *Науковий Вісник Юридичної академії МВС України*. 2004. Спец. вип. № 1. С. 232–237.

6. Новаков О.С. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192–196.

7. Шалгунова С.А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1999. 17 с.

Надійшла до редакції 02.05.2019

References

1. Mezentseva I. (2014) Kryminolohichna kharakterystyka osoby koruptsiynoho zlochynsya [Criminological Characteristics of a Corrupt Offender]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*, 3, 65–71 [in Ukr.].

2. Martynenko, O.A. (2004) Teoretychni kontseptsii zlochnosti sered pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Theoretical concepts of crime among law enforcement officials]. *Visnyk Zaporiz'koho yurydychnoho instytutu*, 2, 173–178 [in Ukr.].

3. Anufriyev, M.I., Venediktov, V.S., Nehodchenko, O.V., Sobolyev, V.O., Shkarupa, V.K., Shcherbyna, V.I. (2000) Sotsiolohichno-pravovi aspekty zmitsnennya sluzhbovoyi dystsypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Sociological and Legal Aspects of Strengthening Service Discipline in the Bodies of Internal Affairs of Ukraine]: navchal'no-metodychnyy posibnyk. Dnipropetrovs'k: Nauka i osvita [in Ukr.].

4. Kysil', Z.R. (2003) Profesiyna adaptatsiya molodykh pratsivnykiv OVS do umov sluzhbovoyi diyal'-nosti [Professional adaptation of young police officers to the conditions of employment]. *Visnyk Lvivs'koho instytutu vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy*. 2003. № 2. S. 268–274 [in Ukr.].

5. Okhrymenko, T.V. (2004) Osobystisna deformatsiya ta zrostannya profesiynoho rivnya diyal'-nosti pratsivnykiv prokuratury ta slidchykh [Personal deformation and increase of professional level of activity of prosecutors and investigators]. *Naukovyy Visnyk Yurydychnoyi akademiyi MVS Ukrainy*, spets. vyp. 1, 232–237 [in Ukr.].

6. Novakov, O.S. (2002) Klyasyfikatsiya motyviv zlochnoyi povedinky pratsivnykiv militsiyi u sferi sluzhbovoyi diyal'-nosti [Classification of motives for criminal behavior of police officers in the field of official activity]. *Pravo i bezpeka*, 4, 192–196 [in Ukr.].

7. Shalgunova, S.A. (1999) Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zakhody poperedzhennya khabar-nytsva sered spivrobotnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Criminal Law and Criminological Measures for Preventing Bribery among Police Officers]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv [in Ukr.].

SUMMARY

Makotchenko L.M. Determination of exceeding of authority or official powers by a law-enforcement officer. The author has studied causes and conditions of abuse of authority or official powers by a law enforcement officer. Among them are identified specific causes and conditions inherent in the crime. She has proposed means of addressing the individual examined the causes and conditions.

It has been stated that the causes and conditions of crime are combined in criminology with the only generic term "criminogenic determinants". They are a set of socially negative, economic, ideological, psychological, organizational and managerial phenomena that give rise to and determine (determine) crime as a consequence. In criminological science, this means that the cause (s) determines (determine) the consequence - crime, and in a separate crime the action of the individual - the crime itself. Unlike a cause, a condition only helps to execute its action and is an environment, a facilitating environment contributes to the action of these causes. But the condition itself cannot cause the crime, it plays a supporting role, whereas the reason is dominant.

It has been established that the reasons and conditions of abuse of power or official authority of a law enforcement agency should be attributed to both common factors for all crime (political, economic, social-psychological, ideological, legal factors, etc.), and specific to offenses in the field of official activity, in particular law enforcement. Specific factors can be divided into objective and subjective. Objectives include the lack of a clear delineation of the functions of law enforcement and other state bodies, gaps in legislation, legal illiteracy of the population, insufficient control by the relevant state bodies and the public over the activities of law enforcement agencies, unsatisfactory individually-educated work on the side and law enforcement units, the imperfect internal structure of these bodies and the system of personnel selection both for training at departmental educational institutions and directly at fierceness, underutilization of the contract system of law enforcement. Subjective include professional deformation, low moral qualities of individual law enforcement officers.

Keywords: *exceeding of authority or official powers, a law enforcement officer, causes and conditions of crime.*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

УДК 330.47

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-167-174

Паршина О.А. ©

доктор економічних наук,
професор

Паршин Ю.І. ©

доктор економічних наук,
доцент

Савченко Ю.В.

кандидат технічних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства

Зазначено, що однією з головних загальносвітових тенденцій розвитку сучасного суспільства є діджиталізація процесів у різних сферах економічної діяльності. Проаналізовано визначення терміну «цифрова економіка». Розглянуто основні види інформаційних комунікаційних технологій та інструментарій, що використовуються в сучасних технологіях діджиталізації економіки. Проаналізовано стан діджиталізації економіки провідних держав світу, їх рейтинг, а також інвестування коштів у прогресивні технології. Зазначено актуальність створення державних програм розвитку цифрової економіки та правового регулювання процесів діджиталізації з метою забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: цифрова економіка, діджиталізація, інтернет, блокчейн, інтелектуальні інформаційні системи, економічна безпека.

Постановка проблеми. Прагнення до лідируючих позицій в економіці підштовхує керівників країн та великих компаній, а також інших впливових учасників сьогодення розробляти інноваційні підходи до організації бізнес-процесів з метою підвищення результативності економічної діяльності та отримання надприбутків. Впровадження інноваційних підходів дозволить забезпечити підвищення ефективності бізнесу, поряд з цим, традиційні підходи і методи мають бути адаптованими до умов розвитку сучасного суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Однією з таких загальносвітових тенденцій розвитку сучасного суспільства є діджиталізація

© Паршина О.А., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7836-0140>
parschina@ukr.net

© Паршин Ю.І., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© Савченко Ю.В., 2019
savchennew@ua.fm

економічних процесів. Сьогодні всюди відчувається динамічний вплив цифрових технологій практично у всіх секторах економічної діяльності на різних рівнях національної економіки. Динамічного рівня розвитку за останні роки набуває інформаційно-комунікаційна галузь. Можна констатувати, що економіка розвинених країн світу вже знаходиться на більш прогресивному рівні розвитку, який характеризується домінуванням інформаційних технологій і комп'ютерів, що дозволяє суттєво підвищити ефективність бізнес-процесів у всіх сферах економічної діяльності.

Відзначимо, що автором терміну «цифрова економіка» вважають Ніколаса Негропonte (Nicholas Negroponte) – вченого Массачусетського інституту технологій, який вперше у 1995 р. ввів цей термін. Ніколас Негропonte відомий широкому загалу завдяки проекту «One Laptop Per Child», який ставить собі за мету надання кожній дитині на планеті доступного за вартістю ноутбуку. За думкою вченого, ноутбук має бути підключеним до Інтернету, що й «відкрис дітям двері в цей самий світ цифрової економіки» [1].

Питання діджиталізації економіки набувають особливої зацікавленості. Сучасні науковці та практики, серед яких можна відзначити таких як А. Ільченко, Ю. Крюков, В. Єфімушкін, Р. Садиков, В. Єгоров, В. Чернявська та інші приділяють значну увагу цій проблемі.

Поряд з цим, в умовах діджиталізації особливого значення набувають питання забезпечення економічної безпеки держави. Зазначимо, що дослідженню проблеми економічної безпеки присвячено значну кількість наукових робіт, зокрема слід відзначити праці О. Барановського, Л. Герасименко, М. Єрмошенко, С. Іляшенко, О. Користіна та багато інших. Економічну безпеку вчені досліджують на різних рівнях соціально-економічних систем, зокрема на рівні держави, на рівні регіонів та на рівні окремих підприємств. Значну увагу вчені приділяють різним видам економічної безпеки держави та окремим складовим безпеки, зокрема розглядається економічна, фінансова, продовольча безпека тощо.

Однак важливими залишаються питання аналізу специфічних особливостей та сучасних умов формування економічної безпеки держави в умовах цифрової економіки, визначення факторів, що впливають на економічну безпеку держави та забезпечення її рівня. Окремо слід зазначити визначення трансформації загроз у сучасних умовах діджиталізації. Тому проблема систематизації інформації з визначенням сучасного стану та перспектив розвитку цифрової економіки потребує проведення подальших досліджень.

Мета публікації полягає у дослідженні сучасного стану цифрової економіки, аналізу основних інформаційних технологій, які сприяють розвитку інформаційного суспільства та створюють умови забезпечення відповідного рівня економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Термін «цифрова економіка» є досить різноманітним та його розуміння на теперішній час залишається нечітким. Щодо визначення цифрової економіки, слід зазначити, що це – економічна діяльність, яка заснована на цифрових технологіях, включаючи електронні товари і послуги, що надаються з використанням цифрових технологій. Розглянути цифрову економіку можна також як економіку, що заснована на цифрових комп'ютерних технологіях і нових методах генерування, обробки, зберігання та передачі даних.

Співробітники Світового банку за результатами досліджень дійшли висновку про те, що країни, які прагнуть до отримання максимальної віддачі від перетворень в інформаційно-комунікаційній сфері, повинні максимально приділяти увагу питанням поліпшення ділового клімату, інвестувати кошти в освіту та охорону здоров'я, а також сприяти реструктуризації системи управління [2].

До позитивних наслідків розвитку цифрової економіки Світовий банк відносить: зростання продуктивності праці; підвищення конкурентоспроможності компаній; зниження витрат виробництва; створення нових робочих місць; подолання бідності та соціальної нерівності.

У той же час Світовий банк відзначає негативні аспекти діджиталізації, основні серед них такі [3]:

- ризик кіберзагроз, пов'язаний з проблемою захисту персональних даних;
- «цифрове рабство» (можливість використання даних про мільйони людей для управління їх поведінкою);
- зростання безробіття на ринку праці, оскільки буде зростати ризик зникнення

деяких професій і навіть окремих галузей економіки;

– «цифровий розрив», який пов'язаний з рівнем і умовами доступу до цифрового середовища в одній країні або в різних країнах.

Незважаючи на наявні загрози, необхідно відзначити, що діджиталізацією динамічно охоплюється сфера послуг, торгівля, фінансовий сектор, освіта, управління, і позитивні результати цих процесів як для бізнесу, так і для держави набувають особливої значущості. Переваги цифрової економіки очевидні: динамічність, зниження вартості платежів (у режимі онлайн вартість послуг значно нижче), відкриття нових джерел доходу тощо. Крім цього, з'являється можливість у підприємств вийти на глобальний ринок та підвищити рівень доступності до товарів і послуг у будь-якій країні світу. При необхідності будь-який інноваційний товар може бути доопрацьований під додаткові вимоги замовника та в стислі терміни, незважаючи на просторову віддаленість об'єктів виробничої системи.

Як зазначає У. Бреннер професор університету Сент-Галлена (Швейцарія): «Основою цифрової економіки є гіперконнективність, яка означає зростаючу взаємопов'язаність людей, організацій і машин, що є результатом Інтернету, мобільних технологій та Інтернету речей» [2].

Також відзначимо, що цифрова економіка дозволяє надавати споживачам більш різноманітний контент: розважальний, освітній, науковий тощо.

Фундамент цифрової економіки становлять великі дані, технологія блокчейн, квантові технології, штучний інтелект, туманні (хмарні) обчислення, віртуальна реальність та інші прогресивні технології, які постійно удосконалюються та впроваджуються.

У свою чергу необхідно відзначити, що основою цифрової економіки є її низова господарча ланка, а саме цифрова компанія, яка зацікавлена максимально адаптувати і перенести свої бізнес-процеси до онлайн режиму. До таких бізнес-процесів можна віднести управління, контроль і аналіз всіх основних бізнес-процесів компанії в режимі реального часу, тобто узгодження договорів, реєстрації угод, проведення закупівель, запровадження ефективної логістики процесів, організації бухгалтерського обліку, координації дій з партнерами, запровадження постійного моніторингу взаємозв'язків з клієнтами, а також технічної підтримки бізнесу.

Як відзначають автори [4] для успішного функціонування бізнесу в умовах діджиталізації економіки необхідні три складових елементи:

- інфраструктура (доступ до Інтернет, програмне забезпечення, телекомунікації);
- електронний бізнес (ведення господарської діяльності через комп'ютерні мережі);
- електронна комерція (торгівля, дистрибуція товарів через Інтернет).

Таких складових частин може бути і більше, але всі вони визначаються рівнем розвитку як технологій, так і використанням відповідного інструментарію щодо їх втілення та створення умов ефективного використання з урахуванням забезпечення відповідного рівня економічної безпеки.

До основних інструментів діджиталізації можна віднести [5]: великі дані, Інтернет речей, блокчейн, інтелектуальні інформаційні технології тощо.

Розглянемо ці основні інструменти діджиталізації та проаналізуємо результати їх впровадження.

У зв'язку зі збільшенням світового потоку й обсягів інформації виникла необхідність в окремому позначенні величезного масиву даних та у зв'язку з цим у 2008 р. з'явився термін «великі дані». У теперішній час під поняттям великих даних розуміють об'єкти для аналізу, які містять великі обсяги неоднорідної цифрової інформації, яка швидко надходить і яку складно, а часом навіть неможливо, вивчити та дослідити традиційними методами.

Наприклад, до такої інформації можна віднести: статистичні дані та звіти в державному секторі; інформація Інтернет-майданчиків (соціальні мережі, блоги, ЗМІ, сайти тощо); інформація міських комунікаційних служб; органів правопорядку (відеореєстрація, радары на дорогах тощо); аналіз технічного стану складних пристроїв (автомобілі, «розумні будинки», парки, пляжі тощо); інформація банків (облік вкладників, депозитів, кредитів тощо).

Згідно з прогнозом агентства Wikibon обсяг світового ринку великих даних буде збільшуватися, і в середньому темпи зростання становитимуть 14,6% [6]. На думку провідних аналітиків агентства Ральфа Фіноса і Пітера Берріса, зростання упродовж наступного десятиліття буде відбуватися в трьох послідовних напрямках, зокрема таких як озера да-

них, інтелектуальні системи взаємодії та самоналагоджувальні системи інтелекту.

Зростання обсягів світового ринку великих даних потребує динамічного застосування технологій діджиталізації, внаслідок впровадження яких має зростати рівень прибутковості. За статистичними даними [6], нами було визначено тенденцію прибутковості від впровадження технологій діджиталізації в різних сферах економічної діяльності на світовому ринку та отримано прогноз доходу на наступні роки (рис. 1). За результатами прогнозування можна очікувати стабільне зростання прибутковості від впровадження технологій діджиталізації на рівні 10 %.

Вважається, що у 2008 р. кількість приєднаних пристроїв до всесвітньої павутини перевершило чисельність людей, які використовують Інтернет. Така обставина стала джерелом виникнення концепції Інтернету речей, під яким розуміють мережу, що складається з фізичних предметів (речей), які контактують і функціонують один з одним без прямої участі людини. Прикладом може слугувати оновлення програмного забезпечення на комп'ютері, автономність роботи приладів у «розумному будинку», тобто відносна самостійність приладів та їх безпечне використання.

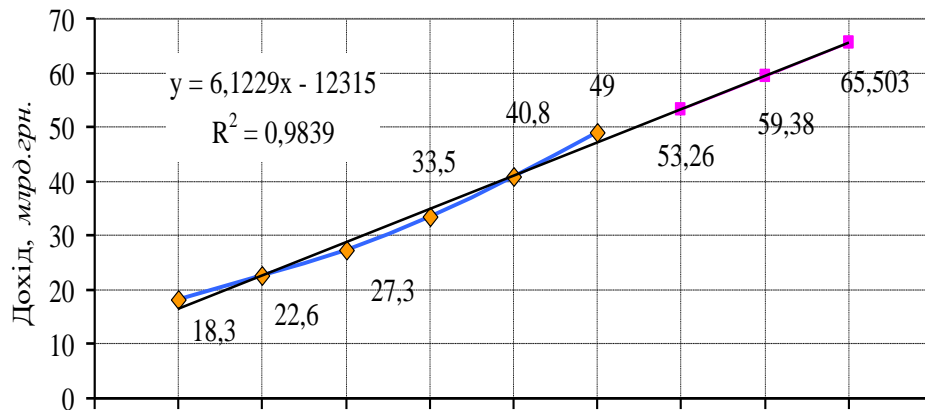

Рис. 1. Динаміка доходності від впровадження технологій діджиталізації в різних сферах економічної діяльності

За прогнозом експертів компанії Huawei [7], Інтернет речей, який орієнтований на потреби людини, на теперішній час становить приблизно 45%, та охоплює 22% розумного способу життя, 18% «розумного» будинку і 5% «розумного» автомобіля; у той час як 55% Інтернету речей є орієнтованими на бізнес та складаються з 15% інтелектуальної розробки, 12% інтелектуального виробництва, 10% інтелектуальних комунальних послуг і 18% для інших цілей, проте у перспективі він буде скорочуватися, а Інтернет речей з орієнтацією на бізнес, обслуговування «розумних міст» тощо, буде динамічно зростати. Разом з цим буде зростати запит на забезпечення відповідного рівня економічної безпеки окремих підприємств, організацій та держави в цілому.

Необхідно відзначити, що технологія Інтернету речей поширена на споживчому ринку як в сфері виробництва, так і в сфері комерції, а, отже, вона має значні переваги перед іншими технологіями. Готова сучасна інфраструктура та впровадження в перспективі різних датчиків, сенсорів та інших інноваційних пристроїв дозволить технологіям Інтернету речей вийти на новий рівень економічної безпеки. Так, наприклад, інформація про кількість спожитої електроенергії може автоматично передаватися до інтелектуальної електричної мережі та завдяки іншому механізму може здійснюватися оплата за цю енергію на основі попередньо зазначеного рахунку клієнтом.

Технологія блокчейну вперше була використана у 2009 році для здійснення безпечних анонімних транзакцій з криптовалютою – віртуальною, електронною монетою, що представляє собою зашифровану інформацію, яка не піддається копіюванню. На сьогоднішній день створено величезну кількість видів криптовалют та її кількість продовжує зростати, а блокчейн використовується практично у будь-якій криптовалюті та гарантує її безпечну роботу.

У той же час технології блокчейну не обмежуються використанням тільки криптовалют. За своєю сутністю блокчейн – це інструмент безпечного зберігання інформації

або ж цифровий кадастр операцій, перекладів, угод, договорів або будь-якої іншої інформації, яку потрібно документально зафіксувати та здійснити її верифікацію. Ці технології дозволяють ефективно зберігати різного роду інформацію, наприклад, історії хвороб, комунальні платежі суб'єктів економічної діяльності, стан та історію банківських платежів, історію важливих контрактів тощо.

Основною перевагою технології блокчейну є те, що окремий доступ до нього мають всі учасники ланцюга, без ієрархічного розподілу повноважень, що виключає можливість фальсифікації даних. Реєстр зберігає список записів що постійно доповнюється, дотримуючись і витримуючи при цьому хронологічний порядок. Списки з інформацією називаються блоками, при цьому всі блоки взаємопов'язані один з одним, а вся інформація піддається необоротному шифруванню, що саме створює значні труднощі для хакерських атак, тим самим дозволяє створити умови забезпечення відповідного рівня економічної безпеки.

Основними функціями блокчейну є:

- прозорість (усі здійснювані дії фіксуються і записуються);
- безпека (усі кроки піддаються криптографії, а персональні дані засекречені);
- ефективність (швидкий і зручний обмін даними).

На думку деяких експертів, коли технологія увійде до звичного побуту, участь багатьох традиційних структур (банки, нотаріуси, окремі державні органи) стане не потрібною, оскільки технологія блокчейну буде здатна виконувати багато необхідних дій без участі людини, зокрема таких як: фіксація угод, верифікація особистості, підтвердження укладення угод тощо.

Інтелектуальні інформаційні технології (ІТ) здатні обробляти різні дані, використовуючи при цьому алгоритми штучного інтелекту [8]. Використання ІТ надає можливість формулювати і регулювати ситуації, які традиційно вважалися підвладними тільки інтелекту людини. Джерелом їх виникнення вважають застосування на практиці систем підтримки рішень і штучного інтелекту, синергетичне використання яких посприяло збільшенню результативності у прийнятті рішень.

До відмінних особливостей ІТ відносять здатність до самонавчання та їх саморозвитку. Практично будь-який процес можна описати та здійснити моделювання цього процесу, внаслідок чого накопичується база знань і база даних з окремими прикладами вирішених завдань. Використання цих технологій дозволяє виявляти також рішення на основі неповних даних, оскільки ІТ не тільки зберігають знання і досвід різних фахівців, але й генерують відсутні альтернативні рішення. Використання ІТ дозволяє прискорити процес аналізу різних проблем в різних областях: технічних, економічних, соціальних, екологічних тощо.

Основними технологіями діджиталізації є такі [4]: технології хмарних обчислень, мобільні технології, технології геолокації, технології розподільних мереж зв'язку тощо.

Головна мета використання технологій хмарних обчислень полягає у зниженні витрат та підвищенні ефективності управління організаціями й підприємствами в державному і приватному секторі. Їх основним завданням є надання послуг, а саме: ресурсно-інфраструктурних; платформ для розробки додатків; користування програмним забезпеченням під конкретні запити клієнтів.

Європейський Союз розробив стратегію Єдиного цифрового ринку ЄС, тобто «Європейської хмари», метою якої передбачено об'єднання всієї цифрової інформації, яка розміщена і зберігається в європейських базах даних, а також забезпечення доступу до неї всіх зацікавлених сторін. З цією метою залучаються як державні, так і приватні інвестиції, наразі обсяги таких залучень на протязі 5 років оцінюються експертами у 6,7 млрд. євро.

Мобільні технології за своєю сутністю вважаються сегментом цифрової економіки, які базуються на створенні мереж стільникового зв'язку, і які забезпечують потребу хмарних обчислень за такими показниками, як швидкість передачі даних, обсяг трафіку, ємність клієнтської мережі, енергоспоживання тощо.

Технології геолокації надають додаткові послуги з урахуванням місця розташування клієнта (користувача), наприклад, послуги супутникового стеження за транспортом і людьми, визначення оптимальних маршрутів з урахуванням особливих вимог. Найбільш відомими результатами впровадження технологій геолокації є відомі системи GPS. Бізнес-застосування супутникового стеження, наприклад, дає можливість визначати відхилення від маршрутів, несанкціоновані зупинки, нецільове використання транс-

порту, контроль витрати палива, контроль швидкості руху тощо.

Для використання всередині приміщень (аеропорти, лікарні, стадіони, вокзали тощо), з метою позиціонування роботизованих транспортних засобів, застосовуються картографічні програмні продукти високої точності.

Технології розподільних мереж зв'язку необхідні для функціонування центрів обробки даних (ЦОД), а тенденцією останнього часу є укрупнення їх потужностей, створення мего-ЦОДів з каналами, які характеризуються великою пропускнуою здатністю. Концентрація і укрупнення дозволяє максимально використовувати ефект масштабу, забезпечуючи при цьому інформаційну безпеку, високі показники якості, максимальну надійність, а також високі стандарти сервісних угод і доступну вартість сервісів.

Також існують ще й інші технології, які пов'язані з екосистемами та інфраструктурою. В якості експерименту розвинених країн можна зазначити, що у 2016 році міністерство торгівлі США запропонувало критерії для класифікації «компаній цифрової економіки» серед яких такі:

- компанії повинні використовувати такі технології як мобільні додатки, щоб звести між собою учасників транзакцій;
- менеджери повинні покладатися на рейтингову систему оцінок користувачів для контролю якості послуг;
- компанії повинні пропонувати постачальникам послуг гнучкість у визначенні свого робочого часу.

Згідно зі звітом Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) за 2016 р. найбільш розвиненими країнами у сфері інформаційно-комунікаційних технологій є Республіка Корея (1 місце), Ісландія, Данія, Швейцарія, Великобританія, Китай (разом з Гонконгом), Швеція, Нідерланди, Норвегія і Японія [9].

Однак на цей час жодна країна у світі не досягнула повної діджиталізації своєї економіки [8-10]. На думку експертів попереду такі держави як Японія, Сінгапур, США. В Європейському Союзі серед лідерів діджиталізації економіки Данія, Фінляндія, Швеція і Нідерланди, а серед країн з низькими оцінками – Румунія, Болгарія, Греція і Італія.

За даними [11] визначено п'ять найпривабливіших країн з цифровою економікою – Естонія, Фінляндія, Ізраїль, Канада та Південна Корея. Лідером з доступності високошвидкісного Інтернету вважається Південна Корея, яка має найшвидший Інтернет у світі, що суттєво сприяє швидкому способу життя.

Канада отримала високі оцінки практично за всіма категоріями рейтингу – доступність держпослуг онлайн, безготівкові розрахунки, цифрове життя. Однак вартість зв'язку дорожче, ніж в інших країнах та Інтернет-покриття у віддалених районах не завжди є ідеальним. Однак наявність необмеженого доступу до онлайн-сервісів приваблює іноземних інвесторів.

Одним зі світових центрів інноваційних технологій є Ізраїль, за що ця країна отримала назву «Нація стартапів».

Фінляндія посідає друге місце за показником «цифрове життя» і перше за показником безготівкових розрахунків. У 2010 р. уряд Фінляндії законодавчо затвердив право кожного громадянина на високошвидкісний зв'язок. Саме Фінляндія стала першою країною світу, яка це зробила [11].

Перше місце в рейтингу посіла Естонія завдяки необмеженому доступу до Інтернету і першому у світі цифровому уряду. Державна програма електронного уряду e-Estonia перевела в онлайн-формат голосування, програми охорони здоров'я, банкінг та навіть міграційну політику [11]. Слід зазначити, що з моменту незалежності, ця країна почала активно інвестувати в розвиток цифрової інфраструктури.

Слід підкреслити, що частка цифрової економіки у ВВП розвинених країн зростає в середньому з 4,1% (2010) до 6,2% (2018), а в країнах, що розвиваються за той же період – з 3,5% до 4,8%.

Для порівняння, частка коштів виділених на цифровізацію в Україні в 2017 році становила 3,4% ВВП, в той же час як в Росії – 3,9%; в Індії – 5,5%; в Бразилії – 6,2%; в Чехії – 6,3%; в ЄС – 8,2%; в Китаї – 10,0% і в США – 10,9% [12].

Сьогодні наша країна приділяє велику увагу розвитку діджиталізації економіки та розвитку інформаційного суспільства. Кабінет міністрів України прийняв Концепцію розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018-2020 рр. та затвердив план заходів щодо її реалізації.

У зв'язку з цим, вважаємо доцільним запровадження нової освітньо-професійної

програми для підготовки фахівців з цифрової економіки. Реалізація такої програми дозволить здобувачам отримати комплекс професійних цифрових компетенцій, шляхом поглибленого вивчення комплексу технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості на цифровій основі. Отримання такого комплексу компетенцій дозволить будувати та впроваджувати цифрові бізнес-моделі, здійснювати наукове обґрунтування комплексу заходів та рішень з економічної безпеки. Отримання знань і практичного досвіду в області прийняття управлінських рішень в умовах трансформації економіки дозволить створити основу ефективного функціонування цифрової економіки.

Висновок. Розуміючи важливість діджиталізації економіки, багато країн ухвалюють відповідні документи (стратегії, плани тощо), які визначають цілі, завдання та заходи щодо реалізації державної політики у сфері застосування інформаційних і комунікаційних технологій.

Формування конкурентних переваг окремих компаній, галузей, регіонів та країн у майбутньому буде залежати від їх рівня діджиталізації та створення умов забезпечення відповідного рівня економічної безпеки держави. Країни лідери, або ті, які прагнуть вважатися передовими, мають динамічно впроваджувати цифрові інструменти в різних секторах економіки.

Цифрові інструменти і технології дозволять підвищити рівень виробництва інноваційної продукції, скоротити період від розробки ідеї до реалізації готової продукції, забезпечити відповідний рівень доходності від впровадження прогресивних технологій та сформувати основу забезпечення економічної безпеки держави в умовах діджиталізації.

Бібліографічні посилання

1. Nicholas Negroponte – MIT Media Lab [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.media.mit.edu/~nicholas/>
2. Цифровые дивиденды. Доклад о мировом развитии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf?sequence=16>
3. What is digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>
4. Ильченко А.Н. Цифровая экономика как высшая степень развития инфокоммуникационных технологий / А.Н. Ильченко, К.А. Ильченко // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. Экономические науки. – 2018. – № 3 (55). – С. 56–63.
5. Крюкова Ю.А. Инструменты цифровой экономики / А.А. Крюкова, Ю.А. Михаленко // Карельский научный журнал. – 2017. Т.6. – № 3(20). – С. 108–111.
6. Executive Summary: 2016 – 2026 Worldwide Big Data Market Forecast // Wikibon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wikibon.com/2016-2026-worldwide-big-data-market-forecast/>
7. Huawei and Element 14 examine IoT future growth in reports // ReTHINK: Technology research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rethinkresearch.biz/articles/huawei-and-element14-examine-iot-future-growth-in-reports/>
8. Інтелектуальні інформаційні технології та системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/references/201603/vtdo_ro_7.pdf
9. Цифровая экономика и пути ее развития / World Trade Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wtcmoscow.ru/services/international-partnership/analitics/tsifrovaya-ekonomika-i-puti-ee-razvitiya/>
10. Ефимушкин В.А. Инфокоммуникационное технологическое пространство цифровой экономики / Ефимушкин В.А., Ледовских Т.В., Щербакова Е.Н. // Т-Comm: Телекоммуникации и транспорт. – 2017. Том 11. – №5. – С. 15–20.
11. Пять самых привлекательных стран с цифровой экономикой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://internetua.com/pyat-samyh-privlekatelnyh-stran-s-cifrovoi-ekonomiko/>
12. Верховна Рада підтримує проєкт «Цифрового порядку денного України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3c263697-681d-4d39-81df-a8e47a4f0ae4&title=VerkhovnaRadaPidtrimuProektsifrovogoPoriadkuDennogoUkraini>

Надійшла до редакції 16.09.2019

References

1. Nicholas Negroponte – MIT Media Lab. *web.media.mit.edu*. Retrieved from <https://web.media.mit.edu/~nicholas/>
2. Cifrovye dividydy. Doklad o mirovom razvitii [Digital dividends. World Development Report]. *openknowledge.worldbank.org*. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf?sequence=16>
3. What is digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things.

www2.deloitte.com. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>

4. Il'chenko, A.N. & Il'chenko, K.A. (2018). Cifrovaja jekonomika kak vysshaja stupen' razvitiya infokommunikacionnyh tehnologij [Digital economy as the highest stage in the development of infocommunication technologies]. *Sovremennye naukoemkie tehnologii. Regional'noe prilozhenie. Jekonomicheskie nauki – Modern high technology. Regional application. Economic sciences.*, Vol. 3(55), 56–63 [in Russian].

5. Krjukova, A.A. & Mihalenko, Ju.A. (2017) Instrumenty cifrovoj jekonomiki [Digital Economy Tools]. *Karel'skij nauchnyj zhurnal – Karelian scientific journal*, T.6, Vol.3(20), 108–111 [in Russian].

6. Executive Summary: 2016 – 2026 Worldwide Big Data Market Forecast // Wikibon. *wikibon.com*. Retrieved from <https://wikibon.com/2016-2026-worldwide-big-data-market-forecast/>

7. Huawei and Element 14 examine IoT future growth in reports, ReTHINK: *Technology research*. Retrieved from <https://rethinkresearch.biz/articles/huawei-and-element14-examine-iot-future-growth-in-reports/>

8. Intelektual'ni informacijni tehnologii' ta systemy [Intelligent information technologies and systems]. (n.d). *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/references/201603/vtdo_ro_7.pdf [in Ukrainian].

9. Cifrovaja jekonomika i puti ee razvitiya [Digital economy and its development: World Trade Center]. (n.d). *wtcmoscow.ru*. Retrieved from <https://wtcmoscow.ru/services/international-partnership/analytys/tsifrovaya-ekonomika-i-puti-ee-razvitiya/>

10. Efimushkin, V.A., Ledovskih, T.V., & Shherbakova E.N. (2017). Infokommunikacionnoe tehnologicheskoe prostranstvo cifrovoj jekonomiki [Infocommunication technological space of the digital economy]. *T-Comm: Telekommunikacii i transport – T-Comm: Telecommunications and transport*, T.11, Vol.5, 15–20 [in Russian].

11. Pjat' samyh privilekatel'nyh stran s cifrovoj jekonomikoj [Five the most attractive countries with digital economy]. *internetua.com*. Retrieved from <https://internetua.com/pyat-samyh-privilekatelnyh-stran-s-cifrovoi-ekonomikoi>

11. Verhovna Rada pidtrymuje proekt «Cyfrovogo porjadku dennogo Ukrai'ny» [Verkhovna Rada supports the project «Digital Agenda of Ukraine»]. (n.d). *me.gov.ua*. Retrieved from <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3c263697-681d-4d39-81df-a8e47a4f0ae4&title=VerkhovnaRadaPidtrimuProektsifrovogoPorjadkuDennogoUkraini>.

SUMMARY

Parshyna O.A., Parshyn Yu.I., Savchenko Yu.V. Economic security in digital conditions: current state and prospects of the information society development. One of the major global trends in the modern society development is the digitization of processes in various spheres of the economic activity. It is noted that issues of the economic digitization are of great interest among scientists. An analysis of the definition "digital economy" has been given. The positive results of the business activities of the enterprises due to the introduction of the digital technologies and the possible negative consequences and risks have been identified.

The foundation of the digital economy and the main tools, that used in the process of the economic digitization have been considered. It is noted that the big data, blockchain technology, quantum technologies, artificial intelligence, foggy (cloud) computing, virtual reality and other advanced technologies are the basis of the digital economy. The application of the decision support systems and artificial intelligence in practice, the synergistic use of contributes for increasing of the decision making efficiency are the sources of the main tools.

Attention is drawn to the fact that the basis of the digital economy is its business unit, namely the digital company, which is interested in the adaptation and transfer of its business processes on-line.

The profitability tendency for the introduction of the digitalization technologies in different spheres of the economic activity in the world market has been determined and the income forecast for the next years is obtained.

It is expected that the profitability growth from the implementation of the digitization technologies according to the results of forecasting will be stable at the level of 10%.

The state of the economic digitization of the leading countries of the world, their rating and the investment in advanced technologies have been analyzed. It is shown that the share of funds allocated for the digitization in Ukraine is currently low compared to other countries in the world. The urgency of the creation of state programs for the development of the digital economy and the legal regulation of the digitization processes have been indicated.

It is noted that the use of intelligent information technologies allows to accelerate the analysis process of the various problems in different fields. There are technical, economic, social and environmental fields. The competitive advantages of companies, sectors of the national economy and the country depend on the level of digitization. Leadership countries, or those seeking to be the frontrunners, need to dynamically implement digital tools in different sectors of the economy.

A new educational and professional program for training of the digital economists has been proposed.

Keywords: digital economy, digitization, Internet, blockchain, intelligent information systems, economic security.

УДК 338.14

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-175-183

Рибальченко Л.В. ©

кандидат економічних наук,
доцент

Рижков Е.В. ©

кандидат юридичних наук,
доцент

Косиченко О.О. ©

кандидат технічних наук,
доцент

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Досліджено основні причини виникнення тіньової економіки та наслідки її впливу на економічну безпеку України. Виконано порівняння аналізу рівня тіньової економіки України з іншими країнами світу. Проаналізовано рейтинги, які свідчать про незадовільний стан України за багатьма показниками, суттєво впливають на тіньову економіку, стають її головною загрозою, сприяють зростанню економічної злочинності, стримують розвиток та створюють загрозу економічній безпеці держави.

Ключові слова: тіньова економіка, динаміка тіньової економіки, тіннізація національної економіки, рівень тіньової економіки, причини тіньової економіки, наслідки тіньової економіки, економічна безпека держави, загроза економічній безпеці, детнізація економіки.

Постановка проблеми. Тіньова економіка є однією з основних складових, яка перешкоджає конкурентоспроможності, підвищенню рівня життя населення та економічному розвитку України. Рівень тіньової економіки відображає корупційну складову державних органів, рівень злочинів в економічній та політичній сферах.

Досліджувана проблема є актуальною для усіх країн світу, так як тіньовою економікою є господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, не відображається в офіційній статистиці, не оподатковуються власні прибутки, які мають тенденцію до зростання, та виводяться за межі країни. Доходи, отримані в тіньовому бізнесі, слугують джерелом злочинної діяльності, корупції, тероризму.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання тіньової економіки досліджували такі зарубіжні вчені: Д. Блейс, П. Гутман, Е. де Сото, В. Танзі, Е. Фейге, Ф. Шнайдер та інші [1]. Серед українських вчених: В. Базилевич, І. Мазур [2], Т. Тищук, Ю. Харазішвілі, О. Іванов [3] та ін.

Метою статті є дослідження причин розвитку тіньової економіки та її вплив на економічну безпеку України.

Постановка проблеми. За офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, тіньовий сектор економіки складав від 32 % до 43 % ВВП у 2010–2018 рр. [5]. В економічній науці прийнятою є частка тіньової економіки, яка дорівнює 5–10 % від валового внутрішнього продукту держави. В Україні частка тіньової економіки значно завищена. Сферами, де найбільше можна її спостерігати, є неофіційна за-

© Рибальченко Л.В., 2019

luda_r@ukr.net

© Рижков Е.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6661-4617>

revord924@gmail.com

© Косиченко О.О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6521-0119>

k_inf@dduvs.in.ua

йнятість населення, отримання заробітної плати у конвертах, валютний ринок, приховування доходів підприємствами та фірмами, продаж автомобілів, ринкова торгівля, операції із нерухомим майном. Розвиток тіньової економіки в країні спричиняє труднощі державі, призводить до зменшення обсягів фінансування соціальних та інших витрат населенню, нарощування боргових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. У січні – вересні 2018 року рівень тіньової економіки склав 32 % від обсягу офіційного ВВП, що на 1 % менше за показник 9 місяців 2017 року (33 %) (рис. 1) [5].

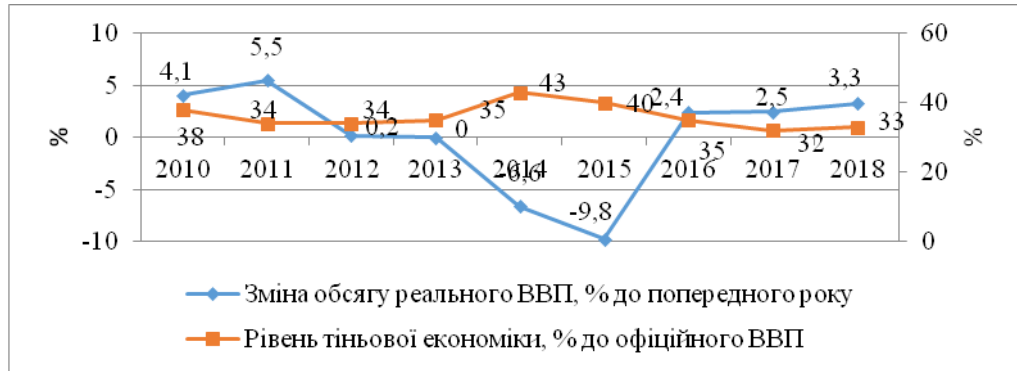

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: Побудовано авторами за даними [5].

Отже, рівень ВВП України зріс з 2,4 % у 2016 р. до 3,2 % у 2018 р. Порівнюючи аналогічні показники попередніх років, слід зазначити, що у 2018 р. (33 %) це найнижчий рівень у порівнянні із 2010 р. (38 %).

За даними Всесвітнього економічного форуму, який опублікував рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 (The Global Competitiveness Index [4]), Україна у 2017–2018 рр. покращила свої позиції і зайняла 81 місце серед 137 країн світу у порівнянні із 2016–2017 рр. (85 місце) (табл. 1). Як і у попередні роки, у 2018 році, рейтинг очолила Швейцарія. До десятки найконкурентоспроможніших увійшли США, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина, Гонконг, Швеція, Великобританія, Японія та Фінляндія.

Таблиця 1

Індекс глобальної конкурентоспроможності України серед інших країн світу

Країна	Індекс глобальної конкурентоспроможності					
	2012–2013 (із 144 країн)	2013–2014 (із 148 країн)	2014–2015 (із 144 країн)	2015–2016 (із 140 країн)	2016–2017 (із 138 країн)	2017–2018 (із 137 країн)
Україна	73	84	76	79	85	81
Польща	41	42	43	41	36	39
Грузія	77	72	69	66	59	67
Туреччина	43	44	45	51	55	53

*Побудовано авторами за даними [4].

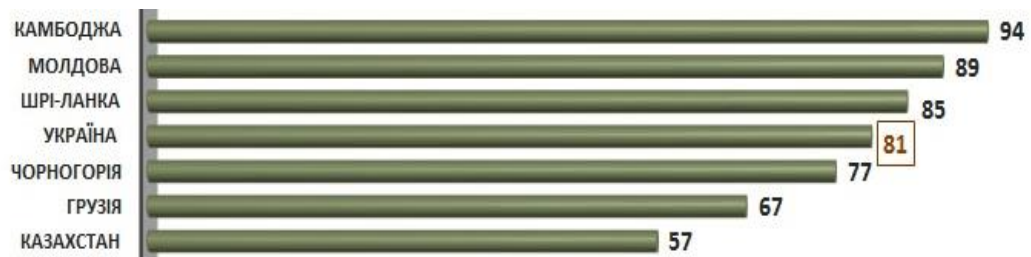

Рис. 2. Рейтинг України за рівнем Глобального індексу конкурентоспроможності країн світу у 2017–2018 рр.

Джерело: Побудовано авторами за даними [4].

Найближчими до України у рейтингу стали Чорногорія (77 місце), Шрі-Ланка (85 місце) та Молдова (89 місце) (рис. 2).

Незважаючи на незначні покращення у 2018 році, все ще найгірші позиції України за рівнем конкурентоспроможності, до яких належать: за оцінкою міцності банків (130 місце), за регулюванням фондових бірж (134 місце), за якістю доріг (130 місце), за інфляційними змінами та за здатністю країни утримувати таланти (129 місце), за захистом права власності (128 місце) та критичними відставаннями залишаються: “Інституції” (118 місце), “Розвиток фінансового ринку” (120 місце), “Макроекономічне середовище” (121 місце), «Інновації та фактори вдосконалення» (77 місце) [4].

Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (у порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров’я [4].

Існує кілька методів, які використовуються для оцінки динаміки рівня тіньової економіки: витрати населення – роздрібний товарообіг, електричний метод, метод збитковості підприємств, монетарний метод.

Аналізуючи динаміку рівня тіньової економіки за окремими методами, які використано у розрахунках Міністерством економічного розвитку і торгівлі, два з чотирьох методів «витрати населення – роздрібний товарообіг» та «електричний метод», з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали її зменшення за 9 місяців 2018 року (49 % від обсягу офіційного ВВП) порівняно з 9 місяцями 2017 року (51 % від обсягу офіційного ВВП) на 2 % «витрати населення – роздрібний товарообіг» та з 29 % до 27 % «електричний метод» відповідно (рис. 3).

Оцінки рівнів тіньової економіки, здійснені з використанням монетарного методу та методу збитковості підприємств, зафіксували відсутність змін у рівнях (порівняно з 9 місяцями 2017 року), що свідчить про “затухання” дії стимулюючих чинників у цих сферах, що формували тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки у 2017 році та першій половині 2018 року.

За методом збитковості підприємств рівень тіньової економіки склав 22 % від обсягу офіційного ВВП, а за монетарним методом зафіксував розмір тіньової економіки на рівні 22–23 % від обсягу офіційного ВВП.

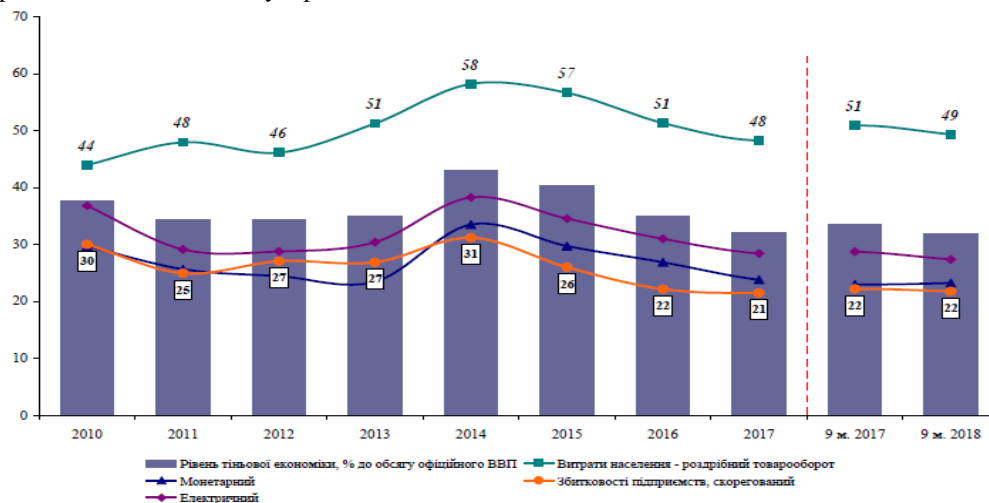

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює сферу національної економіки (відповідно з різною часткою в ній нелегального сектора). Тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що характеризує тіньову економіку країни.

Цікавим є рівень тіньової економіки у видах економічної діяльності за методом збитковості підприємств (рис. 4).

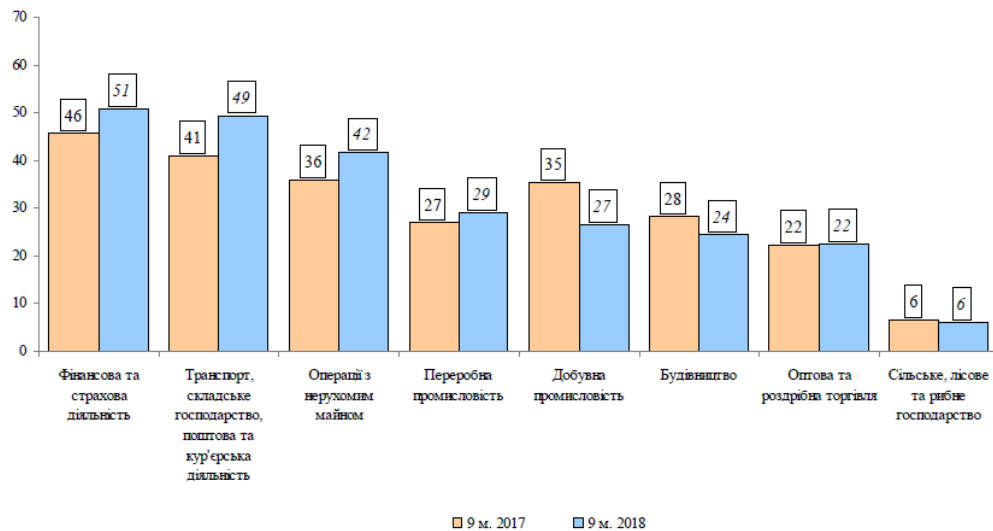

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД
Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

Тенденція до зменшення рівня тіньового сектора за підсумком січня – вересня 2018 року збереглася у двох основних видах економічної діяльності (ВЕД) – добувній промисловості (з 35 % до 27 %) (до відповідного періоду 2017 року) та будівництві (з 28 % до 24 %) (рис. 4).

Чотири ВЕД, а саме: «Фінансова та страхова діяльність», «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», «Операції з нерухомим майном» та «Переробна промисловість» показали збільшення рівня тіньової економіки, отримане в умовах зростання обсягів збитків підприємств цих ВЕД.

Як наслідок, рівень тіньової економіки у ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» збільшився на 8 % (із 41 % до 49 %) порівняно з відповідним періодом 2017 року; у «Переробній промисловості» – на 2 % (з 27 % до 29 %) відповідно. Збільшення рівня тіньової економіки у ВЕД «Операції з нерухомим майном» – на 6 % (з 36 % до 42 %) порівняно з рівнем 9 місяців 2017 року), у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» – 5 % (із 46 % до 51 %) відповідно.

Рівень тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі, а також «Сільське, лісове та рибне господарство» порівняно з 9 місяцями 2017 року не змінився. При цьому перелік найбільш тінізованих ВЕД очолив ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» (51 % від обсягу ВДВ у ВЕД).

Традиційно низьким рівень тіньової економіки залишився у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» – 6 % від обсягу валової доданої вартості у відповідному виді економічної діяльності.

За даними щорічного рейтингу Всесвітнього банку Doing Business-2019, який описує рівень легкості ведення бізнесу у 190 країнах світу, Україна у 2018 році зайняла 71 місце, а у 2017 році була на 76. Найбільше зростання відбулося в таких категоріях, як оподаткування (зростання на 110 позицій, із 164 місця у 2017 році на 54 місце у 2018 році), міжнародна торгівля (зростання на 70 позицій, із 148 місця у 2017 році на 78 місце у 2018 році), захист прав міноритарних інвесторів (зростання на 56 позицій, із 128 місця у 2017 році на 72 місце у 2018 році), реєстрація власності (зростання на 34 позиції, із 97 місця у 2017 році на 63 місце у 2018 році) та отримання дозволу на будівництво (зростання на 11 позицій, із 41 місця у 2017 році на 30 місце у 2018 році) [6].

Ще одним із показників, який характеризує рівень розвитку країни, є рівень процвітання. Аналізуючи рейтинг країн світу за цим показником у 2018 році [8], необхідно зазначити, що Україна зайняла 111 місце із 149 країн. З 2009 року це є найнижчим рівнем (рис. 5). Її найближчими сусідами є Малаві (110 місце), Бангладеш (109 місце), Джибуті (112 місце), Лаос (113 місце).

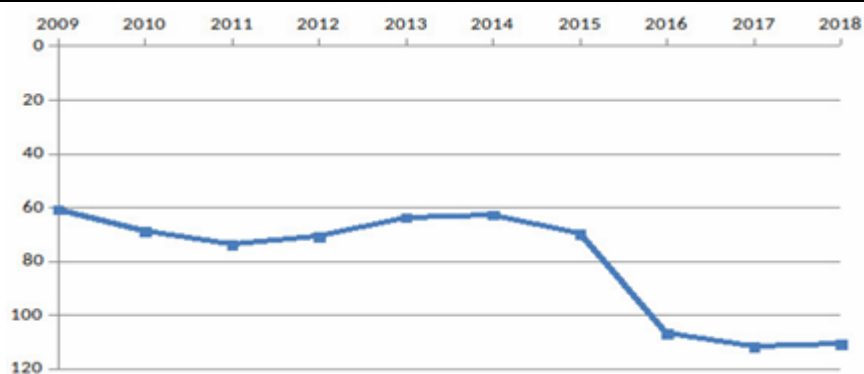

Рис. 5. Місце України у міжнародному рейтингу процвітання у 2009–2018 рр.

Індекс соціального розвитку – це перша цілісна оцінка рівня соціального розвитку країни незалежно від економічних чинників. Індекс складається з низки показників соціального розвитку та довкілля, що відображають три напрями соціального розвитку: базові людські потреби, добробут і можливості. Індекс соціального розвитку за 2018 рік охоплює дані 146 країн світу.

За рівнем Індексу соціального розвитку світового рейтингу, розробленого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт» [11], Україна у 2018 році посіла 64 місце між Кубою (63) і Македонією (65) та залишається у групі країн із розвитком вище середнього. Індекс складається з низки показників соціального розвитку та довкілля, що відображають три напрями соціального розвитку: базові людські потреби, добробут і можливості. За результатами цього річного Індексу серед країн СНД, Україна поступилася Білорусі (46) та Польщі (32) (рис. 6).

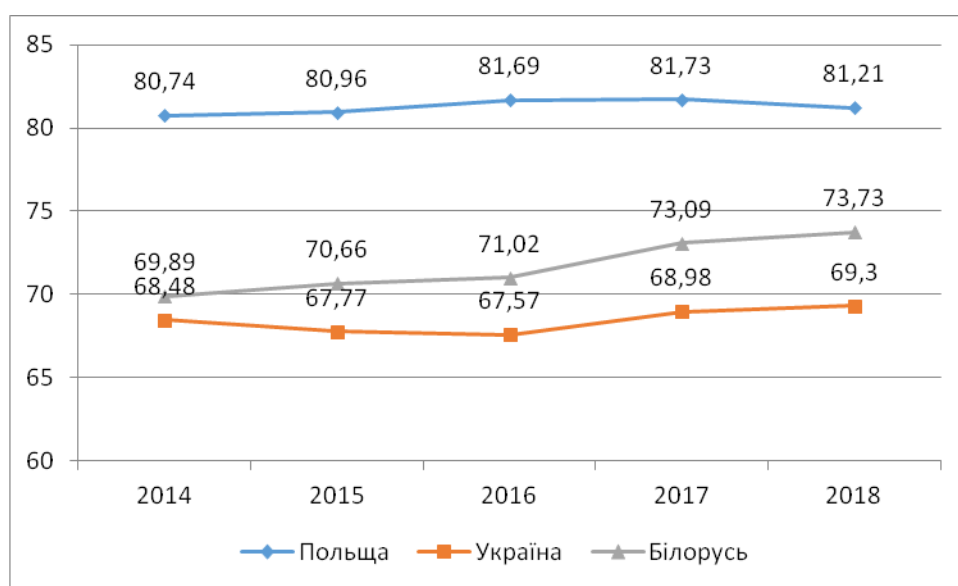

Рис. 6. Індекс соціального розвитку України у 2014–2018 рр.

Підвищення значень показників України відбулося у категоріях «Основні потреби людини», «Основи благополуччя» та «Можливості». Рівень ВВП України на душу населення підвищився із \$7,457 у 2017 році до \$7,668 у 2018 році [11].

Згідно із Глобальним індексом миру 2018 [9], до списку якого увійшло 163 країни світу, Україна за об'єктивними показниками незалежного світового аналітичного центру стабільно посідає 152 місце. Найближчими сусідами стали Пакистан (151 місце) та Судан (153 місце). На основні параметри дослідження Інституту економіки і миру впливають ті чинники, які є вразливими для України.

Ще одним важливим показником у дослідженні тіньової економіки держави є рівень життя населення. За рейтингом країн світу у 2016–2018 роках першу трійку очолюють: Австралія (Канберра), Нідерланди (Ейндховен) та США (Північна Кароліна).

Україна спустилась на 32 сходинки у порівнянні з 2017 роком і займає 192 місце серед 226 країн (табл. 2).

Таблиця 2

Держава, місто	Рівень якості життя країн світу у 2016–2018 рр.		
	2018 р.	2017 р.	2016 р.
	226 країн	184 країни	177 країн
	місце		
Австралія, Канберра	1	1	1
Нідерланди, Ейндховен	2	4	7
США, Північна Кароліна	3	3	2
Нова Зеландія, Веллінгтон	8	2	3
Польща, Варшава	127	102	82
Україна, Київ	192	160	152

Джерело: Побудовано авторами за даними [10].

До показників, за якими проведено дослідження, належать: індекс купівельної спроможності, індекс безпеки, індекс охорони здоров'я, індекс вартості життя, співвідношення ціни нерухомості до доходу, індекс часу руху транспорту, індекс забруднення та кліматичний індекс [10].

Світовий рейтинг економічної безпеки у 2010–2018 роках [12] побудовано за такими основними показниками: право власності, судова ефективність, цілісність влади, податковий тиск, державні витрати, фізичне здоров'я, свобода ведення бізнесу, право на вільну працю, вільність грошових відносин, вільність торговельних відносин, інвестиційна та фінансова незалежність (рис. 7).

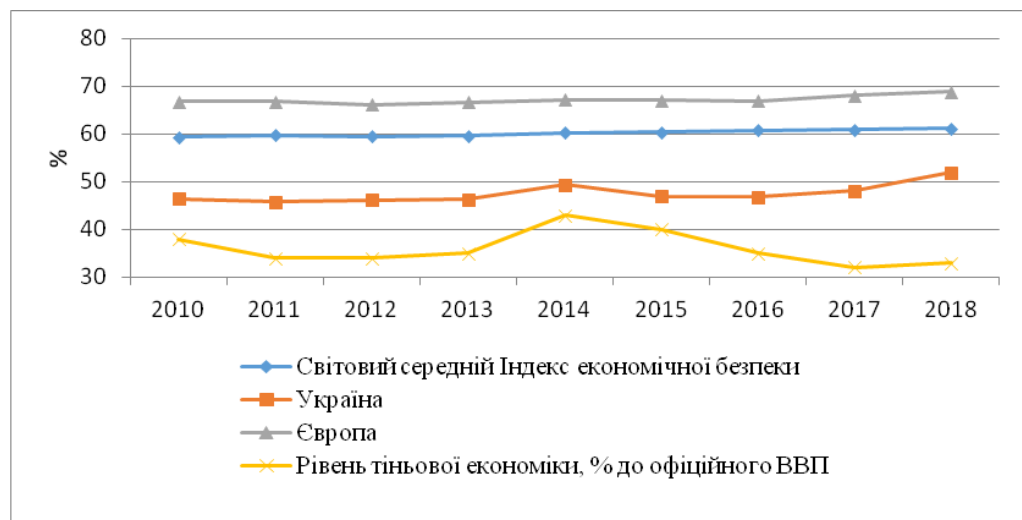

Рис. 7. Світовий індекс економічної безпеки у 2010–2018 рр.

Джерело: Побудовано авторами за даними [12].

Індекс економічної безпеки показує взаємозв'язок між економічною незалежністю та цілим рядом соціально-економічних показників. Економічна незалежність пов'язана із станом охорони здоров'я, екологією, доходами на душу населення, розвитком людського потенціалу, демократією та боротьбою із злиднями. Досліджуючи динаміку рівня економічної безпеки України за 2010–2018 рр. (рис. 7), можемо зробити висновок, що Україна знаходиться нижче середнього світового індексу рівня економічної безпеки та спостерігається обернена залежність між рівнем економічної безпеки та рівнем тіньової економіки. Так, зі зростанням рівня тіньової економіки у 2014 році зменшується рівень економічної безпеки України, а у 2018 році із зменшенням рівня тіньової економіки відбулося зростання рівня економічної безпеки України. Отже, тінізація господарської діяльності є реальною загрозою економічній безпеці України та негативно позначається на усіх сферах суспільного життя, істотно впливає на обсяги та структуру ВВП, спотворює офіційні дані про реальний стан економіки, спричиняє втрату податкових надходжень, провокує несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві.

Високий обсяг тіньового сектора в національній економіці негативно впливає на

економічний розвиток та стан економічної безпеки окремих галузей економіки та країни в цілому. Тіньова економіка є причиною поглиблення наявних в економіці дисбалансів, залишаючись одним з найбільших викликів економічній безпеці держави, тенденції зміни яких сьогодні та в подальшому визначатимуть сценарії розвитку економіки країни.

Досліджуючи системні фактори тінізації національної економіки, необхідно зазначити, що до однієї з основних загроз, яку представляє тіньова економіка для економічної системи, є спотворення механізмів дії законів та інструментів ринку, що призводить до неефективності механізмів стимулювання економіки, стримуючи економічний розвиток країни.

Актуальними на сьогоднішній день є такі чинники тінізації економіки:

✓ високий рівень корупції;

За даними рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2018”, за рівнем корупції Україна підвищила свої результати і набрала 32 бали і посідає 120 місце із 180 країн (у 2017 р. – 30 балів, 130-е місце). Серед сусідів Україні вдалося обійти лише Росію, яка з 28 балами займає 138-е місце, Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 бали [7].

✓ організована злочинність (Україна посідає 110 місце із 140 країн світу [4]);
✓ низька ефективність функціонування органів судової системи (незалежність судів – 117 місце, ефективність правової бази – 107 місце [4]);

✓ випадки тероризму (131 місце);

✓ захист прав власності (129 місце);

✓ захист прав інтелектуальної власності (114 місце);

✓ рівень інфляції (130);

✓ платоспроможність банків (135 місце);

✓ низький рівень життя населення країни (192 місце серед 226 країн);

✓ непередбачуваність змін у податковому законодавстві, що спричиняє збільшення кількості помилок економічних суб'єктів при нарахуванні та сплаті податків і зборів, а також несприятливі умови ведення бізнесу.

Таким чином, усі проаналізовані рейтинги свідчать про незадовільний стан України за багатьма показниками, які суттєво впливають на тіньову економіку, стають її головною загрозою, сприяють зростанню економічної злочинності, стримують розвиток та створюють загрозу економічній безпеці держави.

Важливою проблемою для країни є створення заходів щодо стримування виведення значної частки капіталу за кордон, яка створює небезпеку для вітчизняної економіки.

Основними заходами до детінізації економіки в країні мають бути:

✓ вдосконалення заходів щодо протидії легалізації та відмиванню доходів, отриманих незаконним шляхом;

✓ раціональне управління фінансами, що знаходяться під державним контролем, та їх ефективне використання;

✓ вдосконалення існуючої законодавчої бази щодо протидії економічним злочинам.

Висновки. Таким чином, станом на 2018 рік третина економіки знаходиться в тіні, що негативно впливає на економічний розвиток, соціальні процеси в країні, рівень життя населення, його добробут, довіру до інститутів влади та мир.

Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських мереж, електронних телекомунікаційних систем і мереж здійснення операцій з нерухомістю створили умови для використання фінансових інструментів з метою відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом.

Одним із важливих та пріоритетних напрямів держави у боротьбі з негативними наслідками тіньової економіки є удосконалення існуючої законодавчої бази, що регулює національну економіку та впровадження заходів щодо виведення коштів із тіні і використання їх у реальному секторі економіки.

Тінізація економіки є загрозою економічній безпеці України, негативно впливає на всі сфери життя, обсяги та структуру валового внутрішнього продукту (ВВП), призводить до втрати податкових надходжень та змушує державу отримувати кредити від міжнародного валютного фонду, що призводить до зростання боргових зобов'язань держави.

На державному рівні необхідно створити умови для розвитку легальної національної економіки, покращення інвестиційного клімату, підвищення конкурентоспроможності, проведення раціональних та ефективних змін в економічному та соціальному напрямках.

Бібліографічні посилання

1. Мартинюк В.П., Хом'як К.А. Боротьба з тіньовою економікою як пріоритетний напрям зміцнення фінансової безпеки. *Вісник Прикарпатського університету*. Економіка. Вип. XI. 2015. С. 68–72.
2. Базилевич В., Мазур І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36–44.
3. Тищук Т., Харазішвілі Ю., Іванов О. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2011. 96 с.
4. Економічний дискусійний клуб. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.
5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>.
6. Україна в рейтинге Doing Business-2019. URL: <https://www.liga.net/images/general/2018/10/31/20181031150859-8135.jpg>.
7. Індекс сприйняття корупції-2018. Трансперенсі Інтернешнл. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/>.
8. Рейтинг процвітання стран мира. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info>.
9. Результати Індeksu соціального розвитку 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html>.
10. Quality of Life Index 2019 (Індекс качества жизни 2019). URL: <https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>.
11. Social Progress Index (Індекс соціального розвитку 2018). URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html>.
12. Economic Data and Statistics on the World Economy and Economic Freedom. 2018 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>.

Надійшла до редакції 13.05.2019

References

1. Martynuk, V.P. & Khom"yak, K.A. (2015) Borot'ba z tin'ovoyu ekonomikoyu yak priorytetnyy na-pryam zmitsnennya finansovoyi bezpeky [Combating the shadow economy as a priority for enhancing financial security]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Ekonomika*, 9 [in Ukr.].
2. Bazylevych, V. & Mazur, I. (2004) Metodychni aspekty otsinky masshtabiv tin'ovoyi ekonomiky [Methodical aspects of shadow economy estimation]. *Ekonomika Ukrainy*, 8 [in Ukr.].
3. Tyshchuk, T. & Kharazishvili, YU. & Ivanov, O. (2011) Tin'ova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napryamy podolannya [Shadow Economy in Ukraine: Scales and Directions of Overcoming]: analit. dop. / za zah. red. YA. Zhalila. Kyiv: NISD [in Ukr.].
4. Ekonomichnyy dyskusiyyny klub. Pozytysiya Ukrainy v reytynhu krayin svitu za indeksom hlobal'noyi konkurentospromozhnosti 2017-2018 [Economic Discussion Club. Ukraine's position in the global competitiveness index 2017-2018]. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> [in Ukr.].
5. Ofitsiyyny sayt Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: <http://www.me.gov.ua> [in Ukr.].
6. Ukrayna v reytynhe Doing Business-2019 [Ukraine in the rating of Doing Business-2019]. URL: <https://www.liga.net/images/general/2018/10/31/20181031150859-8135.jpg> [in Rus.].
7. Indeks spryynyattya koruptsiyi-2018. [Corruption Perceptions Index-2018]. Transparency International. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018> [in Ukr.].
8. Reytynh protsvetanyya stran myra. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018 [The prosperity rating of the world. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info> [in Rus.].
9. Rezul'taty Indeksu sotsial'noho rozvytku 2018 [Results of the Social Development Index 2018]. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html> [in Ukr.].
10. Quality of Life Index 2019. URL: <https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>.
11. Social Progress Index 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html>. [in Eng.].
12. Economic Data and Statistics on the World Economy and Economic Freedom. 2018 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>. [in Eng.].

References

1. Martyniuk, V.P. & Khom"yak, K.A. (2015) Borot'ba z tin'ovoyu ekonomikoyu yak priorityetnyy na-pryam zmitsnennya finansovoyi bezpeky [Combatting the shadow economy as a priority for enhancing financial security]. *Visnyk Prykarpat-s'koho universytetu*. *Ekonomika*, 9 [in Ukr.].
2. Bazylevych, V. & Mazur, I. (2004) Metodichni aspekty otsinky masshtabiv tin'ovoyi ekonomiky [Methodical aspects of shadow economy estimation]. *Ekonomika Ukrainy*, 8 [in Ukr.].
3. Tyshchuk, T. & Kharazishvili, YU. & Ivanov, O. (2011) Tin'ova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napryamy podolannya [Shadow Economy in Ukraine: Scales and Directions of Overcoming]: analit. dop. / za zah. red. YA. Zhalila. Kyiv: NISD [in Ukr.].
4. Ekonomichnyy diskusiyinyy klub. Pozytysiya Ukrainy v reytnhu krayin svitu za indeksom hlobal'noyi konkurentospromozhnosti 2017-2018 [Economic Discussion Club. Ukraine's position in the global competitiveness index 2017-2018]. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrainy-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> [in Ukr.].
5. Ofitsiyinyy sayt Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: <http://www.me.gov.ua> [in Ukr.].
6. Ukraina v reytnhe Doing Business-2019 [Ukraine in the rating of Doing Business-2019]. URL: <https://www.liga.net/images/general/2018/10/31/20181031150859-8135.jpg> [in Rus.].
7. Indeks spryynyattya koruptsiyi-2018. [Corruption Perceptions Index-2018]. Transparency International. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprynyattya-koruptsiyi-2018> [in Ukr.].
8. Reytnh protsvetanyya stran myra. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018 [The prosperity rating of the world. The Legatum Institute: The Legatum Prosperity Index 2018]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info> [in Rus.].
9. Rezul'taty Indeksu sotsial'noho rozvytku 2018 [Results of the Social Development Index 2018]. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html> [in Ukr.].
10. Quality of Life Index 2019. URL: <https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>.
11. Social Progress Index 2018. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html>. [in Eng.].
12. Economic Data and Statistics on the World Economy and Economic Freedom. 2018 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>. [in Eng.]

SUMMARY

Rybalchenko L.V., Ryzhkov E.V., Kosyuchenko O.O. The influence of the shadow economy on economic security of Ukraine. The article describes the main reasons for the emergence of the shadow economy and the consequences of its impact on Ukraine's economic security. A comparative analysis of the level of the shadow economy of Ukraine with other countries of the world was carried out. The ratings that indicate the unsatisfactory state, which significantly affect the shadow economy, become its main threat, promote economic crime, hamper development and endanger the economic security of Ukraine were analyzed.

The process of shadowization of the economy is a threat to the economic security of Ukraine. It negatively affects all areas of life, the volumes and structure of the gross domestic product (GDP), leads to a loss of tax revenues and forces the state to borrow loans from the International Monetary Fund (IMF), which leads to an increase in debt obligations of the state.

The shadow economy is a phenomenon that manifests itself in the economic systems of all countries of the world. One of the important and priority directions of the state in combating the negative effects of the shadow economy is the improvement of the existing legislative framework governing the national economy and the implementation of measures to withdraw funds from the shadow and use them in the real economy.

The high volume of the shadow economy in the national economy negatively affects the economic security of certain sectors of the economy, causes economic instability and harms national security.

Keywords: *the shadow economy, the dynamics of the shadow economy, the shadow economy of the national economy, the level of the shadow economy, the causes of the shadow economy, the effects of the shadow economy, economic security of the state, the threat to economic security, shadowization of the economy.*

УДК 343.973
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-184-189

Сазонов В. В. ©
кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Надано опис та пояснення кримінологічному змісту й системі економічної безпеки держави. У вузькому розумінні вона визначена як стан захищеності економічної систем та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів. У широкому – як частина національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень враженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру, довкілля. Система економічної безпеки включає дві мережеві зони: внутрішню і зовнішню.

Ключові слова: економічна безпека, злочинність, криміногенні фактори, глобалізація, агресія, олігархія.

Постановка проблеми. Економічна безпека – одна з визначальних складових державотворчого процесу в умовах глобалізованого світу. Закономірності конвергенції та інтеграції економічних систем окремих держав, їх груп є об'єктивними та немінучими, а надто з початком інтенсивної діджиталізації транскордонного капіталообігу, формування та зміцнення глобальних платіжних систем, проникнення взаємних кредитних зобов'язань до найглибших підвалів міждержавних, міжнародних відносин. У подібній ситуації цілком правомірно ставити питання про деяке розмивання такої категорії як державний суверенітет, про актуалізацію пов'язаних з цим ризиків збереження керованості державою у спектрі пріоритетів національної безпеки, особливо тоді, коли інструменти економічного впливу доповнюють арсенал проявів недружнього, агресивного впливу з боку як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних (олігархату) агентів. Тому постає завдання розробки стратегічних, проектних засад забезпечення економічної безпеки. При цьому, зважаючи на те, що найбільші загрози цій безпеці формуються в орбіті кримінальних практик, кримінологічний вимір її осмислення набуває виняткового значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти сутності та забезпечення економічної безпеки неодноразово ставали предметом низки досліджень О. М. Бандурки, Н. О. Гурової, Г. Ю. Дарнопих, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. М. Поповича, В. П. Халіна, І. О. Христюк та інших вчених. Визнаючи їх безперечний внесок у розвиток міждисциплінарних доктринальних засад розуміння феномена економічної безпеки, маємо визнати і те, що й досі таким дослідженням бракувало суто кримінологічної специфікації, адекватної запитам відповідного міждисциплінарного дискурсу та практики протидії злочинності, що відтворюється у спектрі загроз економічній безпеці.

Мета статті полягає у наданні наукового опису і пояснення кримінологічного поняття та системи економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що вперше термін «економічна безпека» виник у часи Великої Депресії в США в 1930-х роках ХХ ст. Пізніше цей термін почав використовуватися як наслідок військової незалежності держави. 1970-ті роки ХХ ст. охарактеризувались переходом до концепції, в якій економічна безпека стає результатом самостійності держави і незалежності від домінуючих економік інших країн [1, с. 16]. На сьогоднішній день вчені-економісти по-різному тлумачать вказану категорію, зводячи різні її сутнісні характеристики до розряду понятійно-визначальних.

Так, наприклад, В. О. Тамбовцев під економічною безпекою розуміє сукупність

властивостей стану її виробничої підсистеми [2, с. 47]. В. К. Рубанов визначає економічну безпеку як здатність національної економіки забезпечити стабільність внутрішнього ринку [3, с. 37]. На думку Г. А. Пастернак-Таранушенка, економічна безпека є станом держави, за якого вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [4, с. 32]. Як можна бачити, дефініціям кожного з трьох дослідників властива певна односторонність, акцентування уваги чи то виключно на виробничому секторі, чи то не на змісті самої безпеки, а на різних факторах її забезпечення.

До певної міри усуває ці недоліки позиція Я. А. Жаліло, який під економічною безпекою пропонує розуміти здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [5, с. 54]. Водночас навряд чи в принципі можливо розглядати здатність як семантичний еквівалент опису змісту стану безпеки будь-чого. Крім того, надто розширюються межі економічної безпеки, коли до неї включаються механізми протидії загрозам «нормального розвитку країни» без вказівки на їх природу, характер.

О. К. Малогін небезпідставно стверджує, що як оптимальний може розглядатися підхід, що буде відображати економічну безпеку з точки зору уникнення можливих економічних загроз для країни і захисту інтересів держави на всіх рівнях [1, с. 17]. Цієї точки зору дотримується і Л. І. Абалкін, який вважає, що економічна безпека обумовлена сукупністю умов, що захищають економіку від загроз [6, с. 8]. З цієї самої позиції пропонує розглядати економічну безпеку А. П. Градов [7, с. 149]. При цьому практично не викликає дискусій та обставина, що економічна безпека є складовою національної безпеки.

Дотримуючись такої логіки розуміння поняття «економічна безпека», слід вказати на те, що предмет нашого дослідження диктує необхідність його кримінологічної специфікації, визначення змісту і системних параметрів у фокусі предмета та задач кримінологічної науки. Пізнавальний запит на таку специфікацію зумовлений предметною зоною відповідальності кримінологічної доктрини за протидію злочинності, окремий сегмент якої (а також її детермінаційний комплекс) поширює свій деструктивний вплив і на економічну безпеку держави, послаблюючи її. Щодо економічної теорії – цей сегмент економічної безпеки є екзофеноменом та не розглядається нею, хоча і при структурно-функціональному аналізі фіксуються «сліди» його присутності. Виявлення ж його, науковий опис і пояснення – задача виключно кримінологічного наукового споглядання.

Зауважимо, що оскільки йдеться про гносеологічний синтез економіко-кримінологічних знань крізь призму безпекового підходу, ми не можемо оминати увагою співвідношення економічної та кримінологічної безпеки, аналіз їх симбіотичних, системно-дифузних характеристик. Водночас необхідно визначитись і зі змістом базової категорії «кримінологічна безпека». Щодо останньої в науці не склалося єдиного погляду.

Так, наприклад, під нею розуміють: а) стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз; б) здатність держави і суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств та окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян, держави і суспільства та нейтралізувати загрози, що надходять від них; в) діяльність особи, суспільства, держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення кримінальних небезпек, загроз та ризиків; в) багаторівнева, динамічна система, яка відображає стан рівноваги між криміногенними загрозами різним параметрам належного функціонування соціуму та існуючими засобами їх нейтралізації [8, с. 92].

Вказані визначення репрезентують різні аспекти кримінологічної безпеки, що підкреслює багатомірність її феномена, здатність його міжсистемної дифузії. У цьому контексті заслуговує на увагу твердження Д. М. Прокоф'євої-Янчиленко, згідно з яким кримінологічна безпека є самостійною складовою національної безпеки, яка має інтегративний характер та може вважатися підструктурою правової безпеки, забезпечення якої слугує запорукою забезпечення безпеки в інших сферах і напрямках життєдіяльності суспільства, тобто національної безпеки в цілому [9, с. 396]. Дійсно, кримінологічна безпека є функціонально зв'язуючим елементом міжсистемної інтеграції концепту «національна безпека», адже немає жодної його (концепту) складової, яка б не зазнавала кримінального впливу. Саме тому кримінологічний вимір безпекового простору присут-

ній у кожному із його секторів (видів), у тому числі й економічному, але жодним з них не охоплюється, не обмежується.

Таким чином, формується багатомірна модель економіко-кримінологічної безпеки – результат часткової структурно-функціональної інтеграції секторів економічної та кримінологічної безпеки. Така інтеграція дає можливість запропонувати вузьке та широке кримінологічне бачення досліджуваної категорії.

У вузькому кримінологічному розумінні економічна безпека – це стан захищеності економічної системи та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів (загроз). У широкому кримінологічному розумінні економічна безпека – це частина національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень враженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру, довкілля. Це визначення, ясна річ, не є бездоганним з точки зору економічної теорії, однак цілком прийнятним, на нашу думку, для забезпечення саме кримінологічної складової економічної безпеки. Неважко при цьому помітити, що в ньому (у визначенні) використовуються оціночні категорії: прийнятність, допустимість. Ми свідомо їх вмонтували в дискурс цього дослідження з метою позначення мінливості, гнучкості, адаптивності самого феномена «економічна безпека», його контекстуальності та принципової неможливості задати й забезпечити стійкі параметри протягом умовно тривалого часу, на відносно довгу перспективу.

Усвідомлення того, що економічна безпека є невід'ємною частиною національної безпеки України, виводить і на розуміння її дуалістичної природи з позиції об'єкта кримінологічного аналізу та забезпечення. Йдеться про те, що економічна безпека, будучи умовним станом суспільних відносин, за якого дотримується прийнятний у конкретних історико-політичних умовах баланс кримінально-криміногенних ризиків та функціональності системи протидії злочинності, одночасно виступає і як об'єкт захисту, і як джерело небезпек.

Перший з позначених ракурсів теоретичного кримінологічного споглядання виявляє цілком прогнозовану та загалом присутню в науковому дискурсі проблему умовно зовнішньої, «периметральної» незалежності національної економіки, забезпечення її макроекономічної стабільності й зростання від кримінальних екзозагроз. При цьому сама злочинність, спрямована на дисфункцію економічної системи, її інститутів постає епіфеноменом, адже спектр її проявів і детермінаційний комплекс настільки широкий, що локалізації його соціального впливу не обмежуються виключно економікою, а поширюються далеко за її межі, охоплюючи політику, культуру, інші сектори гомосфери. Тому й у кримінології не прийнято виокремлювати подібні предмети дослідницької та практико-перетворювальної уваги як гносеологічно автономні одиниці. Водночас життя демонструє хибність такого підходу; відсутність пізнавальної спеціалізації за цим напрямом не дозволяє цілеспрямовано, узгоджено, сфокусовано протидіяти таким екзозагрозам. Тож зовнішній злочинний вплив на економічну систему держави має трансформуватися у предметі дослідження із епіфеномена на екзофеномен, за осмислення якого відповідає міждисциплінарний філософсько-кримінологічний, політекономічний розум.

Другий ракурс аналізу, будучи суто кримінологічно-феноменологічним, забезпечує розуміння національної економіки (в тому числі і перш за все – тіньової) як джерела кримінальних та криміногенних загроз для суспільства. Економіко-кримінальні практики, що розгортаються, відтворюються в усіх без винятку секторах економіки (від надрокористування, сільського господарства до зовнішньоекономічної діяльності), на інституціональному рівні визначають тенденції до олігархічної архаїзації політикуму, функціонально викривляють, а часто й просто симулюють його функції. Затерта теза про те, що концентрованим виразом економіка в чергове змушує нас по-новому поглянути на цей трюїзм з позиції осмислення детермінації політичної злочинності.

Генеральні риси останньої у системно-структурному вимірі у найбільш загальних контурах репрезентують модель відносин між так званою «глибинною» (*deep state*) та «публічною» (номінальною, символічно-декларативно-апаратною) державою. «Глибинна» держава – категорія, що використовується у політологічному дискурсі з початку другого десятиліття ХХІ ст. на позначення неформальних, але реальних, непублічних центрів прийняття найбільш значущих для держави рішень як економічного, так і неекономічного (політичного (зовнішньо- та внутрішньополітичного), гуманітарного, правового тощо) штибу. Певна річ, вітчизняна теорія держави і права не оперує такою категорією. Однак це підкреслює не стільки наукову неспроможність останньої, скільки

інертність правничої доктрини, яка в тому числі (і передусім) зумовлюється ригідністю мислення її номінативних адміністраторів, які не бажають (не спроможні) уловлювати евристичний імпульс інших галузей знання, реагувати на них властивими юридичній науці методами.

Персональний склад «глибинної» держави визначається найбільш впливовими фінансово-промисловими акторами, олігархатом. Окрім безпосереднього впливу на провідних суб'єктів публічної політики в особі політичних партій, їх лідерів, вони визначають й інформаційний порядок денний через мережу власних медіа-холдингів. Таким чином, відбувається вихід на найбільш широку базу національно-безпекових параметрів, які охоплюють і безпосередньо політичні процеси й фактори, і інформаційні, і культурно-психологічні. Цілком очевидно, що такий вихід містить у собі низку криміногенних ризиків, адже передбачає корпоратизацію політичної системи, використання форм і інструментів «публічної» держави у приватно-корпоративних цілях максимізації прибутку, нехтуючи національними інтересами. При цьому криміногенністю характеризується як консолідований олігархічний вплив, так і неконсолідований, коли в середовищі олігархату порушується консенсус. У першому випадку – перманентна кримінальна експлуатація національної економіки, політики й правова (легістська) симуляція. У другому – соціальні потрясіння через актуалізацію складників фронтірності суспільства, нарощування психологічно-групової дезінтеграції. У цих умовах відбувається колосальне послаблення функціоналу «публічної» держави з пропорційним зростанням колективної віктимності народу України, зокрема щодо ризиків поширення злочинів – сепарації, агресії (у розумінні розв'язування агресивної війни проти нашої держави).

Таким чином, кримінологічна система економічної безпеки держави включає дві зони формування, моніторингу загроз і їх нейтралізації: *зовнішню* та *внутрішню*. Зовнішня зона фіксує експансіоністсько-підривно діяльність зовнішніх агентів впливу, яка, як правило, розгортається у руслі та механізмах гібридних війн, часто не може бути зафіксована в елементах юридичних складів злочинів за національним законодавством. При тому спостерігається або дискримінація в економічних відносинах за критеріями внутрішнього політичного режиму чи окремих акцій політичного характеру, або намагання посилити економічну залежність однієї держави від іншої як фактор безструктурного впливу на внутрішню та зовнішню політику.

Внутрішня зона кримінологічної системи економічної безпеки охоплює два сегменти: 1) *ендокримінальний*, тобто такий, в якому здійснюється моніторинг та блокування загроз кримінальної експлуатації економіки внутрішньодержавної етіології. Національна економіка тут постає об'єктом кримінального впливу з боку її ж суб'єктів, який виражається у корупційних злочинах, кримінальному ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, фінансовому шахрайстві, рейдерстві тощо. Це – сектор детінізації, декриміналізації (у кримінологічному розумінні) економіки; 2) *екзокримінальний* (кримінально-криміногенний), функціональність якого виражається через інфільтрацію економіко-кримінальних ризиків, їх локалізацію та елімінацію. Основна задача – мінімізувати економіко-кримінальний вплив на політику (а через неї – й правову систему, державний апарат, соціокультурну сферу), довікля. Як базовий елемент змістовно-предметного компонента екзокримінального сегмента кримінологічної системи економічної безпеки держави може розглядатися кримінологічна модель державно-приватного партнерства, запропонована Ю. В. Орловим у його докторській дисертації [10, с. 379–386].

Окремо зауважимо, що ми свідомо використовуємо термін «зона» на позначення відповідної частини економічної безпеки, що пояснюється мережевим, чітко неструктурованим характером організації соціетального простору. У той же час слід наголосити і на тому, що таке зонування кримінологічного сектора економічної безпеки є умовним, а сама диференціація покликана забезпечити належну специфікацію заходів кримінологічного забезпечення економічної безпеки держави у відповідних зонах.

Також деякі уточнення слід зробити й щодо розуміння змісту внутрішньої зони вказаної системи. Справа в тому, що, на відміну від національної безпеки, яка є феноменом умовно-локального, суверенно-державного значення (хоча й з колективними інструментами забезпечення), національна економіка в принципі такою бути не може. Сформовані загальносвітові тенденції глобалізації в політиці й економіці, їх регіональні та національні (внутрішньодержавні) проєкції практично повністю виключають можливість розглядати економіку певної держави, а також і її економічну безпеку як самодо-

статню, замкнену систему. Тому маємо визнати принципову функціональну обмеженість національних урядів у сфері забезпечення економічної безпеки власних країн. Остання рішуче не мислима (принаймні для країн, «що розвиваються», а по факту – країн «третього світу») поза колективно-безпековим контекстом. Хочемо ми того чи ні, але слід усвідомлювати те, що економічна безпека України не знаходиться у повному обсязі у руках публічної адміністрації, державної влади. Економічна безпека – метадержавний, наддержавний феномен глобалізованого світу епохи постмодерну. Як слушно підкреслює У. Бек, сучасні засоби примусу держав до певної лінії поведінки, зовнішньої та внутрішньої політичної стратегії – не загроза *вторгнення*, а загроза *невторгнення* інвесторів або загроза їхнього виходу з країни. Гірше за окупацію мультинаціональними компаніями може бути лише одне – *неокупація* ними [11, с. 97].

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на два методологічно важливі моменти. *По-перше*, функціональний вихід феномена економічної безпеки за структурні межі власне національної економіки є прямим наслідком того, що центр реальної економічної влади піддався глобалізаційній дифузії. Це жодною мірою не означає відсутність впливовості на макроекономічні показники, їх стабільність національних суб'єктів великого бізнесу. Ба більше: цей вплив – очевидний, в українських реаліях – доповнений широкою панорамою політичного ландшафту, а сама економіка є чинником та змістом реальної політики. Натомість мова йде про значну видозміну лінійних функцій національної економіки, її функціональне підкорення мережевим (ризомним) структурам наднаціонального (транснаціонального) штибу. Простір внутрішньодержавної економічної чарунки значно звузився, хоча й зберігає істотний вплив на параметри економічної безпеки, національну безпеку загалом.

По-друге, оскільки економічна безпека держави є складовою системи більш високого рівня організації мережевого типу, остільки ж вона має мислитися саме у категоріях діалектичного співвідношення частини й цілого. Тож і складові та діяльність щодо забезпечення економічної безпеки окремої держави мають починатися саме з безпеки політекономічних підсистем наддержавного рівня локалізації: регіонального та/або колективного, альянсового у геополітичному контексті. Логіка проста: ціле може бути розкладене на частини, але з частин ціле (цілісність) не формується. Таким чином, у широкому значенні економічна безпека держави має мислитись також і як складова колективної економічної безпеки групи держав – стратегічних політико-економічних партнерів України.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що економічна безпека – багатовимірний феномен, який принципово не може бути зведений до його суто економічного чи догматично-юридичного розуміння. Він – не фронтірний, дискретний, а дифузний, інституційно синтетичний. Тому й стратегії її забезпечення мають виходити саме з такого синтетичного розуміння, яке, з огляду на предметну зону та методологію кримінологічної науки, мають виходити, відповідно, з кримінологічного її осмислення. У зв'язку з цим запропоновано вузьке та широке кримінологічне бачення економічної безпеки. Відповідно до першого – це стан захищеності економічної системи та її інститутів від дії кримінальних і криміногенних факторів (загроз). Згідно з другим – це частина національної та колективної (міждержавної) безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень враженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру, довкілля. Система економічної безпеки включає дві мережеві зони: внутрішню і зовнішню.

Водночас запропоноване бачення кримінологічної системи економічної безпеки не є вичерпним та передбачає необхідність застосування інших підходів до структурування системоутворюючих факторів. Йдеться, зокрема, про виділення цілей, об'єктів, інституціональних засад забезпечення безпеки тощо. Саме ці елементи мають віднайти свою розробку у подальших дослідженнях.

Бібліографічні посилання

1. Економічна безпека України: монографія / Т. Є. Воронкова, І. М. Грищенко, М. П. Денисенко, О. К. Малютін, Т. М. Янковець та ін.; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової. Київ: ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.
2. Тамбовцев В. А. Объект экономической безопасности России. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 45–54.
3. Рубанов В. К. Безопасность – лозунги, теория и политическая практика. *Российский экономический журнал*. 1991. № 17. С. 31–41.

4. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. Київ: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.
5. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: НІСД, 2003. 368 с.
6. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
7. Градов А. П. Национальная экономика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2005. 240 с.
8. Ішук О. В. Безпека кримінологічна. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Чернєя, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 92.
9. Прокоф'єва-Янчилєнко Д. М. Кримінологічна безпека як інтегративна складова національної безпеки України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 395–401.
10. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 477 с.
11. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. *Нова світова політична економія* / пер. з нім. О. С. Юдіна. Київ: Ніка-Центр, 2011. 407 с.

Надійшла до редакції 20.06.2019

References

1. Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine] (2017): monohrafiya / T.YE. Voronkova, I.M. Hryshchenko, M.P. Denysenko, O.K. Malyutin, T.M. Yankovets' ta in.; za red. V.H. Fedorenka ta in. Kyiv: TOV «DKS tsentr» [in Ukr.].
2. Tambovtsev, V.A. (1994) Ob'ekt ékonomicheskoy bezopasnosti Rossyy [The object of economic security of Russia]. *Voprosy ékonomyyky*, 12, 45–54 [in Rus.].
3. Rubanov, V.K. (1991) Bezopasnost' – lozunhy, teoryya y polytycheskaya praktyka [Security – slogans, theory and political practice]. *Rossyyyskyy ékonomycheskyy zhurnal*, 17, 31-41 [in Rus.].
4. Pasternak-Taranushenko, H.A. (2003) Ekonomichna bezpeka derzhavy. Metodolohiya zabezpechennya [Economic security of the state. Provisioning methodology]: monohrafiya. Kyiv: Kyivs'kyu ekonomichnyy instytut menedzhmentu [in Ukr.].
5. Zhalilo, YA.A. (2003) Ekonomichna stratehiya derzhavy: teoriya, metodolohiya, praktyka [Economic strategy of the state: theory, methodology, practice]: monohrafiya. Kyiv: NISD [in Ukr.].
6. Abalkyn, L.Y. (1994) Ékonomycheskaya bezopasnost' Rossyy: uhrozy y ykh otrazhenye [Russia's economic security: threats and their reflection]. *Voprosy ékonomyyky*, 12, 4-13 [in Rus.].
7. Gradov, A.P. (2005) Natsyonal'naya ékonomyyka [National economy]. 2-e yzd. SPb.: Pyter [in Rus.].
8. Ishchuk, O.V. (2017) Bezpeka kryminolohichna. Ukrayins'ka kryminolohichna entsyklopediya [Criminological security. Ukrainian Criminological Encyclopedia] / za zah. red. V.V. Chernyeya, V.V. Sokurenka; uporyad. O.M. Dzhuzha, O.M. Lytvynov. Kharkiv – Kyiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav; Nats. akad. vnutr. sprav, Krymin. asots. Ukrainy, Zolota mylya [in Ukr.].
9. Prokof'yeva-Yanchylenko, D.M. (2014) Kryminolohichna bezpeka yak intehratyvna skladova natsional'noyi bezpeky Ukrainy [Criminological security as an integral component of Ukraine's national security]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»*, 14, 395-401 [in Ukr.].
10. Orlov, YU.V. (2016) Polityko-kryminolohichna teoriya protydyiy zlochynnosti [Political-criminological theory of combating crime]: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv: KHNUVS [in Ukr.].
11. Bek, U. (2011) Vlada i kontrvlada u dobu hlobalizatsiyi. Nova svitova politychna ekonomyya [Power and counter power in the age of globalization] / per. z nim. O.S. Yudina. Kyiv: Nika-Tsent [in Ukr.].

SUMMARY

Sazonov V.V. The concept and system of economic security: a criminological measurement.

The objective of the article is to provide scientific characteristics and explanation of the criminological concept and the system of economic security of the state. It has been concluded that economic security is a multidimensional phenomenon, which, in fact, can not be reduced to its purely economic or dogmatic and legal understanding. It is not frontier, discrete, but it is diffuse, institutionally synthetic. Therefore, the strategies for its provision should come from this synthetic understanding, which, considering the subject area and the methodology of criminological science should proceed in accordance with its criminological comprehension.

In this regard, two different views on the criminological understanding of economic security have been offered. According to the first one, it is the state of the security of the economic system and its institutions against the actions of criminal and criminogenic factors (threats). According to the second one, it is a part of national and collective (interstate) security that reflects the prevalence level of economic by crime appropriate in the specific historical conditions, as well as the permissible level of economic and criminal influence on politics, law, culture and environment. The system of economic security includes two network zones: internal and external. At the same time, the suggested vision of the criminological system of economic security is not exhaustive and implies the need to implement other approaches to structuring the system and forming factors. This includes, in particular, the allocation of goals, objects, institutional principles of ensuring security, etc. It is these elements that need to find their development within further research.

Keywords: economic security, crime, criminogenic factors, globalization, aggression, oligarchy.

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-190-202

Zdrodowski B. ©

by post-doctoral degree eng. professor
(Police Academy in Szczytno, Poland)

HIGHER EDUCATION FOR SECURITY IN POLAND

Здродовський Б. Вища освіта в галузі безпеки у Польщі. У статті розглянуто сучасні вимоги та виклики, що визначають роль і місце освіти в сучасному суспільстві. Зокрема, висвітлено генезу існуючих відомих освітніх закладів, виокремлено три типи системи сучасних вишів Європи (традиційні ліберальні; гнучкі з підлаштуванням до вимог ринку; більш доступні з точки зору плати за навчання, але менш престижні вищі професійні школи). Нового імпульсу активізації запровадження сучасних світових освітніх стандартів у європейські виші надало ухвалення Болонської декларації 1998 р. та пізніші акти керівних органів ЄС.

Надано характеристику сучасного стану галузі вищої освіти у Польщі: законодавче регулювання (активні процеси розпочато після реформи 1989 р.); порядок створення закладів та їх фінансування; організаційно-інституційна складова адміністрування галузю (міністерства, комісії, ради ректорів та ін.). Звернуто увагу на особливості внутрішнього управління та організаційної структури польських вишів.

За співвідношенням студентів щодо кількості населення Польща є на сьогодні одним із світових лідерів: починаючи з 1995 р. протягом 15-и років кількість студентів у Польщі зростала щороку вп'ятеро.

Освітою в галузі безпеки в Польщі займаються Міністерство національної оборони та Міністерство внутрішніх справ щодо секторів міжнародної, національної та внутрішньої безпеки. Спеціалізація включає підготовку в таких галузях, як суспільні науки, менеджмент та інженерні професії. Післядипломна освіта включає такі рівні, як аспірантура і докторантура.

Визначено проблеми сучасної освітньої галузі в Польщі: джерела фінансування, автономія вишів, подальше існування приватних закладів, визнання польських дипломів у решті країн ЄС, наявність контролюючих та атестаційних органів тощо.

Ключові слова: освіта, безпека, Польща, Європейський Союз, заклад вищої освіти, система освіти.

Introduce

Civilizational change facilitates the evolution of societies based on knowledge, at the same time creating a demand for highly-skilled individuals and a need for general education. A society transforming into a knowledge-based society means that this change would also affect the job market. There is a rising and more noticeable demand for specialized workers, individuals who possess the modern technology know-how, a command of foreign languages, functional flexibility in its broadest sense, the ability to solve unconventional problems, as well as being innovative, having the drive to expand one's knowledge and being able to apply that knowledge at work, possessing experience and constantly improving their qualifications, being a team-player, also in an international sense. Such a demand is specifically required in services based on knowledge rather than craftsmanship and technologically advanced sectors of

© Zdrodowski B., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7720-4429>

industry, thus changing the needs of the whole job market and employment structure. These conditions induced a transition from elite academic education to mass academic education, which has been noticeable throughout the last few decades.

Modern-day societies, for a variety of reasons, require specialists from the field of security. A regular need for such specialists has been provided by armed forces and law enforcement or rescue agencies. Currently a great number of other agencies and state institutions, as well as the private sector, security companies and economic espionage agencies need skilled specialists in that particular field. Among modern-day societies there are thousands of job opportunities requiring a substantial background in the field of security. This social demand creates new fields and specializations of studies as well as professional training in the field of security, thereby causing further development of security studies.

High education security specialists is carried primarily in universities, the shape of which has changed over the centuries

The genesis of the modern-day higher education institutions dates back to the ancient times. Educational institutions at that time in Greece (Plato's Academy – 387 BC – 529), in the Middle East (The University of Al Quaraouiyine in Fes, from 859, Al-Azhar University in Cairo from 988), India (Nalanda University between 500-1193) and China (Shang-Xiang, Taixue and Guozijian Schools) [1] – became the predecessors of modern-day universities. The universities in Europe experienced their heyday in the Middle Ages (schools in Bologna, Paris and Oxford). In the beginnings these were formed as independent discussion forums based on educational facilities, they focused primarily on philosophy, medicine and theology. The youth would gather there around the leading scholars of law, medicine and around clergymen, all financed by their rulers. They were the starting point for the universities in Paris (Paris University, later Sorbonne University from 1100), Oxford (Oxford University from 1167), Prague (Charles University in Prague from 1348), Cracow (Jagiellonian University from 1364), Torun (Academic Gymnasium in Torun founded in 1568), Vilnius (Vilnius University from 1579), Kiev (Universitas Kioviensis Taras Shevchenko National University of Kyiv from 1833) – open to accept pupils from all social strata. There were also convent schools, predominantly for the clergy.

Universities were associated with prestige and required a permission from the Pope and the secular ruler to function, with the latter additionally granting them their relevant rights and privileges to ensure their autonomy and financial independence.

Medieval universities resembled ancient schools where students (pupils) gathered around their master scholars, possessing exceptional expertise in a particular field of study, who were surrounded by a small circle of disciples. A master scholar would shape his pupils' mindset and views according to his own as well as pass on his knowledge to them. There was no timeframe of to the duration of the classes. It was the master scholar who ultimately decided whether a pupil has developed the desired set of competences which would qualify him to become a graduate of a given school.

The second model of higher education institutions relied upon centers which attracted substantial numbers of master scholars and teachers, specializing in a particular domain, who were qualified to teach one specific subject. Graduating was possible after completing all subjects from the curriculum.

Both pupils and university professors formed a separate social group of those who teach and those who learn, i.e. academicians.

In both models Latin was the standard language of instruction, which promoted the exchange of teachers and students between universities [2, p. 70-71].

The organizational backbone of the first universities and teaching methods in that period was similar in all European countries. The differences, if any, resulted from the subjects taught. Studying was comprised of comprehensive reading, understanding, interpreting and justifying the content of the materials containing the knowledge of the time. Lectures were the basic method of teaching, where the lecturer would summarize the content of a specific portion of academic material, explain the material to the students and prompt a discussion. The discussion would often unfold to become a search for arguments for and against the thesis formulated by the teacher beforehand. The role of the teacher was to engage the students in a polemic through indicating their lack of logical integrity, inconsistency or fallacy of their arguments.

Since the 17th century two major types of lectures have been developed, a traditional one where the teacher would present the knowledge, often overburdening the student with its

abundance of content – and the second one, where he would present the method of gaining specific knowledge as well as the obstacles one might come across in the process and the material yet to be learned.

During the 18th century it became more and more common for universities to adopt a practical model of teaching, thus preparing the students for specific professions, teaching them good-manners, fencing and dancing.

In the 19th century Europe there were three types of universities present: English, French and German. The English model was characterized by having independent colleges, where students received general education (classic studies and *savoir-vivre*). The foundation of this academic life was monastery-like discipline. These colleges placed a lot of emphasis on all aspects of cooperation, rivalry and teaching in an atmosphere of camaraderie, with sport playing the crucial role to serve as a way of maintaining discipline. There seemed to be a preference for college athletics which required both cooperation and loyalty, such as rowing and soccer.

In the British model one could notice the first characteristics of a modern management of academic society by appointing alumni boards which had the deciding vote in matters such as curriculums and methods of teaching as well as the selection of their teaching staff. One of the disadvantages of the abovementioned system was the separation of teaching from research, which had a marginal role compared to the didactic process.

The French model, created by Napoleon, preferred to abandon the idea of traditional universities and establish one specialized faculty (law, medicine, humanistic or exact sciences) in every city which had a provincial government. The purpose of these faculties was to provide state institutions with experts. The teachers in this model had the status of state officials.

In Germany an intermediate model has been developed, inspired by the German tradition. The University of Berlin was run by the state, with its own self-government, and appointable rector and senate. In this model, research work was highly prioritized, as well as pragmatic and professional aspects and merging research with didactics. New didactic forms were introduced including tutorials, laboratories and seminars, at the expense of decreasing the number of lectures.

These higher education institution models had their share in shaping the modern version of a higher educational facility, where students receive vocational training apart from general education.

The characteristic feature of the 20th century higher educational facilities was the fact that the studies were available for the masses, predominantly in more affluent and more developed countries [2, 141-150]. At present, the enrollment rate for higher education in almost all countries of the world has increased fourfold during the last fifty years*.

From the second half of the 20th century the prevalent idea was to make higher education widely available. Since that very moment the education market has been characterized by fierce competition between rivaling schools. Numerous higher vocational schools established at that time were expected to prepare for many professions, predominantly technical, whereas traditional universities were responsible for improving the qualifications of academic teachers and research workers essentially in domains related to humanities. Universities were considered too egalitarian to be able to quickly prepare the middle technical staff to perform their job [3, p. 20-30]. Nonetheless, long cycle studies lasting 4 to 6 years did not offer the flexibility and mobility to students or teachers either. Long cycle studies were then substituted by 1st degree and 2nd degree studies, even 3rd degree studies (France). Such a solution was supposed to provide financial savings and create the possibility of graduating faster, in a shorter time, usually in 3 to 4 years. It also prevented students from leaving the university without a degree if they decided to drop out after 2-3 years.

Currently higher educational institutions in Europe can be divided into three major types. The first type is comprised by liberal universities with traditions dating back hundreds of years. This group includes prestigious German and British universities, as well as some Polish ones with centuries-old traditions, namely the Jagiellonian University (established in 1364), the University in Wroclaw (established in 1702), or the University in Warsaw (established 1816). They all embrace the traditional functions of creating, recording and spreading knowledge, predominantly in the field of humanities and social sciences. All of the above have huge

* The enrollment rate in countries listed as poor, moderately wealthy and wealthy in 1965 was respectively 1%, 5% and 12% and reached 5%, 21% and 40%, respectively, in 1995.

capacity for students, they are open for the public, offering numerous subjects of study (humanistic, social, medical) and course types (full-time, extramural, distance learning). Their functioning is independent from regional demand in terms of research, education or professional training. This demand is provided for by establishing informal arrangements, less often through agreements between universities and their regional satellite campuses.

The second type are universities which dynamically adapt their offer to current market needs. They were founded in the 1960s and 1970s in Germany, France and other countries, and in the 1990s also in Great Britain, Poland, Slovakia, Lithuania, the Czech Republic, Hungary and many other countries – in most cases by merging several smaller higher educational institutions, creating prominent academic and scientific hubs. These modern universities are commonly considered more flexible and adaptive to the requirements of economy in terms of education and applied research. This group is characterized by modern methods of management and a commercial approach to academic teaching.

The third group is comprised of higher vocational schools which constitute a new quality among societies, but have been considered less prestigious for quite some time. Their main advantage is that they generate lower maintenance cost since they are focused primarily on didactics, which is their main statutory task. Higher vocational schools seem to be fulfilling their purpose adequately by increasing the enrollment rate in all countries in which they have been established.

The distinguishing feature of present-day higher education institution is that they have become hubs which grant access to knowledge apart from being just a place where people study. The teacher ceases to be just an overseeing master, transforming into an academic or didactic worker eventually, the student is no longer the master's disciple - the student only absorbs knowledge (which often ends at acquiring a trade) in a higher educational institution, the library is becoming a place which rents books instead of being just a place to study. The widespread access to the Internet, the evolving computer technology and the IT sector have obviated the need to possess a certain set of skills, e.g. calligraphy, accounting, spelling, part of mathematics, drafting etc. The evolution of information technology used by the student and highly-developed didactic equipment at both the teacher's and the student's disposal, such as digital teaching aids, computerization, laboratories, the Internet, etc., have all significantly influenced the ways of acquiring knowledge and skill therefore changing the image of modern higher education institutions.

Since the beginnings of universities, they shared the privilege of the freedom of teaching which has been renowned across Europe for centuries. The relations among the secular authorities, formerly also ecclesiastical, were based upon a silent agreement according to which the main role of universities was to build knowledge and pass it on exclusively to those who were deemed worthy by the authorities, in exchange for resources required to achieve that. As a matter of fact, the abovementioned agreement survived up until the second half of the 19th century, which is when scientific discoveries intensified and their outcome started to provide significant benefits for the society. Schools started to serve as a means of transporting the knowledge into social practice which caused higher education institutions to become gradually involved in fulfilling the pragmatic role of a social benefactor, which also facilitated their expansion. Studies gained massive interest in the second half of the 20th century when universities started to integrate with their surroundings. It was manifested by establishing study courses for which there was a high social demand, adapting the curriculums to the needs of the job market, decreasing the duration of studies, which lowered the costs and urged higher schools to acquire extra-budgetary funds to finance their operations.

Higher education institutions with centuries-old traditions retain their prestige by maintaining structural and curricular distinctiveness up to the present day. In these institutions, curriculums are formed largely by auto-adjustment mechanisms of the academic society, the internal system of values and the adaptability of the people in this environment rather than external pressure, educational policy of the state or certain requirements on the market.

Making studies available for the masses was possible because of the development of many higher vocational schools, where education was cheaper by default, adapted to the needs of the job market. There seems to be a tendency, however, for higher vocational schools to diverge from their original tasks in favour of university ones [3, p. 51-52].

The impulse to meet the world's strictest higher education standards in Europe is their integration, standardization and openness which has been observed for over twenty years. The process was initiated in 1998 when the Sorbonne Declaration was signed by the majority of

European countries' ministers, consequently followed by other acts in the following years (The Bologna Declaration in 1999, the Prague Communiqué in 2001, Recommendation of the European Parliament and of the Council in 2008 on European Qualifications Framework).

Higher education system in Poland

People's proclivity for pursuing knowledge has proved profitable in the past and it is still visible in the public demand for education matching civilizational progress. The result of this demand was the creation of educational institutions and the forming of the teacher and student environment.

The birth of the information society has caused a substantial rise in the number of people who decided to study worldwide – in 1970 there were 28.5 million students, in 2005 the number rose to 140 million, and currently there are almost 200 million people who attend higher education institutions. On a global scale, the average annual rise of the number of students during the last 50 years was approx. 5%; however, it was highly diversified depending on the region. The rise was noticeable in the developing countries, but also in Central European and Eastern European countries. Whereas the relatively low growth rate of the number of students was recorded in highly developed countries.

As a result of political transformation in Poland higher education institutions found themselves in a different situation in 1989, which could be attributed to a complicated state of the country's economy, demographical processes, continually changing legal regulations in all sectors, including the changes made to the system of higher education funding, a dynamic growth of private schooling and the society's aspirations.

The requirements of the job market are a significant factor which may spur the decision to go to university, as well as the financial condition of prospective students (possibilities and financial benefits expected upon graduation) and the social prestige acquired after graduating from a university. The demand for various professions is changing rapidly, and it is predicted that in the near future there will be a higher demand for managers in huge companies, graduates specializing in exact sciences and engineering, with a much smaller rise in demand for graduates of pedagogical fields of study. The employment rate of office clerks will decline, whereas the demand for service assistants and sales assistants will remain high, the demand for workers in farming, fishing, industry and crafts will drop. A significant factor motivating people to go to university is the fact that a lot of Polish legal regulations require you to possess higher education in certain professions or when applying for a specific position.

Quite an important social phenomenon worldwide, which is particularly noticeable in Poland, is the aging of society. It is presumed that by 2020 the population in Poland will shrink by 226 thousand, and in 2030 by another million, 35693 thousand altogether. It will have a direct effect on the number of students. The number of youth aged 19-24 has dropped by 553.7 thousand during 2010-2015 and the estimates show that between 2015-2020 another 500 thousand will disappear, and still more than 400 thousand is estimated to vanish between 2020-2030 [4]. The conclusive data shows that by 2020 the number of people aged 19-24 (the usual age to go to university) will decrease by more than 1 million (i.e. by approx. 36%), and the decreasing number of the youngest people (aged 17 or younger) after 2035 will be reflected by a further dropping number of people of university age. That, in effect, will have a detrimental influence on the number of students in Poland which already dropped from 2.1 million in 2005 to 1.6 million in 2015, 1.3 million in 2020 and 1.1 million in 2025. During 2005-2020 as a result of extremely unfavorable demographic changes (while other factors remained unchanged) the number of students in Poland is predicted to drop by as much as approximately 45%.

Students in Poland are becoming more aware of their own aspirations and capabilities. They are focused on acquiring proper knowledge and skills, unlike in the past when they would only be interested in the degree alone which served as proof of graduation. Furthermore, their decisions related to choosing the type and profile of studies are to a larger extent based upon the analysis of the current situation and the presumed changes on the job market.

In Poland, since the beginning of the political system change, alongside public high schools (state-run) there were non-public (private) high schools. Private schools compete with state schools especially when it comes to educating more and more students; in 1996/97 almost 16% of students attended non-public schools, but currently more than 30% of the total number of students attend more than three hundred private schools.

The aging of society does not leave the age structure of research and academic workers untarnished. It mainly results from the commonly adopted recruitment policy in Polish higher

education institutions which is, to a large extent, based upon the students per teacher ratio, along with the employment guarantee for these individuals, which is also common practice in most countries.

After 1989, rules regulating the distribution of budget subsidies among universities were changed. The cost formula was replaced with a formula which prioritizes the number of attending students. During the first years after the political transformation the real overall expenditure on education dropped significantly, which caused the subsidy for each recruited student to become smaller by approximately 60% in 1990-1997. The decrease of budget expenditure was not compensated by any income from other sources. The study costs in Poland are relatively low compared to Western European countries. For public schools it is about 11000 PLN per year, including 7364 PLN a year per university. For non-public schools the cost is equal to about 5500 PLN [5, p. 244].

According to the Polish development strategy [6], the amount of actual funding of higher education coming from the state budget is increasing, nevertheless its actual rise fails to keep up with the gradual rise of the Polish GDP. Yet, the assessment made recently indicates that we should not expect the state to further increase budget expenditure beyond the current level, taking into consideration the possibility of generating additional income from other sources, which currently increase the expenditure on higher education to more than 1,0% of GDP.

The aging of society may seriously obstruct financing of higher education both from public sources (the dominant formula in Poland is to grant funds depending on the number of students) and private sources alike (lower demand, the result of increasing taxes in order to keep the public funding rate unchanged). The majority of demographers and economists indicate that the aging society decreases the dynamics of GDP in the long run. The demographic changes in Poland are expected to cause the relation between GDP and the total expenditure on higher education as well as the public expenditure's contribution to higher education funding in overall public expenditure to decrease significantly. It is estimated that the total expenditure on higher education in Poland will drop from 1,6% of GDP in 2005 to 1,1% of GDP in 2020 and finally to 0,9% in 2025 [7].

Polish higher education system became part of the globalization process to a very limited extent. Poland is one of the European countries who have the fewest foreign students in relation to the total number of people who study and in the 2005/2006 academic year the rate was 0.52%, and consequently it went up to reach 1.65% in 2011/2012. The number of foreign students in Poland rose from 10 092 in 2005/2006 to 21 474 in 2010/11, then to 24 252 in 2011/12 and in 2012/13 there were 29 172 foreigners studying in Poland [8, p. 25; 9, p. 363]. A solid increase in worldwide demand for higher education services in the world may prove to be a chance to modify and develop Polish higher education, providing that appropriate action is taken to fully exploit this chance.

Legislative changes in post-1989 Poland affected all aspects of the higher education system which concerned three areas: the improvement of the whole higher education system and schools; commercialization of educational services; the cooperation between the university and its surrounding environment.

The current basis of the higher education system in Poland is Art. 70 of the Constitution of the Republic of Poland which gives every citizen the constitutional right to education, tuition-free public schools, the right to establish private schools, and obliges state authorities to provide citizens with common and equal access to education, the right to create systems of individual aid and finally, grants autonomy to higher education institutions.

The management system of higher education until 2018 was based upon two major acts: Act of 27 July 2005: Law on Higher Education and Law on Academic Degrees and Title and Degrees and Title in the Arts. The current laws have been in effect since 2018 (Law on Higher Education and Science). These regulations have had a major effect on the Polish higher education system. Studies have been divided into 1st and 2nd degree studies, thus replacing vocational studies and university-profiled studies, both operating independently from one another for a long time, with the latter providing general education. The elite character of doctoral studies, being part of a system which helps to achieve the desired academic qualifications, has disappeared in favor of a more commercial approach, which made them available to the masses by relaunching doctoral studies as a separate 3rd degree studies governed by appropriate regulations pertaining to the legal aspect and the curriculum. After being amended multiple times, these acts now include references to executive regulations and university statutes which regulate

their functioning. The Polish legal system gives the higher education system extensive autonomy from the state, both institutional autonomy as well as the substantial independence of the basic organizational units of universities (i.e. departments). The law guarantees that high schools have the freedom of expressing their ideas and scientific views. At the same time, a new resolution was introduced which would make academies and universities compete in order to acquire budget funding for their research, it would also create rivalry between employees by using competitive selection procedures.

According to the Polish law, establishing a public school requires an act (academic schools) or an ordinance of the Council of Ministers (higher vocational schools).

The statutory changes from 2005 introduced a relatively rigid register containing programmes of study (there were 118) which could be offered to students by the Polish higher education system, regardless of the school type or the authority the school is subordinate to. The proper quality of teaching was to be ensured by the newly implemented teaching standards for each programme of study, containing minimum curricula which had to be achieved by every school which teaches a given subject. Standards of the quality of education are ensured by the Polish Accreditation Committee, specially authorized to perform this task, which is responsible for the assessment of applications presented to the appropriate minister in charge of higher education whenever a university is to be established. Furthermore, the Committee has served an important function, which is to assess the courses currently taught along with the institutions offering them. Additionally, supra-academic institutions have been formed such as The Conference of Rectors of Academic Schools in Poland and The *Conference of Rectors of Public Vocational Schools*.

The amendments made to the act - law on higher education in 2011 replaced the teaching standards system (representing minimum curricula) with a set of required qualifications which the graduate must acquire, regardless of the higher education institution he or she has graduated from, in the form of The National Qualifications Framework.

There are more than 90 acts directly and indirectly regulating higher education in Poland, as well as 200 ordinances and 100 other legal acts, with more than 300 legal acts on academic research. The current Act on Higher Education and Science contains 470 articles on more than 120 pages. It is one of the most voluminous acts on higher education in the European Union.

Even though the autonomy of higher education institutions is guaranteed by the Constitution, acts and ordinances based on these acts significantly suppress this autonomy in terms of merit, but also in terms of organization, financing and economy.

After 1989 the educational revolution in Poland affected higher education significantly. The solutions promoted by the previous political system favored elementary schools and post-elementary schools, prioritizing vocational schools above all, in the public education system. The enrollment rate* for higher education back then was so low that Poland ranked quite poorly in this respect compared to other European countries. The current enrollment rate for Poland places it among other well developed Western European countries. What made it possible was the rapid growth of private schooling. The growing popularity of private schools contributed extensively to the creation of educational institutions outside of traditional academic hubs.

Changes were applied to profiles, degree programmes and learning programmes apart from legislative and structural changes which took place in higher education. The main curricular issue was the need to determine the proportions between the general education and specialized education. On one hand, the market expects the graduate to be ready to perform certain specialized tasks; on the other hand, it also needs specialists who possess general knowledge and are able to flexibly accustom themselves to the evolving conditions of the work environment, fitting into a specific organizational culture, with a prevailing habit of self-improvement.

Another significant change was the introduction of external assessment and control over the functioning of academic institutions, the introduction of European standards of acknowledging the student's achievements in school, and the implementation of learning programmes, which made it possible to graduate from two different universities in two different countries

* The gross enrollment rate is the ratio between the number of people who study at a given education level (regardless of age) and the total number of people in the age group suitable for that education level. The net enrollment rate is the ratio between the number of people who study at a given education level (within a specific age group) and the total number of people in the age group suitable for that education level.

simultaneously.

After 1989, higher education in Poland was affected by changes in terms of the system, organization, financing and content-wise; however, these changes did not spark any social tensions. The Polish education system is currently comprised of three tiers: elementary (a 6-year-elementary school is compulsory), post-elementary (a compulsory 3-year gymnasium and a non-compulsory 3-year general secondary school which ends with a maturity exam allowing the student to apply to a university) and higher education.

As soon as the political system changed in Poland in 1989, the first private schools started to appear. In the 2001/2002 academic year there were 241 private schools compared with 123 public schools. In 2013 the total number of schools was 454, where 142 were public and 312 were private. Caused by the shrinking number of students and tuition fees, the number of private schools has been falling since 2010, simply because students prefer to study in tuition-free public schools.

Up to 2005, Poland had a rigid number of 128 degree programs not connected to particular fields of knowledge. Each university, meeting the requirements of each degree programme, was able to teach these courses upon the approval of the appropriate minister. Since 2005 the rigid register of degree programmes was liberalized and currently each university has the right to create a degree programme, providing they inform the appropriate ministry (universities who have the right to grant post-doctoral degrees and the title of professor) or acquire a permission from the appropriate ministry (the remaining universities). At present, there are more than 400 degree programmes in Poland.

All universities (public and private alike) are subject to the same legal regulations and, to a limited extent, they are supervised by the Minister of Science and Higher Education, with the exception of ministerial academic schools (*translator's note*: such as police or military academies for uniformed personnel) which are supervised by appropriate ministers (they take over the supervisory function of the Minister of Science and Higher Education over ministerial academic schools)*.

The Minister of Science and Higher Education serves as the supervising authority of universities and academies by passing ordinances to regulate the institutional, financial and organizational rules of a particular university, therefore influencing its internal order by approving names for new degree courses, rules for conducting these courses, the number and profile of the faculty members who accredit these courses, the rules of establishing new satellite campuses and extension offices of the university, forms of studies and trainings which are allowed to accept foreign students and the requirements they have to meet in order to be eligible to enroll.

The external institutions which enforce academic standards also include supra-academic institutions which may have direct influence on higher education institutions and the higher education system as a whole; they are, among others: The General Council of Science and Higher Education, Council of Scientific Excellence, Scientific Evaluation Committee, The Polish Accreditation Committee and rectors' conferences.

The General Council of Science and Higher Education is a representative body of the academic society. It serves as expert advisory authority for the minister, e.g. by expressing its opinion on drafts of normative acts related to higher education, it may also propose changes which should be applied to ordinances related to education, however, the decision whether to apply these changes or not ultimately belongs to the minister. The role of the Council is quite limited and there have been multiple doubts as to the actual purpose of its existence.

Council of Scientific Excellence is subordinate to Minister of Science and Higher Education and serves as a government administrative body. It gives universities the right to grant doctoral and post-doctoral degrees. It also participates in post-doctoral and professorial programs by appointing appropriate committees and thesis reviewers, assesses drafts of normative acts related to granting academic degrees and titles. Furthermore, it is entitled to review cases

* In Poland, the following ministers are responsible for their respective higher education institutions:

- Science and Higher Education, excluding all ministerial universities and academies;
- Health (medical academies);
- Culture and National Heritage (visual and performing arts schools);
- Infrastructure (civilian maritime universities);
- Internal Affairs and Administration (fire service and police academies);
- National Defense (military academies).

where applicants do not meet the required criteria when applying for a university position. The members of the Council of Scientific Excellence are elected by persons who already possess an academic title. The rigid and centrally formalized, to a large extent, Polish system of granting academic degrees and titles is a peculiar one. Unquestionably, in the majority of countries degrees are granted by universities with no involvement of state organs, and the institution of academic titles is absent. There is no professor title per se, one can only be employed as a university professor.

The Polish Accreditation Committee is a statutory body of higher education serving to ensure the quality of education. The Committee members are nominated by the Minister of Science and Higher Education from among the candidates appointed by the universities. The Committee submits its opinions and conclusions to the president, especially on issues related to: establishing a university, granting a university the right to conduct degree courses in a specific field and the accompanying standards of teaching, establishing a remote branch office by a university, assessing the quality of teaching of a given degree course, assessing the teachers' quality of teaching, meeting the legal criteria of conducting degree courses, assigning specialization in education, conducted in higher vocational schools, to specific degree courses.

The Conference of Rectors of Academic Schools in Poland and The Conference of Rectors of Polish Vocational Schools both possess the status of an association. The authority which supervises the rectors' conferences is the Minister. Public authorities seek the opinion of the rectors' conferences in matters related to the rules of functioning and directions of higher education development as well as drafts of legal acts regarding higher education, science and culture. The conferences have the right to present their own proposals to the Minister.

The organisation of higher education institutions

During the last 25 years, every type of higher education institution has undergone a major transformation. The Act on Higher Education from 1990 brought about substantial changes in that it enabled non-public (private) universities to be established and tuition fees to be collected for certain education services, which made it possible to develop extra-mural and post-graduate studies scheme in public schools. On the basis of prerogatives and rights (in terms of competences, financing, organization) within the Polish higher education system the following institutions have been introduced: universities, academies, and higher vocational schools*.

The internal academic order within a university or academy is as follows: board universities, the rector, the senate, administrative staff. Depending on university model, i.e. the hierarchy concept, all management tasks such as: determining strategical directions of development, acquiring material resources for development, supervising finances, staff development, etc. may be outsourced or carried out by organs within the school itself. However, management tasks such as outlining plans of achieving strategic goals, staff policy, organizing research and didactics, making new local contacts, and administrative management are carried out within the school.

Unquestionably, the internal order of the Polish academies and universities – according to the Polish legislation in force – is characterized by self-government which nevertheless remains limited by multiple legal regulations. This self-government feature concerns various management tasks of the school and stems from the fact that a considerable amount of decision-making competences is handed down to representative organs of employees and students which have a varying share in the decision-making process. It is required by the law that each university establishes many collegiate bodies and a system of electing university authorities by representative organs (an electoral college) or through competitive selection. The right to academic freedom causes some academic teachers (especially professors) to enjoy independence from university authorities.

Electable senate represent the academic society, which makes them local government authorities. Those authorities pass internal laws, they either take managerial decisions or at least assess them (including staff related ones), they supervise rectors who at the same time preside over them.

Board universities may include representatives of state authorities, local authority organs and professional self-governments, scientific, trade and creative associations and institutions, associations of employers, business self-government, as well as local businessmen

* This distinction results from the total number of rights a higher education institution has to grant the academic degree of doctor.

and financial institutions. Usually an board universities would be responsible for giving opinions on the direction in which a university is heading, giving opinions on research activities, suggesting new degree courses and specialisations, promoting the university and its involvement in community partnerships. Only higher vocational schools have the requirement of electing the assembly. The assembly's recommendations are not legally binding for university authorities, which is why a substantial amount of the recommendations may happen to be purely pretentious.

The university senate, as a representative of all employee groups and students of a university, possesses significant legislative, consultative and supervisory powers. It also possesses a statutory prerogative to make statutes of a higher education institution, to regulate its financial operation, it also possesses huge consultative competences.

The rector is the supreme one-man organ of the university, serving as the head of the self-government (the senate) at the same time. The relatively powerful collegiate bodies (the senate) may obstruct the swift operation of all one-man organs (the rector), being the only instrument of supervision over their activities.

Unlike public schools, non-public ones are free to work out their own management system, authorities, supervisory boards, employment policies and wages. Usually the internal order of such universities is as described below:

- a legal person or a foundation is often the founder of the university;
- a legal person or the senate can appoint and dismiss the rector as a one-man authority, it also establishes the statutes which are passed on to the Minister of Science and Higher Education for approval;
- the rector hires staff on individual employment contracts;
- the senate possess only advisory and consultative powers, legislative powers only within their capacity to grant academic degrees.

Significant differences between public and non-public higher education institutions may be identified in terms of their transformation, where non-public institutions are subordinate to the Minister, whereas public institutions are subordinate to The National Assembly or the appropriate overseeing Minister. Another noticeable difference between these two types of higher education institutions is the way in which the rector, the pro-rector, deans and pro-deans are appointed. In the case of a public higher education institution they are appointed by an electoral college (an indirect electoral self-government organ). Because of the nature of their powers, they are unable to enforce any political platforms, unlike any founder of a non-public higher education institution who enjoys such powers.

The higher education institutions in Poland are allowed to organize their internal structure according to their needs. Larger institutions (mainly universities and public academies) are divided into, so called, basic organizational units (most often these would be departments) which focus on a specific branch of knowledge, offering specific degree programmes and conducting research they are most interested in. They possess complete substantive autonomy, some decision-making powers and often financial autonomy as well. They are further subdivided into institutes, sub-faculties, units and problem groups. They are supported by non-departmental units which teach subjects beyond the borders of the departments' competences.

A university is led by an elective (or chosen through competitive selection) rector and pro-rectors; analogically, a department is led by an elective dean along with pro-deans. The most crucial decisions for the university (such as development strategies, statutes, study regulations, establishing new degree programmes, finances) are made by an elective senate, the constitution of which is strictly regulated by a legal act.

Poland has a traditional organization scheme of students, each student is assigned to a department, a year, a group, and depending on the situation groups can be divided further into lab groups, project groups, etc.

The structure of higher education in Poland

In 1989 in Poland there were 1,101 students per 100,000 inhabitants (compared to 2,700 students in Great Britain, 2,995 in France and 1,927 in Greece). In 2002 the number went up to as many as 4,000, in 2012 – 4,580, which placed Poland among the world leaders in this respect.

Starting from 1990, over the period of fifteen years the number of students increased by five times. For full-time studies, the number was almost a million in 2011/2012, which accounted for more than half of the total number of students. The number of students in public

facilities was twice and a half as big as in private ones. This trend can be illustrated using the enrolment ratio. In the academic year 1990/1991 the net ratio did not exceed 10% while in 2012 it went up to over 40%. The figure reached the peak point in 2005/2006.

As seen from the data above, the enrolment ratio for higher education has more than quadrupled over the past 25 years. Taking into account the highly developed countries, however, Polish post-secondary education is still at a lower level. To give an example, 88% of young Canadians complete secondary education, 81% of Americans, 80% of Australians, 63% of New Zealanders and 62% of Norwegians. Still, these figures are not fully comparable because of short, two-year or even one-year studies being very common in these countries.

The number of students in Poland was on the rise till the mid first decade of the 21st c. Due to the drop in the birth rate, the number started going down, which is forecast to continue until 2021-2026. The drop in the population number as a result of the demographic decline among people aged 19-24 will cause the number of students to decrease in the mid third decade of the 21st c. by more than a third compared to 2005.

Owing to a considerable increase in the number of students in the 1990s, the Polish higher education experienced a growing problem of the shortage of academic staff with the highest qualifications, i.e. professors and associate professors. The student number which was several times as big as before was not accompanied by a proportional increase in the number of academic teachers. The increase reached only 24%, which means that at the beginning there were 6 students per one teacher, 20 students in the late 1990s, and 17 students at present.

The vast majority of private facilities employ teachers who received their degrees and titles in public schools. In some fields of study multiple employment is commonplace. What undoubtedly needs strengthening is the system of international academic exchange and the introduction of fast track promotion for academic staff.

In Poland there are a dozen or so big academic centres, the biggest of which are Warsaw, Krakow, Poznan, Wroclaw, Gdansk, Lodz, and Lublin – with the student population of more than 50% of the total number of students. At the top of the academic hierarchy is Warsaw, where in 2012/2013 more than 249,800 students studied in 78 facilities, which accounted for 15,2% of all the student population. Private institutions are usually based in smaller urban centres. In terms of the student population, the biggest higher education facilities are universities in Warsaw, Krakow (Jagiellonski University), Poznan, Lodz and Olsztyn and universities of technology in Wroclaw, Warsaw and Krakow.

Fields of study related to security

In the academic year 2013/2014 in Poland there were offered 10 fields of study related to broadly-understood security. They are oriented at social science and management and in terms of their curricula they are basically focused on international, national and internal state security. Some are also oriented at technology, i.e. technical and organisational aspect of rescue and life-saving. These fields were initiated by higher education facilities in the competence of the Ministry of National Defence and the Ministry of Internal Affairs. Currently, in Poland there are more 630 types, forms and levels faculties of public and private institutions.

There is a lot of interest in security-oriented studies, which is confirmed by a growing number of students at these faculties. In 2007 there were 1,643 students admitted to such faculties, which accounted for 0.3% of the total population of newly-admitted students (488,336). In 2011 the number was 16,748 (a ten-fold increase in 4 years), which was 3.9% of the total number of newly-accepted students in Poland in 2011 (424,776).

In Poland, the significant interest in tertiary education oriented at security is also reflected in other forms of this education: post-graduate (usually two-semester) studies and doctoral (three-year) studies.

Conclusions

After 1989 Poland moved from elite to mass higher education, which despite weaknesses exposed in some institutions and areas of study is an undisputed success. Never before in their history have Polish people been so well educated and never before has higher education been so closely related to better chances for employment and better-than-average pay. Maintaining the dynamic development and in particular continuous improvement of the teaching quality became the main challenge to higher education in Poland in the 2010s.

In the first decade following 1989, the changes in the higher education system in Poland were aimed to make it more available, which was one of the most significant factors affecting the potential for the state's development. Five-fold increase in the number of students in higher

education resulted in the net enrolment ratio reaching more than 40 % (the gross enrolment ratio 60%) after 15 years.

Still, the initial surge in the student population, making higher education widely available, was not accompanied with sufficient care for adequate teaching quality. At that time, the changing requirements of the labour market were not sufficiently taken into account. It was only in 2002 when the central body supervising the quality of teaching was established in the form of the State Accreditation Committee (the present Polish Accreditation Committee).

Polish higher education facilities face a challenge of continuing education, which creates learning opportunities at any age and level, both in schools and outside.

Security-related fields of study offered in Poland are undergoing a dynamic development as a result of a huge demand for their graduates. The changes which took and are taking place in the Polish educational system after 1989 are as follows:

- Wide availability of education at all levels of studies*.
- Creation of a three-level higher education system.
- Assurance of academic autonomy and freedom of academic/ scientific thought and discussion*.
- Establishing of the institutional and functional system of the teaching quality assessment.
- Adaptation of the professional certification system to the EU requirements and world standards.
- Achievement of the recognition of Polish education and academic qualifications in the European Union*.
- Creation of conditions for student and academic staff mobility.
- Empowerment of students as full partners in education.
- Creation of conditions for academic competitiveness in obtaining financial resources.
- Linking academic activity with the environment, including the needs of the labour market.
- Fusion of schools offering specialist fields of study into big university-type facilities.
- Emergence of various academic partnerships (consortia), especially private ones.
- Polish higher education is subject to over-extensive legal regulation, which hinders experimenting and flexible modifications (which is the case in many states). The legal rules resulted in many valuable solutions, but some expectations failed to come true.
- The dependence of the academic autonomy on the number of entitlements to confer the doctoral degree hinders diversification of studies and deepens the academic drifting of schools which should be vocational and applicatory in nature.
- There is a gap between self-governing and autonomous facilities and the Minister of Science and Higher Education, which is filled only by buffer opinion-giving bodies. This is the reason why the state's higher education policy can only be implemented by means of high-level legal regulations or financial mechanisms, which prevents public facilities from being held accountable for compliance with the state's strategic objectives.
- The Polish higher education system lacks a strong institution for the evaluation and assurance of the teaching quality. Currently, this role is only partially performed by the Polish Accreditation Commission, mainly as the institution evaluator rather than creator of the system.
- Due to the ongoing drop in the birth rate, many institutions, mainly private ones, may disappear, which can be perceived as the self-regulation of the market.

* Article 70 (4) of the Constitution obliges public authorities to provide citizens with universal and equal access to education.

Article 70 (4) of the Constitution says: In order to provide equal access to education public authorities shall establish and support systems for individual financial and organisational assistance to pupils and students.

* Article 70 (5) of the Constitution says that the autonomy of the institutions of higher education shall be ensured in accordance with principles specified by statute

* This is regulated by the following conventions: Convention on the recognition of studies, diplomas and degrees obtained in another country of the European region, European Convention on the academic recognition of university qualifications, Convention on the recognition of qualifications concerning higher education in the European region.

References

1. Encyklopedia popularna PWN (the PWN Popular Encyclopedia). Warsaw, 2013.
2. Bartnicka K., Szybiak I. Zarys historii wychowania (An Outline of the History of Education), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Warsaw, 2001.
3. Wójcicka M. Dywersyfikacja w szkolnictwie wyższym, uwarunkowania i perspektywy (Diversification in Higher Education, Conditions and Prospects), Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego, Uniwersytet Warszawski, Warsaw, 2002.
4. The estimated population in Poland for 2008-2035. GUS (Polish Central Statistical Office), Warsaw, 2008.
5. Institutions of Higher Education and their finances in 2007, GUS (Polish Central Statistical Office), Warsaw, 2008.
6. Long-term National Development Strategy. Poland 2030. Third Wave of Modernity. The Resolution of the Council of Ministers from 5 Feb. 2013. Warsaw, 2013.
7. Institutions of Higher Education and their finances in 2012. GUS (Polish Central Statistical Office), Warsaw, 2013.
8. Higher Education in Poland, MNiSW (Ministry of Science and Higher Education), Warsaw, 2013.
9. Concise Statistical Yearbook of Poland 2013, GUS (Polish Central Statistical Office), Warsaw, 2013.

Received to editorial board 07.03.2019

SUMMARY

Zdrodowski B. Higher education for security in Poland. The article deals with modern requirements and challenges that determine the role and place of education in modern society. In particular, the genesis of existing well-known educational institutions is highlighted, three types of systems of modern European higher education have been outlined, organizational characteristics of education in the security sector have been exposed. A new impetus for the revitalization of the introduction of modern world educational standards into the European higher education institutions was the adoption of the Bologna Declaration of 1998 and subsequent acts of the governing bodies of the EU.

The author has identified the problems of modern education in Poland are: sources of financing, autonomy of higher education, further existence of private institutions, recognition of Polish diplomas in other EU countries, lack of controlling and certifying authorities etc.

Keywords: education, security, Poland, European Union, higher education institution, education system.

УДК 378

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-202-206

Марченко О. В. ©

доктор філософських наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЇ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Звернення до проблеми модернізації освіти та пов'язаними із нею глибинними соціальними трансформаціями в освітньому просторі набуває все більшої актуальності у сучасному глобалізованому суспільстві. Зміни у просторі освіти являють собою не лише сукупність об'єктивно заданих реформаційних напрямів, але й значну соціальну масу стихійних процесів, пов'язаних із руйнуванням культурних кордонів і поширенням ідеології мультикультуралізму. Успішне подолання кризових явищ у сучасній освіті залежить від усвідомлення та урахування у ході реформ глибинних суперечностей розвитку освітнього простору у моменти кардинальних суспільних трансформацій, а також закономірностей його розгортання на різних етапах історичного розвитку.

Пріоритетом має стати забезпечення умов для реалізації освітньої потреби як джерела розвитку особистості, по відношенню до якої освітній простір виступає полем життєвих інтересів, культурних уподобань і світоглядних пріоритетів, що забезпечують її постійний рух уперед.

Ключові слова: освіта, глобалізація, освітній простір, знання.

© Марченко О.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2069-9942>

lina728@ukr.net

Постановка проблеми. Глобалізація економіки спричинила потужні трансформаційні процеси і в освітньому просторі. Внаслідок цих змін простір освіти набув принципово відкритого характеру, й академічна мобільність стала однією з визначальних ознак часу. Для науковців і студентів з активною життєвою позицією розширюються можливості для самоактуалізації, самовдосконалення і саморозвитку за допомогою новітніх інформаційно-комунікативних технологій. Важливим аспектом у трансформації простору освіти є актуалізація у суспільній свідомості тренду мультикультуралізму, розширення простору культури завдяки усвідомленню обмеженості сциентистсько-раціоналістичної освітньої парадигми. Постійне оновлення знань, зумовлене мобільністю суспільних процесів, призводить не лише до застарівання окремих спеціальностей, але й до їх відмирання і виникнення нових. Звідси потреба у динамічному, здатному до постійного відновлення і швидкого реагування на виклики часу, освітньому просторі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Філософське осмислення генезису простору освіти у різні часи було здійснено Аристотелем, Платоном, Сенекою, Р. Декартом, Паскалем, Ж.-Ж. Руссо, М. Фуко, М. Монтенем, Я. А. Коменським та ін. До аналізу змісту, структурних особливостей та закономірностей структурування соціокультурного простору та почасти його освітнього інваріанту вдавалися М. Бахтін, П. Блонський, П. Бурдьє, Дж. Дьйої, Ю. Лотман, О. Конт, П. Сорокін, М. Хайдеггер

Інтерес до категорії «освітній простір» помітно поживався в останні роки у зв'язку з інтеграцією національних освітніх систем. Це засвідчують праці В. Андрущенка, Д. Дзвінчука, Г. Костинського, М. Култаєвої, В. Лутая, І. Прокопенка, Л. Семашко та ін. Узагальнюючи результати дослідницьких пошуків в означеному напрямі відзначимо такі позитивні тенденції у філософському осмисленні вітчизняного простору освіти: активне використання міждисциплінарної методології для визначення предметності філософських досліджень проблем освіти; усвідомлення цілісності та системності змін в освітніх структурах різного рівня та різної територіальної приналежності, що в умовах глобалізованого суспільства утворюють єдиний відкритий культурно-освітній простір; утвердження простору освіти як просторово-часового континууму, в основі функціонування якого – процеси самоорганізації і самовідтворення.

Мета статті: виявити притаманні сучасному освітньому простору закономірності розвитку й на цій основі обґрунтувати найбільш перспективні напрями його удосконалення як у міжнародному, так і національному вимірах.

Виклад основного матеріалу. Простір освіти у своєму загальноцивілізаційному, глобальному вимірі, є вкрай неоднорідним утворенням. І у період інформаційно-технологічної революції, коли, за влучним виразом М. Кастельса, відбувається «смерть простору», комунікативні можливості і характер організації просторових структур у різних регіонах світу мають значні розбіжності, що значною мірою залежить від їх економічного розвитку. Якщо люди змушені присвячувати левову частку свого часу проблемі виживання, то природно, що отримання ними якісної освіти значно ускладнюється. Між тим, у країнах, де соціальні проблеми подолані, перед освітою постають інші виклики, пов'язані із необхідністю перманентної реструктуризації освітнього простору у відповідності із вимогами технологічного прогресу. Окрім того нові вимоги висуваються й до організації часу, адже об'єм знань невпинно зростає, і людина змушена більш раціонально підходити до планування роботи інформацією. Не втрачає своєї актуальності і проблема непродуктивного «перебування» у соціальних мережах, якому сучасна людина приділяє надто багато часу.

Окрім того, перехід до «суспільства, заснованого на знаннях», що вимагає від людини постійного оновлення знаневої бази й, відповідно, готовності до навчання впродовж життя, змушує замислитись над проблемою розриву, що утворився у прагматично орієнтованих соціокультурних традиціях, між освітою і вихованням. Його причини – у пріоритетах суспільства, що зосереджується на трансляції спеціального знання. За таких умов виховання, як одне із найважливіших завдань культури, відходить на другий план. Освітній простір, у якому недооцінюється значущість одного із цих компонентів, не виконує вповні своїх функцій і не здатний формувати повноцінну особистість. Недооцінка ролі виховання призводить до формування інтелектуала, позбавленого духовних орієнтирів. Знання стають інструментальними цінностями, що виявляються відокремленими від внутрішніх переконань та моральних категорій. Такий освітній простір продукує прагматичного, утилітарно орієнтованого спеціаліста. Одним із сучасних трендів в освіті є акцент на

спеціальних знаннях і виробленні вузько прагматичного підходу до інформації.

Між тим, мислителі різних епох і світоглядних орієнтацій застерігали від розриву між соціальними знаннями й універсальними цінностями. Так, В. Франкл у праці «Людина у пошуках смислу» наголошує: освіта не повинна обмежуватися і задовольнятися передачею традицій і знань, вона повинна удосконалювати здатність людини знаходити ті унікальні смисли, яких не торкнувся розпад універсальних цінностей. [1, с. 123]. Освіта, позбавлена духовної складової, формує не цілісну особистість, а вузького спеціаліста. Зауваження Ф. Бекона, що «держави занадто опікуються законами, до виховання ж громадян ставляться недбало» [2, с. 103], не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Ще одним викликом для глобалізованого освітнього простору стала проблема міграції «мізків». Освіта XXI століття не передбачає, як це було раніше, закріплення за певним місцем. Швидкість пересування в освітньому просторі студентів, магістрів, здобувачів наукових ступенів зростає з кожним роком. При усіх позитивних аспектах такої освітньої міграції, гостро постає (особливо це стосується економічно неблагополучних країн) проблема «неповернення» освічених, талановитих, активних у своєму розвитку молодих людей на батьківщину [3].

Крім освітньої міграції окремо слід виділити наукову міграцію дослідників, вчених і видатних представників наукової спільноти. Прийнято виділяти дві форми такої міграції: етнічна і трудова (за контрактами). Відтік наукової еліти з країн Східної Європи, зокрема постсоціалістичних країн, став причиною відчутної диспропорції в науково-дослідницькому потенціалі держав. Показово, що кількість науковців, які виїжджають в інші країни за контрактами, у 3-5 разів перевищує кількість тих, хто залишає свою країну для постійного проживання в іншій. Все більшої актуальності набуває непряма трудова міграція провідних фахівців, що працюють в транснаціональних корпораціях.

Освітня міграція відіграє важливу роль в процесі інтеграції до світової спільноти і водночас є своєрідним маркером статусу держави на ринку освітніх послуг. Саме з цієї причини освітня міграція в останні десятиліття належить до сфери стратегічних інтересів більшості країн світу. Вона являє собою не тільки закономірний феномен в рамках глобалізації світового простору, а й суттєво впливає на освітню та загальнодержавну політику в цілому. Чисельність міграційних потоків до країни дозволяє їй демонструвати свій статус як привабливого освітнього, наукового, дослідницького центру. Окрім того, освітні мігранти роблять значний внесок у бюджет країни-реципієнта і, як наслідок, сприяють розвитку економіки. Правила ефективного маркетингу у сфері міжнародної освіти передбачають не лише залучення іноземних студентів, а й створення сприятливих умов для них з метою подальшого утримання як фахівця. У зв'язку з цим значна увага приділяється питанню організації процедури прийому молоді на навчання і подальшої адаптації у новому культурному і соціальному середовищі. І тут кожна країна має свій специфічний досвід і усталені практики реалізації механізмів адаптації іноземних студентів. На сьогоднішній день, за даними офіційної статистики, лідерами в прийомі іноземних студентів є США і Великобританія. Ці країни мають великий досвід щодо залучення іноземних студентів і чітку структуру інституцій, які ефективно працюють у цьому напрямі.

Щодо проблеми підготовленості студентів до навчання у зарубіжних університетах слід зазначити, що обов'язковою умовою для подання документів є наявність сертифікатів, які підтверджують належний рівень володіння мовою приймаючої країни. В будь-якому випадку знання англійської мови не лише на рівні побутового спілкування, а й сприйняття навчальних програм, є своєрідним «проїзним квитком» у закордонний академічний світ і дозволяє мінімізувати один із найголовніших ризиків адаптації – мовний бар'єр [4].

Найбільші освітні центри мають свої представництва у багатьох країнах, що полегшує не тільки процес інформування абітурієнтів, а й подальшу співпрацю із ними. Якщо США, Великобританія і Німеччина є прикладом країн із усталеними практиками роботи з іноземними студентами, що мають тривалий досвід і є досить консервативними в даному питанні, то країни азійського регіону за останнє десятиліття стали також досить сильними «гравцями» на ринку міжнародних освітніх послуг. Особливо варто відзначити практику Китаю. Після вступу до Світової організації торгівлі Китай прийняв рішення розширювати транснаціональні освітні програми. Якщо до цього моменту його можна було назвати лідером серед країн-донорів: тисячі китайських студентів (особливо за технологічним і природничим профілем) виїжджали до університетів світу, то на сьогоднішній момент держава активно прагне перейти у даному питанні в категорію країн-

реципієнтів. Уряд Китаю пропонує різноманітні варіанти стипендіального і грантового навчання для іноземних студентів, залучаючи тим самим найбільш активних, мотивованих і цілеспрямованих студентів, створює умови для проживання, можливість займатися науковою діяльністю. Керівництво великих ВНЗ активно сприяє адаптації іноземних студентів – це і вирішення побутових питань, і створення центрів підтримки, що діють на волонтерських засадах. Однією з особливостей входження в академічний простір є не лише вивчення китайської мови і складання відповідних іспитів, але і освоєння китайської культури. Результатом такої ґрунтовної підготовчої роботи є суттєве зниження дискомфорту від перебування в інокультурному середовищі вже до моменту зарахування у заклад вищої освіти. Водночас фахівці вказують на нерівномірність освітнього простору Китаю, що негативно позначається на ступеню його затребуваності. Так, лише найбільшим закладам вищої освіти державою було виділено значні фінансові дотації, тоді як інші – залишаються, як і раніше, малопривабливими для абітурієнтів. Окремі експерти вказують на низький рівень якості освіти у китайських вишах, що також впливає на конкурентоздатність їх на ринку освітніх послуг.

Україна також практикує залучення іноземних студентів на навчання до закладів вищої освіти. Особливим попитом серед них користуються заклади медичного і технологічного профілю. І якщо система мовної підготовки більш-менш співвідносна із аналогічними європейськими системами, то забезпечення фінансування, достатнього для проживання, вирішення побутових питань, оформлення необхідної документації лягає, як правило, на плечі самого абітурієнта або установи, яка його направляє на навчання. Значну роль у процесі соціокультурної адаптації іноземних студентів відіграє студентська спільнота як осередок, в якому акумулюються ціннісні пріоритети, мотиви і моделі поведінки приймаючої сторони.

Висновки. Аналіз сучасних трендів в розвитку освітнього простору, у кінцевому підсумку, переконує у важливості особистісного начала в освітньому процесі. У постіндустріальному світі, де індивід є активним учасником формування загальнолюдських смислоутворюючих цінностей, закономірно зростає роль особистості й тих, хто має безпосереднє відношення до її освіти і виховання. А професійні знання визначаються, у першу чергу, особистісними якостями суб'єкта. Отже, зростає і вагомість праксеологічного аспекту знань, у відповідності з яким формується взаємозалежність знання і дії.

Від моральності й відповідальності людини «знаючої» залежить наше майбутнє. Ось чому незмінно значущими для еволюції освітнього простору залишаються питання виховання особистості і культивування «людського фактору», який слід розуміти, перш за все, у моральному аспекті. Свого часу А. Ейнштейн наголошував, що найважливіше із людських зусиль – це прагнення до моральності. Від нього залежить наша внутрішня стійкість і саме наше існування. Тільки моральність у наших вчинках надає краси і гідності нашому життю. У сучасних умовах це висловлювання великого ученого набуває все більшої актуальності. Адже пріоритетним завданням освітньої галузі завжди залишатиметься вироблення ціннісно-нормативних уявлень молоді, які включають в себе, поряд з іншими, цінність творчої діяльності як важливої моральної категорії, що покликана стати основою для конструювання особистістю власних життєвих стратегій.

Бібліографічні посилання

1. Frankl, Victor E. (1985). *Man's Search for Meaning*. Washington Square Press.
2. Бэкон Ф. (1971). Сочинения: В 2-х т./ А. Л. Субботна (пер., сост.). – М. : Мысль. – Т. 1. 590 с.
3. Biondo, A. E., Pluchino, A., and Rapisarda, A. (2013). Return migration after brain drain: A simulation approach. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 16(2).
4. Hammer, K (2017) Sociocultural integration and second language proficiency following migration. In: Beacco, J-C and Krumm, H-J and Little, D and Thalgot, P, (eds.) *The Linguistic Integration of Adult Migrants / L'intégration Linguistique Des Migrants Adultes: Some Lessons from Research / Les Enseignements de la Recherche*. (pp. 91-96).

Надійшла до редакції 16.09.2019

References

1. Frankl, Victor E. (1985). *Man's Search for Meaning*. Washington Square Press. [in Eng.]
2. Bekon Ф. (1971). *Sochineniya: V 2-kh t./ A. L. Subbotina (per., sost.)*. – М. : Mysl. – Т. 1. 590 s. [in Russ.]
3. Biondo, A. E., Pluchino, A., and Rapisarda, A. (2013). Return migration after brain drain: A simulation approach. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 16(2). [in Eng.]
4. Hammer, K (2017) Sociocultural integration and second language proficiency follow-

ing migration. In: Beacco, J-C and Krumm, H-J and Little, D and Thalgot, P, (eds.) The Linguistic Integration of Adult Migrants / L'intégration Linguistique Des Migrants Adultes: Some Lessons from Research / Les Enseignements de la Recherche. (pp. 91-96). [in Eng.]

SUMMARY

Marchenko O.V. Educational space in globalization conditions: transformations, challenges, prospects. Addressing the problem of education modernization and the related profound social transformations in the educational space is becoming increasingly relevant in today's globalized society. Changes in the space of education represent not only a set of objectively set reform directions, but also a significant social mass of natural processes related to the destruction of cultural boundaries and the spread of the ideology of multiculturalism. Successful overcoming of crisis phenomena in modern education depends on awareness and taking into account in the course of reforms of deep contradictions of development of educational space in the moments of cardinal social transformations, as well as regularities of its deployment at different stages of historical development.

One of the challenges facing society today is the problem of educational migration. Academic mobility plays an important role in the process of integration into the world community and at the same time is a kind of marker of the status of the country in the market of educational services. For this reason, educational migration in recent decades is one of the strategic interests of most countries in the world. It is not only a natural phenomenon in the context of globalization of the world space, but also has a significant impact on education and national policy as a whole.

The transition to a "knowledge-based society", which requires a person to constantly update their knowledge base and, accordingly, to readiness for lifelong learning, makes one think about the problem of the gap between pragmatically oriented socio-cultural traditions between education and upbringing. Its causes lie in the priorities of society, which focus mainly on broadcasting specialized knowledge. In such circumstances, education, as one of the most important tasks of culture, goes into the background. An educational space that underestimates the importance of one of these components does not fulfill its functions and is incapable of forming a complete personality.

Thus, the priority should be to provide the conditions for the realization of the educational need as a source of personality development, in relation to which the educational space acts as a field of vital interests, cultural preferences and ideological priorities that ensure its constant movement forward.

Keywords: *education, globalization, educational space, knowledge.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-206-213

Іваниця А. В. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ПОЛІЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Розкрито підходи до визначення змісту поняття специфічних умов навчання. Аналізуються погляди дослідників щодо перспективи реформування відомчої освіти, основні напрямки даного процесу. Розглядаються сучасні напрямки впровадження інновацій в освітньому процесі у закладах, які готують поліцейських. Аналізуються переваги подібних закладів при Міністерстві внутрішніх справ перед закладами вищої освіти Міністерства освіти України.

Ключові слова: *заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, поліцейські кадри, реформування, дистанційне навчання, курсанти.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування Національної поліції ставиться значна вимога до рівня компетентності та фаху поліцейських кадрів. Забезпечити комплектування Національної поліції особами, які здатні виконувати поставлені перед ними завдання ефективно й якісно, психологічно стійкими і придатними до спе-

© Іваниця А.В., 2019

vkz@dduvs.in.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8818-5334>

цифіки служби, зі здатністю до взаємодії з населенням (відповідно до сучасних вимог толерантності тощо), може саме відомча система ЗВО із специфічними умовами для навчання. Тому відповідна проблематика розвитку подібних закладів, їх специфічних рис є вкрай актуальною для дослідження.

Стан опрацювання. До наукового доробку з проблематики дослідження специфіки діяльності відомчих МВС України ЗВО здійснили внесок такі вчені, науковці та дослідники, а також поліцейські-управлінці, як: А. Андреев, О. Бандурка, О. Безпалова, О. Бондаренко, І. Бригадир, В. Глуховець, М. Іншин, Р. Калюжний, М. Лошицький, А. Манжула, Н. Матюхіна, В. Петков, Н. Прибіткова, В. Романюк, І. Савельєва, В. Сокурєнко, І. Руколайніна, М. Фільштейн, С. Циганій, В. Чумак, Г. Шорохова та інші.

Метою статті є аналіз поглядів на характерні риси та переваги, а також інновації в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про вищу освіту» чітко визначено, що таке вищий військовий навчальний заклад, або заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання, однак, як зауважує І. Савельєва, відсутній нормативно-правовий акт, номер якого регулюють відносини у сфері підготовки кадрів до поліції, який чітко розтлумачив би, у чому полягає, власне, вказана специфіка ЗВО [13, с. 242-243].

Деякі дослідники, наприклад Б. Малишев, стверджують, що специфіка відповідних вузів на практиці зводиться лише до посиленої уваги щодо фізичної підготовки курсантів, приділення більшої уваги кримінальному блоку дисциплін, специфіки проживання курсантів (у гуртожитках із казарменим режимом), наявності форми, стройової підготовки, доступу до деяких документів МВС та поліції про порядок проведення негласних слідчих дій. Подібні переваги закладів вищої освіти можуть бути нівельовані «цивільними» ЗВО, тому Б. Малишев схиляється до недоцільності утримання відомчих закладів освіти при МВС [13, с. 243].

Іншу думку на визначення змісту поняття наводить науковець В. Романюк, зазначаючи: «...під специфічними умовами навчання необхідно розуміти як певні обмеження (добір на навчання, вік, стан здоров'я, закрите соціальне співтовариство, особлива субкультура тощо), так і привілеї (високі вимоги до дисципліни, гарантоване працевлаштування, державне забезпечення, посилене вивчення фахових дисциплін, постійне стажування тощо), застосування яких у сукупності повинно призвести до отримання випускником ВНЗ достатньої компетентності (динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність)» [11, с. 242].

Слушну думку про специфіку навчання висловлюють С. Сьомін та І. Савельєва.

Разом із тим на сучасному етапі розвитку України та Національної поліції точиться дискусія з приводу реформування системи відомчої освіти. Прихильники західної моделі виступають за фундаментальні зміни, які наголошують на достатності існування звичайних цивільних ЗВО, де надають юридичну освіту. Відомчі заклади вони пропонують закрити, а на їх місці створити поліцейські школи, де здійснювалася б базова підготовка кадрів для поліції, а також створити Вищу школу поліції для підготовки керівного складу. Другий підхід передбачає збереження існуючої системи відомчих закладів [12, с. 139].

У свою чергу, С. Павленко наводить аргумент за збереження та продовження діяльності відомчих ЗВО: «...здійснення будь-яких радикальних заходів із реорганізації освітніх закладів відомчого підпорядкування, особливо у контексті незавершеності роботи зі створення нової концепції підготовки правоохоронців як невід'ємного елементу цілісної програми реформування правоохоронної системи, видається передчасним. Такі кроки створюють ризики розвитку непередбачених негативних наслідків, що можуть шкідливо позначитися, зокрема, на процесі оновлення правової системи української держави у цілому» [9, с. 332].

Якщо відомча система підготовки кадрів залишається без фундаментальних змін, тобто її ліквідації, усе одно перед нею будуть поставлені значні сучасні виклики щодо реформування та впровадження інновацій. Говорячи про напрямки удосконалення підготовки кадрів у ЗВО із специфічними умовами навчання, А. Андреев виділяє такі її позиції: нормативну, внутрішньо-організаційну, зовнішньо-організаційну. Перший напрямок передбачає впровадження чіткого нормативного закріплення статусу ЗВО із специфічними умовами навчання, законодавче визначення «специфічних умов навчання»,

затвердження документа про систему підготовки поліцейських кадрів з урахуванням Законів України «Про вищу освіту» та «Про Національну поліцію». Другий напрямок потребує реалізації через розробку й затвердження типового положення про церемоніал в поліції, встановлення єдиних обсягів навантаження для несення служби, розробки єдиної символіки таких ЗВО, надання ним широкої автономії в питаннях впровадження інновацій. Третій напрямок передбачає такі кроки: «...надання освітніх послуг вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України за напрямками роботи Міністерства, шляхом створення відповідних навчально-наукових інститутів у їх складі (Міграційної служби, Національної поліції, Національної гвардії, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України)... 2) перепідпорядкування вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання до відомства органів, на замовлення яких здійснюється підготовка професійних кадрів... 3) запозичення зарубіжного, переважно європейського, досвіду підготовки поліцейських кадрів» [2, с. 18-19].

Натомість О. Безпалова вважає, що сучасні заклади вищої освіти МВС України активно впроваджують інновації в освітньому процесі за рахунок трьох напрямків діяльності: освітній процес; наукова діяльність; правова освіта населення [3, с. 58], і зазначає, що для ефективного функціонування Національної поліції необхідна успішна реалізація кадрової політики. Така політика повинна орієнтуватись перш за все на залучення до поліції висококваліфікованих працівників, а це, у свою чергу, неможливо без впровадження в освітній процес комплексу сучасних інноваційних методів освітньої діяльності. Однією з таких технологій, які б дозволили сформувати компетентних майбутніх поліцейських, надати їм необхідні для виконання поставлених завдань знання, уміння і навички, О. Безпалова вважає провадження в освітній процес технології дистанційного навчання [3, с. 58].

Завдяки розвитку технологій дистанційне навчання швидко стає нормою не лише для закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, але й в усій системі ЗВО України загалом. Спершу необхідно окреслити зміст терміна «дистанційне навчання», який розкривається в Положенні про дистанційне навчання: «Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [1].

Також Н. Прибіткова, Г. Шорохова вказують: «Дистанційне навчання поліцейських – це надання їм освітніх послуг шляхом застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як для підготовки майбутніх правоохоронців, так і підвищення кваліфікації діючих працівників поліції, без відриву від виконання службових обов'язків за місцем служби» [10, с. 241]. Таким чином, подібні методи навчання стануть в нагоді не лише під час навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Значними позитивними нюансами запровадження дистанційного навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання виступають: зручність, оскільки здобувач освіти зможе навчатись у будь-який можливий для нього час, він не залежить від місця навчання (лише від точки доступу до технологічних приладів, що дозволяють займатись дистанційним навчанням); ефективна складова, оскільки такий метод навчання дешевший за традиційні (навчально-методичне забезпечення знаходиться в електронному вигляді, відсутня потреба, наприклад, опалення великого лекційного приміщення в зимовий період тощо); якщо аудиторія має певні обмеження в можливій кількості слухачів, тут така проблема відсутня; відсутність географічних обмежень, оскільки здобувач знань може знаходитись у тисячах кілометрах від навчального закладу і без проблем виконувати поставлені викладачами завдання [10, с. 241].

Серед недоліків дистанційного навчання виділяють: відсутність механізму ідентифікації слухачів (з нинішніми технологіями дану проблему можна швидко вирішити); акцентування на теоретичних знаннях (оскільки дистанційно завдання здебільшого можна виконати саме теоретичні); значні початкові фінансові вливання (метод потребує сучасної техніки, яка часто є досить коштовною) [10, с. 241].

Наукова діяльність як напрямок інновацій в освітньому процесі передбачає участь у формуванні державної політики у сфері правоохоронної діяльності (науковці беруть участь у розробці проектів нормативно-правових актів, що стосуються освітнього

процесу в ЗВО зі специфічними умовами навчання, загалом функціонування інституту поліції), а також у підготовці на замовлення підрозділів поліції певних науково-методичних рекомендацій, що стосуються практичної діяльності поліцейських, розробка монографій тощо [3, с. 58].

До речі, окрім розробки методичних рекомендацій, монографій тощо, одним із пріоритетів у роботі ЗВО із специфічними умовами навчання має бути активне залучення курсантів до науково-дослідної роботи. Наукова робота студентів для «цивільних» вишів має фундаментальне значення, однак для підготовки майбутніх фахівців поліції вона може набути специфічних рис, особливо для роботи, наприклад, слідчих. Окрім суто інтелектуального розвитку студентів, під час науково-дослідної роботи у них розвиваються вкрай необхідні для поліцейських навички логічного мислення, уважність, допитливість, здатність витримувати тривалий скрупульозний пошук необхідних даних. Слід зауважити, що наукове дослідження в чомусь і перетинається із роботою самого слідчого, оскільки науковець також відштовхується від певної первинної незначної інформації з проблематики, здійснює ретельний аналіз і збір подальшого, складаючи усе в єдине ціле і роблячи кінцевий висновок.

Важливим фактором залучення курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання є необхідність побудови системного підходу до відповідного процесу. Науковий пошук повинен здійснюватись не лише в рамках підготовки до певної дисципліни, але й у час поза навчанням. Залучення до наукової діяльності повинно мати розроблений освітнім закладом комплексний підхід, включатись у розклад та індивідуальні плани викладачів, а разом із тим і фінансове забезпечення. Науковець М. Завальний пропонує залучати в організаційному плані курсантів до наукової діяльності в три етапи:

– перший передбачає відбір курсантів зі здібностями до науково-дослідної роботи, у результаті чого повинен бути сформований список таких осіб. На другому етапі відбувається проведення співбесід із працівниками кафедр або науково-дослідних лабораторій, курсанти залучаються до виконання певних завдань, які полягають у підборі наукової літератури за певною проблематикою, історіографічному аналізі певних проблем діяльності поліції (тобто співставлення думок науковців з конкретної тематики). На третьому етапі курсантів необхідно залучати до більш серйозних науково-дослідних завдань: моніторингу законодавчої бази інституту Національної поліції України, практики застосування нормативно-правових актів, участі колективу курсантів у розробці законопроектів, проблематики досліджень, які визначені актуальними і пріоритетними для сучасної поліцейстики, відповідно підготовка наукових статей і тез доповідей на конференціях, участь курсантів у грантах з правоохоронної тематики [6, с. 122].

Однією з найбільш ефективних та поширених форм залучення курсантів до науково-дослідної роботи є їх участь у наукових гуртках або наукових товариствах закладу освіти. Відповідно, у ЗВО зі специфічними умовами навчання метою діяльності наукових гуртків постає підготовка висококваліфікованих фахівців, формування первинних навичок до науково-дослідної роботи, вмінь практично реалізовувати досягнення науки. Водночас курсанти під час проведення досліджень повинні навчитись користуватись та правильно оформлювати список використаних джерел і літератури; навчитись пошукам наукової інформації; ознайомитись із методикою наукових досліджень; навчитись виступати із доповідями на наукових заходах тощо [7, с. 150].

Щодо правової освіти населення, слід зауважити, що ЗВО можуть брати активну участь у ній у вигляді заснування й діяльності юридичних клінік, які надають безоплатну первинну правову допомогу [3, с. 58].

Окрім того, іншими перспективними формами впровадження інноваційних методів діяльності ЗОВ МВС України можуть бути стажування науково-педагогічних кадрів у практичних підрозділах поліції задля можливості поєднувати під час навчання теорію з практичними прикладами із життя і діяльності поліції. На думку О. Безпалової, належна реалізація відповідних методів у навчання «...вимагає прийняття Порядку проходження стажування науково-педагогічними працівниками ВНЗ МВС, які мають спеціальні звання поліції, у практичних підрозділах НПУ та НДЕКЦ відповідно до напрямів підготовки кадрів» [3, с. 58]. Також позитивними тенденціями впровадження інновацій у ЗВО МВС України можуть виступити: створення сприятливих умов для втілення новітніх методів навчання в системі вищої юридичної освіти; збільшення фінансування у сферах наукового і науково-технологічного розвитку; сприяння зростанню попиту на інноваційну продукцію у сфері вищої юридичної освіти; залучення іноземних замовлень

українським науковцям у сфері різноманітних досліджень як показник потенціалу української науки [3, с. 58].

Необхідно зауважити, що відомчі ЗВО зі специфічними умовами навчання мають ряд переваг у плані підготовки кадрів для поліції, які вимагають отримання вузько-профільних вмінь та навичок ще під час навчання. Наприклад, науковець О. Бондаренко наводить на переваги підготовки фахівців для підрозділів слідства саме у відомчих закладах. Тут протягом навчання майбутній слідчий залучається до несення служби в нарядах, охороні громадського порядку, забезпечення публічної безпеки та проходить практику в поліції. Окрім того, звісно, на подібні посади в поліції необхідні фахівці, які проходили навчання із акцентуванням на її практичну спрямованість [4, с. 59].

Подібна спрямованість, яка може реалізовуватись у відомчих ЗВО у вигляді формування практичних навичок слідчого планувати роботу з розслідування кримінальних правопорушень, складення необхідних процесуальних документів, керівництва слідчо-оперативною групою, використання інноваційних методик і технологій в процесі розслідування, надасть змогу майбутньому фахівцю швидше адаптуватись до специфіки роботи слідчого й практичної реалізації отриманих у ЗВО знань, вмінь та навичок [4, с. 59].

Про переваги кадрів поліції, які навчались у закладах із специфічними умовами навчання, говорять щорічні інтерв'ювання працівників підрозділів кадрового забезпечення поліції. Таким шляхом були отримані відомості, що випускники «цивільних» ЗВО мають низький рівень здатності адаптуватись до специфічних умов служби в поліції, а в минулому курсанти відомчих закладів швидше за своїх згаданих колег «акліматизуються» під час повноцінної служби в поліції. Так, В. Романюк вказує: «...цілком логічно виглядає той факт, що підготовка фахівця для Національної поліції відрізняється від підготовки майбутнього нотаріуса, кадрового працівника СБУ. Саме в цьому і повинні проявлятися наслідки застосування специфічних умов під час навчання» [11, с. 243].

Практичний досвід у ЗВО зі специфічними умовами навчання забезпечується за рахунок проходження курсантами вже з другого курсу навчальних та виробничої практики саме в підрозділах поліції. Однак суттєвим недоліком проходження практики постає ситуація, коли здебільшого курсанта-практиканта не залучають до «реальної» роботи на базі практики, а ставлять перед ним завдання роботи суто із документацією тощо (хоча даний аспект діяльності фахівця-поліцейського також є вкрай важливим) [8, с. 190].

Разом із тим, якщо студенти «цивільних» вузів також можуть базою практики обрати поліцію, відомчими ЗВО застосовуються й інші форми практичного навчання, зокрема участь у охороні публічного порядку; служба в добових нарядах задля забезпечення безпеки навчального закладу; залучення до бінарних занять спеціалістів-практиків з поліції; проведення занять або екскурсій в підрозділах поліції [8, с. 190].

Задля покращення підготовки подібних фахівців, на думку О. Бондаренка, необхідно також покращувати взаємодію між ЗВО системи МВС України та слідчих підрозділів поліції, ЗВО та поліцейським установам проводити профорієнтаційну роботу задля залучення вже існуючих працівників поліції задля навчання з подальшим влаштуванням на посаду слідчого, оскільки поліцейські, що працюють на інших посадах, вже мають уявлення про та досвід роботи в поліції [4, с. 60].

Якщо розвивати тему прерогативи підготовки фахівців поліції у відомчих ЗВО, необхідно враховувати декілька обставин. Світовий досвід говорить нам про відсутність потреби кожному поліцейському задля виконання ним ефективно власних функціональних обов'язків мати вищу юридичну освіту. Поліцейські, які виконують первинні завдання із охорони громадського порядку або займаються припиненням правопорушення та забезпеченням збереження його слідів до початку роботи фахівців, вистачить лише базової юридичної підготовки в межах відомчого закладу [5, с. 64].

Науковець І. Бригадир наводить цікаву думку, що пересічні громадяни контактують саме з первинною ланкою поліцейських, завдяки чому діяльність вже фахівців (слідчих тощо) не помічається, і «тому в суспільстві складається хибне враження, що поліцейським є той, хто патрулює вулиці та дороги і приїжджає за викликом. А йому мати вищу юридичну освіту не обов'язково. Тому виникає питання про доцільність існування системи вищих навчальних закладів (ВНЗ) в системі МВС, які здійснюють підготовку поліцейських, навіщо утримувати значний штат викладачів та курсантів, якщо можна набрати на відповідні посади працівників з числа осіб, які отримали вищу юридичну освіту в системі ВНЗ МОН України. Таким чином, МВС України не буде витрачати кошти на підготовку фахівців, а буде залучати уже дипломованих, проводити профе-

сійну підготовку протягом 6-12 місяців, і все – слідчий або оперативник готовий» [5, с. 64].

У свою чергу, І. Бригадир вказує на недоцільність такого підходу, оскільки усе одно на підготовку студентів у ЗВО МОН України витрачаються кошти із бюджету, а навчання курсанта або студента за однаковою спеціальністю не відрізняється у фінансовому питанні. Навіть більше, випускника цивільного ЗВО при Міністерстві освіти ще необхідно буде готувати протягом деякого часу для адаптації з роботою фахівців у поліції, що також коштує грошей. Тому для роботи фахівцем у поліції, який буде мати ґрунтовну юридичну освіту та можливість виконувати специфічні функції (того самого слідчого, наприклад), більш доцільно здійснювати підготовку у ЗВО зі специфічними умовами навчання [5, с. 64-65].

Висновки. Таким чином, в Україні на даний момент існує декілька підходів до розуміння специфічних умов навчання у відомчих закладах вищої освіти при МВС України, разом із тим відсутня чітка нормативна база, яка б зафіксувала відповідні умови. Також в Україні мають місце декілька поглядів на майбутнє відомчої освіти, які кардинально відрізняються. Встановлено, що випускники відомчих ЗВО краще підготовлені до специфіки служби в поліції, аніж студенти-випускники цивільних ЗВО. На сучасному етапі розвитку освіти в ЗВО із специфічними умовами навчання впроваджуються активно інновації в освітній діяльності, які допомагають краще підготувати курсантів до майбутньої служби.

Бібліографічні посилання

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти та науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення 17.07.2019).
2. Андреев А. Перспективні напрямки вдосконалення підготовки кадрів для Національної поліції України у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 2. Р. 2. С. 16-20.
3. Безпалова О.І. Впровадження вищими навчальними закладами системи МВС України інноваційних методів освітньої діяльності. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 58–59.
4. Бондаренко О.О. Переваги підготовки фахівців для підрозділів слідства органів національної поліції України у відомчих навчальних закладах. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 59–60.
5. Бригадир І.В. Перспективи підготовки поліцейських в Україні: окремі потенційні проблеми. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 63–65.
6. Завальний М.В. Залучення курсантів вищих навчальних закладів МВС України до наукової діяльності. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 122–124.
7. Коломоєць Н.В. Роль і значення наукових гуртків вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання в підготовці кадрів для Національної поліції України. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 149-150.
8. Лукаш С.С. Практичне навчання як основна складова процесу підготовки висококваліфікованих поліцейських. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 190-191.
9. Павленко С.О. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи освіти МВС України відповідно до європейських стандартів. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 331-336.
10. Прибіткова Н.О., Шорохова Г.М. Дистанційне навчання як інноваційний підхід у сфері підготовки кадрів для національної поліції України. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 240-242.
11. Романюк В.В. Вплив специфічних умов навчання у ВНЗ МВС України на здійснення підготовки поліцейських. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків,

25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2017. С. 242-243.

12. Савельєва І.В. Особливості підготовки кадрів для Національної поліції України у сфері вищої освіти. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Право. 2018. Вип. 4. С. 136-141.

13. Савельєва І. Роль ВНЗ із специфічними умовами навчання у підготовці кадрів для Національної поліції у світлі концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 3. С. 242-247.

Надійшла до редакції 18.09.2019

References

1. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiynе navchannya: nakaz Ministerstva osvity ta nauky Ukrainy vid 25.04.2013 № 466. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (data zvernennya 17.07.2019) [in Ukr.].

2. Andreyev A. Perspektivni napryamky vdoskonalennya pidhotovky kadriv dlya Natsional'noyi politysiyi Ukrainy u vyshchikh navchal'nykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannya. *Vise-grad journal on human rights*. 2017. № 2. P. 2. S. 16-20 [in Ukr.].

3. Bezpalova O.I. Vprovadzhennya vyshchymy navchal'nymy zakladamy systemy MVS Ukrainy innovatsiynykh metodiv osvitynoyi diyal'nosti. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. Kharkiv, 2017. S. 58-59 [in Ukr.].*

4. Bondarenko O.O. Perevahy pidhotovky fakhivtsiv dlya pidrozdiliv slidstva orhaniv natsional'noyi politysiyi Ukrainy u vidomchyykh navchal'nykh zakladakh. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 59-60 [in Ukr.].*

5. Bryhadyr I.V. Perspektivy pidhotovky politseys'kykh v Ukraini: okremi potentsiyni problemy. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 63-65 [in Ukr.].*

6. Zaval'nyy M.V. Zaluchennya kursantiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrainy do naukovoyi diyal'nosti. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S.122-124. [in Ukr.]*

7. Kolomojets' N.V. Rol' i znachennya naukovykh hurtkiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv zi spetsyfichnymy umovamy navchannya v pidhotovtsi kadriv dlya Natsional'noyi politysiyi Ukrainy. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 149-150. [in Ukr.]*

8. Lukash S.S. Praktychne navchannya yak osnovna skladova protsesu pidhotovky vysokokvalifikovanykh politseys'kykh. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 190-191 [in Ukr.].*

9. Pavlenko S.O. Pidhotovka politseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy osvity MVS Ukrainy vidpovidno do yevropeys'kykh standartiv. *Molodyy vchenyy*. 2017. № 4. S. 331-336 [in Ukr.].

10. Prybitkova N.O., Shorokhova H.M. Dystantsiynе navchannya yak innovatsiynyy pidkhid u sferi pidhotovky kadriv dlya natsional'noyi politysiyi Ukrainy. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 240-242 [in Ukr.].*

11. Romanyuk V.V. Vplyv spetsyfichnykh umov navchannya u VNЗ MVS Ukrainy na zdiysnennya pidhotovky politseys'kykh. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (1917-2017 rr.): zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchya pidhotovky okhorontsiv pravoporyadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2017. S. 242-243 [in Ukr.].*

12. Savel'yeva I.V. Osoblyvosti pidhotovky kadriv dlya Natsional'noyi politysiyi Ukrainy u sferi vyshchoyi osvity. *Naukovi zapysky [Tsentral'noukrayins'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. Seriya: Pravo. 2018. Vyp. 4. S. 136-141 [in Ukr.].

13. Savel'yeva I. Rol' VNЗ iz spetsyfichnymy umovamy navchannya u pidhotovtsi kadriv dlya Natsional'noyi politysiyi u svitli kontseptsyi zaprovadzhennya tryrivnevoyi modeli pidhotovky politseys'kykh. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 3. S. 242-247 [in Ukr.].

SUMMARY

Ivanytsya A.V. Topical issues of police training in higher education institutions with specific learning conditions. The article reveals approaches to the definition of the content of the concept of specific learning conditions. The views of B. Malyshev on specific training are indicated as only increased attention to physical training, criminal law and special conditions of residence of cadets. V. Romanyuk writes about significant positives from specific training conditions, as they make it possible to become a more competent police officer. S. Semin and O. Reznikova claim that cadets already live in

police service while studying at such establishments.

Analyzed the views of researchers on the prospect of reforming departmental education, the main directions of this process. Some advocate a fundamental reform of the education system, the closure of institutions with specific training conditions, and the establishment of police academies and the Police High School for police and senior police ("Western model"). Others are in favor of preserving educational institutions with specific learning conditions.

The modern directions of introduction of innovations in the educational process in the institutions that prepare police officers are considered. O. Bezpaloва believes that innovations are developing in three main directions: educational process, scientific activity, legal education of the population. N. Pribitkova, G. Shorokhova emphasize the necessity of attracting distance learning. The need to involve cadets and scientific personnel in the police is emphasized.

The advantages of such institutions at the Ministry of Internal Affairs before the institutions of higher education of the Ministry of Education of Ukraine are analyzed. O. Bondarenko argues that the training of police detectives is more effective in departmental institutions, as cadets gain experience in police training during their teaching.

Keywords: higher education institutions with specific learning conditions, police personnel, reformation, distance learning, cadets.

УДК 62-52

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-213-217

Краснобрижий І.В.[©]
кандидат
юридичних наук

Прокопов С.О.[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТРЕНІНГІВ З ЕЛЕМЕНТАМИ КВЕСТ-ТЕХНОЛОГІЙ

Досліджено питання аналізу сучасних інтерактивних методів навчання. Розглянуто розроблену та впроваджену в навчальний процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ інформаційну ділову гру «Лінія 102». Запропоновано структуру навчальної інформаційно-технічної платформи комплексних оперативно-тактичних навчань курсантів, яка складається з семи навчальних робочих місць, а саме – оператора 102, диспетчера Ситуаційного центру, чергового відділу поліції, поліцейського групи реагування, слідчого, оперативного працівника та експерта-криміналіста. Розглянуто мультимедійні можливості платформи для супроводження тренінгів із застосуванням так званої квест-технології. Запропоновано більш широке використання діючої в ДДУВС інформаційно-технічної платформи супроводження тренінгів з використанням квест-технологій іншими навчальними закладами системи МВС для напрацювання необхідних практичних професійних навичок серед співробітників Національної поліції України з метою поліпшення якості виконання ними своїх службових обов'язків.

Ключові слова: технологія, метод, квест, ігрова технологія, інформаційна система, інформаційно-телекомунікаційна система, телеконференція, інформаційно-технічна платформа, оперативно-тактичні навчання.

Постановка проблеми. В умовах модернізації системи сучасної української освіти знання, вміння і навички все більше розглядаються не стільки як основна мета навчання, скільки як інструментальна основа формування компетенцій слухача. В рамках нової освітньої парадигми системно-діяльнісного навчання в пріоритеті знаходиться цілісний розвиток особистості слухача, його здатність до самостійності в прийнятті рішень. У цих умовах пізнавальний інтерес стає потужним засобом активізації освітньо-

© Краснобрижий І.В., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9943-4666>
k_inf@dduvs.in.ua

© Прокопов С.О., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7247-5780>
k_inf@dduvs.in.ua

го процесу, використання нових інноваційних освітніх технологій в навчанні стає найважливішим інструментом. Тобто слухач повинен не тільки механічно запам'ятовувати наданий матеріал (інформацію), але і використовувати цей матеріал при вирішенні різноманітних ситуаційних практичних завдань, проявляти при цьому творчий підхід. До одних із інструментів досягнення цієї мети можна віднести так звану квест-технологію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблему застосування тренінгів з елементами квест-технології, у тому числі для співробітників Національної поліції України, досліджували: О.О. Жебровська, Е.В. Рижков, К. Ю. Ісмаїлов, Є.А. Ігумнова, І.В. Радецька, С.А. Осяк, С.С. Султанбекова, Т.В. Захарова, Е.Н. Яковлева, О.Б. Лобанова, О.В. Шестопалюк, М.Ю. Кадемія та ін.

Мета даної статті полягає у спробі гармонійно об'єднати інтенсивні тренінги, елементи квест-технології та новітні програмно-апаратні засоби для навчання і аудіо-відеотелекомунікації пошуку найбільш оптимального алгоритму кримінального аналізу співробітниками Національної поліції, який повинен покращити ефективність боротьби зі злочинними проявами.

Виклад основного матеріалу. Квест за первинним значенням – це пошук, предмет пошуку, пошук пригод. У міфології та літературі поняття «квест» спочатку тлумачилось як один із способів постановки сюжетної лінії – пригоди героїв до визначеної мети скрізь подолання перешкод. Освітній квест, у свою чергу, це своєрідна трансформація квесту літературного – педагогічна технологія, яка включає у себе набір проблемних завдань із елементами рольової гри, для виконання яких необхідні певні ресурси. Залежно від сюжетної лінії квести можуть бути:

1. Лінійними, в яких гра побудована ланцюгом: вирішивши одне завдання, учасники отримують наступне, і так до тих пір, доки не пройдуть увесь шлях.
2. Штурмовими, де усі гравці отримують основне завдання та перелік точок із підказками, але при цьому самостійно вибирають шляхи вирішення завдань.
3. Кільцевими, вони уявляють собою той самий «лінійний» квест, але замкнутий у коло. Команди стартують із різних точок, які будуть для них фінішем [1, с. 43].

Розглянемо тренінги з елементами квест-технологій стосовно підготовки співробітників Національної поліції України. Узагальнену назву цих тренінгів запропонував директор Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України Г.О. Доскевич [2, с. 4], і звучить вона як поліцейський квест.

Основою поліцейського квесту є ситуаційний метод (наприклад, рольова чи ділова гра), змістову частину якого спрямовано на опанування курсантами алгоритму дій, пов'язаного з реалізацією поліцією своїх службових завдань.

Метою поліцейського квесту є зміна стереотипів організації занять і напрацювання елементів практичної роботи завдяки імітації майбутньої професійної поліцейської діяльності та моделюванню типової ситуації.

Метод поліцейського квесту сприяє підвищенню рівня професійної компетенції внаслідок збільшення обсягу навчального часу, виділеного для практичної роботи, самостійного набуття та використання у практичній діяльності нових знань і навичок, прийняття правильних рішень у межах своєї професійної компетенції, злагодженій роботі в команді [2, с. 6].

Вищезазначене дає нам підстави вважати, що на рівні Міністерства внутрішніх справ запроваджено поліцейський квест із використанням реальних фабул службових ситуацій та інтеграцією їх у навчальний процес, який сприятиме ефективному виконанню низки практичних завдань, а саме:

- створюватиме можливість розвитку навичок професійного спілкування шляхом реалізації головної функції – комунікативної;
- підтримуватиме навчання на рівні мислення, аналізу, практичних дій та оцінювання;
- підвищуватиме мотивацію курсантів до вивчення дисциплін, з одного боку, і до використання отриманих знань у навчальній практичній діяльності – з іншого;
- сприятиме розвитку компетенції із самонавчання та самоорганізації, отриманню навичок командного розв'язання проблем, виконанню практичних завдань у реальній обстановці, умінню приймати правильні рішення у проблемних ситуаціях;
- навчатиме учасника квесту виходити за межі змісту й форм подання навчального матеріалу, надаватиме йому додаткову можливість професійної експертизи своїх творчих здібностей і практичних умінь, забезпечуватиме використання здобутих теоретичних знань у практичній діяльності.

Найбільш яскравим прикладом реалізації поліцейського квесту є навчальна інформаційно-технічна платформа комплексних оперативно-тактичних навчань «ЛІНІЯ 102» [3, с. 156–201]. Дана ділова гра являє собою комплексні оперативно-тактичні навчання. Вона запроваджена як різновид навчальної або позанавчальної роботи з курсантами та студентами випускних курсів. Інформаційно-технічна платформа впроваджена в усіх навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ. Вона розміщена на хостингу та підтримується фахівцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Веб-вузол 102.dduvs.in.ua має вигляд (рис. 1):

Рис. 1. Загальний вигляд веб-ресурсу «Лінія 102»

Інформаційно-технічна платформа складається з таких навчальних місць (рис. 2):

Рис. 2. Загальний вигляд інформаційно-технічної платформи «Лінія 102»

Розглянемо телекомунікаційні можливості цієї інформаційно-технічної платформи [4, с. 76–78]. Інформаційно-технічна платформа дає можливість безперервної передачі відеозображення та акустичного сигналу до умовного штабу тренінгу з найбільш важливих місць проведення рольової гри. Умовно можна поділити відеопотоки з цих місць на дві групи, а саме: зі стаціонарних навчальних робочих місць та з мобільних навчальних робочих місць інформаційно-технічної платформи навчань «Лінія 102».

Розглянемо першу групу. Передавання відеозображень та аудіосигналу зі стаціонарних навчальних робочих місць, а саме: оператора 102, диспетчера та начального відділу поліції, в якому розміщені робочі місця чергового відділу, слідчого, оперативного працівника та спеціаліста, здійснюється за допомогою відеокамер, які під'єднуються до комп'ютерів за допомогою USB роз'єму та програмної оболонки "Communication

Services". В результаті з відеосервера, який встановлений у штабі, можна побачити все, що відбувається на навчальних робочих місцях та почути, по черзі переключуючи мікрофони на потрібне робоче місце, учасників тренінгу.

Відеозображення спрямовується на великий екран за допомогою мультимедійного проєктора. Необхідне робоче місце можна збільшувати для більш зручного спостереження (рис. 3).

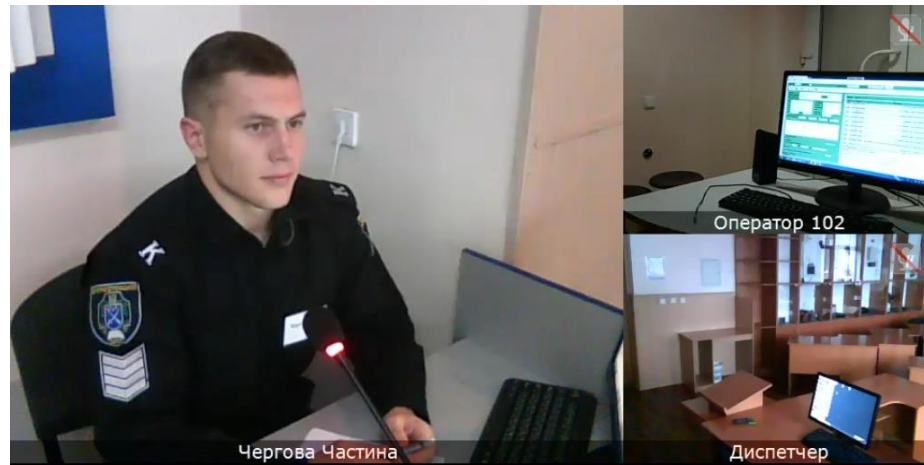

Рис. 3. Загальний вигляд оболонки "Communication Services"

В разі необхідності всі відеопотоки можна записувати на електронні носії та проглядати з метою акцентування правильності дій кожного учасника тренінгу.

На другому екрані у штабі «Лінія 102» відображуються події, які відбуваються на території університету, це умовні місця подій, місця проведення слідчо-розшукових дій, затримання підозрюваних та інших дій, які відбуваються під час тренінгів. Передавання відеозображення та звуку здійснюється за допомогою планшетів або смартфонів та програмної оболонки «Скайп», у вигляді як одиночних, так і групових відеоконференцій.

На початковому етапі ми використовували можливості 4G стільникового зв'язку, але потім територію університету обладнали Wi-Fi роутерами, що значно підвищило якість та безперервність передачі відеозображень та звуку до штабу навчань.

Метою даних навчань є підвищення практичної складової навчального процесу підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції та фахівців юристів державно-правової, цивільно-правової та кримінально-правової спеціалізації.

Основною задачею навчань є набуття та вдосконалення умінь та навичок у процесі виконання оперативно-службових завдань, юридичної та судової практики в умовах, максимально наближених до реальних.

У процесі навчань курсанти засвоюють комплекс практичних заходів працівників різних підрозділів поліції, набувають та вдосконалюють такі навички:

- опрацювання первинної інформації про кримінальні та інші правопорушення;
- порядок реєстрації такої інформації;
- робота у складі наряду патрульної служби, слідчо-оперативної групи;
- складання реєстраційних та процесуальних документів;
- користування технічними засобами фіксації інформації;
- кваліфікація правопорушень;
- процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій, тактичних прийомів дій працівників поліції;
- аналіз отриманої інформації, взаємодія між працівниками різних підрозділів, прояв винахідливості, ініціативи та самостійності.

Висновок. Використання навчально-інтерактивного комплексу «Лінія-102» створює унікальні умови для розвитку творчого потенціалу курсантів, на прикладному рівні пов'язує навчальний процес із практичною складовою майбутньої професії, скорочує терміни набуття здобувачами вищої освіти практичних навичок, суттєво підвищує їх мотивацію до навчання, сприяє формуванню емоційно-психологічної стійкості у майбутніх поліцейських, створює умови для заглиблення в аспекти суміжної юридичної та правоохоронної діяльності на навчальному етапі набуття професії, сприяє вдосконаленню навчального процесу у закладах зі специфічними умовами навчання, формує іміджевий потенціал нової поліції. Пропонуємо більш активно використовувати напрацювання

по квест-технологіях Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ іншими навчальними закладами системи МВС.

Бібліографічні посилання

1. Осяк С.А. Образовательный квест – современная интерактивная технология. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20247>
2. Доскевич Г. О. Методичні рекомендації з проведення практичних занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції. *Департамент персоналу, організації освітньої та наукової діяльності управління професійної освіти і науки МВС України*. Київ, 2018. 5 с.
3. Краснобрижний І.В., Прокопов С.О., Рижков Е.В. Інформаційне забезпечення професійної діяльності: навчальний посібник. Дніпро: ДДУВС, 2018. 218 с.
4. Прокопов С.О. Телекомунікаційне супроводження професійно-ділової гри "Лінія 102". *Матеріали науково-практичного семінару «Використання сучасних інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України»* (24 листопада 2017 р.). Дніпро: ДДУВС, 2017. С. 76–78.

Надійшла до редакції 24.04.2019

References

1. Osyak, S.A. (2015) *Obrazovatel'nyy kvest – sovremennaya ynteraktyvnaya tekhnolohyya* [Educational quest is a modern interactive technology]. *Sovremennyye problemy nauky y obrazovanyya*. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20247> [in Russ.].
2. Doskevych, H.O. (2018) *Metodychni rekomendatsiyi z provedennya praktychnykh zanyat' u formi politseys'koho kvestu v zakladakh vyshchoyi osvity, yaki zdiysnyuyut' pidhotovku kadriv dlya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny ta Natsional'noyi politsiyi*. Departament personalu, orhanizatsiyi osvity i naukovoyi diyal'nosti upravlinnya profesynoyi osvity i nauky MVS Ukrayiny [Methodical recommendations for practical training in the form of police quest in higher education institutions that provide training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police. Department of Personnel, Organization of Educational and Scientific Activity of the Vocational Education and Science Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kyiv [in Ukr.].
3. Krasnobryzhyi, I.V., Prokopov, S.O., Ryzhkov, E.V. (2018) *Informatsiyne zabezpechennya profesynoyi diyal'nosti* [Information support for professional activity]: navchal'nyy posibnyk. Dnipro: DDUVS [in Ukr.].
4. Prokopov, S.O. (2017) *Telekomunikatsiyne suprovodzhennya profesynno-dilovoyi hry "Linia 102"* [Telecommunication support for the professional line 102 game]. *Materialy naukovopraktychnoho seminaru «Vykorystannya suchasnykh informatsiynykh tekhnolohiy v diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny»* (24 lystopada 2017 r.). Dnipro: DDUVS, 76–78 [in Ukr.].

SUMMARY

Krasnobryzhyi I.V., Prokopov S. O. Some aspects of use in educational process of trainings with elements of quest technologies. The authors have attempted to harmoniously combine intensive trainings, elements of quest technology and the latest software and training for audio and video telecommunication search for the most optimal algorithm for criminal analysis by National Police officers, which should improve the effectiveness of combating criminal acts.

The question of analysis of modern interactive teaching methods has been researched. The information business game "Line 102" was developed and implemented in the educational process of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. The structure of the training information and technical platform of complex operational-tactical exercises of the students, consisting of seven training places, operator of call-center, Situation Center Manager, attendant of department of police, Police Response Team, Investigator, Operational Officer and Criminal Officer, has been proposed. The multimedia capabilities of the platform for conducting trainings with application of the so-called quest-technology have been considered. The wider use of the informational and technical platform operating in the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs has been provided, accompanied by trainings using quest-technologies by other educational institutions of the Ministry of Internal Affairs for the development of the necessary practical skills among the staff of the National Police of Ukraine in order to improve the quality of their performance of their official duties.

In the course of training, cadets learn a set of practical activities of police officers, acquire and improve the following skills: processing of primary information on criminal and other offenses; procedure for registering such information; work as part of the outfit of the patrol service, the investigation team; preparation of registration and procedural documents; use of technical means of information obtaining; assessment of offenses; procedural procedure for conducting investigative (search) actions, tactical actions of police officers; analysis of the information received, interaction between employees of different divisions, display of ingenuity, initiative and independence.

Keywords: *technology, method, quest, gaming technology, information system, information and telecommunications system, teleconference, information technology platform, operational and tactical exercises.*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження Бідняка Ганни Сергіївни «Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств»*

Суспільно-політичні та економічні зміни, що у теперішній час відбуваються в Україні, супроводжуються загостренням криміногенної ситуації, зростанням кількісних та якісних показників злочинності. Серед злочинів, що посягають на гарантоване Конституцією України право на власність, найбільш складним у доказуванні є шахрайство, про що свідчать статистичні дані та слідча практика. У цілому, протягом п'яти років простежується стабільно високий показник загальної кількості зареєстрованих шахрайств, з яких лише 20 % кримінальних проваджень завершені обвинувальними актами, що направлені до суду. Вказане свідчить про недостатню ефективність засобів і методів, що використовуються правоохоронними органами під час розслідування шахрайств.

Варто зазначити, що шахрайство посягає не тільки на приватну власність громадян, а й на майно підприємств, установ та організацій. Дії шахраїв охоплюють все більше сфер суспільного життя та постійно вдосконалюються пропорційно до розвитку науково-технічного прогресу. Внаслідок цього, поряд із традиційними способами вчинення шахрайських посягань, набувають поширення й інноваційні способи, засновані на використанні сучасних технологій. Вказане зумовлює необхідність залучення до кримінального провадження широкого кола обізнаних осіб, результати дій яких значно розширюють можливості слідчого у збиранні, дослідженні та використанні доказової інформації під час розслідування шахрайства. Між тим виникає ряд проблем щодо використання спеціальних знань, пов'язаних із залученням обізнаних у різних сферах діяльності спеціалістів, проведенням експертиз, оформленням результатів застосування спеціальних знань.

Цілком очевидно, що у сучасних умовах перед криміналістикою постає завдання розробки нової концепції комплексного розгляду використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств. З цих позицій важко переоцінити актуальність і значимість обраної теми монографічного дослідження як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Викладене свідчить про наявність наукової проблеми, її актуальність та обумовлює своєчасність проведеного Г.С. Бідняк дослідження, мета якого полягає у розробці теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо ефективного використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств.

Дослідження виконано відповідно до Переліку загальнокафедральних тем наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2015-2019 рр., а також у межах загальноуніверситетської наукової теми Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Теорія і практика застосування кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, кримінологічних, криміналістичних заходів протидії злочинності в Україні органами внутрішніх справ» (державний реєстраційний номер 0112Ш03551).

Переконливість і достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна і емпірична база роботи, завдяки яким автор дослідила найдрібніші деталі залучення обізнаних осіб при розслідуванні шахрайств.

Варто схвалити потужні емпіричні дані дослідження, які складають узагальнення 170 матеріалів кримінальних проваджень за фактами шахрайства; 420 висновків судових експертів; дані офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури та МВС України за 2013-2017 рр.; результати анкетування 226 слідчих та слідчих суддів, 239 працівників оперативних підрозділів, 120 інспекторів-криміналістів Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської областей та 275 працівників експертних установ системи МВС та МЮ України. Отриманні автором наукові положення базуються на використанні та аналізі 215 наукових джерел

Результати дослідження автора є аргументованими та переконливими, вони отри-

* Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

мані завдяки достатнього використання наукових джерел, емпіричного матеріалу та вмілому використанню різноманітних методів наукового пізнання. Зазначене дозволяє зробити висновок, що авторка досягнула поставленої мети та обґрунтував низку нових концептуальних у теоретичному плані та значимих у практичному відношенні положень.

Результати роботи отримали належну апробацію, зокрема розглядалися й обговорювалися на численних державних та міжнародних науково-практичних конференціях й семінарах протягом 2008-2017 років.

Таким чином, обґрунтованість та достовірність отриманих результатів, висновків і пропозицій забезпечена завдяки використанню широкого кола джерел різноманітних методів наукового і практичного аналізу поставлених проблем. Дослідженню проблемних питань притаманний авторський підхід, наведення переконливих аргументів під час обґрунтування власної точки зору.

Обрані Г.С. Бідняк аспекти дослідження дозволяють якнайширше охопити проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його наукову новизну та визначають внесок автора в розроблення зазначеної проблематики, є, на нашу думку, такі положення й висновки: сформульовано поняття способів вчинення шахрайств та надано їх класифікацію; з'ясовано слідову картину вчинення шахрайських посягань; конкретизовано поняття та форми використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств; визначено коло суб'єктів, які використовують спеціальні знання при розслідуванні шахрайств; розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання діяльності спеціаліста та експерта; розкрито особливості участі спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайств та окреслено проблемні питання, пов'язані із його участю; зазначено особливості призначення та проведення почеркознавчої та технічної експертизи документів при розслідуванні шахрайства; обґрунтовано роль висновку експерта при розслідуванні шахрайств; висвітлено основні напрямки вдосконалення використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств.

Крім розглянутих вище положень, у роботі містяться й інші висновки, пропозиції та рекомендації, які в сукупності й забезпечують належний рівень її новизни.

Наукова праця Г. С. Бідняк містить вагомий результат, що у сукупності сприяють вирішенню як важливої наукової проблематики, так і суто практичних питань використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств. Окремі висновки і рекомендації, які викладені в монографії, можуть бути використані безпосередньо працівниками правоохоронних органів у кримінальних провадженнях, а також у практичній діяльності, як рекомендації, спрямовані на оптимізацію залучення спеціалістів, експертів та інших обізнаних осіб.

Повною мірою матеріали монографії «Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств» можуть бути використані у навчальному процесі, як відомчого вищого навчального закладу МВС України, який здійснює підготовку кадрів для органів внутрішніх справ, так й інших юридичних навчальних закладів при викладанні дисципліни «Криміналістика».

Заслугує на схвалення структура роботи, в якій у логічній послідовності від загального до окремого, у межах трьох розділів, дев'яти підрозділів досліджуються визначені питання. Архітектура даної наукової праці є вдалою й дозволила оптимально висвітлити позначену проблематику.

У першому розділі роботи розглянуто поняття шахрайства та запропоновано криміналістична класифікація цих злочинів, описані способи вчинення шахрайств й наведена криміналістична класифікація типових слідів, що виникають під час вчинення шахрайств. У другому розділі висвітлено структуру та форми спеціальних знань, вказані суб'єкти використання спеціальних знань, розглянуто особливості участі спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій. Третій розділ присвячений висвітленню особливості проведення найбільш поширених експертиз при розслідуванні шахрайств, а саме почеркознавчих експертиз, технічних експертиз документів та інших видів експертиз, а також оцінки висновку експерта. Завдяки вдалої структури роботи авторка зуміла успішно досягти мети дослідження і здійснити теоретичне осмислення інституту використання спеціальних знань під час розслідування шахрайств.

При достатньо високому науковому рівні рецензованої роботи вважаємо доречним звернути увагу на наявність у монографії дискусійних чи таких, що потребують додаткової аргументації положень, які потребують уточнення чи пояснення та можуть бу-

ти предметом обговорення під час публічного захисту.

Авторка дотримується точки зору тих науковців, які вважають, що слідчий, слідчий суддя, суд володіють спеціальними знаннями, які відносяться до питань виявлення доказів, тактики та порядку проведення слідчих дій, оцінки доказів. Вважаємо, що в даному випадку змішуються поняття «спеціальні знання» у широкому та вузькому сенсі. У першому значенні до спеціальних знань безумовно відносяться правові знання слідчого та інших професійних суб'єктів доказування. У вузькому сенсі спеціальні знання визначаються у судочинстві як протилежні правовим знанням, які відносяться до неюридичних галузей.

У роботі авторка надає визначення та наводить ознаки спеціальних знань, які вимагають додаткової аргументації: 1) до спеціальних знань включені навички, але вони характеризують не знання (інформація, що міститься у свідомості), а практичні уміння особи застосовувати знання; 2) вказано, що спеціальні знання використовуються для збирання та дослідження доказів, але вони застосовуються й для оцінки доказів; 3) підкреслено, що знання використовуються у випадках та в порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством, але далі в роботі вказані такі непроцесуальні види використання знань як ревізія, перевірка за обліками та ін.

Авторкою вказано на таку непроцесуальну форму використання спеціальних знань, як присутність слідчого під час проведення експертиз. На думку рецензента присутність слідчого (а також іншої особи) під час провадження експертного дослідження є організаційно-правовим різновидом проведення експертизи.

Авторка не зазначає у переліку форм використання спеціальних знань на участь в слідчих (розшукових) діях перекладача, психолога, педагога, проведення попередніх досліджень слідів злочину, відомчих перевірок. Цікавою була б думка авторки з цього приводу.

У підрозділі «Використання спеціальних знань під час експертних досліджень при розслідуванні шахрайств» розглянуто комп'ютерно-технічні, економічні експертизи однак поза увагою автора залишились сучасні досягнення інших родів та видів судових експертиз.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що наведені зауваження здебільшого мають дискусійний характер, підкреслюють актуальність досліджуваної проблематики і не знижують загальну позитивну оцінку роботи Г.С. Бідняк.

Г.О. Спіцина, доктор юридичних наук, доцент

І.Р. Шинкаренко, кандидат юридичних наук, професор

(Харківський науково-дослідний інституту судових експертиз)

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Філіппова Станіслава Олександровича «Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст та реалії України»*

Очевидною є наявність у світі наукового інтересу до проблем розвитку транскордонних відносин. Наукові дослідження у цій сфері здійснюються фахівцями різних наукових галузей, особливо поширеними останнім часом є мультидисциплінарні дослідження. Навіть перелік основних, найбільш авторитетних наукових журналів, у яких публікуються їх результати, яскраво ілюструє рівень зацікавленості транскордонною тематикою: «Journal of Borderlands Studies», «Border Crossing», «Cross Border Studies in Ireland», «International Journal of Migration and Border Studies», «Cross Border Journal for International Studies», «Crossing the Border: International Journal of Interdisciplinary Studies», «Border Criminologies». Значним потенціалом у зв'язку з цим мають кримінологічні дослідження, на які очевидним є запит і з боку практики правозастосування. Разом із тим слід констатувати, що в Україні, незважаючи на транзитний статус нашої держави та високий рівень її євроінтеграційних досягнень, недостатньо дослідженими до недавнього часу залишалися проблеми «тіньової» транскордонності, яка є ознакою виникнення та генезису транскордонної злочинності.

Монографія С. О. Філіппова, яка рецензується, вдало заповнює цей умовний науковий вакуум, демонструючи результати досліджень ефективності різних практик протидії транскордонній злочинності не тільки в Україні, але і в глобальному контексті, що не залишає сумнівів у її своєчасності та актуальності.

У світі накопичено значний досвід реалізації різних стратегій запобігання злочинності на кордоні – в діапазоні від стратегії деструкції криміногенного потенціалу у прикордонні до стратегії зниження можливості вчинення злочинів шляхом запровадження інноваційних методик контролю, інформаційного взаємобміну між сусідніми державами, широкого залучення можливостей міжнародних правоохоронних агентств, таких як Європол або Європол.

Цей досвід досліджено автором монографії, узагальнено та показано перспективи його імплементації в українських реаліях. Слід вітати спробу автора керуватися при цьому методологією системного аналізу на основі синергетичного підходу. Вдалим слід визнати обраний напрям дослідження проблем протидії транскордонній злочинності в їх діалектичному поєднанні з проблемами забезпечення прикордонної безпеки. В результаті С. О. Філіпповим запропоновано кримінологічний підхід до пошуку балансу між бар'єрністю та контактністю кордону в контексті інтернаціоналізації кримінальних загроз.

Структура роботи є цілком логічною. Ґрунтовно досліджено систему детермінації транскордонної злочинності та її економічної природи. Проаналізовано вплив політичних чинників на транскордонну злочинність, визначено особливості системного взаємозв'язку між нею та корупцією.

Даючи характеристику кількісно-якісним показникам транскордонної злочинності, автор охарактеризував явище поліморфізму злочинності. Це відкриває можливість передбачити багатовимірність та різноманітність критеріїв її типології та систематизації з огляду на постійний процес її модернізації та набуття нею нових форм і якісних характеристик. На наш погляд, слушним є висновок про те, що розвиток форм транскордонної злочинності можливий за аддитивною або за синергетичною моделлю. Криміногенний потенціал у першій моделі передбачає суму криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин у різних державах. У другій моделі сукупність криміногенних потенціалів учасників транскордонних відносин перевищує їх просту суму.

Оскільки протидія транскордонній злочинності є системою, що поєднує соціально-правовий механізм протидії зі специфічним механізмом забезпечення прикордонної безпеки, то її ефективність залежить від збалансованого функціонування даних механізмів. З цього автор робить слушний висновок, що ефективність протидії транскордонній злочинності визначається адекватністю політики у сфері протидії злочинності рівню кримінальних загроз у транскордонних відносинах, дієвістю запобіжного впливу на

* Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монограф. Одеса : Фенікс, 2019. 452 с.

комплекс детермінації злочинності та деструктивного впливу на реальну злочинність.

Окремо досліджено конфігурацію міжнародної системи транскордонної злочинності в її інституційному та нормативно-правовому вимірах. Серйозну увагу автором приділено висвітленню закордонного досвіду протидії злочинним проявам на державних кордонах у різних регіонах світу. Зокрема, детально проаналізовано загальноєвропейську систему протидії незаконному переправленню мігрантів, яка побудована в ЄС, систему боротьби з контрабандою наркотиків на кордонах США, показано зв'язок транскордонної злочинності з некриміналізованими формами правопорушень на митних кордонах. Окремо автор зупинився на кримінальних загрозах, пов'язаних із транскордонним тероризмом, та методах реагування на них. Даний досвід піддається порівнянню з українськими реаліями з точки зору його практичного застосування в інтересах нашої держави.

Ця порівняльна частина монографії підводить читача до думки, що прийнятний рівень ефективності протидії транскордонній злочинності прогнозовано забезпечується лише шляхом побудови білатеральної системи протидії. Це передбачає комплексний механізм забезпечення інтеперабельності суб'єктів протидії у сусідніх державах, що потребує відповідного нормативного закріплення. З цією метою автор пропонує низку змін до Закону України «Про транскордонне співробітництво», які, як нам здається, можуть викликати певну критику фахівців суміжних галузей, але, поза сумнівом, у випадку їх ухвалення, прогнозовано сприятимуть підвищенню ефективності правозастосування в інтересах запобігання правопорушенням у прикордонні.

Практичну цінність має заключний розділ монографії, у якому розглянуто прикладні проблеми реалізації державної політики у сфері протидії транскордонній злочинності. У ньому висвітлено антикриміногенне значення окремих елементів системи запобігання, наприклад, прикордонного контролю, аналізу ризиків, участі громадськості в запобіганні злочинності. На цій основі автором, з одного боку, запропоновано заходи деструкції детермінаційного комплексу злочинності, з іншого – новий погляд на стратегію зниження можливості вчинення транскордонних правопорушень крізь оптику концепції «інтелектуального кордону». На думку науковця, це забезпечить життєздатність, дієвість, продуктивність та ефективність запропонованої структурно-функціональної кластерної моделі протидії транскордонній злочинності.

Отже, як висновок, зазначимо, що рецензована монографія С. О. Філіппова адекватним чином відображає сучасні проблеми, пов'язані із протидією транскордонній злочинності, відображає розвиток євроінтеграційних процесів, містить рекомендації та пропозиції з розв'язання практичних проблем шляхом вдосконалення законодавства та застосування організаційно-правових заходів, забезпечення належного рівня доктринальної та організаційної уваги до надважливої кримінологічної проблеми.

*Професор кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент
В.В. Шаблюстий*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У II КВАРТАЛІ 2019 р.

➤ **16 травня 2019 року** у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбулася Підсумкова науково-практична конференція за результатами проведення конкурсу наукових робіт здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ЗВО МВС України.

До участі у II турі конкурсу було подано 66 робіт. У результаті вибороли право захищати свої дослідження у ході підсумкової конференції 33 здобувачі вищої освіти. Як зазначають організатори заходу, його ключова мета – пошук та підтримка обдарованої молоді.

Особливістю цього річного конкурсу стало нововведення – «сліпе» рецензування. Науковці з вищих навчальних закладів системи МВС колективно оцінювали роботи з шифрами, після чого оцінки були підсумовані. Лише на фінальному етапі стали відомі імена учасників та переможців. Урочисте відкриття і публічний захист проходили на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Із вітальними промовами перед учасниками заходу виступили ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменко та заступник начальника відділу професійної підготовки управління професійної освіти та науки Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС О. Тарасенко. Як зазначив А. Фоменко, проведення щорічного конкурсу наукових робіт у ДДУВС – це важливий крок на шляху до розбудови держави.

До складу організаційного комітету увійшли: проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко, заступник начальника відділу професійної підготовки управління професійної освіти та науки Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС О. Тарасенко, начальник відділу організації наукової роботи ДДУВС О. Марченко, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ О. Балинська, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка Є. Письменський, начальник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ Н. Домброван, старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії будівництва та оперативного застосування НАНГУ Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України С. Белай.

У рамках конференції студенти та курсанти захищали свої роботи у 10-и номінаціях: «Кримінальне право та криминологія», «Кримінальний процес, криміналістика та судова експертиза», «Науки оборонної та безпекової сфери», «Адміністративно-

правові науки», «Інформаційні технології та кібербезпека», «Економічні науки та фінанси» тощо.

Серед тем, яким приділили увагу: дитяча безпритульність в Україні, смертна кара як вид покарання за особливо тяжкі злочини, тероризм, методи боротьби з корупцією, нормативно-правове регулювання сурогатного материнства в Україні, протидія торгівлі органами людини та ін.

Учасники виступали з публічними захистами, після чого відповідали на питання із зали та від організаційного комітету. Після захисту наукових робіт члени журі визначили переможців. За результатами оцінок перше місце вибороли 11 здобувачів вищої освіти, серед яких 3 представники Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Друге місце посіли 11 студентів та курсантів, серед яких – 5 представників ДДУВС.

Третіми за результатами конкурсу стали 12 юнаків та дівчат, серед яких представник ДДУВС.

➤ *28 травня 2019 року у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції». До роботи заходу в рамках українсько-литовського бізнес-форуму долучилися і представники делегації Литовської Республіки.*

Мета конференції – створення у закладі сприятливої для інтелектуального та професійного розвитку атмосфери, підвищення престижу галузевої науки. Відкрила науковий захід проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко. «Одним із завдань конференції є пошук обдарованої молоді. Але новацією сьогоденного конкурсу є нові напрями наукових робіт, у тому числі й економічний. Хочу побажати всім успішних виступів і цікавої дискусії», – зазначила вона.

У роботі конференції взяли участь здобувачі вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. До участі в конкурсі було подано 40 робіт. Лише 19 з них відібрано для публічного захисту. Серед тем, які розглядали студенти та курсанти: феномен масової культури як фактор трансформації масової свідомості, право на доступ до інтернету в епоху глобалізації, агресія в кримінальному праві у міжнародному та національному вимірах, тероризм як загроза національній безпеці тощо.

Після захисту доповідей члени журі обрали найкращих. Ними стали: студентки юридичного факультету Дар'я Фоміна та Марина Зеленіна, курсантки факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Євгенія Денисенко та Віолетта Рец, курсантка факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Марина Патріман, студентка юридичного факультету Дар'я Возна та студентка факультету соціально-психологічної освіти та управління Руслана Сокол.

До церемонії нагородження долучилися почесні гості – представники делегації Литовської Республіки: Віце-міністр економіки та інновацій Литовської Республіки К. Рояка, Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні М. Януконіс, Президент Вільнюської торгово-промислової та ремісничої палати С. Леонавічус, Представник Вільнюської торгово-промислової та ремісничої палати Д. Вільчінскайте, а також Почесний консул Литовської Республіки у м. Дніпро В. Півняк.

У рамках візиту литовської делегації до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ відбулася робоча зустріч керівництва вищу з почесними гостями. Перший проректор ДДУВС В. Ковбаса розповів про ключові напрями діяльності закладу вищої освіти, а також про результати пілотного проекту з підготовки поліцейських офіцерів громади, який щойно завершився у Дніпрі. Він наголосив і про перспективи співпраці з литовськими колегами у найближчому майбутньому. Окрім цього, проректор ДДУВС Л. Наливайко презентувала діяльність Центру литовського права за рік. Зокрема, основну увагу було зосереджено на здобутках центру та заходах, які проводились у рамках співпраці. Високу ефективність роботи відзначили представники литовської делегації.

У ДДУВС НА ГРОМАДСЬКИХ ЗАСАДАХ ПРАЦЮЄ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА ЛАБОРАТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Сучасна динаміка державно-правового розвитку України висуває нові дослідницькі пріоритети, що особливо актуалізує вивчення всієї сукупності чинників, які формують основу демократичної, правової держави. Посилення уваги до проблематики забезпечення прав людини як з боку науковців, так і практичних працівників детерміновано глибокими трансформаційними змінами у політичній, соціально-економічній, культурній та інших сферах. Усвідомлюючи потребу розв'язання проблем забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, комплексної протидії гендерній сегрегації та дискримінації, домашньому насильству, для представників правничої науки постало закономірне питання про створення відповідного наукового підрозділу в Україні.

Як основна рушійна сила і осередок розвитку юридичної науки, саме **Національна академія правових наук України** як вища галузева наукова установа, стала ініціатором створення наукової лабораторії, що на постійній основі здійснювала б наукову, навчальну, виховну діяльність у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і утвердження гендерної рівності. Переймаючи існуючий досвід створення таких дослідницьких центрів, було прийнято рішення про започаткування наукового підрозділу з подвійним підпорядкуванням.

У лютому 2017 року між провідним вищим навчальним закладом у Дніпрі – **Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ та Науково-дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України** був укладений договір про співпрацю в напрямку здійснення фундаментальних та прикладних досліджень і взаємного обміну досвідом та спільну діяльність в напрямку об'єднання зусиль для створення й організації роботи **Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності**.

Заснована Постановою Президії Національної академії правових наук України № 102/12 від 16 березня 2017 року, за свою коротку історію існування та на громадських

засадах, наукова лабораторія інтегрувалась до загальнодержавного механізму забезпечення прав і свобод людини, відновлення соціальної справедливості через активну науково-дослідну та практичну діяльність. Метою її роботи є захист прав і свобод людини і громадянина, прав ВПО, осіб, які постраждали від гендер-

ної нерівності, домашнього насильства, як у мирний час, так і в умовах конфлікту.

Завідувач Лабораторії – Лариса Романівна Наливайко, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України.

Результатом проведення наукових досліджень стало опублікування: 2 монографій, 4 колективних зарубіжних монографій, 76 наукових фахових статей, 2 методичних рекомендацій, 70 тез доповідей на науково-практичних конференціях, 9 курсантських та студентських конкурсних наукових робіт.

З наукової тематики лабораторії здійснюють підготовку 3 кандидатських дисертацій. 21 грудня 2018 р. науковий співробітник Лабораторії **І.О. Грицай** захистила докторську дисертацію на тему: «Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект» (науковий консультант – **Л.Р. Наливайко**).

За період роботи Лабораторії було організовано та проведено низку науково практичних заходів, орієнтованих на цільове вирішення соціальних проблем.

Основні науково-практичні заходи, що проводились Лабораторією були спрямовані на теоретичне та прикладне забезпечення гендерної рівності, прав внутрішньо переміщених осіб, протидії домашньому насильству, а також привернення уваги громадськості, державного сектору до існуючих проблем у цих сферах. Проведення заходів стало можливим завдяки тому, що **Лабораторія створила та налагодила відносини з міжнародними та національними партнерами**, серед яких: Офіс Ради Європи в Україні, Фонд народонаселення ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Міністерство соціальної політики України, Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Дніпропетровська обласна рада, Головне територіального управління юстиції у Дніпропетровській області, Міжнародна організація «Ла-Страда Україна», Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників» та інші організаціями та багато ін.

Серед ключових науково-практичних заходів слід виділити:

- заходи у сфері забезпечення гендерної рівності та подолання гендерної дискримінації:

Круглий стіл «Гендерна рівність та гендерна недискримінація в освітній сфері: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення», 19 травня 2017 р.; Панельна дискусія «Право жінки на гідну працю», 06 березня 2017 р.; Круглий стіл «Сучасний погляд на гендерну політику», 31 травня 2018 р.;

Всеукраїнський форум «Рівні права – великі можливості», 17 травня 2018 р.; Форум «Досвід реалізації гендерних у місцевих та регіональних програмах» в рамках проекту «Підвищення видимості жінок та боротьба з гендерними стереотипами у національній та місцевій політиці України», 10 жовтня 2016р.

Співробітники взяли участь у якості експертів у науково-практичних заходах партнерів щодо забезпечення гендерного паритету:

Семінар «Міжвідомче реагування на гендерно-обумовлене насильство у контексті надання допомоги постраждалим від конфлікту на сході України: посилення потенціалу цільової робочої/експертної групи щодо розробки методичних рекомендацій «Правовий захист постраждалих від ГОН» для Дніпропетровської області», Фонд народонаселення ООН в Україні (м. Київ); *Круглий стіл на тему «Зміцнення міжвідомчого реагування на гендерно-обумовлене насильство в Україні», Фонд Народонаселення*

ООН в Україні (15 березня 2017, м. Київ); Форум «Разом за Україну, вільну від насильства щодо жінок», Фонд Народонаселення ООН в Україні (25 вересня 2017 р., м. Київ); Перший український жіночий конгрес, (22-23 листопада 2017 р., м. Київ) та Другий український жіночий конгрес, (7-8 грудня 2018 р., м. Київ); Семінар «Попередження проявів сексистської реклами: інструменти місцевих органів влади та взаємодія із громадянським суспільством», Міністерство соціальної політики України, Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні, Українська Асоціація Маркетингу (20 жовтня 2017 р., м. Дніпро); Медійний марафон «Рівність у політиці», Національний Демократичний Інститут Міжнародних Відносин (НДІ) спільно з Дніпропетровською обласною державною адміністрацією, Дніпропетровською обласною радою, Дніпропетровською міською радою (13 березня 2018 р., м. Дніпро); Форум «Рівні права-великі можливості», Дніпропетровська обласна рада, Громадська організація «Жінки плюс», КП «Представництво Придніпров'я» (17 травня 2019 р.); Форум «Гендерна політика» в рамках якого відбулось визначення переможців всеукраїнського конкурсу соціальних відеороликів на гендерну тематику, Дніпропетровська обласна рада.

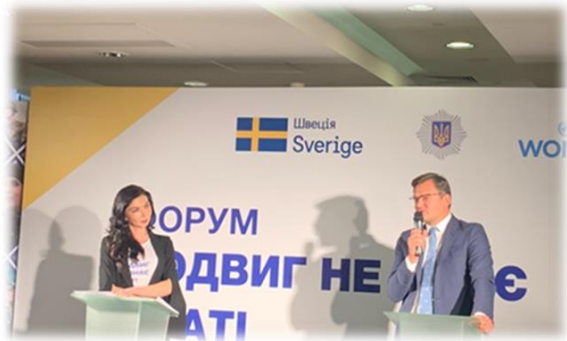
Окремої уваги заслуговують заходи, що проводить Міністерство внутрішніх справ України з питань гендерної рівності, в яких беруть участь наукові співробітники Лабораторії:

- *Всеукраїнський форум «Гендерна політика МВС: рівні можливості кожному»* в рамках проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Інтегрування кращого міжнародного досвіду у систему освіти поліції в Україні», (9 жовтня 2018 р., м. Київ).

10 жовтня 2019 р. відбувся форум «Подвиг не знає статі» за ініціатииви Міністерства внутрішніх справ України та за підтримки ООН

Жінки в Україні (UN Women Ukraine). Мета форуму – розповісти про досягнення сектору безпеки, які зроблені в напрямку забезпечення рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків – гендерної рівності.

3-4 вересня 2018 р. – *Тренінг для викладачів вищих навчальних закладів МВС «Жінки. Мир. Безпека. Гендерні аспекти конфліктів»*. Мета – формування розуміння викладачами гендерних аспектів конфліктів, вмінь ідентифікувати та враховувати їх у підготовці фахівців Національної поліції. Організатор: Міністерство внутрішніх справ України, Координатор проектів ОБСЄ в Україні та Національна поліція України.

- заходи у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: *Семінар «Сприяння реалізації прав і свобод громадян: міжнародні стандарти»*, 27 лютого 2018 р.; *Всеукраїнська науково-практична конференція «Безоплатна правова допомога в Україні: шляхи подальшого розвитку та модернізації»*, 05 жовтня 2018 р.; *Семінар-практикум «Захист прав внутрішньо переміщених осіб»*, 28 квітня 2019 р.

Круглий стіл «Внутрішньо переміщені особи: проблеми повернення та інтеграції на місцях попереднього проживання», 15 травня 2019 р.

18 червня 2018 року відбувся круглий стіл «*Проблеми захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: вітчизняний та зарубіжний досвід*». Мета – пошук шляхів врегулювання військового конфлікту на території України в рамках міжвідомчого співробітництва, пошук ефективних шляхів захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб. **Організатори:** Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності та Дніпропетровська обласна державна адміністрація. **Учасники:** Постійний представник Президента України в АРК, Генеральний консул Німеччини, керівник проєкту Офісу Ради Європи в Україні, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, навчальних закладів регіону. Учасники обговорили актуальні для переселенців питання, удосконалення українського законодавства та його відповідність міжнародним стандартам, правова допомога, найкращі європейські практики.

Протягом 3-11 листопада 2018 року завідувач Лабораторії – Лариса Наливайко та науковий співробітник Ірина Грицай в межах Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» у складі делегації від України здійснили **робочу поїздку до Черногорії та Боснії і Герцоговини** – балканських держав, які зіткнулися з проблемою вимушеного переміщення. **Мета поїздки** – дослідження політики і практики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО), забезпечення довготривалих рішень на національному і місцевому рівнях.

3-4 квітня 2018 р. співробітники долучились до **Міжнародної конференції «Права біженців та внутрішньо переміщених осіб: кращі європейські практики та шляхи їх імплементації в Україні»**, (Національна академія правових наук України, м. Харків);

22 травня 2019 р. відбувся міжнародний форум, присвячений проблематиці та перспективам реалізації Проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». Проект імплементується в Україні в межах Плану дій Ради Європи для України на 2018 - 2021 роки. Підсумком заходу стала спільна розробка шляхів покращення законодавства України та пропозицій вдосконалення практики національних судів з питань внутрішнього переміщення у відповідності до

стандартів Ради Європи. Також окреслено подальші моделі взаємодії Офісу Ради Європи в Україні та Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності. Науковий співробітник пройшли тренінг з питань ВПО та отримали сертифікати тьютерів (тренерів) для підготовки фахівців з захисту ВПО

- заходи у сфері протидії та запобіганню домашньому насильству: *Консультації з громадськістю «Комплексний підхід до запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі в Україні: роль громадських об'єднань»*, Міністерство соціальної політики України, Фонд Народонаселення ООН в Україні, УВКБ ООН та ГО «Право на здоров'я в Україні» (18 липня 2018 р., м. Київ);

У рамках Міжнародної правозахисної акції «16 днів проти насильства» та Всеукраїнського тижня права Лабораторією спільно з Дніпропетровською ОДА щорічно проводиться науково-практичний захід присвячений протидії насильству щодо жінок.

8 грудня 2017 р. проведено міжнародний форум «Політика попередження та протидії гендерному насильству в Україні: імплементація міжнародних стандартів та проблеми суспільного сприйняття».

07 грудня 2018 р. – регіональну конференцію на тему «Протидія гендерно обумовленому насильству в Україні: правовий захист та реабілітація жертв». Мета – напрацювання практичних рекомендацій щодо покращення або створення систем і механізмів взаємодії суб'єктів при здійсненні заходів з попередження гендерно зумовленого насильства в суспільстві та надання комплексної допомоги постраждалим у відповідності до національного законодавства та міжнародних стандартів.

22 лютого 2018 р. проведено *круглий стіл «Стратегія імплементації нового законодавства України в сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі»*.

Мета – презентація та обговорення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що набрав чинності 07 січня 2018 року, його безпосередніми розробниками та авторами; аналіз та роз'яснення різних практичних аспектів застосування закону.

Організатори: Мінсоцполітики, Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Дніпропетровська обласна рада, Навчально-наукова лабораторія дослідження правового статусу ВПО та забезпечення гендерної рівності, Фонд народонаселення ООН, Головне територіальне управління юстиції у Дніпропетровській області за підтримки Посольства Великої Британії в Україні. **Учасники:** очільники органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, громадські діячі, правозахисники, соціальні працівники, лікарі, науковці та всі ті, хто переймається проблемою насильства в Українському суспільстві.

6 вересня 2019 р. Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу ВПО та забезпечення гендерної

рівності з Дніпропетровською ОДА та Фондом народонаселення ООН провели науково-практичний захід для координації спільної роботи щодо протидії домашньому насильству – *конференцію для фахівців на тему «Концепція реалізації завдань запобігання домашньому насильству»* в Дніпропетровській ОДА. На заході вдалося визначити перспективні напрями діяльності регіональних установ всіх профільних міністерств, які опікуються питаннями домашнього насильства – Мінсоцполітики, Мін'юсту, МОЗ, МОН та МВС.

Для ефективної роботи *Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності* протягом **вересня-жовтня 2019 року** розширено науково-практичну співпрацю з національними експертами у сфері протидії соціальними проблемами та визначення перспективних напрямків і планів спільної роботи.

Обговорено спільну діяльність у сфері протидії домашньому насильству і насильству щодо дітей, гендерній дискримінації, проблемам захисту внутрішньо переміщених осіб з вітчизняними експертами та фахівцями з Німеччини, Литви і Хорватії. *Завідувач Лабораторії д.ю.н., професор, Заслужений юрист України Лариса Наливайко* презентувала партнерам різні напрями роботи наукового колективу та основні напрацювання.

Для гармонізації роботи у сфері забезпечення гендерної рівності **17 вересня** ві-

дбулася зустріч з радницею Міністра внутрішніх справ України з гендерних питань Вікторією Арнаутовою, яка відмітила активну діяльність, що здійснюється колективом Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності. Гендерні дослідження та концепцію роботи презентувала Лариса Наливайко і Віта Кононець. Завідувач Лабораторії зазначила, що гендерна політика реалізовується у науковому, навчальному, виховному напрямі тощо.

Результати зустрічі радниці Міністра внутрішніх справ України з гендерних питань презентувала в Міністерстві.

11 жовтня на зустріч з керівництвом Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, науковими співробітниками Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу ВПО

та забезпечення гендерної рівності завітала заступник Міністра внутрішніх справ України Катерина Павліченко. Ректор Андрій Фоменко представив плани наукового колективу щодо забезпечення гендерної рівності в Дніпропетровському регіоні та державі загалом. Завідувач Лабораторії Лариса Наливайко презентувала наукову, навчальну, виховну, просвітницьку діяльність, поділилась найближчими планами щодо наукових заходів та за запросила до участі представників міністерства.

За результатами зустрічі Катерина Павліченко відзначила активну роботу колективу і подякувала, що серед широкої тематики дослідження, особлива увага приділяється домашньому насильству, гендерній рівності у військовій організації. До бібліотеки Міністерства внутрішніх справ України передано комплект наукових праць, підготовлений науковими співробітниками Лабораторії.

Серед здобутків колективу є низка напрацювань практичного характеру.

На виконання доповідної записки МВС про підготовку матеріалів навчального курсу з гендерної рівності № 26781 від 29.08.2018 р. співробітниками Лабораторії підготовлено дистанційний курс для підготовки кадрів

для потреб Національної поліції та МВС (матеріали передано до ДПООНД МВС України).

В рамках лабораторії розроблено науково-методичні матеріали та викладаються для студентів юридичного факультету з вибіркових навчальних дисциплін «Гендерна політика», «Європейське антидискримінаційне право». Також, підготовлено Методичні рекомендації для патрульної поліції щодо попередження домашнього та гендерно-обумовленого насильства.

Лабораторія бере участь у практичному наданні правової допомоги особам, які постраждали від гендерної дискримінації, гендерно обумовленого насильства, сприяє захисту прав ВПО на регіональному рівні. Робота здійснюється через юридичну клініку

«Істина» та громадську приймальню Головного територіального управління юстиції у Дніпропетровській області

З виховною метою для курсантів і студентів організована лекція на тему «Жінка та війна» керівника Центру аеророзвідки М. Берлінської; патріотична акція «Оберіг для захисника»; презентація фільму «Війна – жіночого роду»; прем'єрний показ робіт Молодіжного конкурсу зі створення мультиплікаційного фільму «Гендерна рівність: руйнуємо стереотипи»; презентація першого документального фільму про жінок на війні «Невидимий батальйон»; флешмоб «Найбільший хештег проекту «Я МАЮ ПРАВО!»; лекція Народного депутата України М. Іонові на тему «Вирішення проблем забезпечення гендерної рівності: краща практика європейських держав»; лекція-бесіда Почесного Посла Фонду ООН з питань народонаселення в Україні М. Єфросиніної на тему «Розвиток особистості через забезпечення гендерного паритету в суспільстві» та ін.

На базі ДДУВС Лабораторія долучена до реалізації загальнонаціонального правопросвітницького проекту Мін'юсту «Я маю право», Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Національної стратегії у сфері прав людини, Концепції вдо-

сконалення інформування громадськості з питань Євроатлантичної інтеграції України та ін. Співробітники Лабораторії є постійними членами Координаційної ради з питань сімейної, гендерної політики, попередження насильства в сім'ї, протидії торгівлі людьми при Дніпропетровській обласній державній адміністрації, робочої групи з питань гендерно зумовленого насильства при Дніпропетровській ОДА. Лабораторія бере участь у заходах Програми розвитку сімейної та гендерної політики у Дніпропетровській області 2012-2021 роки, а також реалізація Стратегії розвитку гендерної і сімейної політики у Дніпропетровському регіоні.

Колектив Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності висловлює подяку всім небайдужим до вказаної наукової проблематики. Тісна співпраця з партнерами відкриває не тільки нові горизонти і перспективи роботи, а й задає нового формату діяльності і обміну досвідом.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ

З 28 січня по 9 лютого 2019 року старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ **Олександр Бондар** здійснив службове відрядження до **Республіки Польща**, взявши участь у Науковому стажуванні для освітян «Академічна доброчесність», яке проходило у місті Варшава на базі університету імені Вишинського (UKSW) за підтримки Фондації ADD. Метою стажування було ознайомлення із європейськими підходами щодо наукового плагіату і популяризації академічної доброчесності та поглиблення співпраці у цьому напрямку між науковою спільнотою України і Польщі.

Під час стажування польські експерти компанії Plagiat.PL презентували програму «Запобігання плагіату в освітньому та науковому середовищі. Програмні засоби для виявлення можливого плагіату у наукових та академічних роботах», під час якої були обговорені проблеми боротьби з явищем плагіату в науковій сфері. Учасники прийняли участь у дискусії щодо ефективності системи виявлення плагіату StrikePlagiarism.com та ознайомилися з досвідом компанії Plagiat.pl у боротьбі з феноменом плагіату серед науковців по всьому світу та в Україні.

У рамках програми наукового стажування відбулись брифінги на тему основних правових та організаційних моментів навчання у Польських закладах вищої освіти – легалізація документів, апостиль, нострифікація, переклади, особливості вступу та навчання (Фондація ADD).

Учасникам було презентовано стипендіальні і грантові програми, а також порядок подання заяв на фінансування навчання і проведення наукових досліджень у польських вищих навчальних закладах.

За результатами успішного проходження стажування старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Бондар Олександр Сергійович отримав сертифікат про участь в програмі стажування для освітян «Академічна доброчесність» Університету С. Вишинського (120 годин аудиторної та позааудиторної роботи).

➤ 3 20 по 23 лютого 2019 року завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності д.ю.н., доц. **Олег Кириченко** та доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії університету, к.ю.н., доц. **Микола Єфімов** відвідали **Республіку Казахстан**, взявши участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Подальше вдосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства», яка проходила у місті Астана.

Під час конференції завідувач О.В. Кириченко виступив з доповіддю на тему: «Система протидії злочинності в Україні», а М.М. Єфімов виступив у якості експерта під час обговорення проблемних питань за напрямом роботи конференції.

Крім того, науково-педагогічні працівники університету 21-22.02.2019 р. ознайомилися з пріоритетними напрямами наукових досліджень Академії правоохорон-

них органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан та Казахського гуманітарно-юридичного університету, їх здобутками, а також були визначені можливі напрями спільних наукових досліджень. Зокрема, попередньо було визначено з Академією правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан наступні напрями досліджень:

1. Злочин, кримінальний проступок та адміністративне правопорушення у законодавстві та в праві Республіки Казахстан та України.

2. Структурно-функціональне забезпечення органів досудового розслідування поліції та прокуратури під час кримінального переслідування за законодавством Республіки Казахстан та України.

3. Проблеми захисту прав і законних інтересів підприємців в Республіки Казахстан та України.

4. Теоретико-прикладні проблеми протидії терористичним актам Теоретико-прикладные проблемы противодействия террористическим актам в Республіки Казахстан та України.

5. Використання спеціальних криміналістичних знань під час протидії злочинам.

Під час зустрічі в Казахському гуманітарно-юридичному університеті з Директором Вищої школи права Пенем С.Г, заступником директора Вищої школи права по після вузівській освіті та розвитку Лозовою О.В. та директором НІ правової політики та конституційного законодавства, головним редактором журналу «Право и государство» Ударцевим С.Ф. були визначені можливі напрями співпраці: обмін досвідом стосовно можливостей розслідування окремих видів злочинів та їх запобігання; надання статей для публікації у науковому журналі «Право и государство».

➤ 3-10 березня 2019 року заступник декана факультету економіко-правової безпеки, к.ю.н. **Ельвіра Сидорова** та доцент кафедри кримінального права та кримінології, к.ю.н., доц. **Сергій Бабанін** здійснили службове відрядження до **Словацької Республіки**, взявши участь у навчальному курсі «Весняна академія медіації» у м. Кошице, який було організовано Освітнім центром позасудового рішення спорів «EDUKAČNÉ CENTRUM Mimosúdneho Riešenia Sporov», акредитованим Міністерством юстиції Словацької Республіки.

Програма практичного стажування складалася з трьох етапів.

Перший етап був присвячений вивченню теоретичних основ неогоціації, фасилітації та застосуванню їх в процесі вирішення спорів шляхом медіації, розглянуті основні поняття, сторони, які беруть участь у неогоціації та фасилітації та здійснений практичний тренінг з проведення цих процесів.

Другий етап включав в себе практичні заняття з проведення медіації при вирішенні цивільних, сі-

мейних та інших спорів у позасудовому порядку.

На третьому етапі слухачі розглянули питання здійснення нагляду за діяльністю медіаторів у Словаччині з боку держави та громадських організацій.

Під час стажування отримано знання з нового для України напрямку – медіації та її застосування під час практичної діяльності.

За результатами успішного проходження стажування представники Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ отримали сертифікати про участь у освітній програмі «Академія медіації» (58 годин аудиторної роботи).

➤ 18-21 березня 2019 року доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н. **Марина Волюшина** здійснила службове відрядження до **Королівства Нідерланди, м. Гаага**, взявши участь у ознайомчому візиті до Європолу, Камденської міжвідомчої мережі з питань повернення активів (CARIN) та Служби податкової інформації та розслідування (FIOD).

Представниця ДДУВС у складі групи експертів ознайомила з операційними можливостями Європолу, а саме з горизонтальними операційними послугами, операційним та координаційним центром.

Під час свого візиту експерти зустрілись з заступниками виконавчого директору Європолу Кетрін де Боле, які розповіли, як саме координується робота національних служб Європейського Союзу у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю.

Українським експертам було представлено сфери діяльності Європолу до яких входять: боротьба з незаконним обігом наркотиків; незаконна імміграція; боротьба з мережею торгівлі людськими органами; незаконний обіг транспортних засобів; кіберзлочинність; відмивання грошей; інтелектуальна власність; шахрайство з ПДВ; відмивання грошей та вистежуванням активів; мобільні організовані злочинні групи;

підробка грошей; тероризм.

Протягом зустрічі експертів з представниками Служби податкової інформації та розслідування (FIOD) вони ознайомились із роботою Служби, основним завданням якої є розслідування з економічних, фіскальних та фінансових шахрайств та управління в економічній та фінансовій сферах.

Будь-яке з п'яти головних міністерств Нідерландів (економіки, фінансів, закордонних справ, юстиції та охорони здоров'я, зайнятості та спорту) може доручити FIOD діяти на основі інформації про підозри на шахрайство. Служба податкової інформації та розслідування також є слідчим підрозділом для кількох фінансових спостерігачів.

Цікавою для українських експертів була зустріч із представниками CARIN. Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів – неформальна мережа представників правоохоронних органів і судових практиків, фахівців у галузі виявлення та розшуку активів, заморожування, арешту та їх конфіскації. Кожна держава-член представлена в мережі співробітником правоохоронних органів і судовим експертом (прокурором, слідчим тощо) залежно від правової системи держави. Головною метою створення CARIN є підвищення ефективності зусиль держав-членів у їхній діяльності, спрямованій на позбавлення злочинців незаконних доходів. На сьогодні CARIN має 54 зареєстрованих держав-членів в іноземних юрисдикціях, у тому числі 28 держав-членів ЄС та дев'ять міжнародних організацій. Представники CARIN розповіли, що їх організація співпрацює з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Головною метою створення CARIN є підвищення ефективності зусиль держав-членів у їхній діяльності, спрямованій на позбавлення злочинців незаконних доходів. На сьогодні CARIN має 54 зареєстрованих держав-членів в іноземних юрисдикціях, у тому числі 28 держав-членів ЄС та дев'ять міжнародних організацій. Представники CARIN розповіли, що їх організація співпрацює з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

З 17 по 24 березня 2019 року завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н **Віктор Богусавський** здійснив службове відрядження до Республіки Польща, взявши участь у науково-педагогічному стажуванні, яке проходило в Інституті Спорту та Фізичної Культури Вищої Економічної Школи у м. Бидгощ.

У науково-педагогічному стажуванні брали участь науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів, наукові співробітники наукових установ, докторанти, аспіранти, здобувачі.

Під час стажування відбулись експертні класи, на яких велась дискусія, щодо актуальних проблем фізичної культури, туризму і спорту в країнах Європейського союзу.

На зустрічі з провідними науковцями учасники науково-педагогічного стажування вели активну дискусію про сучасні способи і методи оздоровлення, охорони здоров'я і життя громадян в Європейському союзі.

За результатами науково-педагогічного стажування представник університету отримав сертифікат про успішне проходження стажування. Сертифікат вручили Президент Вищої Економічної Школи Кшиштоф Сікора та проректор з міжнародних зв'язків, професор Можена Собчак-Міхаловська.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ УКРАЇНИ З ЮВІЛЕЯМИ

БОГАТИРЬОВА Івана Григорівича

Народився 9 травня 1954 р. у с. Халимоново Бахмацького району Чернігівської області. У 1978 р. закінчив Дніпропетровську спеціальну середню школу міліції МВС СРСР, правонаступником якої нині є Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ), у 1983 р. – Ленінградське вище політичне училище ім. 60-річчя ВЛКСМ МВС СРСР (нині – Санкт-Петербурзький університет МВС Росії).

Проходив службу у Збройних силах СРСР (1972–74 рр.), органах внутрішніх справ (1974–99 рр.), Державному департаменті України з питань виконання покарань (1999–2005 рр.) та Державній пенітенціарній службі України (2011–2012 рр.).

На науково-педагогічній роботі з 1986 р.: викладач, старший викладач, начальник циклу загально-юридичних дисциплін, проректор з навчальної та методичної роботи Чернігівського юридичного коледжу ДДУПВП. З 2006–2008 рр. – професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; 2008–2011 рр. – ректор Поліцейської фінансово-правової академії (м. Бровари); 2011–2012 рр. – начальник Інституту кримінально-виконавчої служби (м. Київ). 2012–2016 рр. – завідувач кафедри правознавства Буковинського державного фінансово-економічного університету (у 2016 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України приєднано до Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича). На теперішній час – професор кафедри кримінального права та кримінології Національного університету Державної фіскальної служби України.

У 2011–2012 рр. – голова науково-експертної ради Державної пенітенціарної служби України (нині – Державна кримінально-виконавча служба України) та експерт Вищої атестаційної комісії України. Член двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право та 12.00.09 – кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність. Член редколегії «Наукового вісника Інституту кримінально-виконавчої служби», збірника наукових праць «Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)» та журналу «Фемида» (Республіка Казахстан).

Засновник пенітенціарної наукової школи «Інтелект», яка займається науковим пошуком кримінальної, кримінологічної та кримінально-виконавчої характеристик покарань та засуджених, які їх відбувають за вчинені злочини. Науковий консультант та науковий керівник понад 45 дисертаційних робіт.

У 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. на тему «Правове і організаційне забезпечення виховно-профілактичного впливу на засуджених, які стоять на обліку інспекції виправних робіт». У 2002 р. – присвоєно вчене звання доцента. У 2006 р., захистив докторську дисертацію «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)», у 2007 р. присвоєно вчене звання професора. У 2015 р. присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

КУЧЕРЯВЕНКА Миколу Петровича
першого віце-президента
Національної академії правових наук України,
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 18 травня 1959 р. у м. Харкові. Закінчив економічний факультет Харківського держуніверситету ім. Горького в 1981 р. (нині – Харківський національний університет В.Н. Каразіна) й Українську державну юридичну академію (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) у 1995 р.

У 1981-1983 рр. – асистент кафедри політичної економії Харківського юридичного інституту, 1983-1986 рр. – аспірант Харківського державного університету імені А. М. Горького, 1986-1990 рр. – асистент, а 1990-1991 рр. – доцент кафедри політичної економії Української державної юридичної академії, 1991-2001 рр. – доцент, професор кафедри правових основ підприємництва та фінансового права, з серпня 2001 р. по теперішній час – завідувач кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. У березні 2016 р. обраний першим віце-президентом Національної академії правових наук України.

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, у 1998 р. – доктора юридичних наук «Теоретичні проблеми правового регулювання податків і зборів в Україні» (спеціальність 12.00.07). У 1990 р. присвоєно вчене звання доцента, 2002 р. – професора. У 2006 р. обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України), а в 2010 р. – дійсним членом (академіком) НАПрН України.

Напрямами наукових досліджень: проблеми фінансового права, правове регулювання оподаткування. Оpubлікував понад 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких. У складі робочих груп брав участь в розробці проектів Податкового кодексу України, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про податок на додану вартість» та ін.

Член спеціалізованих вчених рад Д 64.086.01 та Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. Тривалий час був членом Експертної ради Вищої атестаційної комісії, членом науково-консультативних рад при Верховному суді України та Вищому адміністративному суді України. Член громадської колегії Міністерства фінансів України, член громадської колегії комітету Верховної Ради України з податкової та митної політики.

Член редакційної колегії журналів та збірників наукових праць: «Проблеми законності», «Вісник Національної академії правових наук України», «Фінансове право», «Вісник Вищого адміністративного суду України», «Митна справа», «Науковий вісник Львівського торгівельно-економічного університету (серія юридична)».

Заслужений діяч науки і техніки України (2004), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2019), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2012), Почесний працівник Державної податкової служби України (2012).

ГОЛОВАТОГО Сергія Петровича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 29 травня 1954 р. у м. Одеса. У 1977 р. закінчив факультет міжнародних відносин та міжнародного права Київського держуніверситету ім. Тараса Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1977-80 рр. навчався в аспірантурі цього ж вузу. У 2001-2003 рр. – науковий дослідник Інституту порівняльного публічного права і міжнародного права Макса Планка (м. Гайдельберг, Німеччина), потім старший науковий дослідник Школи права Єйльського університету за Програмою обмінів

Фулбрайта (м. Нью-Гейвен, США). У 1980-1987 рр. працював молодшим, а з 1987 р. – старшим науковим співробітником Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН Української РСР. У 1981-85 рр. – викладач кафедри міжнародного права Київського держуніверситету ім. Тараса Шевченка. У 1990-2007 рр. – народний депутат України I–VI

скликань. Член постійної комісії Верховної Ради України у закордонних справах (1990–2002 рр.). З 2002 р. по 2005 р. – член Комітету Верховної Ради України з правової політики (голова підкомітету з конституційних питань). З 2006 р. по 2007 р. – член Комітету Верховної Ради з питань судоустрою (голова підкомітету з парламентського контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини). З 2007 р. – член Комітету Верховної Ради з правової політики (голова підкомітету з питань конституційного права та конституційної юрисдикції). З 1992 р. по 1996 р. – член Конституційної комісії з опрацювання проекту нової Конституції України. У 1995–97 рр. – Міністр юстиції України. З 1995 р. по 2000 р. – Голова Української комісії з питань правничої термінології, голова комісії з підготовки проекту нового Цивільного кодексу. У 1997 р. – Голова робочої групи з підготовки нового Адміністративного кодексу. З 1995 р. – член делегації Верховної Ради України до Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) у статусі спеціального гостя. З 1997 р. – член Національної парламентської делегації України до ПАРЄ, член Комітету ПАРЄ з юридичних питань та прав людини. З 2000 р. – член Моніторингового Комітету ПАРЄ. У 2002–2005 рр. – Голова Комітету ПАРЄ з правил процедури (регламенту) та імунітетів. У 2000–2006 рр. – Голова Комітету ПАРЄ з юридичних питань та прав людини. У 2008–2010 рр. – Голова Комітету ПАРЄ з дотримання обов'язків і зобов'язань державами – членами Ради Європи (Моніторинговий комітет). У 2002–2010 рр. – член Бюро ПАРЄ. У 2006–2009 рр. – віце-президент ПАРЄ. З січня 2010 р. – заступник голови Комітету ПАРЄ з юридичних питань та прав людини. З лютого 2018 р. – суддя Конституційного Суду України.

Упродовж 1995–2001 рр., 2005–2009 рр., з 2017 р. – член Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія РЄ) від України. У 1997–2001 рр. – віце-президент та член Бюро Венеціанської комісії. У 2007–2009 рр. – член Бюро Венеціанської комісії. У 2008–2009 рр. – член Відбіркового комітету з присудження премії Парламентської Асамблеї Ради Європи у сфері захисту прав людини. З 2010 р. – представник Парламентської Асамблеї Ради Європи у Венеціанській комісії. У 2005–2006 рр. – Міністр юстиції України. У 1996–97 рр. та у 2006 р. – член Ради національної безпеки і оборони. З 2005 р. – Голова Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. З 2008 р. – член Національної конституційної ради. У 1992–2012 рр. – президент Української правничої фундації. У 1992–95 рр. – президент Асоціації українських правників. У 1992–94 рр. – президент Світового конгресу українських юристів. У 1993–95 рр. – член Дорадчої ради Інституту конституційної та законодавчої політики (Будапешт, Угорщина). З 1999 р. – член правління Української асоціації міжнародного права. З 2007 р. – член Міжнародної асоціації конституційного права. З 2016 р. – член Робочої групи з підготовки Концепції реформування юридичної освіти в Україні. Експерт високої кваліфікації з підготовки реформування правничої освіти в Україні в рамках проекту Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедлива, незалежна та відповідальна судова влада України» (2016). Експерт високої кваліфікації в рамках проекту Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) «Програма реформування сектору юстиції «Нові правосуддя» (2017).

У 1980 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «200-мильна економічна зона в Світовому океані та проблеми її взаємозв'язку із традиційними інститутами міжнародного морського права» (спеціальність 12.00.10). Вчене звання старшого наукового співробітника присвоєно у 1989 р. У 2009 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Верховенство права: ідея, доктрина, принцип» (спеціальність 12.00.01). Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1996 р.

Напрями наукової діяльності: міжнародне публічне право, теорія права, конституційне право, людські права. Опублікував понад 200 наукових праць.

Був головою редакційної ради видання «Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі» (1997–2002), відповідальним редактором видання «Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права» (2008). Член наукової ради юридичного журналу «Право України».

Заслужений юрист України (1995). Нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2005), Почесною грамотою Верховної Ради України (2005), Медаллю «Pro merito» («За заслуги») Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) (2008), Медаллю «Pro merito» («За заслуги») Парламентської Асамблеї Ради Європи із одночасним присвоєнням титулу «Почесний партнер Парламентської Асамблеї Ради Європи» та численними відомчими нагородами.

СТРЕЛЬЦОВА Євгена Львовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 18 серпня 1949 р. у м. Одеса. В 1973 р. закінчив юридичний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова). За час роботи в університеті працював на посадах старшого викладача, доцента, професора кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики, першим проректором юридичного інституту при університеті. З 1998 р. по 2013 р. — проректор університету з навчальної роботи та завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. У 2013-16 рр. – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», а з травня 2016 р. і дотепер – завідувач кафедри кримінального права цього навчального закладу.

У 1981 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук – «Відповідальність за обман замовників за кримінальним правом» (спеціальність 12.00.08). Звання доцента присвоєно у 1987 р. У 1992 р. захистив докторську дисертацію – «Проблеми кримінальної відповідальності за злочини в сфері підприємництва» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно у 1995 р. Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора теології «Релігія у світській державі: філософсько-правове дослідження» захистив у 2010 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2010 р.

Напрями наукових досліджень: теорія і філософія права, теологія, методологія, міжнародне, зарубіжне, національне кримінальне право та кримінологія, військове право. Автор і співавтор понад 300 наукових та навчально-методичних праць переважно з кримінального права.

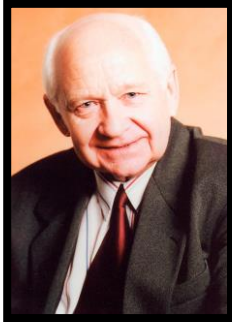
Член Комісії з питань правової реформи, член Міжнародної асоціації з кримінального права, член Української асоціації кримінального права, віце-президент Української кримінологічної асоціації, член Національної спілки журналістів України, президент духовно-просвітницької асоціації «Освіта без кордонів», член Координаційного бюро з кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України, вчений секретар Південного регіонального центру НАПрН України. Був членом Експертної ради ВАК України, членом Експертної ради Вищої державної акредитаційної комісії МОН України, членом науково-методичної комісії з права МОН України.

Переможець американського Фулбрайтівського конкурсу (1998–1999), конкурсів Німецького офісу академічних обмінів — DAAD (2001) та Німецького наукового товариства імені Макса Планка (1996, 2009, 2013, 2015).

Головний редактор наукового фахового журналу «Правова держава», науковий редактор видання «Вісник Південного регіонального центру НАПрН України». Член спеціалізованої вченої ради в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Заслужений діяч науки і техніки України (2002), нагороджений орденами «За заслуги» III, II, I ступенів (2007, 2009, 2014), Відмінник освіти України (1997). Має Подяку Кабінету Міністрів України (2008), низку відомчих, громадських та церковних нагород.

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

ФРИЦЬКИЙ Олег Федорович
(26.09.1929 – 02.08.2019)

Народився в м. Києві. У 1950 р. закінчив Київське артилерійське училище, у 1961 р. – Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка (нині – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). Працював помічником Прокурора УРСР.

З 1964 р. — аспірант кафедри державного права юридичного факультету Київського державного університету. У 1968 р. захистив кандидатську дисертацію, був призначений на посаду асистента цієї кафедри. До 1980 р. пройшов шлях від викладача, старшого викладача

до доцента, професора цієї кафедри.

З 1975 по 1977 р. – докторант кафедри, у 1978 році захистив докторську дисертацію.

Вчені звання присвоєні: доцента — у 1972 році, професора — у 1982 році.

У 1980 році перейшов на посаду начальника кафедри державно-правових дисциплін (з 1988 р. — кафедра конституційного права) Київської вищої школи МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ), на якій перебував до вересня 1999 р., коли вийшов на пенсію у званні полковника міліції.

До 2001 р. перебував на посаді професора цієї кафедри, потім обіймав посаду професора кафедри теорії та історії держави і права Академії адвокатури України.

З 2003 по 2010 р. працював професором кафедри конституційного та міжнародного права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, у 2011-2016 рр. – професором кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

З вересня 2016 року працював на посаді професора кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін Інституту права та суспільних відносин університету «Україна».

Під його науковим керівництвом підготовлено та захищено 14 кандидатських дисертацій. Працював у складі спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, Національному університеті «Одеська юридична академія», входив до складу редакційних колегій фахових періодичних видань «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» та «Право і суспільство». У 1993-96 рр. – член експертної ради по захисту дисертацій з юридичних і політичних наук ВАК України.

Почесний професор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, у якому був засновником та керівником наукової школи з конституційного та муніципального права, підготувавши трьох кандидатів юридичних наук з даної спеціальності.

О.Ф. Фрицький брав активну участь у науковому забезпеченні законотворчої діяльності. З 1989 р. займався підготовкою проєктів нової Конституції України та багатьох законодавчих актів, починаючи з Декларації про державний суверенітет України. У 1990 р. постановою Президії Верховної Ради УРСР його було включено до складу групи наукових консультантів з підготовки нових законодавчих актів. У 1994-98 рр. – науковий консультант Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, діяльності Рад і місцевого самоврядування. За дорученням органів законодавчої і виконавчої влади ним безпосередньо було підготовлено понад 20 науково-експертних висновків, пропозицій та зауважень до проєктів законів та інших нормативно-правових актів конституційного характеру.

Автор та співавтор понад 200 наукових та навчально-методичних праць, серед яких, зокрема, перший в Україні підручник «Конституційне право України» (1999), підручник «Муніципальне право України» (2001) та ін.

Заслужений діяч науки і техніки України (1996). Нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1989), орденом «За заслуги» III ступеня (2000), відзнакою Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України» (2002), Премією імені Ярослава Мудрого (2008), а також кількома відомчими нагородами та відзнаками.

ЛУСКАТОВ Олександр Віталійович
(18.09.1962 – 21.03.2019)

Народився у м. Дніпропетровську. Після служби у Прикордонних військах КДБ СРСР вступив на навчання до Харківського юридичного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського (нині – Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого), після закінчення якого у 1987 р. був направлений на службу до органів внутрішніх справ. Працював на посадах слідчого Ленінського РВВС м. Дніпропетровська, відділу внутрішніх справ № 103 8-го Головного управління МВС СРСР, старшого слідчого 4-го відділу внутрішніх справ УВС Дніпропетровської області, відділу внутрішніх справ № 30 відділу організації роботи на закритих об'єктах (1993-1994 рр.).

Викладацьке життя О. В. Лускатова розпочалося у 1994 р., коли він працював викладачем циклу кримінального процесу і криміналістики Дніпропетровського училища міліції МВС України. У 1997 р. повернувся до практичної діяльності, обіймаючи посади слідчого у вперше сформованому слідчому відділі міжрайонного управління податкової міліції ДПА у м. Дніпропетровську, старшого слідчого СВ головного відділу податкової міліції ДПІ у м. Дніпропетровську.

У жовтні 1999 р. повернувся до нашого навчального закладу на посаду викладача, потім старшого викладача кафедри кримінального процесу та криміналістики. З моменту створення у січні 2002 р. кафедри криміналістики працював старшим викладачем, доцентом цієї кафедри.

У 2006 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза з теми «Розслідування нерозкритих злочинів минулих років».

У 2007-2008 рр. – начальник відділу організації наукової роботи університету, одночасно за сумісництвом працював доцентом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії.

Після звільнення у 2008 р. з органів внутрішніх справ у званні полковника міліції продовжив науково-педагогічну діяльність доцентом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії. У 2011 р. присвоєно вчене звання доцента.

З 2012 р. працював доцентом, професором кафедри кримінально-правових дисциплін. Викладав навчальні дисципліни «Криміналістика», «Організація розкриття та розслідування злочинів», «Кримінальний процес», «Прокурорський нагляд та судовий контроль у кримінальному судочинстві».

За час роботи в навчальному закладі О.В. Лускатов став автором та співавтором понад 60-и праць - підручників, посібників, методичних рекомендацій для практичних працівників, наукових статей та інших публікацій, серед яких: монографія «Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років» (2008); розділ «Методика розслідування грабежів, розбоїв та вимагань» у підручнику «Криміналістика» (ХНУВС, 2011); підручник «Криміналістика» (ДДУВС, 2014, у співавторстві) та ін. Під його науковим керівництвом працівниками університету захищено дві дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2018-2019 рр. науковцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ випущено наукові видання:

Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здоб. вищ. освіти (м. Дніпро, 28 трав. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – 188 с.

ISBN 978-617-7665-62-4

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції», в якій взяли участь ад'юнкти (аспіранти, здобувачі), слухачі магістратури, курсанти та студенти вищих навчальних закладів України. Тематика публікацій охоплює найбільш актуальні проблеми юриспруденції та економіки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, зокрема слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок у відповідних галузях.

Антонюк О. В., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 184 с.

ISBN 978-966-916-653-1

У монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики хуліганства, окреслено способи, знаряддя й слідову картину злочинів, досліджено обставини злочинного посягання та особу злочинця й потерпілого.

Розкрито особливості організації розслідування хуліганства. Досліджено особливості аналізу первинної інформації та обставини, що підлягають встановленню. Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового та подальшого етапів розслідування. Наголошено на проблемних питаннях взаємодії слідчих і оперативних підрозділів у справах про хуліганство. Удосконалено організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів вказаної категорії.

Для науковців, викладачів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, ад'юнктів та аспірантів, працівників поліції, прокуратури та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Береза Ю.М., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами : монографія. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 156 с.

ISBN 978-966-916-651-7

У монографії з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики та стану розвитку криміналістичної науки здійснено криміналістичний аналіз незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами; визначено поняття та елементи криміналістичної характеристики злочину; виокремлено способи й обставини злочину; предмет злочинного посягання та слідову картину. Зосереджено увагу на характеристиці особи злочинця. Висвітлено особливості організації розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Запропоновано типові слідчі ситуації розслідування та порядок дій працівників поліції відповідно до цих ситуацій. Визначено тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Для науковців, викладачів, ад'юнктів і аспіратів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України та адвокатаури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

ISBN 978-617-7665-70-9

З урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики досліджено концептуальні положення використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств. Розкрито поняття способів вчинення шахрайств та надано їх класифікацію. Конкретизовано поняття спеціальних знань, форми та коло суб'єктів їх використання під час розслідування шахрайств. Досліджено слідову картину вчинення шахрайських посягань. Окреслено проблемні питання, пов'язані з участю спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів даної категорії, а також розкрито особливості його дій під час обшуку, слідчого експерименту, слідчого огляду. У роботі зазначаються особливості призначення та проведення почеркознавчої і технічної експертизи документів, а також комп'ютерно-технічної та економічної експертизи, доцільність призначення комплексних експертиз. Обґрунтовано роль висновку експерта при розслідуванні шахрайств, необхідність доповнення законодавства України нормативно-правовими актами, що регулюватимуть дактилоскопіювання живих осіб та діяльність штемпельно-граверних майстерень.

Для науковців, викладачів, ад'юнктів та аспірантів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів юридичного профілю, працівників Національної поліції, прокуратури, Служби безпеки України, адвокатури, а також усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт. ; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.

ISBN 978-966-910-032-0

У монографії висвітлюються актуальні питання формування та розбудови гендерної теорії, мовленнєві питання вираження гендерних ідентичностей на сучасному етапі суспільства, політологічні проблеми гендеру, історико-культурологічний аналіз фемінінності та маскулінності, основи формування та виховання гендерної толерантності в освітніх закладах.

Матеріали друкуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Видання адресоване педагогам, науковцям, аспірантам, студентам та усім, хто цікавиться проблемами історією теорії гендеру.

Ярошенко А.С., Кононець В.П. Адміністративно-правове регулювання в галузі насінництва в Україні: монографія. Дніпро : ЛІРА, 2018. 130 с.

ISBN 978-966-981-010-6

Монографію присвячено комплексному та системному аналізу нормативно-правової бази та наявних наукових джерел та визначає сутність та особливості адміністративно-правового регулювання в галузі насінництва в Україні, а також окреслює напрями вдосконалення чинного законодавства в даній сфері, з урахуванням позитивного міжнародного. Також дана монографія є однією з перших спроб, у вітчизняній науці адміністративного права, комплексного дослідження адміністративно-правового регулювання в галузі насінництва в Україні. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд наукових положень, висновків, пропозицій, що мають важливе теоретичне та практичне значення.

Видання розраховано на курсантів, студентів, викладачів вищих навчальних закладів, юристів - практиків, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою адміністративно-правового регулювання в галузі насінництва.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Агарков Олег Анатолійович – декан факультету соціально-психологічної освіти та управління Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор політичних наук, професор

Алексєєнко Ірина Вікторівна – завідувач кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор політичних наук, професор

Безпалова Ольга Ігорівна – завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,

Будзинський Микола Петрович - т. в. о. заступника директора Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Волошина Марина Олександрівна – доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Галуцько Віра Миколаївна – професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук

Гнатюк Вячеслав Володимирович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Головіна Ольга Володимирівна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук

Давидюк Вадим Миколайович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Дараган Валерій Валерійович – завідувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Єрменчук Олександр Петрович – співробітник Управління Служби безпеки України у Дніпропетровській області, кандидат юридичних наук

Захарко Андрій Володимирович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Здродовський Богдан – дослідник Вищої школи поліції в м. Щитно (Польща), доктор філософії

Ісаєв Разим Джамал огли – докторант Бакинського державного університету, Азербайджан

Кирбят'єв Олег Олександрович – докторант Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, доцент

Кобець Марина Петрівна – заступник начальника відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Копоть Ілля Сергійович – студент Запорізького національного технічного університету

Косиченко Олександр Олександрович - доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Краснобрижний Ігор Володимирович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Легеза Юлія Олександрівна – професор кафедри цивільного, господарського та

екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Лелет Сергій Миколайович - начальник відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Людвік Валентин Дмитрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Магась Геннадій Анатолійович –начальник кафедри оперативно-службової діяльності державної прикордонної служби Національної академії державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, доктор наук з державного управління

Макотченко Любов Михайлівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Марченко Олена Вікторівна – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, доцент

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мінка Тетяна Павлівна – професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент

Нестерович Володимир Федорович – завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, доцент

Паршин Юрій Іванович – професор кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор економічних наук, доцент

Паршина Олена Анатоліївна – завідувач кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор економічних наук, професор

Пеньков Сергій Володимирович – перший заступник начальника Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області, доктор юридичних наук

Петрова Ірина Анатоліївна – провідний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, доктор юридичних наук, професор

Прокопов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рибальченко Людмила Володимирівна – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент

Рижков Едуард Володимирович – завідувач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рогальська Вікторія Вікторівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Савченко Юрій Володимирович – доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук

Сазонов Василь Вікторович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Спіцина Ганна Олександрівна – завідувач сектору Харківського науково-

дослідного інституту судових експертиз, доктор юридичних наук, доцент

Герещенко Анатолій Іванович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Заслужений юрист України

Уваров Володимир Геннадійович – керівник Генеральної інспекції Генеральної прокуратури України, доктор юридичних наук, доцент

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Христинченко Надія Петрівна – професор кафедри економічної безпеки і фінансових розслідувань Тернопільського національного економічного університету, доктор юридичних наук, професор

Чаплинська Юлія Анатоліївна – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Шаблистий Володимир Вікторович – професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Шахова Катерина Володимирівна – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Шендрик Владислав Володимирович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Шопіна Ірина Миколаївна – професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

TABLE OF CONTENTS

PREVENTIVE POLICE ACTIVITY: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Fomenko A.Ye. Issues of the National police administrative services in authorization of purchase and transportation of firearms	6
Alekseyenko I.V., Magas G.A., Agarkov O. A. Improvement of the styles of management of the leaders of the bodies of the MIA of Ukraine as a systematizing factor of the effectiveness of the work of subjective collectives	15
Bezpalova O.I. Specific features of the implementation of mediation into the police activities to prevent the violence in the children's environment	21
Halunko V.M. Administrative-legal regulation the community police officers' activities in Ukraine	25

ISSUES ON THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL LAW, INTERNATIONAL LAW AND PHILOSOPHY OF LAW

Kirichenko Yu.V., Kopot I. S. The right of intellectual property in Ukraine and European countries: comparative and legal aspects of constitutional regulation	30
Shopina I.M. Problems of mutual influence of legal and moral norms in the context of the development of information technologies	35
Nesterovych V.F. The role and place of elections in State-building in Ukraine	38
Holovina O. V. The strategy and ways of solving problems on gender-dependent abuse as the factor of democratical changes in the society	47
Serdyuk L. M. Is Ukraine Needing Election Code: Pros and Cons	51

PUBLIC ADMINISTRATION. ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION OF INDIVIDUAL AREAS OF SOCIAL RELATIONS

Myronyuk R.V. Foreign experience of enforcement of court decisions and other public administration (by the example of France) and the possibility of its implementation in Ukraine	56
Uvarov V. G. Some aspects of the functioning of the General Inspection of Prosecutor's General Office of Ukraine	61
Khrystynchenko N.P. State of judicial integrity within judicial reform: analysis and monitoring	67
Chaplynska Yu.A. Actual questions of administrative and legal provision of reforming the prosecutor's office in Ukraine	71
Budzynskyi M.P., Lelet S.M., Kobets M.P. Civil control as an impactful form of ensuring the efficiency of public administration activities	78

Yermenchuk O.P.

Regulatory framework for the protection of nuclear materials,
nuclear installations, radioactive waste that can be classified as critical infrastructure 85

Isayev R.

Features of the legal regulation of several environmental problems of energy security 93

COMBATTING OFFENCES BY ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL,
CRIMINOLOGICAL, CRIMINAL-PROCEDURAL AND FORENSIC MEANS

Minka T.P.

Description of measures of administrative and criminal coercion
of counteraction to domestic violence 97

Leheza Yu.O., Darahan V.V.

Description of internal factors affecting the state
of the operational environment in public procurement 103

Penkov S.V., Voloshina M.O.

The theoretical basis for the implementation of controlled delivery
as a form of control over the commission of crimes 109

Petrova I.A., Spitsyna H.O.

On the issue of forming a code of conduct for a court expert 114

Shablystyy V.V., Lyudvik V.D., Tereshchenko A.I.

Moral-ethic sense of decisions of the European Court of Human Rights: criminal-legal aspect 119

Shendrik V.V., Gnatyuk V.V.

Separate aspects of the legal regulation of the use
of undercover staff by the units of the criminal police 125

Davidyuk V.M.

Genesis of operative-search activity of the National Police in combating crime 130

Zakharko A.V.

Analysis of the state of law-making activities on the implementation
of the procedural provisions of the Cyber Crime Convention 134

Kyrbiatiev O.O.

Experience of post-soviet countries in the field of criminal law protection of professional activity
of law enforcement officers who have chosen the european vector of development 143

Rogal'ska V. V.

Regimentation and realisation of right to translation in the context of supplying of fair court 150

Shakhova K.V.

Misconceptions of law enforcement bodies about the commission
of a sexual offense is a problem of the present 157

Makotchenko L.M.

Determination of exceeding of authority or official powers by a law-enforcement officer 162

ECONOMY SECURITY:
NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSIONS

Parshyna O.A., Parshyn Yu.I., Savchenko Yu.V.

Economic security in digital conditions: current state and prospects
of the information society development 167

Rybalchenko L.V., Ryzhkov E.V., Kosyuchenko O.O.

The influence of the shadow economy on economic security of Ukraine 175

Sazonov V.V.
The concept and system of economic security: a criminological measurement 184

ISSUES OF LEGAL EDUCATION
AND PROFESSIONAL TRAINING

Zdrodowski B.
Higher education for security in Poland 190

Marchenko O.V.
Educational space in globalization conditions: transformations, challenges, prospects 202

Ivanytsya A.V.
Topical issues of police training in higher education institutions
with specific learning conditions 206

Krasnobryzhyy I.V., Prokopov S. O.
Some aspects of use in educational process of trainings with elements of quest technologies 213

Reviews 218

SCIENTIFIC LIFE 223

Authors 248

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2019

№ 2 (99)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 31.10.2019. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 20,33. Обл.-вид. арк. 21,00.
Зам. № 05/19-зб. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.